

OUTI VÄLIMAA

Kategoriat ongelman selontekoina

Pitkäaikaistyöttömyydestä neuvotteleminen ja
sen rakentuminen haastattelupuheessa

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Tampereen yliopiston
yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan 17.11.2010 antamalla suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Tampereen yliopiston
Pinni B:n luentosalissa 1096, Kanslerinrinne 1, Tampere,
perjantaina 25. päivänä helmikuuta 2011 klo 12.

English abstract

TAMPEREEN YLIOPISTO

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
PL 617
33014 Tampereen yliopisto

Puh. 040 190 9800
Fax (03) 3551 7685
taju@uta.fi
www.uta.fi/taju
<http://granum.uta.fi>

Kannen suunnittelu
Mikko Reinikka

Acta Universitatis Tamperensis 1589
ISBN 978-951-44-8350-9 (nid.)
ISSN-L 1455-1616
ISSN 1455-1616

Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1044
ISBN 978-951-44-8351-6 (pdf)
ISSN 1456-954X
<http://acta.uta.fi>

Kiitokset

Aloitin väitöskirjani päätoimisen tutkimusprosessin Tampereen yliopiston sosiaalityön tutkimuksen laitoksella Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa ”Kontrollin ja tuen dilemma sosiaalityön käytännöissä” vuonna 2005. Projektin kautta tullut rahoitus kesti kolme vuotta. Sen jälkeen tein tutkimustani Tampereen yliopiston tutkimusstipendin varassa puolentoista vuoden ajan. Kiitän Suomen Akatemiaa ja Tampereen yliopistoa tutkimustyöni rahoittamisesta.

Kiitokset rahoituksen saamisesta ja ennen kaikkea siitä, että sain olla mukana innostavassa tutkimusprojektissa, kuuluu projektin johtajalle, väitöskirjani ohjaajalle Kirsi Juhilalle ja toiselle työni ohjaajalle Irene Roivaiselle. Olen erityisen kiitollinen teille, Kirsi ja Irene, siitä, että alun pitäen saitte minut kiinnostumaan puheentutkimuksesta sekä ohjasitte ja opetitte minua taitavasti ja rohkaisevasti koko tutkimusmatkani ajan.

Kiitän tutkimukseni haastatteluihin osallistuneita työntekijöitä ja asiakkaita arvokkaista ja mielenkiintoisista haastattelutilanteista sekä tutkimustani varten kertomastanne työnne ja elämänne tilanteista. Ilman teidän apuanne ei juuri tätä tutkimusta olisi syntynyt!

Haluan myös kiittää muita samassa tutkimusprojektissa mukana olleita tutkijaystäviä Suvi Raitakaria, Suvi Krokia ja Sirpa Saariota, sekä myöhemmin mukaan tulleita Riikka Haahtelaa ja Kirsi Günteriä, innostavista projektiryhmän tapaamisista ja kannustavasta avusta tutkimusprosessin kuluessa. Kiitos rohkaisuista myös jatko-opiskeluprosessini aikaiselle sosiaalityön tutkimuksen laitoksen henkilökunnalle, erityisesti Tarja Pösölle, Arja Jokiselle, Aino Ritala-Koskiselle ja Johanna Korpiselle. Kiitokset myös antoisista analyysisessioista DANASWAC’in kansainvälisten tutkijoiden kokouksissa sekä Anssi Peräkylän johtamassa SOVAKO’n kielen, toiminnan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkijakoulun tapaamisissa.

Suuret kiitokset kuuluvat dosentti ja erityistutkija Vappu Karjalaiselle ja professori Helmi Järviluoma-Mäkelälle työni esitarkastuksesta ja antoisista väitöskirjani esitarkastuslausunnoista.

Kiitän Seija Veneskoskea työni teknisen asun loppuun saattamisesta ja korvaamattomasta atk-tuesta koko tutkimusprosessin aikana. Kiitokset myös Marjatta Mustoselle väitöskirjani kieliasun tarkastamisesta ja ystävytemme tuomasta kannustavasta avusta työni loppusuoralla. Kiitän sosiaalityöntekijä Soili Kouhia osittaisesta työni lukemisesta ja sen tuomasta avusta.

Olen aika ajoin kirjoittanut tutkimustani matkoilla Aasiassa ja Afrikassa, siksi kiitokset monille ystäville eri puolille maailmaa. On ollut rohkaisevaa, että Taiwanissa, Keniassa, Ugandassa, Ruotsissa ja Islannissa on minua muistettu ja kannustettu väitöskirjani kirjoitusmatkalla. Kiitokset myös kaikille niille ystäville ja työtovereille täällä Suomessa, jotka ovat olleet mukana rohkaisijoina Hämeen ammattikorkeakoulussa sekä nykyisessä työssäni Hope for Tomorrow'n ja seurakuntien kautta. Erityinen kiitos ystäväilleni Leenalle, Terhille, Anulle, Heljälle, Vapulle, Irmalle, Sirkalle, Veeralle, Ainolle, Sadulle, YuHsiulle, Astalle&Jukalle ja Sinulle, joka tiedät myös kuuluvasi tukijoitteni arvokkaaseen joukkoon. Erityisen kiitoksen haluan osoittaa vanhimmalle rohkaisijalleni 98-vuotiaalle Päivö Parviaiselle, joka uskollisesti jaksoi muistaa ja tukea minua koko tutkimusmatkani ajan.

Oma perheeni, rakas Jari, Mikko, Tatu ja Elsa, te olette kulkeneet tutkimukseni arjessa lähimpänä ja aina jaksaneet kärsivällisesti kannustaa, rohkaista ja rukoilla puolestani. Kiitos että joudutitte väitöskirjani valmistumista ja suhtauduite ymmärtäväisesti siihen, että väitöskirjatyöni on vienyt aikaa ja voimia yhteisestä elämästämme. Kiitos myös omille vanhemmilleni ja sukulaisille, erityisesti äidille ja isälle, kun aina lapsuudestani saakka olette jaksaneet vakuuttaa, että kyllä sinä osaat!

Suurin kiitos kuuluu ylöspäin. Kun joskus olen tuntenut itseni yksinäiseksi ja voimattomaksi, kokemus siitä, että Sinun kätesi kantavat minua, on auttanut jaksamaan eteenpäin ja saamaan tämän tutkimustyön valmiiksi.

Orivedellä 17. tammikuuta 2011

Tiivistelmä

Tutkimukseni kuuluu etnometodologisen ja diskursiivisen puheentutkimuksen perinteeseen. Tutkimuksen fokus on metodologinen. Sen tarkoituksena on selvittää, mitä ja miten puheen tutkimuksen avulla voidaan saada tietää sosiaalisista ongelmista. Tarkoituksena on myös koota ja soveltaa kategoria-analyysin yhteyteen sopivaa analyysivälineistöä ja tarkastella analyysissa vaikuttavia tekijöitä.

Yhteiskunnallisesti tutkimus sijoittuu 2000-luvun alkupuolelle aikaan, jolloin aktiivista työvoima- ja sosiaalipolitiikkaa voimistettiin. Tutkimusaineisto kerättiin vuonna 2003 aktivointitoimena syntyneen pitkäaikaistyöttömien projektin yhteydessä, ja se koostuu työttömien asiakkaiden ja projektin verkostossa toimineiden työntekijöiden haastatteluista. Toisessa osassa haastateltavat olivat kauan työttöminä olleita, aktivointiprojektin jäseniksi kutsuttuja sosiaali- ja työvoimatoimen aikuisia asiakkaita; heitä oli yhteensä 12. Toinen osa aineistoa on saman projektin verkostossa toimineiden työntekijöiden haastatteluja. Myös heitä oli 12, ja he olivat kunnallisen sosiaalitoimen sosiaalityöntekijöitä, työvoimatoimen työntekijöitä, yksi diakoniatyöntekijä sekä työpajan, työttömien yhdistyksen ja pitkäaikaistyöttömien projektin toimijoita.

Leimattu pitkäaikaistyöttömän kategoria on tavallaan näkymättömänä läsnä haastattelujen vuorovaikutustilanteissa. Uusliberalistinen ajattelu jokaisen yksilön omasta vastuusta, myös yhteiskunnan tukien varassa elävien, johti työttömien aktivointitoimiin, joiden avulla pyrittiin poistamaan rakenteellista työttömyyttä. Samalla kuitenkin synnyttiin ja vahvistettiin leimallista pitkäaikaistyöttömän kategoriaa, joka osaltaan syyllisti työttömiä. Näin myös huomaamatta rakennettiin ”kaikkein vaikeimmin työllistyvien ryhmää” niistä työttömistä, jotka eivät työllistyneet aktivointitoimista huolimatta tai jopa putosivat ennen pitkää pois myös aktivointitoimista.

Pitkäaikaistyöttömien aktivointiin liittyvä yhteiskuntapoliittinen keskustelu on haastatteluaineistoni ohella myös tutkimukseni diskursiivisen analyysin kohde. Aktivointiin liittyviä lakeja ja tekstejä tarkastellaan kysymällä, millaista pitkäaikais-

työttömän kategoriaan yhteiskunnan taholta rakennetaan. Tämä analyysin tulos taustoittaa ja kehystää haastattelupuheen analyysia ja luo puheelle yhteiskunnallisen diskursiivisen kontekstin. Varsinainen empiirinen aineisto analysoidaan tutkimuskysymyksellä, mitä ja miten pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteessa. Tämän varsinaisen tutkimuskysymyksen lisäksi jokaisella neljällä analyysiluvulla on oma metodinen fokuksensa, alakysymyksensä ja kohdennettuja analyysin välineitä.

Analyysin tulokset kertovat siitä, miten ja millaisiksi sosiaaliset ongelmat rakentuvat puheessa ja yhteiskunnallisissa teksteissä. Ne osoittavat, miten kategoriatutkimuksen avulla voidaan selvittää rakenteellisia ongelmia tilanteisesti ja paikallisesti. Tulokset myös paljastavat sen, miten kategoriatutkimus purkaa ennalta asetettuja käsityksiä ja kulttuurisesti itsestään selvyyksinä pidettyjä kategorioita. Tutkimuksen tuloksena piirtyy myös kategoria-analyysin yhteyteen kerättyjen analyysivälineiden kehikko. Se kertoo valittujen metodivälineiden käytöstä ja siitä, mitä niillä puheessa tehdään. Kategorioita tarkastellaan haastattelun vuorovaikutustilanteessa rakentuvina selontekoina. Selonteoissa kiinnitetään huomio niiden funktioihin toimia puolustuksina, oikeuttamisina tai syytöksinä. Lisäksi analyysissa tarkastellaan, miten kategoriakonstrasteja, lainattua puhetta, naurua sekä kokonaisia kertomuksia käytetään ongelman selittämisessä.

Läpileikkaavana teemana sen lisäksi, että pitkäaikaistyöttömyyttä tarkastellaan ongelmapuheena, on samalla myös haastattelujen analysoiminen vuorovaikutuksena. Tutkimustulokset osoittavat sen, miten vahvasti kulttuuri, moraalit ja kategorioiden jäsenyyden omistaminen tai purkaminen kietoutuu ongelmapuheeseen.

Ensimmäisen analyysiluvun tulos on se, että työntekijöiden asiakkaistaan tekemät kategorisaatiot ovat selontekoja, joiden avulla selitetään pitkään jatkunutta työttömyyttä ja ne toimivat syytöksinä, puolustuksina tai oikeuttamisina. Selonteot jakautuvat kolmeen ryhmään: työttömään ihmiseen ja hänen lähiympäristöönsä, työmarkkinoiden vaatimuksiin sekä työllistymisjärjestelmään liittyviin selontekoihin.

Analyysin tulosten toinen luku käsittelee työttömien aikuisasiakkaiden parissa työtä tekevien sosiaalityöntekijöiden omasta ja toisten työntekijöiden työstä esille tuomia ongelmia. Ongelmiksi sosiaalityöntekijöiden omassa työssä rakentuvat seuraavat asiat: kiire asiakastyössä, liian pieni työntekijämäärä, asiakkaiden pelkkä työllistämis-

pyrkimys, vain perustyön hoitaminen, asiakkaiden kohtaamisen puuttuminen, vain lastensuojelun kautta tulevien aikuisasiakkaiden hoitaminen, työntekijöiden vaihtuvuus ja sosiaalitoimiston korkea kynnyks. Muiden toimijoiden työhön liittyviä selontekoja ovat työn priorisointiin, seurakunnan työtapaan, yhteistyöhön, työttömien yhdistyksiin ja projektityöhön liittyvät kysymykset.

Kolmannen empiirisen luvun analyysin tuloksena asiakkaat neuvottelevat itseään pois leimatun pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyydestä ja rakentavat itselleen uusia kategorioita. Näin tehdessään asiakkaat puhuvat itsestään pitkäaikaistyöttömyyttä positiivisemmilla kategorioilla, kuten esimerkiksi sairaina, vanhoina tai elämän kolhimina. Lisäksi puhutaan ennen työttömyyttä tapahtuneesta kovasta työnteosta ja siitä, että työttömyyden aikanakin elämä voi olla aktiivista ja normaalia tavallisen ihmisen elämää.

Viimeisessä analyysiluvussa erottuu erilaisia kertomusten ryhmiä, jotka liittyvät työn tekemiseen, työttömyyteen, juomiseen, sairastumiseen tai muihin asiakkaiden elämän tragedioihin. Analyysi paljastaa, että asiakkaiden kertomukset toimivat työttömyyden moraalisisina selontekoina.

Kategoria-analyysi paljastaa haastattelujen moraalipuheen luonteen. Pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvät yhteiskuntapoliittiset, kulttuuriset ja moraaliset merkitykset käynnistävät haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuvan neuvottelun leimatun kategorian jäsenyydestä ja uudelleen rakentamisesta. Huomionarvoista analyysin tuloksessa on, että asiakkaat ja työntekijät eivät puhu toisiaan vastaan, vaan ovat ikään kuin samassa veneessä liittolaisina. Yhteistä molempien ryhmien puheessa on liittolaisuuden lisäksi uhrin, syyllisen, luovuttajan ja selviytyjän kategoriat. Negatiivisesti leimautuneen pitkäaikaistyöttömän kategorian ja mahdottoman työtilanteen vuoksi uhrin asemasta puhuminen on yhteistä. Syyllisyys, luovuttaminen ja selviytyminen taas ovat läsnä haastateltujen puheessa liikkuvina. Työntekijät ja asiakkaat puhuvat pitkään jatkuneen työttömyyden ongelmatilanteista niin, että samakin haastateltava puhuu kilpailevia kategorioita käyttäen syyllisenä, uhrina, luovuttajana ja selviytyjänä.

Tutkimuksen päätarkoituksena on tuoda ilmi, miten ja mitä puheentutkimuksella voidaan saada tietää sosiaalisista ongelmista. Tulokset paljastavat sosiaalisten ongelmien rakentuvan yhteiskunnallisissa teksteissä ja puheessa. Tutkimuksen

metodologiset tulokset selvittävät kategoriaturkimuksen merkitystä ja osoittavat, miten ja millaiseksi pitkään jatkunut työttömyys sosiaalisena ongelmana rakentuu yhtäältä yleisellä tasolla yhteiskuntapolitiikan toimesta ja toisaalta myös tilanteisesti ja paikallisesti haastattelijan ja haastateltavien vuorovaikutuksessa.

Kiteytettynä tutkimuksen tulos on seuraava: Katégoria-analyysin avulla voidaan tarkastella sosiaalisia ongelmia mikro- ja makrotason välimaastossa tilanteisesti rakentuvana vuoropuheluna. Analyysi paljastaa, miten haastateltavien puheen kategoriavalinnat liikkuvat yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti leimatun pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyden ja siihen liittyvän moraalien voimakentässä. Leimattu pitkäaikaistyöttömän kategoria synnyttää tilanteen, jossa ongelmakategoria rakennetaan uudelleen haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuvassa kohtaamisessa. Katégoria-analyysin avulla voidaan tehdä näkyväksi vuorovaikutuksessa rakentuvaan pitkäaikaistyöttömän ongelmakategoriaan ja pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvää moninaisuutta.

Avainsanat: jäsenkategoria-analyysi, katégoria-analyysi, katégoria, katégorisaatio, selonteko, moraalipuhe, oikeuttaminen, aktivointipolitiikka, pitkäaikaistyöttömyys

Abstract

My research belongs to ethnomethodological and discursive research tradition. The focus of the research is methodological. The purpose of this research is to find out, how social problems can be researched with discursive methods and what can be known with discursive research about social problems. Its purpose is also to collect together applicable analysis tools and show the process of discursive category analysis.

Socially the research falls in the beginning of the 21st century in a time when active labor and social policy was strengthened. Research data was collected in the year 2003 in connection with a project for clients who had been unemployed for a long time. Research data consists of interviews with clients and workers of the project. One part of the interviews was done with 12 clients. Another part of the data is interviews of the same project network's workers. The interviewed 12 workers are: municipal social workers, employment office workers, trainer of a workshop, voluntary worker of an NGO for unemployed, project workers and one church social worker.

Long-term unemployment became a concern in social policy in the 21st century. The neoliberal social policy trends of social inclusion and everyone's responsibility to work, also those dependent on social support, led to unemployed activating policies also in Europe. However, the activating policy at the same time formed and strengthened the stigmatized category of long-term unemployed, which in its part blamed the unemployed. In this way also unnoticed was constructed "the group of the most difficult clients", who were not employed despite of the activating activities or even fell out before long from activating policies. The stigmatized category is invisibly present in the interviews' interaction.

In addition to my data of client's and workers' interviews, the activating policy is also the focus of my discursive analysis. Administrative texts, laws and research results related to activating policy are examined in my research by asking, what kind of long-term unemployed category is constructed by activating policy. This analysis backs and frames the political and social time for the data collected in interviews. The actual

empirical data is analyzed with the research question, how and what long-term unemployment is constructed as a problem in research interview interactions. This main research question is followed by four different chapters of analysis having their own methodic focus, subquestions and specified analysis tools.

Results of the analysis represent, how and what kinds of social problems are constructed in interaction and social policy texts. Research shows, how structural problems of society can be studied situationally and locally with discursive research. Research reveals, how category analysis undoes preconceptions and culturally set categories. The result also draws a framework of the collected tools used in analyzing categories. It shows the use of these chosen methodological instruments and how they work in the process of analysis. Categories are examined as accounts which are constructed situationally in interview interaction. Accounts are examined as excuses, justifications or blame. In addition analysis examines how contrasting categories, reported speech, laughing or narrative stories are used in constructing and accounting social problems.

A guiding theme in this research is that data is analyzed as problem talk and interviews are analyzed as interaction. Research results indicate, how strongly culture, moral order and membership of categories or undoing memberships is related in problem talk.

The result of the first analysis chapter shows, that categorizations of clients made by the workers are accounts of unemployment. With the accounts workers blame, excuse or justify the unemployment of their clients. Accounts are divided in three groups: the situation of the unemployed person himself and his social relations, labor market demands and employment system related accounts.

The second analysis chapter tells about social workers' accounts related to problems of their own and project co-workers' work. Social workers construct as problems in their own work: hurry in working with clients, too few workers, that clients are only aimed to be employed, only basic work can be taken care of, encounter with clients is lacking or missing, social work with adult clients is only done through child protection, staff turnover and high threshold of coming to the social office. Accounts related to other workers are: prioritizing work, church social work, cooperation, questions related to work among unemployed in NGO's and project work.

The third analysis chapter results clients negotiating themselves away from the membership of the stigmatized long-term unemployed category and constructing new categories for themselves. In so doing clients talk about themselves with more positive categories than long-term unemployed, for example as "sick", "old" or "battered by life". In addition they talk about "being hard workers" before unemployment and that life can be active and "ordinary" in spite of unemployment.

The final analysis chapter finds different groups of narratives that relate to work, unemployment, drinking, sickness or other tragedies of life. Analysis displays clients' stories as moral accounts of unemployment.

As main result of the research, category analysis reveals the character of moral talk in interviews. The cultural, social and moral nature of stigmatized category "long-term unemployed" empower negotiation on membership and constructing new categories in both clients' and workers' talk. Important result is, that clients and workers do not talk against each other, but are as though in the same boat as "allies". Both clients and workers also categorize themselves as "victim", "guilty", "loser" and "survivor". Talk on victim's position is common to both groups because of the stigmatized position and contradicting work situation. Workers and clients talk about the problematic situation of continued unemployment so that even the same interviewee talks using conflicting categories guilty, victim, loser and survivor.

The main purpose of the research is to point out how social problems can be researched with discursive methods and what can be known with category analysis about social problems. Research results clarify that social problems are constructed in texts and talk. Methodological results define the process of category analysis and reveal, how unemployment as a social problem is being constructed on the macro level in social policy, and on the micro level in interview interactions.

The summarized result of this research is: category analysis reveals how the construction of categories in interview interaction is powered by culture and moral order in accepting or resisting and recreating membership of categories. The stigmatized category "long-term unemployed" creates a situation where the category is constructed again in interview interaction.

Key words: category analysis, category, account, moral order, justification, activating policy, long-term unemployment

SISÄLLYS

Kiitokset	3
Tiivistelmä	5
Abstract	9
1 JOHDANTO	17
2 DISKURSIIVINEN KATEGORIAMUTKIMUS	23
2.1 Sacksilainen kategoriamutkimus ja etnometodologia	24
2.2 Diskursiivinen kategoriamutkimus metodologisena lähtökohtana	25
2.2.1 Kategoriat, jäsenyys ja piirteet	27
2.2.2 Kategoriat, kulttuuri ja moraalit	28
2.2.3 Kategoriat selontekoina.....	30
2.2.4 Selontekojen funktiot	32
2.2.5 Kategoriat ja kertomukset	33
2.2.6 Kategoriat ongelmapuheen välineinä.....	35
2.2.7 Lainattu puhe	37
2.2.8 Nauru välineenä vuorovaikutuksessa.....	38
2.3 Metodologiset valinnat tiivistettynä	39
3 TUTKIMUSASETELMA	41
3.1 Tutkimusaineisto	41
3.1.1 Pitkäaikaistyöttömille suunnattu projekti.....	42
3.1.2 Projektin asiakkaiden haastattelut.....	43
3.1.3 Työntekijöiden haastattelut	47
3.1.4 Haastattelujen taltiointi ja litterointi	48
3.2 Haastattelu vuorovaikutuksena	49
3.2.1 Neuvottelu kategorian jäsenyydestä	51
3.2.2 Asemointi ja pitkäaikaistyöttömän annettu kategoria.....	52
3.2.3 Tutkija ja haastateltavat vuorovaikutuksessa	55
3.3 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen juoni	57
3.4 Tutkimuksen luotettavuus ja eettiset kysymykset	61
4 AKTIVOINTIPOLITIikka PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄN KATEGORIAA RAKENTAMASSA	63
4.1 Yhteiskuntapoliittinen suunnanmuutos kohti työttömien aktivointia	64
4.2 Kansainväliset ideologiat aktivoinnin taustalla	65
4.2.1 Workfare-ideologia.....	66
4.2.2 Inkluisio – ekskluisio	66
4.2.3 Syrjäytyminen ja marginalisaatio	67

4.3 Aktiivista työvoimapolitiikkaa	70
4.3.1 Toimeentulo työttömyyden aikana	70
4.3.2 Pitkäaikaistyötön.....	71
4.3.3 Aktiivista sosiaalipolitiikkaa	72
4.4 Aktivointipolitiikan keinoja	73
4.4.1 Laki kuntouttavasta työtoiminnasta	73
4.4.2 Aktivointisuunnitelma.....	74
4.4.3 Kuntouttava työtoiminta.....	76
4.4.4 Kannustimia ja sanktioita	77
4.4.5 Työvoimatoimi ja sosiaalitoimi yhteistyössä – yhteispalvelupisteet	79
4.4.6 Projektit aktivointipolitiikan täydentäjinä	80
4.5 Aktivointipolitiikan arviointia sosiaalityön näkökulmasta	80
4.5.1 Yksilön vastuun ja yhteiskunnan vastuun ”ristiaallokossa”	81
4.5.2 Aktivointipolitiikka ja heikoimmassa asemassa olevat pitkäaikaistyöttömät	82
4.5.3 Haastaako aktivointipolitiikka sosiaalityön ammattietiikkaa?	84
4.5.4 Aktivointipolitiikka pitkäaikaistyöttömän kategorialla rakentamassa	85
5 TYÖNTEKIJÖIDEN KATEGORISAATIOT ASIAKKAISTA PITKÄAIKAISTYÖTTÖMYYDEN SELONTEKOINA	88
5.1 Etnometodologinen näkökulma työttömyyden ongelmaan.....	88
5.2 Tutkimuskysymykset.....	89
5.3 Kategorisaatiot asiakkaista työttömyyden selontekoina	90
5.3.1 Työtön ihminen ja hänen lähiympäristönsä työttömyyden selontekoina.....	92
5.3.2 Työmarkkinoiden vaatimukset työttömyyden selontekoina	102
5.3.3 Työllistämisyjärjestelmä työttömyyden selontekona.....	110
5.4 Puolustamista, syyttämistä ja oikeuttamista – kenelle vastuu?	114
6 SOSIAALITYÖNTEKIJÖIDEN OMAAN JA MUIDEN TYÖHÖN LIITTYVÄT SELONTEOT ASIAKASTYÖN ONGELMATILANTEESSA ..	118
6.1 Ammatillisia kausaalisia selontekoja	119
6.2 Ristiriitaiset kategoriat ongelmapuheen rakentumisen välineinä.....	121
6.3 Tutkimuskysymykset.....	122
6.4 Sosiaalityöntekijöiden puheessa rakentuvat asiakastyön ongelmat.....	123
6.5 Sosiaalityöhön liittyvät ongelmat	126
6.5.1 Kiire asiakastyössä.....	126
6.5.2 Liian pieni työntekijämäärä.....	128
6.5.3 Asiakkaita pyritään vain työllistämään	130
6.5.4 Vain perustyö pystytään hoitamaan.....	131
6.5.5 Asiakkaan kohtaaminen puuttuu.....	133
6.5.6 Lastensuojelun kautta sosiaalityötä aikuisille	134
6.5.7 Työntekijät vaihtuvat	136
6.5.8 Kynnys sosiaalitoimistoon	137

6.6 Muihin toimijoihin liittyvät selonteot	139
6.6.1 Priorisointi vie ihmisyyden arvot vähemmälle.....	139
6.6.2 Seurakunnan ihmisillä aikaa kuunnella.....	140
6.6.3 Yhteistyötä laajemmassa mitassa	142
6.6.4 Työttömien yhdistykset merkittävinä toimijoina.....	143
6.6.5 Lisäpalveluina projekteja	144
6.7 Oman ja muiden toiminnan selontekojen funktiot.....	145
7 NEUVOTTELU PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄN KATEGORIAN	
JÄSENYYDESTÄ	148
7.1 Toisten antama jäsenyyuskategoria ja sen vastustaminen.....	148
7.2 Tavallisen ihmisen kategoria.....	150
7.3 Tutkimuskysymykset.....	151
7.4 Neuvottelu pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyydestä	152
7.4.1 Työttömän kategorian jäsenyys hyväksyttynä.....	152
7.4.2 Työttömän negatiivinen leima – työtön toisten silmissä.....	153
7.4.3 Negatiivinen leima synnyttää jäsenyysneuvottelun.....	157
7.5 Jäsenyysneuvottelussa rakentuvat uudet kategoriat.....	157
7.5.1 Kova työntekijä.....	158
7.5.2 Elämän kolhima	160
7.5.3 Pätkätyöläinen	161
7.5.4 Huonossa kunnossa.....	163
7.5.5 Vanha	165
7.5.6 Työtön ja silti aktiivinen	166
7.5.7 Normaalia elämää elävä	168
7.5.8 Työnhaluinen	171
7.6 Asiakkaiden neuvottelupuhe – uusilla kategorioilla vapaaksi negatiivisesta leimasta.....	173
8 KATEGORIAMÄÄRITELMÄT VÄLINEINÄ ASIAKKAIDEN KERTOMUKSISSA.....	175
8.1 Kertomukset – mitä, miksi ja miten?.....	176
8.1.1 Kertomukset moraalitarinoina	177
8.1.2 Kertomusten henkilögalleriat	178
8.1.3 Kertomuksilla uusi kategoria itselle	179
8.2 Tutkimuskysymykset.....	179
8.3 Pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden aineiston kertomukset	180
8.3.1 Työn tekemiseen liittyvät kertomukset.....	182
8.3.2 Työttömyyteen liittyvät kertomukset.....	183
8.3.3 Sairastumiskertomukset	187
8.3.4 Elämän tragediat.....	191
8.3.5 Juomiskertomukset	194
8.4 Asiakkaiden kertomukset moraalisisinä selontekoina.....	198

9 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ	201
9.1 Kategoriat sosiaalista ongelmaa rakentamassa	202
9.2 Jäsenyys, moraalit ja kulttuuri kategorioihin kietoutuneena	203
9.3 Kategoriat selontekoina.....	204
9.4 Tutkimuksen tulokset yhdessä	206
9.5 Tutkimuksen merkityksestä sosiaalityölle	212
9.6 Työntekijä ja asiakkaat liittolaisina.....	215
9.7 Tutkimusprosessista	217
KIRJALLISUUS	221

KUVIOLUETTELO

Kuvio 1. Metodologiset valinnat kuviona.	40
Kuvio 2. Haastattelu vuorovaikutustilanteena. Pitkäaikaistyöttömän kategoria ja asemointi, asiakkaat.	53
Kuvio 3. Haastattelu vuorovaikutustilanteena. Pitkäaikaistyöttömän kategoria ja tutkittavien asemointi, työntekijät.	53
Kuvio 4. Pitkäaikaistyöttömyys ongelmapuheena. Metodologisen prosessin tulos ja analyysin toteutus.	59
Kuvio 5. Sosiaalityöhön liittyvät selonteot.....	120

TAULUKKOLUETTELO

Taulukko 1. Taustatietoja haastatelluista asiakkaista.	45
Taulukko 2. Haastatellut työntekijät ammattiryhmittäin.	47
Taulukko 3. Analyysilukujen aineistot, tutkimustehtävät ja lukujen metodinen näkökulma. ...	60
Taulukko 4. Työntekijäryhmät ja työttömyyttä selittävät aineisto-otteet.	90
Taulukko 5. Työntekijöiden selontekojen pääryhmät.	91
Taulukko 6. Työttömyyden selonteot ryhminä ja puhetekoina työntekijöiden puheessa.	115
Taulukko 7. Sosiaalityöntekijöiden omaan ja toisten työhön liittyvät selonteot.....	124
Taulukko 8. Sosiaalityöntekijöiden selontekojen omaan työhön liittyvät ongelmat.	125
Taulukko 9. Sosiaalityöntekijöiden muiden toimintaan liittyvät selonteot.....	125
Taulukko 10. Pitkäaikaistyöttömän kategoria asiakkaiden puheessa.....	152
Taulukko 11. Asiakkaiden tuottamat uudet kategoriat itselle.	158
Taulukko 12. Asiakkaiden kertomukset ryhminä.	181
Taulukko 13. Tutkimuksen tulokset yhdessä.....	206

1 JOHDANTO

”Kielellä on vallassansa kuolema ja elämä –” (Sananlaskut 18:21)

Tutkimukseni tarkoituksena on osoittaa, miten ja mitä puheentutkimuksella voidaan saada tietää sosiaalisista ongelmista. Kiinnostuin sosiaalityöhön liittyvästä puheentutkimuksesta, kun palasin aikuisiällä yliopistomaailmaan vuosien työkokemuksen jälkeen toimittuani sosiaalityöntekijänä ja avustustyössä ulkomailla. Aasiassa pitkään työssä ollessani opin, että kiinan kielen käytössä on monia tilanteisiin ja kulttuuriin liittyviä merkityksiä. Hämmästyin, kun yliopistolle palattuani ensimmäisellä luennolla myös puhuttiin kielen merkityksistä. Oivalsin, että puheellamme on merkitystä myös sosiaalityössä ja että teemme työssämme koko ajan jotakin puheellamme, joka usein on sosiaalityössä asiakastyön merkittävä työväline. Ihastuin pro gradu -työssäni tutkimusmetodiini *jäsenkategoria-analyysiin*, joka kiinnittää huomion puheemme kategorisointeihin (Välimaa 2002). Kokemus nuoruusvuosien työpaikasta sosiaalitoimistossa palautui mieleeni kategorioita tutkiessani. Tein tuolloin asiakkaani kanssa ensimmäistä toimeentulotukeen liittyvää haastatteluani. Istuin koneen ääressä ja kirjoitin. Toimeentulotuen hakija oli vanha mies, joka oli uskaltanut ensimmäistä kertaa asiakkaaksi sosiaalitoimistoon. Mies vastaili kysymyksiini tuloista ja menoista, ja minä täytin hakemuslomaketta. Kun en kokemattomana tiennyt, miten olisin päättänyt haastattelun, kysyin mieheltä: ”Puhutteko varmasti totta?” Mies pelästyi ja vakuutti puhuvansa. Minä nuorena sosiaalityöntekijänä vaivauduin, koska olin kategorisoinut asiakkaani mahdolliseksi valehtelijaksi. Mies poistui luotani saamatta tukea, eikä häntä sen jälkeen näkynyt minun aikanani asiakkaana sosiaalitoimistossa. Sain muutaman vuoden päästä itse kokea toisella paikkakunnalla, miltä tuntui tulla kategorisoiduksi ”valehtelevaksi asiakkaaksi”, kun menin sosiaalitoimistoon armeijassa olevan aviomieheni nuorena vaimona anomaan sotilasavustusta ostamieni talvikenkien laskusta. Paikallinen

sosiaalityöntekijä epäili ostokseni tarpeellisuutta, katsoi minua päästä varpaisiin ja kysyi, eikö minulla sitten ollut kenkiä.

Väitöskirjatyöni fokus tarkentuu tutkimusmetodologiaan, täsmällisemmin ilmaistuna puheen kategorioihin. Lähden liikkeelle kategoria-analyysin diskursiivisesta tulkinnasta. Tarkoitukseni on soveltaa ja koota kategoria-analyysin kanssa yhteensopivia analyysivälineitä ja samalla paneutua diskursiivisen kategoriatutkimuksen prosessiin ja siinä vaikuttaviin tekijöihin. Pitkäaikaistyöttömyys sosiaalisena ongelmana kiinnittyy tutkimuksen metodologiseen fokukseen. Työttömyyden ongelmaa voitaisiin lähestyä monella eri tavalla. Sen sijaan, että paneutuisin työttömyyden tutkimiseen faktatietona, lähestyn pitkään jatkuneen työttömyyden ongelmaa diskursiivisesti tutkimalla, miten ja mitä siitä puhutaan. Tutkimukseni keskiössä ovat haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuvat pitkäaikaisyöttömyyteen liitettävät kategorisoinnit ja niiden avulla tuotetut selonteot. Tutkimukseni pääkysymys on, *mitä ja miten pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteessa.*

Keräsin tutkimukseni aineiston vuonna 2003 suomalaisen työttömien aktivointipolitiikan vahvistumisen alkuaikoina pitkään työttöminä olleille asiakkaille suunnatusta projektista. Aineistoni on kaksitahoinen. Haastattelin sekä työttömien projektin verkoston työntekijöitä että työttömiä asiakkaita. Kahdesta positiosta muodostuva aineisto sekä haastatteluaineisto vuorovaikutuksen tutkimuksena toivat tutkimusanalyysilleni mielenkiintoisen ja haastavan lähtökohdan. Tutkimukseni kuluessa huomasin, että haastattelun kiinnostavuus on nimenomaan haastattelutapahtuman diskursiivisessa toiminnassa eli siinä, mitä haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuvalla puheella tehdään (Baker 2003, 396; 2004, 163).

Puheen kategorioihin painottuva tutkimustyöni lähtee liikkeelle teorialuvulla, jossa esittelen diskursiivista kategoriatutkimusta. Selvitän siinä metodologista lähtökohtaani, amerikkalaisen sosiologin Harvey Sacksin alkutuotantoon (1960-luku) pohjautuvaa etnometodologista kategoriatutkimusta. Metodologinen perustani on Sacksin löydössä siitä, että luokittelemme itsemme, toinen toisemme ja ympärillämme olevat asiat kielenkäytössämme kategorioihin, joihin liitetään kulttuurisesti tavallaan automaattisesti negatiivisia tai positiivisia piirteitä. Oman tutkimukseni kannalta tärkeää oli oivaltaa myös se, että kategorioiden antajina emme ole vain me itse, vaan myös toiset ihmiset, instituutiot ja kulttuuri luokittelevat meitä jatkuvasti. (Sacks

1995a, 40–41.) Pitkäaikaistyötön on tutkimustehtäväni keskeinen kategoria, johon suomalaisessa yhteiskunnassa liittyy kulttuurisesti negatiivisia piirteitä. Tutkimukseni kannalta tärkeää oli havaita, että pitkäaikaistyöttömän kategoria oli annettu tutkimukseni kontekstissa työttöminä olleille asiakkaille ulkoapäin samalla, kun heidät oli kutsuttu pitkäaikaistyöttömien projektin jäseneksi.

Valitsin haastattelemilleni työttömille tämän tutkimukseni kulussa kategorian ”asiakas” sen sijaan, että kutsuisin heitä ”työttömiksi” tai ”pitkäaikaistyöttömiksi”. Koska haastatteluaineistoni koostuu pitkäaikaistyöttömien projektiin valittujen työttömien ja heidän parissaan työtä tekevien työntekijöiden haastatteluista, on mielestäni perusteltua kutsua haastattelemani ryhmiä ”asiakkaiksi” ja ”työntekijöiksi” läpi koko tutkimuksen. Lisäksi *asiakas-työntekijä* pari on jäsenkategoria-analyysin kehittelijän Harvey Sacksin analyysin työkalujen mukainen vakiopari. Kun toinen mainitaan, toinenkin kutsutaan ikään kuin automaattisesti näkymättömänä puheeseen läsnä olevaksi. (Sacks 1995a, 238.)

Toinen käsitteellinen valintani, joka vaatii mielestäni jo tutkimuksen alussa perustelua, liittyy kategorian ja identiteetin käsitteiden yhteyteen. Monet kategoriatutkimusta tehneet tutkijat näkevät henkilölle annetun tai hänen itse itselleen ottamansa kategorian ja identiteetin, nimenomaan sosiaalisesti tai narratiivisesti rakentuvan identiteetin käsitteiden, liittyvän toisiinsa (ks. Antaki & Widdicombe 1998; Järviluoma 1997; Sacks 1995; Widdicombe & Wooffitt 1995) ja tarkoittavan jopa samaa asiaa. Olen tietoisesti valinnut oman tutkimukseni käsitteeksi vain työttömiin asiakkaisiin liittyvän kategorisoinnin tarkastelun, sen sijaan että tarkastelisin kategorisointeja identiteetteinä. Halusin paneutua kategorioihin sosiaalisen ongelman yhteydessä ja samalla analyysimenetelmään liittyvinä. Kategoriat tutkimuksessani voitaisiin kyllä käsitellä myös identiteetteinä silloin, kun on puhe ihmisistä, mutta sosiaalinen ongelma, tässä tapauksessa pitkäaikaistyöttömyys, ei ole identiteetti.

Selvitän diskursiivista kategoriatutkimusta käsittelevässä luvussa, miten Sacks sekä häntä seuranneet ulkomaalaiset ja suomalaiset tutkijat ovat analysoineet kategorioihin liittyvää jäsenyyden hyväksymistä ja purkamista sekä kategorioihin kietoutuvaa kulttuuria ja moraalialia. Sacksin ja häntä seuranneiden kategoriatutkijoiden analyyseistä syntyneet tekstit ovat vaikuttaneet metodologisiin valintoihini ja analyysiprosessiini syvästi. Selvitän kyseisten tutkijoiden analyysejä metodiluvussani ja heidän innoittaminaan valittuja tutkimusanalyysini työkaluja, kuten kategorioita selontekoina,

selontekojen funktioita, kategorioita kertomuksissa, lainatun puheen käyttöä ja naurua vuorovaikutuksen välineenä. Metodisen teorialuvun lopuksi kerron tutkimustehtävistäni. Valitsin tutkimukseni varsinaisen pääkysymyksen lisäksi jokaiseen neljään analyysilukuun liittyvät alakysymykset. Nämä selviävät tarkemmin johdannon loppupuolella, kun kerron analyysiluvuista enemmän.

Tutkimusasetelma-luvussa kerron tutkimukseni aineistosta ja sen keruusta. Keräsin aineistoni haastattelemalla pitkäaikaistyöttömille tarkoitettua projektin asiakkaita ja saman projektin verkoston työntekijöitä. Projekti toteutettiin keskisuudessa eteläsuomalaisessa kaupungissa. Haastatteluaineisto on yhteensä 12 työntekijän ja 12 työttömien haastattelua. Lisäksi mukana on yksi asiakkaiden ryhmähaastattelu.

Tutkimusasetelmaa käsittelevän luvun yhteydessä kirjoitan myös haastattelun analysoimisesta vuorovaikutuksena. Pohdin sitä, miten ulkoapäin annettu pitkäaikaistyöttömän kategoria on tavallaan näkymättömänä koko ajan läsnä haastattelun vuorovaikutustilanteissa sekä työntekijöiden että asiakkaiden kanssa puhuessani, vaikkei kategoriaa mainittaisikaan. Tästä löydöstä tuli olennainen asia koko tutkimusanalyysini kululle. Tarkastelen myös sitä, miten puhujat asemoivat asiakkaitaan tai itseään haastattelun vuorovaikutuksen kuluessa suhteessa ongelmalliseen pitkäaikaistyöttömän kategoriaan. Myös haastattelijan merkittävä osuus vuorovaikutuksessa aukesi minulle entistä selvemmin haastatteluja analysoidessani.

Tutkimukseni sijoittuu yhteiskunnallisesti 2000-luvun alun suomalaisen aktivointipolitiikan vahvistumisen aikaan. Aktivointipolitiikkaa käsittelevässä luvussa paneudun koko Euroopassa vaikuttaneiden liberalististen tuulien tuomaan sosiaali- ja työvoimapolitiittiseen suunnanmuutokseen Suomessa. Selvitän sitä, miten aktiivisen työvoimapolitiikan avulla päätettiin tarttua laman aikana syntyneeseen rakennetyöttömyyteen ja aktivoita myös pitkään työttöminä olleet, vaikeasti työllistyvät työvoimatoimen ja sosiaalitoimen yhteisasiakkaat palkka- tai vastikkeelliseen työhön. Aktivointipolitiikkaa käsittelevä lukuni selvittää aktivointipolitiikkaan liittyvää lainsäädäntöä ja aktivoinnin käytäntöjä. Samalla luku toimii tutkimukseni yhteiskunnallisen toimintaympäristön kuvauksena. Osittain kriittiseen sävyyn kirjoitetussa luvussa lähestyn myös tätä toimintaympäristöä diskursiivisesti. Tarkastelen aktivointipolitiikkaan liittyvän yhteiskuntapolitiikan kehityksessä sitä, millaista pitkäaikaistyöttömän kategoriaa aktivointipolitiikkaan liittyvä lainsäädäntö ja käytännöt mielestäni rakentavat.

Selkeimmin diskursiivinen tarkasteluni painottuu luvun viimeiseen alalukuun, jossa tarkastelen aktivointipolitiikkaa suhteessa sosiaalityöhön.

Ensimmäisen analyysiluvun, luvun viisi, aineistona ovat projektin verkostoon kuuluvien työntekijöiden haastattelut. Aineistossa on mukana sosiaalityöntekijöiden, työvoimatoimen työntekijöiden, projektin koordinaattorin ja johtajan, työttömille tarkoitetun työpajan ohjaajan, työttömien yhdistyksen toiminnanjohtajan ja seurakunnan diakonin haastattelut. Tutkimustehtävänä tässä luvussa ovat pääkysymyksen lisäksi alakysymyksiä: *Miten työntekijät kategorisoivat pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaan selonteissaan ja miten työntekijät selittävät työttömyyttä?* Metodisena näkökulmana ja työkaluina luvun analyysissä ovat työntekijöiden puheessa asiakkaista rakentuvat kategorisaatiot ja niiden tehtävä selontekoina.

Toinen analyysiluku, luku kuusi, käsittelee edelleen työntekijöiden aineistoa. Analysoin tässä luvussa kahden sosiaalityöntekijän puhetta. Kysyn analyysissäni: *Miten sosiaalityöntekijät tekevät selkoa omasta ja yhteistyökumppaniensa työstä pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden parissa ja millaisia työhön liittyviä ongelmia selonteissa paikantuu?* Metodisina työkaluina luvussa ovat sosiaalityöntekijöiden ammatilliseen selontekovelvollisuuteen liittyvät kausaaliset selonteot sekä sosiaali-toimessa ja yhteistyökumppanien kanssa tehtävän työn ongelmiin liittyvät ristiriitaiset kategoriat.

Kolmannessa analyysiluvussa, joka on luku seitsemän, siirrytään toiseen aineistoni ryhmään, pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden haastattelupuheen analyysiin. Tarkastelen analyysin kuluessa: *Miten ja mitä työttöminä olevat ihmiset puhuvat itsestään suhteessa yhteiskunnan heille ulkoapäin antamaan pitkäaikaistyöttömän kategoriaan?* Luvun analyysin metodinen näkökulma liittyy toisten antaman jäsenyyskategorian hyväksymiseen ja purkamiseen. Samalla kiinnitän analyysissä huomion siihen, millaisia uusia kategorioita haastateltavat asiakkaat rakentavat itsestään haastattelun vuorovaikutuksen kuluessa.

Neljännessä ja viimeisessä analyysiluvussa, luvussa kahdeksan, analysoin edelleen pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden haastattelupuhetta. Tällä kertaa tutkin haastattelupuhetta kategorioiden rakentamina narratiiveina ja kysyn aineistolta: *Millaisia kertomuksia vuorovaikutuksessa rakentuu ja miten kertomukset kerrotaan ja millaista tarkoitusta varten niitä rakennetaan?* Metodinen katseeni kohdistuu siihen,

millaisia kertomuksia kategorioiden avulla kerrotaan. Keitä ovat kertomuksiin liitetyt henkilöt, eli millaisia ovat kertomusten henkilögalleriat? Analysoin myös asiakkaiden elämätarinoiden erilaisia tarinatyyppisiä.

Tutkimukseni johtopäätöksissä tarkastelen metodisesta ja pitkään jatkuneen työttömyyden substanssin näkökulmasta sitä, millaista tietoa tutkimusaineistoni analyysi tuotti pitkäaikaistyöttömyydestä ongelmana.

Jo tutkimukseni alussa saattaa lukijan mieleen nousta kysymys, miksi tutkia työttömyyttä puheentutkimuksena. Mitä hyötyä tällaisesta tutkimuksesta on? Kysymys on osoitettu minulle useita kertoja tutkimustyöni aikana. Aluksi vastaukseksi riitti se, että on kiinnostavaa paneutua kategoriatutkimukseen analyysimetodin oppimisen ja diskursiiviseen kategoriatutkimuksen yhteyteen sopivien muiden analyysivälineiden yhdistelemisen näkökulmasta. Tutkimusmatkani aikana löysin myös syvemmän vastauksen. Tutkimukseni tarkoituksena on osoittaa, miten ja mitä puheentutkimuksella voidaan saada tietää sosiaalisista ongelmista. Sosiaalisia ongelmia tutkitaan usein valmiiksi asetettuina määrityksinä. Työttömyyteen liitettynä tällaista tutkimusta on tehty ja tehdään paljon. Tutkimukseni osoittaa, että sosiaalisia ongelmia voidaan tutkia myös vuorovaikutuksessa rakentuvana ongelmapuheena (Baruch 1981; Bull & Shaw 1992; Buttny 2004; Ensink 2003; Eglin & Hester 2003; Juhila 2011; Maynard 1998; Sacks 1992; Widdicombe & Wooffitt 1995.) Tällainen tutkimus on kiinnostava erityisesti niiden toimijoiden puheesta, joita kyseessä oleva ongelma koskettaa. Näin saatiin tässäkin tutkimuksessa työttömien asiakkaiden ja heidän parissaan työtä tekevien toimijoiden omat huolenaiheet esille. Keskeinen tämän tyyppisen tutkimuksen merkitys on siinä, että haastattelun vuorovaikutustilanne tarjoaa mahdollisuuden pitkäaikaistyöttömän kategorian uudelleen rakentamiselle ja ongelmaan liittyvien selontekojen esille tulemiselle juuri siinä tilanteessa ja niiden ihmisten kanssa, jotka ryhtyivät tähän tutkimukseen.

2 DISKURSIIVINEN KATEGORIATUTKIMUS

Tutkimukseni metodologinen painotus, puheentutkimuksen käyttö sosiaalisia ongelmia tutkittaessa, liittyy kysymykseen, millaisia kategoria-analyysin kanssa yhteen sopivia analyysivälineitä löytyy ja miten niitä käytetään. Selvitän tässä luvussa metodologisiin valintoihini ja yhdistelemini analyysivälineisiin liittyvää teoriaa. Tutkimukseni keskipisteenä ovat tutkittavien puheessa esiintyvät kategoriat. Tutkittavien valitsemat kategoriat kertovat siitä, *mitä* ja *miten* pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan sosiaalisena ongelmana. Lähtökohtani on Harvey Sacksin varhaistuotantoon pohjautuva jäsenkategoria-analyysi. Viitataan esimerkkeinä Sacksin tutkimuksiin ja esitän näin ensin yleistä tietoa kategorioista tutkimusvälineinä. Tutkimukseni metodologisena tarkoituksena on soveltaa jäsenkategoria-analyysia diskursiivisessa muodossa ja liittää kategorioiden tutkimisen yhteyteen muita sopivia analyysivälineitä. Tämän vuoksi paneudun siihen, miten Sacksin kategoriatutkimusta jatkaneet diskursiivista suuntaa edustavat tutkijat ymmärtävät kategorioiden käytön selontekoina. Tutkimukseni tarkoituksena on myös avata kategoria-analyysiin liittyvän prosessin näkyväksi tekemisen avulla sitä, miten tutkittavien valitsemien kategorioiden jäsenyys tai sen torjuminen sekä kulttuuri ja moraalit kietoutuvat kategoriavalintoihin. Viitataan tässä luvussa diskursiivista kategoriatutkimusta tehneisiin tutkijoihin ja tutkimuksiin, jotka ovat vaikuttaneet omaan metodologiseen ajatteluuni. Heidän näkemyksensä antoivat analyysiini lisävälineitä. Ymmärsin, miten kategorioita käytetään selontekoina oikeuttamisen, puolustamisen, syytösten tai vastuun osoittamisen välineinä. Lisäksi sain ymmärryksen siitä, miten kategorioita käytetään selontekoina kertomusten kertomisessa ja toisilta lainatussa puheessa. Analyysini loppupuolella kiinnostuin myös naurusta vuorovaikutuksen välineenä. Olen pyrkinyt paneutumaan tätä lukua kirjoittaessa siihen, millaisia analyysivälineitä valikoitui kategoria-analyysin yhteyteen tämän tutkimuksen kuluessa ja siihen miten niitä voidaan käyttää tutkimuksessa puheen ymmärtämiseen.

2.1 Sacksilainen kategoriatutkimus ja etnometodologia

Amerikkalainen sosiologi Harvey Sacks kehitti tutkijanuransa alkuvaiheessa 1960-luvulla etnometodologian hengessä *Membership Categorization Device* -nimellä tunnettua analyysimetodia. Hän kiinnitti huomionsa ihmisten arkielämän puheessa valitsemiin kategorioihin ja siihen, miten suuri osa ihmisten tiedosta on sisällytettyinä kategorioihin. Sacks luonnehti kategorioihin sisällytettyä tietoa kuvauksella *inference rich*. Sacks tarkoitti tällä sitä, että kategoriat eivät ole pelkkiä kuvauksia tai luokituksia, vaan kategoriavalintoihin liittyy aina tietoa, josta voidaan päätellä esimerkiksi kulttuuriin ja moraaliin liittyviä asioita. Kategorioihin liittyvän tietovaraston lisäksi Sacksia kiinnosti se, mitä ihmisten jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa käyttämät kategoriat saavat aikaan. Sacksin termiä käyttäen kategorioilla on *representatiivinen luonne*, jolla Sacks tarkoitti sitä, että tutkittavat valitsevat puheensa kategoriat aina jotakin tarkoitusta varten. Tämän vuoksi ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa syntyvät kategoriat sinänsä olivat Sacksin tutkimusaiheena. Sacksin huomio oli, että kategorioilla on konstruktionistinen tehtävä, niillä tuotetaan ja ylläpidetään yhteiskunnan sosiaalista järjestystä. Kategorioiden sisältämän tietovarastollisen ja konstruktionistisen tehtävän lisäksi Sacks painotti, että kategoriat ovat tutkittavien valitsemia, *member's categories* eivätkä tutkijan tekemiä valintoja. Sacksilaiselle kategoriatutkimukselle on olennaista, että tutkijan analyysin kohteena ovat vuorovaikutukseen osallistuvien omat tavat käyttää ja valita kategorioita. (Juhila 2004b, 20; Sacks 1995a, 40–56; Silverman 1998, 74, 77; Ruusuvuori 2001, 389–390.)

Tutkimukseni metodologisina peruslähtökohtina toimivat edellä esittämäni Sacksin kategoriatutkimuksen kolme löytöä:

1. Ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa syntyvät kategoriat sisältävät paljon arvokasta tietoa yhteiskunnasta ja sen jäsenistä.
2. Kategorioilla tehdään aina jotakin, eli ne sisältävät merkityksiä, joilla on konstruktionistinen luonne.
3. Kategoriat ovat tutkittavien omia merkityksellisiä valintoja.

Etnometodologian mukaisesti Sacks kiinnitti huomionsa siihen, että tutkittavien valitsemat vuorovaikutuksessa syntyvät kategoriat ovat tilannesidonnaisia. Sacksin etnometodologinen oppi-isä Harold Garfinkel käytti puheen konteksteissa rakentuvasta

luonteesta *indeksikaalisuuden* käsitettä. Etnometodologisesti sanottuna kielenkäyttöme kaikenlaiset muodot tulee ymmärtää indeksikaalisiksi eli tilannesidonnaisiksi. Garfinkel korosti sitä, että kieli on sosiaalista toimintaa ja kielen merkitykset myös määräytyvät ja muuttuvat sosiaalisessa toiminnassa. (Garfinkel 1967; Heritage 1996, 308–309; Jokinen ym. 1999, 202–204; Potter 1987, 43–44.) Kategoriatutkimukseen liitettynä tämä tarkoittaa sitä, että toimijat valitsevat kategorioita tilannesidonnaisesti.

Toinen Garfinkelin käyttämä etnometodologian keskeinen käsite on kielen *refleksiivisyys*, jolla hän tarkoittaa sosiaalisessa elämässä tapahtuvaa arvioivaa järkeilyä. Garfinkel painottaa sitä, että ihmiset eivät seuraa mekaanisesti yleisiä normeja vaan valitsemme ja järkeilemme itse toimintamme ja luomme näin koko ajan sosiaalisessa elämässä syntyviä uusia normeja. (Heritage 1996,157; Suoninen 2001, 374–375.) Kategorisointiin liittyen refleksiivisyys tarkoittaa sitä, että kategoriat eivät ole valmiiksi annettuja valintoja, vaan toimijat valitsevat itse kielenkäyttönsä kategoriat tilanteisesti.

2.2 Diskursiivinen kategoriatutkimus metodologisena lähtökohtana

Sacksin kategoriatutkimusta jatkaneet nykytutkijat liikkuvat keskustelunanalyysin tai diskursiivisen kategoriatutkimuksen voimakentissä (Antaki & Widdicombe 1998; Baker 1997, 2003; Benwell & Stokoe 2004, 2006; Edwards 1991, 1998; Hester & Eglin 1997; Hall ym. 2004, 2006; Jauyysi 1984; Jokinen 1999; Juhila 2004a; 2004b; 2008; Järviluoma & Roivainen 2003; Kurri & Wahlström 2000; Mäkitalo 2002; Nikander 2002; Potter & Wetterell 1999; Roivainen 1999; Silverman 1998; Widdicombe 1998; Widdicombe & Wooffitt 1995). Tutkijanuransa loppupuolella Sacks itse päätyi tarkastelemaan vuorovaikutusta puhtaasti keskustelunanalyttisestä näkökulmasta. Keskustelunanalyysi on nimenomaan luonnollisissa tilanteissa syntyneen keskusteluaineiston analysoimiseen käytetty menetelmä. Analyysin kohteena ovat keskustelun yleiset toimintajaksot, sekvenssit. Huomio analyysissa kiinnittyy muun muassa keskusteluun osallistujien vuorovaihtoon, päällekkäin puhumiseen, kysymys- ja vastauspareihin sekä myös keskustelijoiden taukoihin, hengityksiin tai nauruihin. (Heritage 1996; Jokinen 1999, 43–45; Juhila 2004b, 165–

167; Peräkylä 1997, 177–203; Silverman 1998, 153–171; Silverman 2001, 167–177; Tainio 1997.)

Keskustelunanalyysin tutkimuksellinen näkökulma on analyttinen. Analyysissa etsitään säännönmukaisuuksia siitä, miten vuorovaikutus rakentuu keskustelun kuluessa. Diskursiivisesti aineistoaan lähestyvä tutkija taas analysoi aineistoaan tulkinnallisemmalla otteella ja kiinnittää huomionsa vuorovaikutuksen kulun sijasta erityisesti siihen, mitä puheella tehdään. Tästä näkökulmasta kategorioita tarkastelevat tutkijat sijoittuvat diskurssianalyysin tai diskursiivisen psykologian tutkimussuuntiin. (Jokinen 1999, 43–53; Juhila 2004b, 172.)

Diskursiivisen psykologian edustaja Derek Edwards (1998) on paneutunut Sacksin varhaisen tutkijanuran kategoriaturkimukseen ja kiinnittää huomion erityisesti kategorioiden diskursiiviseen tehtävään:

For Sacks self categorizations, like categorizations of other people and of everything else, are discursive actions done in talk, and performative of talk's current business. So the best way of examining them is to find out how they are used, and what kinds of discursive business they do, on and for the occasions when they are deployed¹ (Edwards 1998, 17).

Edwardsin mukaan Sacksille puhujien kategorisaatiot itsestä, samoin kuin toisista tai mistä tahansa muusta, ovat diskursiivista toimintaa, joka tapahtuu puheessa. Kategoriavalintojen avulla puhe saa aikaan jotakin kyseisessä tilanteessa. Paras tapa tutkia kategorioita on kiinnittää huomiota siihen, miten kategoriota käytetään ja millaista diskursiivista työtä ne tekevät tilanteessa ja sitä tilannetta varten, jossa ne esitetään. (Edwards 1998, 17.) Paneudun oman tutkimukseni analyysissa pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden ja työntekijäverkoston toimijoiden haastattelutilanteessa tuotettuihin kategoriavalintoihin diskursiivisen kategoriaturkimuksen tulkinnallisesta näkökulmasta.

¹ Sacksin mukaan kategoriat itsestä samoin kuin toisista ja mistä tahansa muusta ovat puheessa tapahtuvaa diskursiivista toimintaa ja ne ovat sillä hetkellä tapahtuvan puheen tarkoituksen suhteen performatiivisia. Paras tapa tutkia kategorioita on löytää tapa, jolla niitä käytetään ja millaista diskursiivista tehtävää ne edustavat kyseisessä tilanteessa ja sitä tilannetta varten, jossa kategorioita käytetään.

2.2.1 Kategoriat, jäsenyys ja piirteet

Sacksin varhaistuotannon perushavainto oli, että asetamme itsemme, toinen toisemme ja ympärillämme yhteiskunnassa olevat asiat kielenkäytössämme tilanteisesti valitsemiimme kategorioihin eli luokkiin. Sacksin analyysimetodin keskeisin termi on *jäsenyyskategoria*. Kun henkilö sijoittaa itsensä tiettyyn kategoriaan, hän myös asettaa itsensä valitsemansa kategorian jäseneksi. (Järviluoma & Roivainen 1997; 2003, 69–70; Mäkitalo 2002, 13; Nikander 2002, 10; Ruusuvuori 2001, 393–394; Sacks 1995a, 40–41; Silverman 1998, 74–75; Stokoe 2006, 38.) Aineiston analyysia tehtäessä on tärkeää huomata, että kategoriat ovat tutkittavien, saksilaisittain orientoituneiden tutkijoiden termiä käyttäkseni *jäsenten* kulttuuriselta tarjottimelta *valitsemia kategorioita* eivätkä tutkijan tuottamia tulkintoja. Esimerkkeinä omasta aineistostani löytyvät kategoriat *asiakas, sosiaalityöntekijä ja työtön*.

Sen lisäksi, että itse puhumme itsestämme valitsemillamme kategorioilla, myös toiset ihmiset, instituutiot ja kulttuuri, jossa elämme, luokittelevat meitä jatkuvasti ja tarjoavat meille tavallaan ulkoapäin annettujen kategorioiden jäsenyyttä (Hester & Eglin 1997). Kun tietyn kategorian jäsenyyttä tarjotaan, päättävät vuorovaikutukseen kulloinkin osallistuvat toimijat, ottavatko he annetun kategorian jäsenyyden vastaan. Tarjotun kategorian jäsenyyttä voidaan myös vastustaa. Näin tehdessämme me jatkuvasti uudistamme tai vastustamme meille tarjottujen kategorioiden jäsenyyttä vuorovaikutuksessa tapahtuvan neuvottelun kautta. Samalla tavoin myös luomme vuorovaikutuksen neuvotteluprosessissa itsellemme uusien kategorioiden jäsenyyksiä (Juhila 2004b, 23; Nikander 2002, 10; Välimaa 2008, 259). Sacks mietti jäsenkategoria-analyysia kehitellessään usein sitä, miten toimijat valitsevat itselleen tiettyjä kategorioita, ja myös sitä, miten toisten valitsemat kategoriat huomataan. Sacks kuvaa tätä prosessia ilmauksilla *doing describing* ja *recognizing description*. (Sacks 1995a, 243–245.)

Jäsenkategoria-analyysin työkaluihin kuuluu kategorioiden lisäksi Sacksin termi kategoriasidonnaiset toiminnot. Niillä Sacks tarkoitti verbejä, joita liitämme kategorioihin. Esimerkiksi edellä esittämieni kategorioiden toimintoja voisivat olla *asiakas kysyy, sosiaalityöntekijä kuuntelee, työtön odottaa*. Kategoria-analyysia edelleen kehitellyt tutkija Lena Jayyusi laajensi Sacksin termin kategoriasidonnaiset toiminnot kategoriapiirteiksi. Kategoriapiirteillä tarkoitetaan kategorioihin liitettyjen

toimintojen lisäksi myös niiden yhteyteen liitettäviä kulttuurisesti tunnustettavia ominaisuuksia, adjektiiveja. (Jayyusi 1984, 36–37; Roivainen & Järviluoma 1997, 75; Roivainen 1999, 26–27; Silverman 1998, 82–83.) Esimerkkeinä edellisiin kategorioihin liitettävistä piirteistä voisivat olla *tyytyväinen asiakas*, *väsynyt sosiaalityöntekijä*, *masentunut työtön*. Sacks kiinnitti huomiota myös jäsenkategorioiden vakiopareihin. Tällaisia vakiopareja ovat esimerkiksi *äiti – lapsi*, *sosiaalityöntekijä – asiakas*. Kun vakioparin toinen osapuoli mainitaan, toinenkin ikään kuin kutsutaan läsnä olevaksi, vaikkei sitä olisi mainittukaan. (Järviluoma 1997, 72–73; Roivainen 1999, 26; Sacks 1995a, 238; Silverman 1998, 82–83.)

2.2.2 Kategoriat, kulttuuri ja moraalit

Sacksin havainto oli, että kategoriavalintamme ovat sidoksissa kulttuurin vaikuttavaan voimaan (Sacks 1995a, 244–246; Silverman 1998, 80–81). Huomattavaa on, että kategorioita käytetään kuvaamaan kulttuurisesti sopivaa ja sopimatonta toimintaa. Tietyt kategoriat ja niihin liittyvät piirteet kelpaavat kulttuurin jäsenille sellaisinaan ilman selityksiä. Esimerkkinä tästä Johanna Ruusuvuori (2001) esittää Sacksin analyysin kategorioihin *vauva* ja *äiti* liitetystä piirteistä. Sacksin klassisena pidetty analyysiesimerkki kulttuurisesti sopivista kategoriapiirteistä käsittelee kahta lausetta: ”Vauva itki. Äiti nosti sen ylös.” Vauvoille itku on sopivaa ja hyväksyttävää toimintaa. Jos tarina kertoisi vauvaa isommasta lapsesta, itku ei olisikaan enää välttämättä kulttuurisesti sopivaa ja hyväksyttävää, vaan lapsi voitaisiin kategorisoida itkupilliksi ja häntä kehoitettaisiin käyttäytymään reippaasti kuin iso poika tai tyttö. Myös tarinan äiti toimii kulttuurisesti sopivalla tavalla nostaessaan itkevän vauvan ylös. (Sacks 1995a, 243–249; Ruusuvuori 2001, 395–396.)

Stephen Hester ja Peter Eglin tulkitsevat vuorovaikutuksessa tapahtuvaa kategoriatyöskentelyä käsitteellä *culture in action* ja tarkoittavat sitä, että kategoriavalintamme ja niihin liitettynä kulttuuri ovat jatkuvassa liikkeessä (Hester & Eglin 1997, 14). Kategorisointimme liittyy kiinteästi ympärillä olevaan kulttuuriin ja samalla muovaa sitä. Samaa asiaa on tutkinut Kirsi Juhila, joka kirjoittaa Erving Goffmanin ajatuksiin viitaten kulttuurisesti negatiivisesti leimattujen kategorioiden syntyprosessista. Negatiivisesti leimattuja kategorioita ovat esimerkiksi kulttuurin

mukana syntyvät stereotyyppiset ihmiskuvat. Stereotyyppiat perustuvat vasta-kohtapareihin kuten miehet – naiset, valkoihoiset – mustat, alkuperäisväestö – maahanmuuttajat. Esimerkkinä stereotyyppisestä kulttuurisesta vastakohtaparista omaan aineistooni liittyen voisi olla *työssäkäyvä – työtön*. Kulttuurisesti työttömään liitetään negatiivinen leima. Toinen Juhilan esittämä leimattuja kategorioita synnyttävä prosessi on institutionaalisiin mallitarinoihin asettaminen (Juhila 2004a, 24–27). Esimerkiksi sosiaalityön asiakkaana *pitkäaikaistyötön* asetetaan helposti sekä institutionaalisesti että yhteiskunnallisesti negatiivisesti leimattuun asemaan. Pitkäaikaistyöttömän kategoriaan saatetaan kulttuurisesti liittää kategoriapiirteensä saamattomuus ja joutilaisuus siten, että pitkäaikaistyötön asiakas olisi kotonaan sohvalla makaava sosiaalietuuksien hyväksikäyttäjä. Kulttuurinen tietomme tulee näkyväksi ja kuuluvaksi kategoriavalintojemme kautta (Baker 2004, 163). Kategoriavalintamme saavat myös kulttuurin liikkeelle. Valitsemalla puheemme kategorioita samalla uudistamme, synnyttämme tai vastustamme kulttuurisesti leimattuja kategorioita. Pitkäaikaistyöttömän kategoriaan kulttuurisesti ja institutionaalisesti liitettävä negatiivinen leima ja siitä puhuminen ovat oman tutkimukseni analyysin keskiössä.

Kategoria-analyysillä voidaan tunnistaa kulttuurisia merkityksiä. Sen avulla voidaan myös analysoida ihmisten jokapäiväisessä elämässä vallitsevia sekä vuorovaikutuksessa tilanteisesti tuotettuja moraalisia jäsennyksiä. Moraalin diskursiiviseen näkökulmaan perehtynyt tutkija Jörg R. Bergman korostaa, että moraalit ja vuorovaikutuksellinen toiminta ovat sidoksissa toisiinsa. Vuorovaikutukseen sidottua moraalista työskentelyä voidaan lähestyä kahdenlaisesta näkökulmasta. Ensiksi voidaan tutkia, miten moraalisia jäsennyksiä tuotetaan ja muovataan vuorovaikutuksessa tapahtuvana toimintana. Toisesta näkökulmasta tarkastellaan vuorovaikutusta sinänsä ja sitä, miten moraaliset käsitykset tulevat relevanteiksi vuorovaikutuksessa ja sen avulla. Moraaliset käsitykset sisältyvät niin tavallisina jokapäiväiseen vuorovaikutukseen, että ne jäävät useimmiten huomaamatta. Bergmanin mukaan vuorovaikutuksessa tapahtuvaa moraalitöistä tapahtuu puheemme kategoriavalintojen kautta. (Bergman 1998, 279–280, 287.)

Carolyn Baker (1997) analysoi kategoria-analyysillä koulun henkilökunta-kokouksessa syntyvää moraalitöistä järjestystä. Koulun henkilökunta keskusteli kokouksessaan koulussa käytössä olevasta oppilaiden hyvään ja huonoon

käyttäytymiseen liittyvästä palkitsemis- ja rankaisemisjärjestelmästä. Baker toteaa analyysinsä keskeiseksi tulokseksi sen, että kokouksessa tapahtuvassa vuorovaikutuksessa syntyneet kategorisoinnit olivat moraalista toimintaa ja kategorisointeja käytettiin moraalisen toiminnan välineinä. (Baker 1997, 77–79, 97–98.) Pirjo Nikander (2002) on tutkinut sitä, miten ikäkategorioita tuotetaan odotuksenmukaisella, sopivalla tavalla, ja sitä kuinka ikään liittyviä normeja ja moraalisia sääntöjä tuotetaan puheessa kategorisointien avulla (Nikander 2002, 174–176).

Katja Kurri ja Jarl Wahlström (2005) ovat tutkineet psykoterapeutin ja asiakkaan välisistä keskusteluista kootun aineiston avulla sitä, miten näkymätön moraalinen järjestys muotoutuu ja tulee uudelleen neuvotelluksi terapiakeskustelun kuluessa. Kurri ja Wahlström toteavat, että keskustelijat muodostavat moraalista järjestystä ja neuvottelevat sen ehdoista esimerkiksi ilmaisemalla toimijuutta, kiistämällä toimijuuden, tarjoamalla toimijuutta toiselle sekä oikeuttamalla, selittämällä, syyttämällä ja kategorisoimalla. Moraalinen neuvottelu on näkymätöntä, koska se on tavallaan sisään kirjoitettuna vuorovaikutuksen käytännössä. Tutkijoiden analyysi osoittaa, että terapeuttiset kysymykset ovat sidoksissa moraalisiin: vastuuseen, selitysvelvollisuuteen ja oikeuksiin sekä näistä terapiaistunnossa käytävään neuvotteluun. Terapiatilanteen yhtenä keskeisenä toimintana on uuden moraalisen aseman tuottaminen asiakkaalle. (Kurri & Wahlström 2005, 34.) Omassa tutkimuksessani minua kiinnostaa se, millaista moraalipuhetta työttömyys ja kulttuurisesti negatiivisesti leimattu pitkäaikaistyöttömän kategoria synnyttävät haastattelupuheen vuorovaikutuksessa.

2.2.3 Kategoriat selontekoina

Sacks käytti termiä selonteko, *account*, tutkiessaan psykiatriselle ensiapuklinikalle soitettuja puheluita. Sacksin havainto oli, että soittaja antaa puhelunsa alussa selonteon siitä, miksi hän tuli soittaneeksi kyseiselle klinikalle. Samoin jos klinikalta soitettiin asiakkaalle, soittaja teki puhelun alussa selonteon omasta puhelustaan. Sacks nimitti puheluissa tapahtuvaa kyseistä puhetta selontekovelvolliseksi toiminnaksi, *accountable actions*. (Sacks 1995a, 72–73.)

Richard Buttny (1993) on selvittänyt sitä kuinka selontekoja tuotetaan vuorovaikutuksessa tilannesidonnaisesti. Hän viittaa Marvin B. Scottiin ja Stanford M. Lymaniin (1968), jotka puheen ja kielen tutkijoista ensimmäisinä ovat käsitelleet selontekoja systemaattisesti. Scott ja Lyman määrittelevät selonteot ongelmatilanteeseen liitetyiksi teoiksi, joissa henkilön puhe on tarkoitettu paikkaamaan sosiaalisesti harmillista tilannetta. Selonteko toimii ikään kuin kielellisenä siltana sen kuilun yli, joka syntyy, kun odotukset ja toiminta eivät ole kohdanneet. Selonteko toimii tällöin konfliktin poistajana. (Buttny 1993, 14; Scott & Lyman 1968, 46.) Kirsi Juhila, Christopher Hall ja Suvi Raitakari (2010) ovat tutkineet Scottin ja Lymanin ongelmatilanteen metodologisen määritelmän näkökulmasta työntekijöiden kokouksissa syntyviä asiakkaiden ongelmalliseen käytökseen liittyviä selontekoja tuetun asumisen yksikössä. Tutkimuksen analyysin perusteella työntekijät selittävät asiakkaiden ongelmallista käytöstä kolmenlaisilla selonteolla: puolustamalla ja syyttämällä asiakkaita sekä puolustamalla asiakkaita niin että samalla syytetään toisia asiakkaiden ongelmallisesta käytöksestä.

Richard Buttny ottaa esille myös muiden tutkijoiden tekemiä selontekojen määritelmiä, jolloin selonteot ymmärretään laajemmassa merkityksessä jokapäiväisen elämän kuvauksina, raporteina itsestä (Antaki 1988) tai moraalisisina selontekoina (Antaki 1987). Buttny vetoaa Garfinkeliin ja Sacksiin selvittäessään etnometodologisesta näkökulmasta katsottavaa selontekojen määritelmää. Etnometodologisesti ajateltuna selonteot ovat vuorovaikutuksessa tapahtuvaa, jatkuvaa toiminnan ymmärrettäväksi (*sense-making*) tekevää puhetta. Etnometodologinen näkökulma selontekoihin ei lähde liikkeelle ongelmatilanteesta, kuten Scottin ja Lymanin määritelmä, vaan selontekoja tulkitaan laajemmin normaaliin vuorovaikutukseen kuuluvina puhetekoina. Etnometodologinen laajempi näkökulma sulkee silti sisälleen myös Scottin ja Lymanin tulkinnan selonteoista, jotka tapahtuvat vain ongelmatilanteessa. (Buttny 1993, 14–16.)

Sosiaalityön käytännöissä tapahtuvan kielen ja vuorovaikutuksen tutkimukseen ja kategorisaatioon perehtyneet brittitutkijat Christopher Hall, Stef Slembrouck ja Srikant Sarangi (2006) kiinnittävät huomion sosiaalityön käytännöissä syntyvän selontekovelvollisuuden näkökulmaan. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden toimintaan liittyvään selontekovelvollisuuteen, *accountability*, kohdistuvalla näkökulmalla tarkoitetaan tutkimusta, joka kiinnittää huomion siihen, miten

sosiaalityön ammattilaiset ja asiakkaat tuottavat puheessaan tai teksteissään selontekoja (*accounts*), joilla he voivat osoittaa olevansa päteviä ja luotettavia. Tällaisia selontekoja ovat tavallaan kaikki sosiaalityön käytännöissä syntyvät tekstit ja puhe, kuten esimerkiksi työntekijöiden tekemät tapauskuvaukset, kokouksissa tapahtuva suullinen ja kirjallinen raportointi, asiakastyössä tapahtuva neuvonta ja ohjaus sekä myös sosiaalityöntekijöiden omasta työstään tutkijoille tekemät kuvaukset. (Hall ym. 2006, 12–17.)

Puheemme kategoriat ja niihin liitetyt piirteet, vuorovaikutuksessa syntyvät kategorisaatiot, ovat edellä esitetyn mukaisia selontekoja. Esimerkiksi voisin kategorisoida itseni *kiireiseksi opiskelijaksi* puhelinkeskustelussa sukulaiseni kanssa, jolloin kategoriavalintani toimisi selontekona kieltäytymiselle sukulaisen esittämään vierailukutsuun. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden valitsemat kategorisaatiot ja niiden tuottamat sosiaalityön käytännöissä syntyvät selonteot ovat tutkimusanalyysini keskiössä.

2.2.4 Selontekojen funktiot

Sacks analysoi New York Times -lehdessä ollutta artikkelia, jossa haastateltiin Vietnamin sodassa ollutta laivaston lentäjää. Haastattelija kysyi lentäjältä, miltä tästä tuntui tietää, että joku kuoli hänen pommeihinsa. Sacks kiinnitti huomion lentäjän vastaukseen, jossa hän valitsi itselleen *sotilaan* kategorian.

I certainly don't like the idea that I might be killing anybody - but I don't lose any sleep over it. You have to be impersonal in this business. Over North Vietnam I condition myself to think that I'm a *military man* being shot at another military man like myself. ² (Sacks 1995a, 205–222.)

Valitsemalla kategorian *sotilas* lentäjä esittää itsensä suotuisassa valossa ja oikeuttaa ampumistaan, koska ampuminen on sitä, mitä sotilaat yleensä tekevät (Silverman 1998, 91).

² En todella pidä ajatuksesta, että tappaisin ketään – mutta en myöskään menetä yöuniäni sen tähden. Näissä asioissa ei voi mennä henkilökohtaisuuksiin. Ajattelen Pohjois-Vietnamissa, että olen sotilas, joka ampuu toista sotilasta, joka on samanlainen kuin itse olen. (käännös OV)

Hall, Slembrouck ja Sarangi ovat tutkineet sitä, miten puheemme kategoriat toimivat *oikeuttamisen, puolustamisen, syyttämisen ja vastuun osoittamisen välineinä*. Tutkijat kiinnittävät huomionsa siihen, miten sosiaalityöntekijät ja asiakkaat tuottavat kategorioita, neuvottelevat tai väittelevät niistä puheessaan ja teksteissään antamissaan selonteoissa. Sosiaalityön käytäntöjen vuorovaikutuksessa syntyviä selontekoja voidaan tutkia puolustuksina, oikeuttamisina, syytöksinä ja vastuuttamisina (*excuse, justification, blame, responsibility*). (Hall ym. 2006, 1, 18.) Hall ja hänen kollegansa viittaavat Marvin B. Scottin ja Stanford Lymanin (1968) käsitteisiin, jolloin *excuse* tarkoittaa toiminnan puolustamista tilanteessa, jossa toimija myöntää tehneensä väärin, mutta etsii syyn itsensä ja oman toimintansa ulkopuolelta, esimerkiksi siitä, että on määrätty toimimaan tietyllä tavalla. *Justification* taas tarkoittaa toiminnan oikeuttamista, jolloin selonteon antaja ei myönnä tehneensä väärin ja oikeuttaa toimintansa esimerkiksi kertomalla siitä, miten toiminta on tai on ollut hyödyllistä. Puheena olevan toiminnan oikeuttaminen voi tietenkin kohdistua yhtä hyvin muiden kuin kertojan omaan toimintaan. Syytöksiä, joista mainitut tutkijat käyttävät käsitettä *blame*, sisältävät selonteot taas selittävät ongelmallisen käyttäytymisen esimerkiksi laiminlyönneistä johtuvaksi. Vastuuttamiseen, *responsibility*, liittyvät selonteot määrittelevät, kenelle kuuluu selitettävän toiminnan vastuu. (Hall ym. 2006, 18; Scott & Lyman 1968, 46; Juhila ym. 2010.)

2.2.5 Kategoriat ja kertomukset

Oikeuttamisen, syyttämisen, puolustamisen ja vastuun osoittamisen lisäksi kategoriat ja niihin liittyvät piirteet voidaan ottaa välineiksi kertomuksen tuottamisessa. Peter Eglinin ja Stephen Hesterin (2003) analyysi Montrealin joukkomurhan uutisoinnista osoittaa, miten kategorioita käytetään ilmiötä luonnehtivan kertomuksen tuottamiseen. Hester ja Eglin tutkivat etnometodologisesta näkökulmasta jäsenkategoria-analyysin avulla Montrealin yliopistossa tapahtunutta joukkomurhaa. Heidän tarkoituksenaan ei ollut tutkia joukkomurhaa sosiologisena ilmiönä, vaan eritellä sitä, mitä tapahtunut joukkomurha oli sen jäsenten kertomana ilmiönä.

We do not seek to provide a sociological explanation of the massacre, rather we aim to discover *what the Montreal Massacre was* as far as members involved in telling its story were concerned.³ (Hester & Eglin 2003, 4.)

Hester ja Eglin halusivat osoittaa, millaisilla kategoriavalinnoilla ja niihin liitettävillä kertomuksilla Montrealin yliopiston joukkomurhan tapahtumista muodostettiin sen jäsenten tuottama ilmiö. Tutkijoiden analyysin lähtökohtana on Harvey Sacksin luentoihin pohjautuvan teoksen luku otsikolla ”The character appears on cue”. Sacks selvittää luentonsa otsikon merkitystä ja viittaa lapsen kertomaan tarinaan ”Vauva itki. Äiti nosti sen ylös.” Sacks väittää, että aivan kuin näytelmässä henkilöhahmot tulevat esille näyttämölle tarinan oikeaan aikaan, samoin kategoriat ja niihin liittyvät toiminnot tulevat esille kuin tilauksesta. ”Vauva itki” ja ”äiti nosti” ovat kuin kaksi paria, joista ensimmäisen esille tulo toimii maaperänä sille, että toinenkin pari tulee esiin. Kategoriat ja niihin liittyvät piirteet ”vauva itkee” ja ”äiti nostaa vauvan” toimivat tässä kahden lauseen kertomuksessa esimerkkinä siitä, mitä Sacks tarkoitti ilmaisullaan, *the character appears on cue*, henkilöhahmo tulee esille oikealla hetkellä. (Sacks 1995a, 410–411.) Hester ja Eglin osoittavat samoin Sacksiin viitaten analyysissään, kuinka kategoriavarannot toimivat keinoina, joilla joukkomurhan kertomukseen osallistuvat henkilöhahmot ilmestyvät esille oikealla hetkellä aivan kuin tilauksesta ilman sen enempää selitystä. Esimerkiksi kun joukkomurhan sanomalehti uutisessa raportoidaan murhaajan suorittamasta tappamisesta, uutinen jatkuu kertomuksella poliiseista, jotka veivät toisen murhaajaksi epäillyn henkilön pois käsirautoissa. Poliisien toiminnan esilletulo liittyy tappamiseen. Tutkijat osoittavat, miten murhaajan suorittamaan tappamiseen ja pidätyksen suorittaviin poliiseihin liittyvät kategoriavalinnat tuottavat Montrealin joukkomurhasta sen jäsenten kertomana rikoskertomuksen. (Hester & Eglin 2003, 3–9, 15–19.)

Hester ja Eglin osoittavat edelleen analyysissään, miten tapahtumaympäristöön ja sen henkilöhahmoihin liitetyt kategoriat tuottavat erilaisia kertomuksia joukkomurhasta. Tapahtumapaikkana yliopisto marssittaa uutisoinnissa esille henkilöihin liittyvinä kategorioina opiskelijat, opettajat, professorit, kanslerin, oppilaskunnan ja yliopiston henkilökunnan edustajat. Yliopistoympäristöön liittyvät

³ Emme yritä tuottaa joukkomurhan sosiologista selitystä. Tarkoituksemme on sen sijaan selvittää, mikä Montrealin joukkomurha oli siihen osallisina olleiden jäsenten kertomana. (käännös ÖV)

kategoriavalinnat tuottavat Hesterin ja Eglinin mukaan Montrealin joukkomurhasta kauhukertomuksen. Rikos- ja kauhukertomusten lisäksi edellä mainitut tutkijat löytävät kategorisointiin perustuvan analyysinsä tuloksena myös muita Montrealin joukkomurhaan liitettyjä kertomuksia. Tutkijat nimeävät nämä kertomukset seuraavasti: henkilötragedia, yleinen katastrofi, poliittinen kannanotto aseiden kontrolloimisesta, kertomus tappajasta ja tappajan oma tarina sekä kertomus naisiin kohdistuneesta väkivallasta. (Hester & Eglin 2003, 3–5, 15–27.)

2.2.6 Kategoriat ongelmapuheen välineinä

Sosiaalisia ongelmia voidaan tarkastella sosiologisina ja yhteiskunnallisina valmiiksi annettuina määrittäjinä tai vuorovaikutuksessa rakentuvana ongelmapuheena. Douglas W. Maynard osoittaa, miten kielenkäytön ja vuorovaikutuksen tutkimus antaa uudenlaisen näkökulman sosiaalisten ongelmien tarkasteluun. Sen sijaan, että sosiaalisia ongelmia tutkittaisiin ”virallisesti” ja teoreettisesti pääteltyinä, poliittisten linjausten mukaisina ”suurina” kysymyksinä, sosiaalisia ongelmia voidaan tutkia vuorovaikutuksessa puheessa rakentuvina ongelmina. Maynardin näkemyksen mukaan puheen tutkimukseen keskittyvä tarkastelu auttaa ymmärtämään toimijoiden itsensä esille tuomia ongelmiksi nousevia huolenaiheita. (Maynard 1988, 311–312, 318, 326.)

Richard Buttny (2004) on tutkinut ongelmapuhetta jäsenkategoria-analyysin avulla. Hän kiinnittää analyysissään huomion kahteen pääkysymykseen: miten ongelmat rakentuvat vuorovaikutuksessa syntyvinä, ja miten keskustelukumppanit asemoivat itsensä ongelmapuheen kulussa. Buttny analysoi jäsenkategorisaation avulla, miten kategorioihin liitettävissä olevat ristiriitaiset piirteet (*conflicting category predicate*), voivat toimia välineinä ongelmapuheen rakentumiselle. Buttny esittää esimerkiksi lukiolaisten keskustelun analyysistä, jonka mukaan samasta pojasta keskustelussa mainitut kategoriat ”opiskelija” ja ”teini-ikäinen isä”. Ongelma, joka halutaan kertoa tässä, rakentuu Buttnyn mukaan ristiriitaisen piirteiden välille ”opiskelija” ja ”teini-ikäinen isä”. Ristiriitainen asetelma esimerkissä on se, että teini-ikäinen on useimmiten opiskelija, mutta ei tavallisesti ole isä. (Buttny 2004, 4–9.)

Buttny toteaa ongelmapuheeseen liittyvän analyysinsä yhteenvedona, että ongelman sosiaalinen todellisuus ja henkilöiden asemointi tuotetaan diskursiivisesti puheessa.

Olennaista on myös diskursiivisen toiminnan tilannesidonnaisuus, se, kenelle ja missä olosuhteissa ongelmista puhutaan. Tilanteen mukaan ongelmasta saatetaan kertoa niin, että lopputulos on toisenlainen, tai niin, ettei ongelmaa ole ollenkaan. Ratkaisevaa ongelmapuheessa on kyseessä olevan henkilön suhde ongelmaan, se, miten hän on ongelmaan liittyen vastuullinen, selontekovelvollinen tai miten ongelma vaikuttaa häneen. Ongelmista puhuttaessa on tyypillistä, että henkilö kiinnittää huomion siihen, miten toiset näkevät hänet. Siksi henkilöt asemoivat itsensä suotuisaan asemaan vähentääkseen ongelmasta johtuvaa huonoon valoon joutumista. Ongelmapuheessa on myös olennaista se, että yhtä lailla kuin henkilöt itse asemoivat itsensä suhteessa ongelmaan, myös toiset ihmiset asemoivat heidät. (Buttny 2004, 170–171.)

Buttny ottaa esille oman tutkimukseni kannalta tärkeän näkökulman muutospuheesta ongelmista puhumisen yhteydessä. Kun puhutaan ongelmista, myös muutokselle tuotetaan diskursiivisesti erilaisia merkityksiä. Muutos voidaan nähdä sen seurauksena, että ongelmista puhutaan. Teini-ikäinen isä kertoo koko elämänsä muuttuneen vauvan syntymän jälkeen. Tässä tilanteessa muutos on sekä hyvä että huono asia. Yhtäältä muutos on huono asia siksi, että opiskelijan täytyi siirtyä opiskelijan elämänvaiheesta tavallista nopeammin uusien, isän tehtävään liittyvien velvollisuuksien johdosta. Toisaalta muutos on taas hyvä asia siksi, että teini-ikäinen isä otti vastuun syntyneestä tilanteesta. Puhe muutoksesta ongelmapuheen yhteydessä voi rakentua sekä ongelmaksi että mahdolliseksi ratkaisuksi ongelmaan. Buttny kertoo huumorin käytön olevan väline, jolla saavutetaan ainakin hetkellinen muutos ongelmapuheessa. Ei ole yllätyksellistä, että kun puhutaan ongelmista, huumori liittyy osana vuorovaikutukseen. Huumorilla nostetaan ongelmia esiin, mutta myös vältetään ja ratkaistaan niitä. Huumori tulee esille ongelmapuheessa esimerkiksi liioiteltuina metaforina ja kiusaamis- tai pilkkaamishuumorina. (Buttny 2004, 179–181.)

Kuten edellä on käynyt ilmi, Buttny korostaa, että kyseessä olevan henkilön suhde ongelmaan on tärkeää. Olennaista on myös se, miten toiset näkevät hänet. Siksi henkilöt asemoivat itsensä suotuisaan asemaan antaakseen itsestään edullisemman kuvan. Buttny on tarkastellut sitä, miten ongelman sosiaalinen todellisuus ja henkilöiden asemointi tuotetaan diskursiivisesti vuorovaikutustilanteessa syntyneessä puheessa. Tärkeää on huomata ongelmapuheen tilannesidonnaisuus, se, kenelle ja missä olosuhteissa ongelmista puhutaan. (Buttny 2004, 169.)

2.2.7 Lainattu puhe

Edellisten ongelmapuheeseen liittyvien aiheiden lisäksi Richard Buttny on myös tutkinut lainatun puheen käyttöä ongelmista puhumisen yhteydessä. Nämä tutkimukset liittyvät rasismiin ongelmapuheena erilaisista kulttuuritaustoista tulevien amerikkalaisten yliopisto-opiskelijoiden aineistossa. (Buttny 2003, 173). Buttny luonnehtii Bakhtiniin (1984) viitaten toiselta lainatun puheen käyttöä, *reported speech*, voimakkaaksi kaksiaäniseksi keinoksi, jolloin toisen puhetta lainaava puhuja myös asemoi itsensä suhteessa toiselta lainaamaansa puheeseen.

Reporting speech, for example, quoting another's words, can be a powerful conversational practice due to the 'double-voice quality' of those words (Bakhtin 1984), in that the words of the original speaker are given voice by the reporting speaker. In giving voice to another's words through reported speech, the current speaker also assesses that speech and discursively positions him/herself relation to it.⁴ (Buttny 2003, 103.)

Buttny ja muut lainatun puheen käyttöön perehtyneet tutkijat (Goffman 1974; Tannen 1989) erottavat kahdenlaista lainatun puheen muotoa. Suoraan lainattu puhe, *direct reported speech*, sisältää tarkasti alkuperäisen puhujan käyttämiä ilmaisuja. Toinen lainatun puheen muoto, *prototypical speech*, tavoittelee tietyn ryhmän tyypillisen edustajan puhetta.

Buttnyn tutkimuksen yliopisto-opiskelijat eivät käyttäneet lainattua puhetta vain raportoidakseen jotakin, mitä toiset ovat sanoneet, vaan siksi että halusivat myös asemoida itsensä suhteessa lainattuun puheeseen, kritikoida sitä, ilmaista turhautuneisuutensa sen johdosta tai ollakseen samaa mieltä lainatun puheen puhujan kanssa. Nämä mielipiteet paljastivat kertojan asemoinnin puhuttaessa rasismista. Opiskelijat käyttivät sekä suoraan lainattua puhetta että tietyn ryhmän tyypillisen edustajan puhetta puhuessaan rasismista ongelmana. Jälkimmäistä käytettiin määriteltäessä tyypillistä toista rotua olevaa edustajaa. (Buttny 2004, 173–174.)

⁴ Puheen raportointi esimerkiksi lainaamalla toisen sanoja voi olla voimakas keskustelullinen käytäntö siksi, että se on tavallaan kaksiaänistä niin, että raportoiva puhuja käyttää alkuperäisen puhujan sanoja. Antamalla äänen toiselle raportoidun puheen kautta, nykyinen puhuja myös tulkitsee kyseisen puheen ja asettaa itsensä diskursiivisesti suhteessa puheeseen. (käännös OV)

Tutkimukseni analyysissa minua kiinnostaa, miten paljon ja millä tavalla sekä asiakkaat että työntekijät käyttävät selonteissaan suoraan lainattua puhetta tai esimerkiksi pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden tyyppillisten edustajien puhetta puhuessaan kauan jatkuneesta työttömyydestä ongelmana.

2.2.8 Nauru välineenä vuorovaikutuksessa

Totesin edellä, että huumorin käyttö liittyy joskus ongelmien kertomiseen. Tarkastelen vielä metodisena mikrotyökaluna huumorin, tarkemmin sanottuna naurun, esiintymistä oman aineistoni ongelmapuheessa. Sacks analysoi nauramista ongelmallisissa keskustelutilanteissa. Hän kysyy, miksi jonkun itsemurhauhkaukseen toiset saattavat nauraa. Sacks löytää vastauksen analyysissa, jonka mukaan nauru toimii ulospääsytienä moraalisesti vaikeasta tilanteesta, jossa kuulijalla olisi vastuu auttaa. Vuorovaikutuksen toinen osapuoli pääsee pois vaikeasta tilanteesta kuittaamalla avunpyynnön vain naurulla (*laughing off*). Toinen Sacksin analyysi tarttuu jokapäiväiseen keskusteluun, jossa vaikean asian kertominen käännetään myös naurulla vitsiksi. Kaksi henkilöä kohtaavat. Ensimmäinen kysyy: ”Miten voit?”, toinen vastaa: ”Haluatko todella tietää?” ja nauraa. Kysyjä vastaa nauruun myös itse nauramalla. (Sacks 1995a, 17.)

Sacks kertoo myös esimerkin, siitä, miten kertoja voi varmistaa naurulla oman keveän suhtautumisensa asiaan, johon liittyy jotakin arveluttavaa tai häpeällistä. Kertoja sanoo: ”Hehheh, olimme sunnuntaina alastomina uimassa kahteen asti yöllä.” Sacks selostaa analyysissaan kertojan varmistavan naurullaan, että hänellä on mahdollisuus näin ilmaista oma keveä suhtautumisensa asiaan, ennen kuin vuorovaikutukseen osallistuva toinen osapuoli ehtii esittää kommenttinsa asiaan. Näin nauru toimii keventävänä välineenä mielipiteen kertomisessa liittyen arkaluontoiseen asiaan. (Sacks 1995b, 275.)

Lääkärin vastaanotolla tapahtuvaa potilaan ja lääkärin naurua tutkinut Markku Haakana osoittaa, miten nauru on vuorovaikutuksen systemaattisesti käytössä oleva merkityksellinen väline. Haakanan analyysin mukaan naurulla toimitetaan kiusallisia, vakavia ja arkaluontoisia asioita. Eräs tapa esitellä arkaluontoinen asia on ottaa se esiin ennen kuin toinen ehtii siihen tarttua, ja tehdä tämä nauruen. Näin kevennetään vaikeaa ja raskasta tilannetta. Erityisesti potilaiden puheenvuoroissa nauru toimii lääkärin

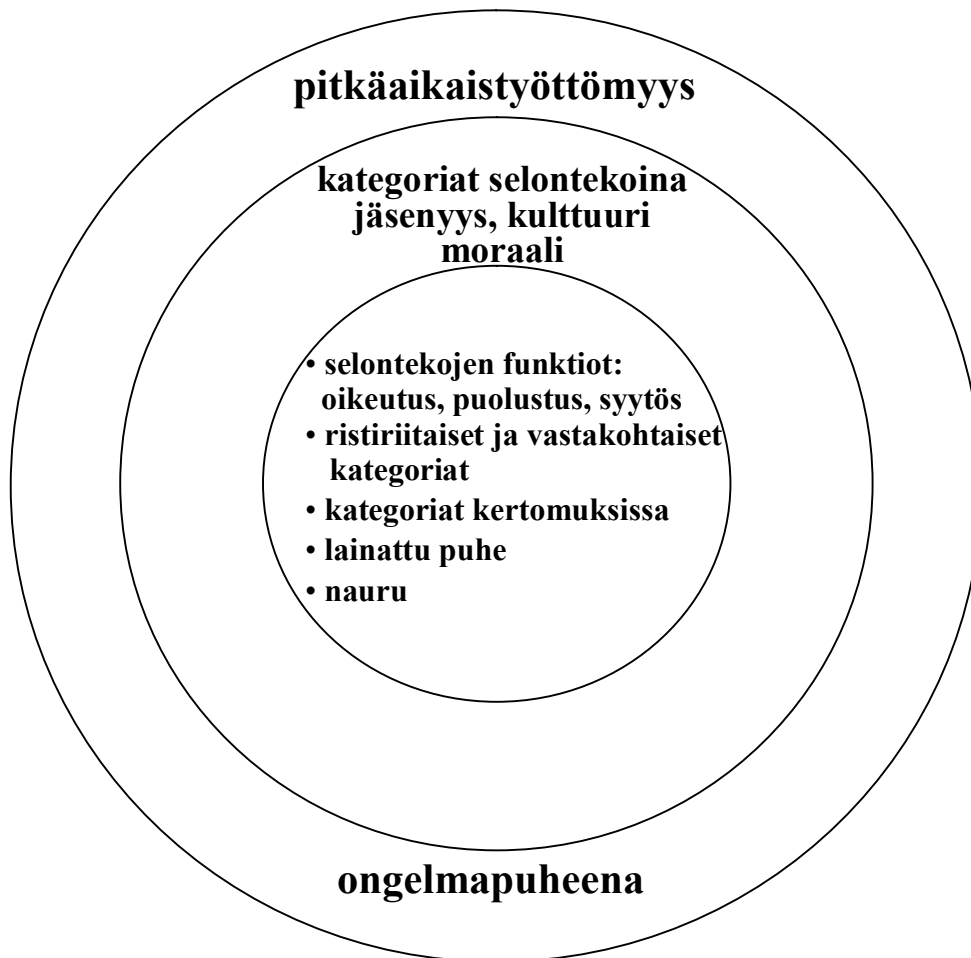
vastaanotolla ongelmallisten ja arkaluontoisten tilanteiden yhteydessä pehmentävänä työkaluna. (Haakana 2001, 135–159.)

Sacks on myös analysoinut yhdessä nauramista, jolla hän tarkoittaa tilannetta, jossa vuorovaikutukseen osallistujat nauravat yhtäaikaaisesti. Yhdessä nauramista edeltää Sacksin mukaan yleensä kummankin vuorovaikutukseen osallistujan nauraminen erikseen. (Sacks 1995b, 570–571.)

2.3 Metodologiset valinnat tiivistettynä

Tutkimukseni metodologinen kehittäminen on analyysivälineiden yhdistelemistä, joka eteni aineiston lukemisen ja metodologiseen teoriaan paneutumisen prosessissa. Edellä esittämäni metodologinen tausta on katsaus siitä teoriasta, johon perehtymällä aloin ymmärtää puheen ja siihen liittyvien kategorioiden tutkimusta syvemmällä tasolla. Luku kertoo myös siitä, millaisia analyysivälineitä valikoitui kategoria-analyysin yhteyteen tutkimusprosessin kuluessa. Metodologisten valintojen ja varsinaisen tutkimusanalyysin prosessin aikana myös syntyi seuraava kuvio, joka selventää kategoria-analyysin yhteyteen valitsemieni välineitä ja haastattelun vuorovaikutusprosessissa vaikuttavia tekijöitä. Tutkimustyöni peruslähtökohtana ja koko tutkimuksen läpileikkaavana teemana on puhe pitkäaikaistyöttömyydestä sosiaalisena ongelmana. Tarkastelen puhetta pitkäaikaistyöttömyydestä ensin tutkittavien kategoriavalintojen tasolla ja etsin mitä kategorioita ja niihin liittyviä piirteitä pitkäaikaistyöttömyyteen liitetään. Tällöin kiinnitän huomioni tutkittavien kategoriavalinnoissa ulkoapäin annetun pitkäaikaistyöttömyyden kategorian jäsenyyden omistamiseen tai sen purkamiseen. Jäsenyyden lisäksi tarkastelen kategoriavalintoihin kietoutuvaa kulttuurin ja moraaliläsnäoloa. Metodologinen näkökulmani syvenee, kun analysoin kategorioita haastattelun vuorovaikutuksessa esille tulevana selontekoina. Tutkittavien, sekä työntekijöiden että asiakkaiden, antamat selonteot toimivat työttömyyden ristiriitatilanteessa oikeuttamisen, puolustamisen ja syytösten osoittamisen välineinä. Lisäksi analysoin tutkittavien kategoriavalintoja selontekoina tutkittavien elämään, työhön tai työttömyyteen liittyvien kertomusten kertomisen välineinä. Kiinnitän huomioni myös siihen, miten vastakohtaisia tai ristiriitaisia kategorioita, lainattua puhetta ja naurua käytetään puhuttaessa pitkäaikaistyöttömyydestä ongelmana.

Kuvio 1. Metodologiset valinnat kuviona.

3 TUTKIMUSASETELMA

Tutkimusaineistoni on kaksitahoinen. Se koostuu kauan työttöminä olleiden asiakkaiden ja heidän parissaan työtä tekevien työntekijöiden haastatteluista. Seuraavassa esittelen tutkimusaineistoni sekä sen miten ja millaisin teemoin keräsin aineiston. Aineistoni kaksi ryhmää valittiin haastateltaviksi työttömille suunnatusta projektista. Kuvailen työttömien projektia ja haastateltuja asiakkaita sekä työntekijöitä. Lisäksi tarkastelen etnometodologiaan pohjautuvana teoreettisena teemana haastattelua vuorovaikutuksena. Selvitän, miten haastattelutilanne rakentuu neuvotteluksi, jota käydään ulkoapäin annetun pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyydestä haastattelun vuorovaikutuksen kuluessa. Kiinnitän huomion myös siihen, miten puhujan asemointi rakentuu vuorovaikutuksessa suhteessa pitkäaikaistyöttömän kulttuurisesti negatiivisesti leimattuun kategoriaan. Pohdin edelleen sitä, miten haastattelija ja haastateltavat mahdollisesti asemoivat toinen toisiaan keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Luvun loppupuolella kerron tutkimuskysymykseni, selvitän tutkimukseni juonen ja analyysin etenemistä sekä pohdin tutkimukseni luotettavuutta ja eettisiä kysymyksiä.

3.1 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistoni koostuu pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakkaiden ja työntekijöiden verkoston haastatteluista. Pitkäaikaistyöttömille suunnattu projekti toteutettiin keskisuudessa eteläsuomalaisessa kaupungissa. Projekti aloitettiin kuntouttavan työtoiminnan ja pitkäaikaistyöttömille suunnatun aktivointipolitiikan käynnistymisen aikoihin vuosina 2002–2003. Se rahoitettiin kaupungille lahjoitetun testamentin avulla syrjäytymistä ehkäisevänä pilottihankkeena. Haastatteluaineisto kerättiin touko–kesäkuussa 2003.

3.1.1 Pitkäaikaistyöttömille suunnattu projekti

Ensimmäisen haastattelumatkani aikana silmiini osui projektin mainos paikallisen marketin ilmoitustaululla. Mainoksessa luki: ”Oletko yksinäinen ja kenties työtön – tervetuloa työttömille tarkoitettuun projektiin.” Eteläsuomalaisen kaupungin kaupunginhallitus oli päättänyt aloittaa projektin pitkäaikaistyöttömille ja syrjäytymisvaarassa oleville asiakkaille vuonna 2002, juuri työttömille tarkoitettuna aktivointipolitiikan vahvistumisen aikana. Kyseisessä kaupungissa oli tilastoitu projektin aloitusvuotena työttömyysprosentiksi korkea luku 16,3 %. Työttömien kokonaislukumäärä oli 633 henkilöä, ja heistä nimenomaan pitkäaikaistyöttömien ryhmän määräksi oli laskettu 190. Projekti aloitettiin kaupungin kustantamana pilottihankkeena vuosina 2002–2003, ja sitä seuraavalle kahden vuoden jatko-hankkeelle haettiin ja myös saatiin ESR -rahoitus.

Projektisuunnitelman ja projektin asiakirjojen mukaan projektin tarkoituksena oli siihen valittavien työttömien elämäntilanteen parantaminen empowerment-ajattelun mukaisesti. Hankkeen konkreettisiksi tavoitteiksi asetettiin osallistujien elämän- ja asuinolojen parantaminen, syrjäytymisen ehkäiseminen sekä työllistymismahdollisuuksien löytyminen ja luominen. Projektia suunnittelemaan ja ohjaamaan nimettiin valitun ohjausryhmän lisäksi paikallisen sosiaalitoimen, terveystoimen, työvoimatoimen ja diakoniatyön edustajista koostunut työryhmä. Asiantuntijoiksi kutsuttiin ammattikorkeakoulun sosiaali- ja terveys- sekä ympäristötekniikan alan opettajia sekä projektin suunnitteluvaiheessa sosiaalialan osaamiskeskuksen toimija. Projektin aikana järjestettiin työntekijäverkoston koulutusta ammattikorkeakoulun opettajien ja ulkopuolisten konsulttien avulla. Työtä johtamaan valittiin sosiaalialan koulutuksen saanut projektipäällikkö, jonka apuna toimi käytännön harjoitteluaan suorittavia sosiaali-, terveys- ja ympäristötekniikan alan ammattikorkeakoulun opiskelijoita.

Työryhmä valitsi projektiin ensimmäiseksi vuodeksi 30 osallistujaa. Pilottivaiheen jälkeen suunniteltiin, että seuraavaan ryhmään valittaisiin 40–50 osallistujaa. Projektiin kutsutuille asiakkaille toteutettiin heti alussa fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen toimintakyvyn sekä asuinolojen kartoitukset. Työllistymistavoitteisiin oli tarkoitus edetä vaiheittain. Alussa pidettiin tärkeimpänä osallistujien aktivoitumista. Ensin tehtiin jokaiselle asiakkaalle henkilökohtaiset elämänsuunnitelmat. Elämänsuunnitelmiin oli tarkoitus vielä laatia yhdessä työvoimatoimen edustajien kanssa

asiakkaita varten henkilökohtaiset pitkäntähtäimen työllistymissuunnitelmat. Työllistymisen seuranta kirjattiin jatkamaan silloin paikkakunnalle perustettu työvoimatoimen aktivointiyksikkö, jossa samanaikaisesti tehtiin asiakkaille työttömien aktivointiin liittyvän lainsäädännön edellyttämiä aktivointisuunnitelmia. Projektin suunniteltiin toimivan yhteistyössä paikallisen jätehuoltoalan yrityksen kanssa, jonka oli tarkoituksena tarjota osalle hankkeen osallistujista työtilaisuuksia elektroniikka-romun purkutehtävissä. Projektin tavoitteena oli myös osallistujien sosiaalisten suhteiden lisääminen synnyttämällä hankkeessa mukana olevista erilaisia ryhmiä ja verkostoja. Projektin alkuvaiheessa suunniteltiin laihdutusryhmän, sauvakävelyryhmän, linnunpönttöjen rakentamisryhmän ja asuntojen kunnostusryhmän perustamista.

Pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakkaiden ja työntekijöiden haastatteluaineiston kerääminen sijoittui ajallisesti projektin puoleen väliin. Projekti toimi kanavana tutkimukseni haastateltavien löytymiselle, eivätkä projekti tai sen toiminta sinänsä ole tutkimukseni kohteena. Siksi olen päätenyt siihen, että esittelen projektin vain sen suunnitteluun, tavoitteisiin ja alkuvaiheisiin liittyvien asiakirjojen avulla. En tarkastele enkä analysoi tutkimuksessani sitä, mitä projektissa tapahtui, miten asiakkaat suhtautuivat siihen ja miten sitä arvioitiin sen kuluessa ja päättyessä.

3.1.2 Projektin asiakkaiden haastattelut

Haastattelin asiakkaiden aineistoa varten yhteensä 12 pitkäaikaistyöttömille suunnattuun projektiin kutsuttua henkilöä. Lähetin haastattelupyynnön kaikille projektissa mukana olleille asiakkaille ja valitsin haastateltaviksi kaikki asiakkaat, jotka palauttivat allekirjoitetun suostumuksen tutkimushaastatteluun. Haastattelin kaikkia asiakkaita esittämieni teemojen mukaisesti kerran. Lisäksi haastattelin kuutta asiakasta vielä toisen kerran. Päädyimme toiseen haastattelukertaan yhteisestä sopimuksesta kuuden haastateltavan kanssa, koska emme ehtineet käsitellä huomattavaa osaa teemoista sovitun ensimmäisen haastatteluajan kuluessa. Näin kerättynä projektin asiakkailta kertyi yhteensä 18 haastattelua tutkimusaineistoani varten. Pääosa haastatteluista tapahtui asiakkaiden kodeissa. Kodeissa tekemiäni haastattelujen lisäksi kolmen haastattelun paikkana oli projektin toimistotilan viereinen kokoushuone. Yhtä asiakasta haastattelin kuntouttavaa työtoimintaa tarjoavalla työpajalla. Kaikkia

haastateltavia ei ollut helppo tavoittaa, vaikka he olivat kirjallisesti antaneet suostumuksensa projektin kokoontumisessa tai sen puitteissa suoritettulla kotikäynnillä. Jouduin siirtämään joitakin haastattelu-aikoja, kun haastateltava ei ollutkaan sovittuna aikana kotonaan tavoitettavissa. Yksi haastattelu tapahtui ulkona haastateltavan kodin edustalla, koska haastateltava ei halunnut päästää minua kotiinsa sisälle. Näistä pienistä kärsivällisyyttä koetelleista seikoista huolimatta haastateltavat suhtautuivat haastatteluun myönteisesti ja pitivät tutkimusta ja sen mukana tarjoutunutta mahdollisuutta tuoda omaa elämäntilannettaan esille tärkeänä.

Asiakkaiden haastattelut kestivät kerrallaan noin tunnin. Lisäksi haastattelin aineiston keruun alussa kerran neljää asiakasta ryhmähaastatteluna, joka kesti kaksi tuntia. Kävimme läpi samoja teemoja kuin yksilöhaastatteluissa. Lisäksi poimin teemoja ryhmän keskustelusta tai annoin asiakkaiden keskustella työttömyydestään, sairauksistaan tai työn saannin toiveistaan ja hankaluuksista keskenään. Asiakkaat olivat ryhmässä melko hiljaisia ja siksi ryhmähaastattelu tuotti vähemmän puhetta kuin kahdenkeskiset haastattelut.

Haastattelujen alussa keräsin asiakkaiden henkilötietoina seuraavat tiedot: haastateltavan ikä, sukupuoli, koulutustiedot, asiakkaan työ- ja työttömyyshistoria lyhyesti, tieto siitä, kenen kanssa haastateltava asuu sekä nykyisen toimeentulon lähde. Kriittisesti tarkasteltuna keräämäni taustatiedot ovat myös asiakkaiden kategorisointeja. Kategorisoidessani haastateltavia näiden taustatietojen kautta, tuotan samalla kulttuurisesti tietynlaista kuvaa heistä, esimerkiksi: keski-ikäinen, vähän koulutustaustaa omaava, pitkäaikaistyötön mies. Nämä ovat vahvoja mielikuvia synnyttäviä kulttuurisia kategorisaatioita. Tutkijana tunnistan tämän riskin, mutta samalla pidän tarpeellisena taustatietojen esittämistä. Keräämäni tiedot kertovat haastatelluista ja heidän kategoriajäsenyyksistään seuraavaa.

Taulukko 1. Taustatietoja haastatelluista asiakkaista.

<u>Ikä</u>		<u>Sukupuoli</u>	
30-39	2	Naisia	4
40-49	4	Miehiä	8
50-59	6	Yhteensä	12
Yhteensä	12		
<u>Peruskoulutus</u>		<u>Ammatillinen koulutus</u>	
Kansakoulu	10	Ammattikoulutus	4
Ylioppilastutkinto	2	Ei ammatillista koulutusta	8
Yhteensä	12	Yhteensä	12
<u>Työttömyysaika</u>		<u>Asuminen</u>	
1 - 2 v	3	Kumppanin kanssa	2
3 - 5 v	4	Lapsen/lasten kanssa	3
6 - 8 v	3	Yksin	7
9 - v	2	Yhteensä	12
Yhteensä	12		

Haastatellut projektin asiakkaat olivat iältään 30–59 -vuotiaita. Heidän joukossaan oli 8 miestä ja 4 naista. Suurimmalla osalla (10 asiakasta) oli vain yleisen oppivelvollisuuden mukainen peruskoulutus. Kaksi oli suorittanut ylioppilastutkinnon. Samansuuntaisesti suurin osa haastatelluista oli vailla ammatillista koulutusta (8 asiakasta). Neljällä asiakkaalla oli ammatillinen koulutus: kauppakoulun tutkinto, laborantin koulutus, teknillisen opiston tutkinto ja kouluavustajan koulutus. Vailla ammatillista koulutusta olevat asiakkaat olivat käyneet peruskoulun lisäksi erilaisia kursseja, kuten toimistotyöntekijän kurssin, talonmiehen työn valmennuskurssin, puskutraktorinkuljettajan kurssin ja tietokonekurssin. Haastateltujen lyhyin työttömyysaika oli 2 vuotta ja pisin yli 9 vuotta, pisin työttömyysaika oli tarkalleen 11 vuotta. Suurin osa haastatelluista asui yksin (7 asiakasta). Haastateltujen työhistoriasta löytyi seuraavanlaisia työtehtäviä: toimistotyöntekijä, laborantti, siivoaja, rakennustyöntekijä, puistotyöntekijä, koneistaja, työkalusorvaaja, työsuunnittelija, metsätyömies, autonkuljettaja, talonmies, kiinteistönhoitaja, opettajan sijainen, kouluavustaja, laitoshuoltaja, tekstiilialan työntekijä, kotipalvelun työntekijä, tehdastyöntekijä, metallityöntekijä ja taiteilija. Haastateltujen toimeentulona oli haastatteluhetkellä työmarkkinatuki, toimeentulotuki sekä työharjoittelusta tai työpajatoiminnasta saatu korvaus. Kaksi haastatelluista oli saanut sairauseläkepäätöksen.

Varsinaisina haastattelun teemoina pyysin asiakkaita puhumaan vapaamuotoisesti seuraavista teemoista:

- Mikä on työn merkitys sinulle, ennen, nyt ja tulevaisuudessa?
- Mikä on työn puutteen merkitys sinulle, ennen, nyt ja tulevaisuudessa?
- Millaiset asiat ovat olleet elämässäsi tärkeitä?
- Kuvaile sinulle merkittäviä sosiaalisia suhteita? Mikäli haastateltava tarvitsi apua tästä teemasta puhumiseen, häntä pyydettiin puhumaan ystävyys-, perhe- ja työkaverisuhteista.
- Keiden viranomaisten luona olet asioinut? Millaisia kokemuksia sinulla on ollut asioimisesta heidän kanssaan?
- Miten tulit mukaan tähän projektiin?
- Miten kuvailisit itseäsi? Miten luulet ystäväsi, työkaverisi, perheenjäsenesi, työntekijöiden joiden luona olet asioinut, kuvailevan sinua?

Haastatteluteemani kutsuivat asiakkaita puhumaan itsestään ja tekemään itse-kategorisaatioita. Haastattelut eivät aina edenneet edellä esitetystä järjestyksessä, vaan noudatin yksilöllisesti kuhunkin tilanteeseen sopivaa teemojen kulkua. Vaikka teemojen järjestys vaihteli tilanteen mukaan, niiden aiheet pysyivät silti samoina. Haastateltavat saattoivat jopa oma-aloitteisesti aloittaa puhumisen joistakin haastattelua varten mietityistä teemoista ilman, että sitä heille annettiin. Jatkoisin keskusteluja myös uusilla teemoilla, jotka tulivat esille haastateltavien puheessa ja jotka liittyivät tutkimuksen aiheeseen. En voinut käsitellä kaikkia edellä esitettyjä teemoja kaikkien haastateltavien kanssa: erityisesti viimeiseksi kirjattu teema ”Miten kuvailisit itseäsi? Miten luulet ystäväsi, työkaverisi, perheenjäsenesi, työntekijöiden joiden luona olet asioinut, kuvailevan sinua?” oli haastateltaville vaikea, ja se jäi siksi usein keskustelematta.

Koska tutkimustehtäväni ei ollut tutkia pitkäaikaistyöttömille suunnattua projektia, vaan projekti toimi pitkään työttöminä olleiden haastateltavien tavoittamisen kanavana, kysyin heiltä vain ylimalkaisesti, miten he olivat tulleet projektiin mukaan. Jotkut haastatelluista esittivät voimakasta kritiikkiä projektia kohtaan ja jopa ilmoittivat kieltäytyneensä projektin asiakkuudesta sen ensimmäisten kokoontumiskertojen jälkeen. Vaikka projekti sinänsä olisi myös ollut kiinnostava teema, selvitin haastateltaville, että tutkimuksen tehtävänä ei ollut projektin tutkiminen, ja näin palasimme tutkimuksen aiheen mukaisiin teemoihin.

3.1.3 Työntekijöiden haastattelut

Projektin asiakkaiden lisäksi haastattelin 12 projektin verkostoon kuuluvaa työntekijää. Tavoitin työntekijät projektin yhteyteen järjestetyissä työntekijöiden verkoston koulutustilaisuuksissa. Kävin kertomassa näissä tilaisuuksissa tutkimuksestani ja samalla laitoin kiertämään haastatteluajkojen varaamista varten suunnittelemani listan. Verkostokoulutukseen osallistuneet työntekijät varasivat haastatteluajat itsenäisesti yhden käyntikerran aikana. Haastattelut myös toteutuivat suunniteltujen aikavarausten mukaisesti, ja työntekijät suhtautuivat haastatteluihin innostuneesti, olivat hyvin puheliaita ja osoittivat olevansa kiinnostuneita tekemästani tutkimuksesta.

Haastateltujen työntekijöiden joukossa oli sosiaali- ja terveystoimen sosiaalityöntekijöitä (3), työvoimatoimen työntekijöitä (2), työpajan ohjaaja (1), kolmannen sektorin vapaaehtoistyöntekijöitä (3) ja seurakunnan diakoniatyöntekijä (1) sekä projektin ohjaaja ja ohjausryhmän jäsen (2). Tiedostan, että myös näissä työntekijöiden nimikkeissä on kyse kategorisaatioista kulttuurisine merkityksineen.

Taulukko 2. Haastatellut työntekijät ammattiryhmittäin.

HAASTATELLUT TYÖNTEKIJÄT	LUKUMÄÄRÄ
Sosiaalityöntekijä	3
Työvoimatoimen työntekijä	2
Työpajanohjaaja	1
Vapaaehtoistyöntekijä	3
Seurakunnan diakoniatyöntekijä	1
Projektin ohjaaja/ohjausryhmän jäsen	2
YHTEENSÄ	12

Haastattelin kaikkia haastatteluun valittuja työntekijöitä yhden kerran samalla tavalla kuin asiakkaita haastattelutilanteessa suullisesti esittämieni teemojen mukaisesti. Lisäksi haastattelin kahdeksaa työntekijää ensimmäisen kerran jälkeen vielä toisen kerran, koska sovittu aika ei riittänyt kaikkien teemojen käsittelyyn. Näin toteutettuna projektin työntekijöiltä kertyi tutkimusaineistoa varten yhteensä 20 haastattelua. Työntekijöiden haastattelut tehtiin kaikki asianomaisten työntekijöiden omalla

työpaikalla heidän työhuoneissaan. Haastattelut kestivät kaikki noin tunnin. Työntekijöitä haastateltiin seuraavien teemojen avulla:

- Kuvaile asiakaskuntaasi
- Kuvaile projektiin kutsuttujen asiakkaiden suhdetta työhön. Tämän teeman yhteydessä pyydettiin työntekijää tekemään oma arvionsa pitkäaikaistyöttömien projektiin kuuluvien asiakkaidensa suhteesta työhön.
- Kuvaile projektiin kutsuttujen asiakkaiden suhdetta työttömyyteen. Tämän teeman yhteydessä edelleen pyydettiin työntekijää tekemään oma arvionsa asiakkaiden suhteesta työttömyyteen.
- Kuvaile projektiin kuuluvien asiakkaiden sosiaalisia suhteita. Miten ajattelet asiakkaidesi sosiaalisten suhteiden vaikuttavan heidän elämäänsä?
- Kerro omasta tehtävästäsi projektiin kutsuttujen asiakkaiden elämässä. Arvioi muiden viranomaisten tehtäviä samojen asiakkaiden elämässä.

Näillä haastatteluteemoilla kutsuin ensisijaisesti työntekijöitä tekemään puheessaan työttömien asiakkaiden kategorisaatioita, mutta myös työntekijöiden kategorisaatioita itsestään.

3.1.4 Haastattelujen taltiointi ja litterointi

Taltioin projektin asiakkaiden ja työntekijöiden kaikki haastattelut äänittämällä. Taltioiduista haastatteluista koostunut tutkimusaineisto on yhteensä 38 äänitettä, joista koostui litteroituna 650-sivuinen tutkimusaineisto.

Tutkimusaineisto litteroitiin pelkistettyä ja yksinkertaistettua puheen litterointitapaa käyttäen niin, että vain välistä pois otetut tekstit ja nauru merkittiin litterointitekstiin. Koska en analysoinut haastattelun vuorovaikutusta keskusteluanalyttisin keinoin, ei siksi päällekkäin puhumiseen eikä taukoihin ole kiinnitetty analyysissa huomiota. Poistin aineisto-otteista tekstin sujuvuuden tähden puhekielen sanat ”tota” ja ”niin ku”.

Litteroinnissa käytetyt merkinnät:

H: haastattelija

A: asiakas

Stt: sosiaalityöntekijä

T: työntekijä
(...) tekstiä välistä pois
(naurua)

3.2 Haastattelu vuorovaikutuksena

Tutkimukseni etnometodologinen näkökulma haastaa minut tarkastelemaan haastatteluja vuorovaikutusprosessina eikä pelkkänä aineistonkeruun muotona. Carolyn Baker (1997, 2002, 2004) puolustaa etnometodologista kantaa, jonka mukaan haastattelututkimusta voidaan analysoida vuorovaikutuksena, jossa haastattelija ja haastateltava rakentavat ja ylläpitävät haastattelun kuluessa sosiaalista todellisuutta ja järjestystä. Baker vakuuttaa kategoria-analyysin soveltuvan haastattelututkimuksen analysointiin silloin, kun haastattelua tarkastellaan vuorovaikutuksena. Kategorioilla rakennetaan sosiaalista, kulttuurista ja moraalista järjestystä haastattelun luomassa vuorovaikutuksessa. (Baker 2003, 396; 2004, 163; Nikander 2010, 254–255.)

Sen lisäksi, että haastattelun luomassa vuorovaikutuksessa kiinnitetään huomiota osallistujien puheen kategoriatyöskentelyyn, Baker esittää analyysin avuksi avaimia, jotka soveltuvat erityisesti vuorovaikutuksena tarkasteltavan haastattelututkimuksen analysoimiseen. Nämä analyysin avaimet ovat sidoksissa toisiinsa, ikään kuin ne olisivat suljettuina toistensa sisään. Kun yhtä avainta käytetään, se avaa mahdollisuuden käyttää myös seuraavaa avainta. Ensimmäisenä avaimena on Bakerin mukaan luonnollisesti se, että haastattelua tarkastellaan vuorovaikutusprosessina. Toiseksi haastattelumateriaali tulee nähdä selontekoina eikä asioiden raportoimisena. Näin haastateltavien puhe ei ole vain vastauksia esitettyihin kysymyksiin, vaan selontekoja, joissa osallistujat oikeuttavat, kuvaavat tai rakentavat merkityksiä siitä, miten asiat ovat tai miten niiden tulisi olla. Kolmanneksi analyysissa tulee kiinnittää huomio vuorovaikutuksessa ja selonteoissa tapahtuvaan kategoriatyöskentelyyn. Baker ottaa esille oleellisen huomion siitä, että haastattelija saattaa asettaa haastateltavat tietyn sosiaalisen kategorian jäseniksi. Tällöin haastattelu tulisi nähdä vuorovaikutuksena, jossa haastateltavat asetetaan kyseessä olevan tietyn kategorian selontekovelvollisiksi jäseniksi ja heidän oletetaan myös puhuvan kyseisen kategorian jäseninä. Lisäksi Baker esittää analyysin avaimiksi vuorovaikutuksessa tapahtuvan

identiteettien rakentamisen sekä moraalien läsnäolon ja rakentumisen. Vuorovaikutuksena tarkasteltavan haastattelututkimuksen analyysin avainten avulla päästään Bakerin mukaan myös sisälle niihin maailmoihin, joista tilanteisesti kussakin haastattelutapahtumassa, ja niiden sisältämissä selonteissa ja kategorisoinneissa on kysymys. (Baker 2003; 396, 399–403; Nikander 2010, 254–257.)

Sellaista tutkimuksellista näkökulmaa kohtaan, jossa haastatteluja tarkastellaan vuorovaikutuksena, on esitetty kritiikkinä ns. luonnollisten tutkimusaineistojen paremmuus vuorovaikutuksen tutkimuksessa (Potter 1995, 2002; Speer 2002, 511–525). Luonnollisissa tilanteissa syntyneillä aineistoilla tarkoitetaan esimerkiksi terapeutin ja asiakkaan välistä keskustelua terapiaistunnossa. Olennaista on se, että terapiaistuntoa ei ole kutsuttu koolle tutkimusta varten. Haastatteluaineistojen käyttöä vuorovaikutuksen tutkimuksessa on kritisoitu siitä, että tutkija on keskeisessä roolissa haastatteluaineiston synnyttämisessä. Haastattelun luomaa vuorovaikutusta ei synny, jos tutkija ei ilmesty paikalle, kun sen sijaan terapiaistunto pidetään, vaikka sitä ei nauhoitettaisikaan tutkimushaastattelua varten. Kritiikin esittäjien mukaan luonnollisten aineistojen käytön etu tutkimusmateriaalina on siinä, että luonnollisia keskusteluja käytettäessä minimoidaan haastattelijan johdatteleva asema vuorovaikutuksen kulussa. (Potter 1995, 216–221; 2002, 539–542.)

Haastatteluaineistojen käyttöä vuorovaikutuksen tutkimuksessa kohtaan esitetystä kritiikistä huolimatta esimerkiksi Jonathan Potterin varhaisemmissa teksteissä (1995) on viittaus siihen, että myös tutkimushaastattelua on mahdollista tarkastella kahden tai useamman jäsenen välisenä vuorovaikutuksena. Haastattelun analysoiminen luonnollisena vuorovaikutuksena on silloin samankaltaista kuin esimerkiksi olisi ystävien välisen puhelinkeskustelun vuorovaikutuksellinen analyysi. Potter viittaa haastattelun soveltuvan vuorovaikutukselliseen analyysiin erityisesti silloin, kun tutkimuksen tarkastelun kohteena on tietyn sosiaalisen kategorian uudelleen rakentuminen haastattelun luomassa vuorovaikutuksessa. Hän ottaa esille Sue Widdicomben ja Robin Wooffittin nuorisotutkimuksen *Language of Youth Subcultures. Social identity in action*, jossa punkkareiden ryhmään kuuluvilta nuorilta kysyttiin, mitä he haluavat kertoa itsestään punk-nuorisokulttuurin edustajina. Tutkimuksen analyysin keskiössä oli se, miten ja millaista kategoriaa haastateltavat punk-kulttuuriin kuuluvat nuoret rakensivat itselleen haastattelun luomassa vuorovaikutustilanteessa. (Potter 1995, 218; Widdicombe & Wooffitt 1995, 94–101.)

Ulkoapäin annetun sosiaalisen kategorian uudelleen rakentuminen haastattelun luomassa vuorovaikutuksessa on yhteneväinen edellä esittämäni Bakerin tapaan nähdä haastattelutilanne vuorovaikutuksena, jossa haastateltaville annetaan haastattelijan toimesta tietyn kategorian jäsenyys, mistä he ovat tässä tilanteessa selontekovelvollisia.

3.2.1 Neuvottelu kategorian jäsenyydestä

Haastattelutilanteessa haastateltaville annetun tietyn sosiaalisen kategorian jäsenyys ja kategorian jäsenyyteen liittyvä neuvottelu sekä ulkoapäin annetun kategorian uudelleen rakentuminen liittyvät kiinteästi oman tutkimukseni näkökulmaan haastattelusta vuorovaikutuksen tutkimuksena. Edustan diskursiivista kategoriatutkimusta, enkä siksi kiinnitä huomiota haastatteluun keskusteluna niin, että tutkisin vuorovaikutusta esimerkiksi vuoronvaihtoina keskusteluanalyysin välinein. Sen sijaan kiinnitän päähuomioni vuorovaikutuksen selonteissa tapahtuvaan kategoriatyöskentelyyn. Etnometodologian keskeiset termit *refleksiivisyys* ja *indeksikaalisuus* konkretisoituvat haastattelututkimukseni vuorovaikutuksellisessa analyysissä. Näen haastattelun synnyttämän vuorovaikutuksen tilanteisesti syntyvänä neuvotteluna haastattelijan ja haastateltavan välillä. Neuvottelun aiheena on refleksiivisesti esillä olevan sosiaalisen kategorian jäsenyys, sen rakentaminen ja purkaminen. Haastattelun synnyttämän vuorovaikutuksen lähtökohtana on haastateltaville ulkoapäin annettu sosiaalinen kategoria, pitkäaikaistyötön. Vaikka en maininnut pitkäaikaistyöttömän kategoriaa haastattelun teemana, kategoria oli haastattelutilanteessa läsnä koska kaikki haastateltavat, sekä asiakkaat että työntekijät, liittyivät pitkäaikaistyöttömille suunnattuun projektiin. Kerroin haastattelun alussa, että olin valinnut heidät haastateltaviksi juuri kyseisen projektin vuoksi. Haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuvassa neuvottelussa haastateltavat tekevät selkoa suhteestaan pitkäaikaistyöttömän kategoriaan. He tavallaan esittävät itsensä (asiakkaat ja työntekijät) tai toisen (työntekijät puhuessaan asiakkaistaan) suhteessa annettuun kategoriaan.

Haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuva itsen tai toisen esittäminen suhteessa ulkoapäin annettuun pitkäaikaistyöttömän kategoriaan on tutkimusanalyysini keskiössä. Sekä asiakkaiden että työntekijöiden haastatteluaineiston vuorovaikutuksessa tulee usein esille jännite annetun ja oman näkökulman välillä. Tämä

jännite on tavallaan vuorovaikutuksessa tapahtuvan neuvottelun liikkeelle paneva voima. Myös haastattelutilanteessa läsnä olevat ja siinä edelleen rakentuvat kulttuuri ja moraalit vauhdittavat vuorovaikutuksessa tapahtuvaa neuvottelua. Suomalaisessa palkkatyötä korostavassa yhteiskunnassa (Kortteinen 1992; Kortteinen & Tuomikoski 1998) liitetään työttömyyteen kulttuurisesti negatiivinen leima. Vuorovaikutuksessa tapahtuva neuvottelu pitkäaikaistyöttömän kategoriasta ei ole ainoastaan neuvottelua jäsenyydestä vaan myös kategoriatyöskentelyä kulttuurisesti negatiivisen leiman hyväksymisestä tai pyrkimystä ulos leimasta, esimerkiksi itsen esittämistä suojelemaan valossa moraalisesti hyväksytyin kategorian jäsenenä. Näin kategorioiden jäsenyys sekä kulttuuri ja moraalit ovat liikkeessä haastattelun synnyttämässä vuorovaikutustilanteessa.

3.2.2 Asemointi ja pitkäaikaistyöttömän annettu kategoria

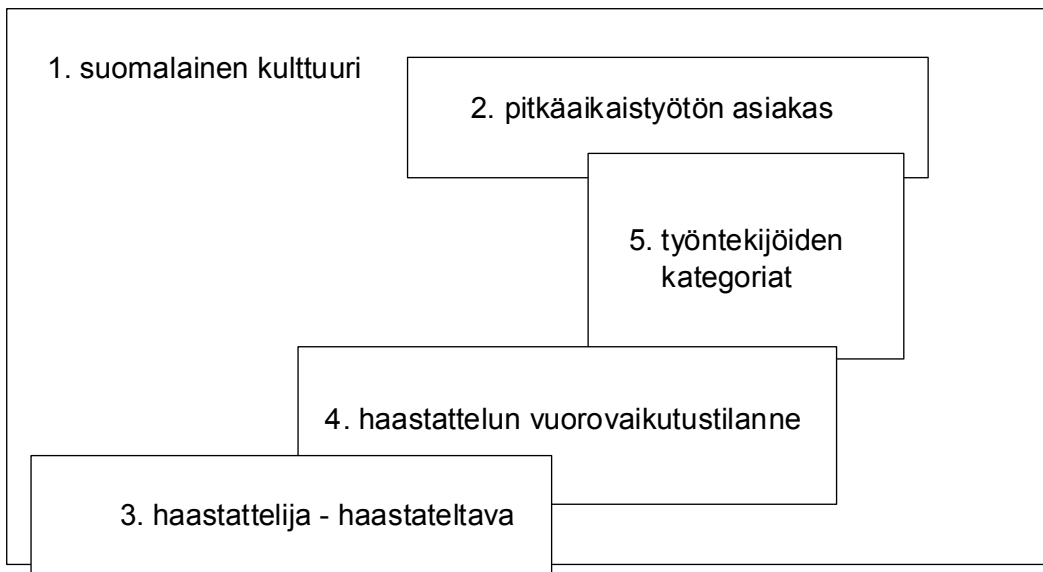
Vuorovaikutuksessa rakentuva selontekotyöskentely on kategorioiden jäsenyyteen liittyvää neuvottelua, mutta samalla se on itsen tai toisen asemointia suhteessa ulkoapäin annettuun ongelmalliseen kategoriaan.

Titus Ensink (2003) on tarkastellut vuorovaikutustilanteessa rakentuvaa tutkittavien asemointia ja erityisesti ulkoapäin annetun sosiaalisen kategorian rakentumista analysoidessaan Uuden-Seelannin etnisiä suhteita. Vaikka Ensinkin tutkimusasetelmassa ja käsitelmäärityksessä on omaan tutkimukseeni verrattuna eroja, sopii hänen haastattelutilanteesta laatimansa kuvio sovellettuna omaan tutkimukseeni. Tutkimukseni kanssa yhteneväistä on erityisesti Ensinkin havainto siitä, että asemointinsa lisäksi haastateltavat puhuvat haastattelutilanteen vuorovaikutuksessa myös itsestään ja ympäröivästä maailmasta, jossa he elävät. (Ensink 2003, 161–163.) Ohessa Ensinkin tutkimuksiin pohjautuvat kuviot sovellettuna omaan tutkimukseeni.

Kuvio 2. Haastattelu vuorovaikutustilanteena. Pitkäaikaistyöttömän kategoria ja asemointi, asiakkaat.⁵

Kuvio 3. Haastattelu vuorovaikutustilanteena. Pitkäaikaistyöttömän kategoria ja tutkittavien asemointi, työntekijät.

Tutkimusta varten toteutettu haastattelun vuorovaikutustilanne on kuvattu kuvioden kohdissa 3 ja 4. Sekä haastattelija että haastateltava edustavat suomalaista kulttuuria (kuvioden kohta 1). Suomalaisen kulttuurin lisäksi haastattelutilanteeseen on annettu

⁵ Lainasin kuvion alkuidean Titus Ensinkilta (2003) artikkelista “The frame analysis of research interviews: social categorization and footing in interview discourse”. Ensinkin tutkimusasetelman perustana on tutkittavien asemointi ja tietyn sosiaalisen kategorian rakentuminen haastattelutilanteessa (*footing and social categorising*).

ulkoapäin projektin toimesta pitkäaikaistyöttömän kategoria (kuvioden kohta 2). Haastattelutilanteessa läsnä olevan kulttuurin ja ulkoapäin annetun pitkäaikaisyöttömän kategorian lisäksi haastateltavat rakentavat haastattelun kuluessa kategorioita itsestään (kuvioden kohta 5). Negatiivisesti leimattu pitkäaikaisyöttömyyden läsnäolo synnyttää haastateltavissa asiakkaissa ja työntekijöissä selontekovelvollisuuden, jonka tähden itseä ja toisia asemoidaan ja kategorisoidaan vuorovaikutuksen kuluessa suhteessa ympäröivään kulttuuriin ja annettuun sosiaaliseen kategoriaan, pitkäaikaistyötön asiakas.

Oheiseen kuvioon ja haastattelun vuorovaikutustilanteessa liittyvään asemointiin liittyvät myös Richard Buttyn (2004, 170–171) analyysin tulokset ongelmapuheen rakentumisesta vuorovaikutuksessa. Buttny selvittää sitä, miten ongelman sosiaalinen todellisuus ja henkilöiden asemointi tuotetaan diskursiivisesti puheessa. Buttyn mukaan on tyypillistä ongelmista puhuttaessa, että henkilö kiinnittää huomion siihen, miten toiset näkevät hänet. Ongelmapuheessa on myös olennaista se, että yhtä lailla kuin henkilöt itse asemoivat itsensä suhteessa ongelmaan, myös toiset ihmiset asemoivat heitä.

Seuraava oman aineistoni esimerkki kertoo Buttyn esittämistä asemointiin liittyvistä kahdesta asiasta, siitä, että ongelman todellisuus, pitkäaikaistyöttömyys, tuotetaan diskursiivisesti vuorovaikutuksessa, ja siitä, että haastateltava esittää itsensä tavalla, miten toiset näkevät hänet.

Aineistoesimerkki 1

H=haastattelija A=asiakas

H: Joo, no, työn merkitys oli ennen se, mitä sä äsken sanoit, mikäs nyt?

A: Työ merkitsee, se on aina merkinnyt mulle toimeentuloa ja arvostusta ja että musta tuntuu, että mä en ole niinkun oikein arvostettu, kun mä olen työtön.

H: Hm. Kuka ei arvosta sua?

A: Musta tuntuu, että se on ihan semmonen yleinen miel- jotenkin ilmassa se mielipide, että

H: Hm

A: Että semmosta ei arvosteta, joka ei käy töissä, että se on huonompi, et se ei ole onnistunut saamaan työtä, et siinä täytyy olla jotain vikaa.

H: Mm. Koetko sä et sinusta on ajateltu näin?

A: No, joo, kyllä musta, luulen, että on, että varmaan ihmiset ajattelee, että toi on aika luuseri, että, että kun ei ole onnistunut saamaan mitään työtä.

Aineiston alkuosassa haastateltava kategorisoi itsensä ”työttömäksi” ja liittää kategoriaan piirteen ”en ole oikein arvostettu”. Haastattelija tarkentaa haastateltavan asemointia kysymällä häneltä, kuka ei arvosta häntä. Haastateltava muuttaa asemointinsa itsestä kaikkiin työttömiin ja kategorisoi työttömän ”semmoiseksi joka ei käy töissä, on huonompi” ja sellaiseksi, jossa ”täytyy olla jotakin vikaa”, koska ei ole onnistunut saamaan töitä. Haastateltava esittää rakentamansa kategorian olevan yleisen mielipiteen mukainen. Haastattelija kääntää vuorovaikutuksen kulun uudelleen haastateltavaan kysymyksellään: ”Koetko sä että sinusta on ajateltu näin?” Tämän jälkeen haastateltava kategorisoi itsensä toisten ihmisten silmissä ”luuseriksi, joka ei ole onnistunut saamaan töitä”.

3.2.3 Tutkija ja haastateltavat vuorovaikutuksessa

Haastattelu on aina vuorovaikutusta, jossa keskustelijat asemoivat paitsi itseään myös toisiaan (Rastas 2005, 95). On tärkeää huomata, että olen haastattelutilanteessa vuorovaikutuksen toinen osapuoli nimenomaan tutkijana. Tutkittavieni kategoria-valinnat ovat haastattelutilanteessa tutkijalle tuotettuja merkityksiä. Mikäli haastateltavani keskustelisivat samoista asioista vaikka perheenjäsentensä tai projektin työntekijöiden kanssa, vuorovaikutuksessa esille tuleva kategoriatyöskentely ja sen mukana rakentuva ongelmapuhe muuttuisi huomattavasti. Tutkijan kanssa rakentuva vuorovaikutus saattaa rakentua tutkimusgenreksi, jolloin kieltä käytetään normatiivisesti tutkimukseen kuuluvalla tavalla ja tutkimukseen sopivien ennakkoletusten mukaisesti.

Tutkimushaastattelussa saattaa vaikuttaa myös kaikessa vuorovaikutuksessa tapahtuva kasvotyöskentely, se, että haastateltava esittää itsensä moraalisesti suotuisassa valossa ja välttää kasvojensa menettämistä, mikä merkitsisi esimerkiksi joutumista moraalisesti negatiiviseen tai noloon asemaan haastattelutilanteessa.

Tutkimushaastatteluun voidaan soveltaa Goffmanin vuorovaikutuksen tutkimukseen liittyviä termejä *frontstage*- tai *backstage* -puheesta. Termit tarkoittavat sitä, että sama puhuja saattaa puhua samasta asiasta eri lailla riippuen tilanteisesti siitä kenelle ja missä puhuu, Goffmanin termejä käyttäen näyttämöllä vai kulissien takana. Omassa haastattelutilanteessani sosiaalityöntekijät saattoivat puhua kanssani ikään kuin

kulissien takana, koska edustin nimenomaan sosiaalityön tutkijana heidän kanssaan samaa ammattikuntaa. Näin he ehkä puhuivat kanssani eri lailla kuin olisivat puhuneet samasta asiasta asiakkaidensa läsnä ollessa ”näyttämöllä” tapahtuvassa vuorovaikutuksessa. (Goffman 1959; Juhila 2004b; 160, 169–170; Peräkylä 2001, 347–364.)

Haastattelun vuorovaikutuksessa ovat vaikuttamassa lisäksi ennako-oletukset siitä, millaisia oletuksia haastateltavilla on haastattelijasta, haastattelutilanteesta, tutkimuksesta ja sen tarkoituksesta. Merkityksetöntä ei myöskään ole se, millaisia ennako-oletuksia haastattelijalla saattaa olla haastateltavista ja haastattelun teemasta.

Haastattelun vuorovaikutuksessa ovat väistämättä läsnä haastattelijan ja haastateltavien väliset erot (Rastas 2005, 93–94). Omassa tutkimuksessani haastateltavien ja haastattelijan välillä sosioekonomisen aseman ero suhteessa asiakkaisiin, työtön – akateeminen tutkija, on ainakin periaatteessa selkeä jos ja kun tämä tulee haastattelussa esiin. Työntekijöiden aineistosta sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön tutkijan välille oletettavasti taas rakentuu eron sijasta yhteisyyttä. (Tienari ym. 2005, 123).

Seuraavassa oman aineistoni esimerkki tutkijan ja haastatellun asiakkaan välille syntyneestä erosta.

Aineistoesimerkki 2.

H=haastattelija A=asiakas

H: Joo. No, kylällä sulla on kavereita, minkälaisia kavereita sulla on kylällä?

A: Näitä samanlaisia retkuja ku tässä pyörii, tässä kylällä. Näitä tämmösiä repoja, ku täällä pyörii yleensä. Syrjäytyneitä. (nauraa)

H: Oletko sä syrjäytynyt?

A: Kai vissiinki.

H: Mitäs se tarkoittaa se syrjäytynyt?

A: Jaa mitä tarkoittaa, en minä oikeen tiä.

H: (nauraa)

A: Niin, niin

Haastattelija pyytää haastateltavaa asiakasta kertomaan tarkemmin ystävyys-suhteistaan, joita tämä on edellä maininnut hänellä olevan ”kylällä”. Haastateltava kategorisoi ystävänsä ”retkuiksi” ja ”revoiksi”, jotka pyörivät kylällä. Samassa yhteydessä hän tavallaan tulkitsee repo ja retku kategorisaationsa tutkijan

kielelle kategoriolla ”syrjäytyneitä” ja nauraa sen jälkeen. Haastateltava alkaa puhua tutkijan kielellä ongelmasta, josta olettaa tutkijan olevan kiinnostunut. Kun haastattelija kysyy, onko haastateltava itse syrjäytynyt, tämän epävarma vastaus ”kai vissiin” ja toteamus seuraavaan kysymykseen kertovat haastattelijan ja haastateltavan välille rakentuvasta erosta. Kun haastattelija kysyy haastateltavalta, mitä syrjäytynyt tarkoittaa, haastateltava ei lähde mukaan keskusteluun vaan lopettaa sen sanomalla: ”en minä oikein tiiä”. Haastattelija kommentoi vastausta naurulla, joka voidaan tulkita tässä, että haastattelija osoittaa ymmärtäneensä eron rakentumisen ja sen, että haastateltava puhui tutkijan kieltä. Haastattelijan ja haastateltavan välisestä erosta kertoi myös konkreettinen haastattelutilanne: haastattelu tapahtui pihalla, koska haastateltava ei halunnut päästää haastattelijaa sisälle kotiinsa.

3.3 Tutkimuskysymykset ja tutkimuksen juoni

Kiinnostukseni kohteena on etnometodologisen ajattelun mukaisesti, miten ja millaiseksi pitkäaikaistyöttömyyden ongelma rakennetaan vuorovaikutuksessa pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin toimijoiden eli projektissa mukana olleiden työntekijöiden ja asiakkaiden haastattelupuheessa. Metodisesti tutkimustehtävä kiinnittyy etnometodologisesti virittyneeseen diskursiiviseen kategoriatutkimukseen. Kuten edellä olen todennut näkökulmani analyysissa on, että pitkäaikaistyöttömyyden kategoria on läsnä haastattelupuheen vuorovaikutuksessa ulkoapäin annettuna kategoriana, ja myös haastattelijalla on osuus ongelmapuheen rakentumisessa.

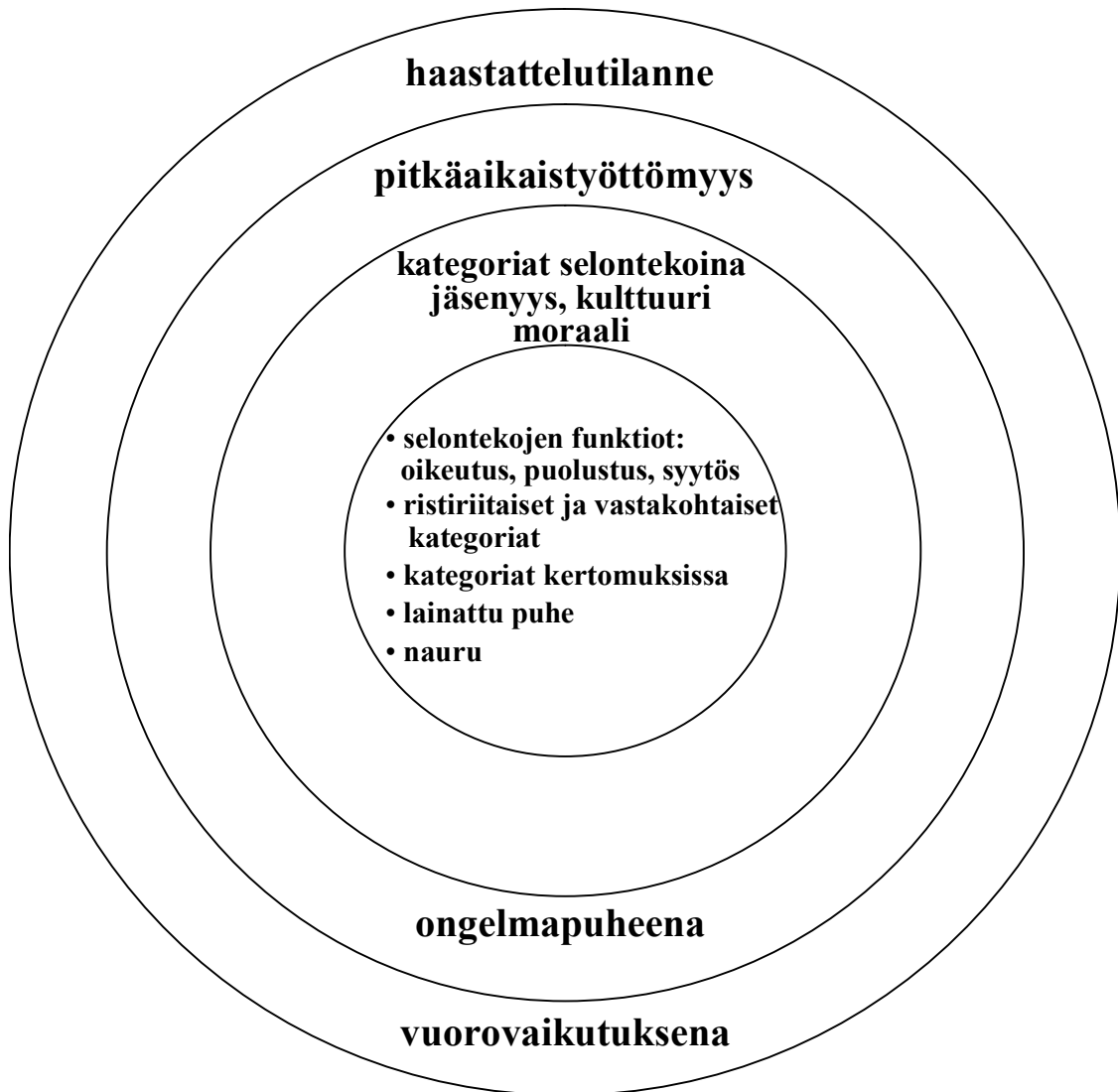
Tutkimukseni pääkysymyksenä on: *miten ja mitä pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteessa?* Metodisesti painottuneen analyysini fokuksena ovat haastateltujen asiakkaiden ja työntekijöiden samoin kuin haastattelijan välisessä vuorovaikutuksessa rakentuvat pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvät kategoriat ja selonteot. Tutkimuskysymys on lähtökohtana väitöskirjani analyysiluvuissa viisi, kuusi, seitsemän ja kahdeksan. Jokaisella analyysiluvulla on kuitenkin myös omat alakysymyksensä, joiden avulla tutkimustehtävää lähestytään metodisesti omasta näkökulmasta. Tutkimukseni alakysymykset johdattavat tarkastelemaan lähemmin, mitä kategorisaatioilla ja selonteoilla tehdään.

Kaikissa analyysiluvuissa tarkastellaan pitkäaikaistyöttömyyden ongelmaan liitettyjä kategorioita puheen välineinä. Luvussa viisi tarkastelen, millaista tehtävää kategoriat palvelevat projektin työntekijöiden tekemissä pitkäaikaistyöttömiin asiakkaisiin liittyvissä selonteoissa. Analyysi liittyy kategorioiden avulla tapahtuvaan pitkäaikaistyöttömyyden ongelman selittämiseen. Metodisesti näkökulma on puhtaasti etnometodologinen tapa tutkia sitä, kuinka sosiaalinen ongelma rakentuu puheessa. Luvussa kuusi tarkastelen, miten sosiaalityöntekijät kategorisoivat itsensä ja muiden toimijoiden tekemää työtä pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden parissa ja millä tavoin he tekevät siitä selkoa. Analyysin huomio kiinnittyy erityisesti puheessa esille tuleviin työntekijöiden työhön liittyviin ongelmiin. Kahdeksannen luvun metodinen painotus on pitkään työttöminä olleiden henkilöiden itsen kategorisoimisessa. Tässä luvussa analyysin keskiö on tavallaan jäsenkategorisoinnin analyysin perusideassa: ulkoa tarjotun kategorian jäsenyyden omistamisessa ja purkamisessa. Analyysini tarkastelee sitä, miten yhteiskunnallisesti leimattu pitkäaikaistyöttömyyden kategoria rakentuu asiakkaiden puheessa, ja sitä, miten ja mitä asiakkaat puhuvat pitkäaikaistyöttömyyden kategorian jäsenyydestä puhuessaan itsestään. Viimeinen analyysiluku keskittyy asiakkaiden kertomuksissa rakentuviin kategorioihin ja kertomusten sisältämiin pitkäaikaistyöttömyyden selontekoihin. Metodinen katse kiinnittyy siihen, miten kategoriat toimivat narratiivien kerronnan yhteydessä.

Tutkimukseni analyysin toteutuksen pääjuonena on pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvä ongelmapuhe vuorovaikutuksessa rakentuvana. Pitkäaikaistyöttömyyden ongelmaan liittyvät kategoriat ja niiden tehtävä selontekoina ongelmapuheessa muodostavat toisen metajuonen. Keskeistä analyysissä on se, että tarkastelen kategorisaatioihin liittyvän jäsenyyden, moraalien ja kulttuurin läsnäoloa pitkäaikaistyöttömyyteen liittyvässä ongelmapuheessa analyysini kaikissa vaiheissa. Samoin haastattelun tuoma vuorovaikutus ja haastattelijan osuus vuorovaikutuksessa on koko analyysin läpileikkaavana työkaluna. Mikrotyökaluina ovat lisäksi lainatun puheen, naurun sekä vastakohtaisten tai ristiriitaisten kategorioiden käyttö ja kategorioiden tehtävä kertomuksissa.

Lopuksi uudelleen edellä esittämäni kuvio 1, johon on lisätty tässä luvussa tarkastelemani aihe, haastattelutilanteen tuoma vuorovaikutustilanne. Kuvio on metodologisen prosessini tulosta, ja havainnollistaa samalla analyysini toteutusta.

Kuvio 4. Pitkäaikaistyöttömyys ongelmapuheena. Metodologisen prosessin tulos ja analyysin toteutus.

Tutkimukseni pääkysymyksen, *miten ja mitä pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteessa*, lisäksi jokaisella analyysiluvulla on omat alakysymyksensä ja analyysin toteutukseen liittyvä metodinen näkökulma. Seuraavasta taulukosta 3 selviää analyysilukujen omat tutkimustehtävät, aineistot ja kategorioihin liittyvät erilaiset metodiset näkökulmat. Jokaisen analyysiluvun tekstit alkavat taulukkoon tiivistetyn tutkimuskysymyksen, metodisen näkökulman ja analyysiprosessin avaamisella. Haastatteluaineiston analyysilukuja ennen on myös pitkäaikaistyöttömyyttä diskursiivisesti selvittävä luku 4, jonka avulla kehystän tutkimukseni toimintaympäristöä. Tarkastelen siinä pitkäaikaistyöttömyyden kategorisaatioita hallinnollisissa teksteissä ja lainsäädännössä.

Taulukko 3. Analyysilukujen aineistot, tutkimustehtävät ja lukujen metodinen näkökulma.

LUKU JA AINEISTO	TUTKIMUSTEHTÄVÄ	METODINEN NÄKÖKULMA
Luku 4 Aineisto Aktivointipolitiikan hallinnolliset tekstit, lait ja sitä erittelevät tutkimukselliset tekstit	Millaista pitkäaikaistyöttömän kategoriaa yhteiskunnan taholta rakennetaan?	Pitkäaikaistyöttömän kategorisaatiot
Luku 5 Aineisto Projektin työntekijöiden haastattelut	Miten työntekijät kategorisoivat pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaan selonteissaan? Miten työntekijät selittävät pitkäaikaistyöttömyyttä?	Kategorisaatiot asiakkaista Kategorisaatiot selontekoina
Luku 6 Aineisto Sosiaalityöntekijöiden haastattelut	Miten sosiaalityöntekijät tekevät selkoa omasta ja yhteistyökumppaniensa työstä pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden parissa? Millaisia työhön liittyviä ongelmia selonteissa paikantuu?	Kausaaliset ammatilliset selonteot Ristiriitaiset kategoriat
Luku 7 Aineisto Asiakkaiden haastattelut	Mitä ja miten pitkään työttöminä olleet ihmiset puhuvat itsestään suhteessa yhteiskunnan heille ulkoapäin antamaan pitkäaikaistyöttömän kategoriaan?	Toisten antaman jäsenyyuskategorian hyväksyminen ja purkaminen Uudet kategoriat itsestä
Luku 8 Aineisto Asiakkaiden haastattelut	Millaisia kertomuksia vuorovaikutuksessa rakentuu? Miten kertomukset kerrotaan ja millaista tarkoitusta varten niitä rakennetaan?	Kategorioilla rakentuvat kertomukset Kertomusten henkilögalleriat Tarinatyyppit

3.4 Tutkimuksen luotettavuus ja eettiset kysymykset

Olen tehnyt tutkimukseni hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti niin, että noudatan tieteellisen tutkimuksen tekemisen sääntöjä ja eettisiä periaatteita. Tutkimukseni luotettavuus pohjautuu yleisesti tiedossa oleviin ja myös muiden tutkijoiden käyttämiin laadullisen tutkimuksen periaatteisiin ja analyysimenetelmiin. Haastattelutilanteissa kerätyn puheen ja niistä litteroitujen tekstien laadullisen analyysin yhteydessä koko aineisto on käyty kullakin analyysikierroksella systemaattisesti läpi niin, että olen laskenut jokaisen luvun analyysiin liittyvät löydökset myös numeerisina määrinä. Aineistossa esiintyvät löydökset on esitetty taulukoissa kunkin analyysiluvun alussa. Näin parannettiin tutkimuksen tulosten luotettavuutta esittämällä, kuinka suurina määrinä koko aineistosta löytyi samanlaisia tai erilaisia analyysin tuloksia. Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta voidaan tarkastella ja parantaa suhteuttamalla, mikä tarkoittaa sitä, että verrataan oman tutkimuksen tuloksia muiden tutkimusten tuloksiin (Alasuutari 1994, 231–251). Näin olen tehnyt tutkimukseni johtopäätöksissä.

Olen pyrkinyt kunnioittamaan muiden tutkijoiden työtä ja ottamaan heidän tutkimuksensa omassa työssäni asianmukaisesti huomioon. Tutkimukseni suunnittelu, toteutus ja tulosten raportointi on tehty rehellisesti ja tieteelliselle tutkimustavalle asetettujen vaatimusten mukaisesti. (Kuula 2006, 34–35.)

Anoin tutkimuksen tekemistä ja aineiston keruuta varten tutkimusluvan ensin sen kaupungin kaupunginvaltuustolta, joka oli päättänyt pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin aloittamisesta. Lisäksi hankin jokaiselta haastatteluun osallistuneelta työntekijältä ja asiakkaalta henkilökohtaisesti allekirjoitetun, kirjallisen tutkimusluvan ennen haastattelun toteuttamista. Tutkimuslupa sisältää vakuutuksen haastattelussa esille tulleiden tietojen nimettömyyden ja luottamuksellisuuden säilyttämisestä. Haastattelussa kerätty aineisto on tallennettu CD-levyille, jotka on säilytetty tutkimuksen tekemisen aikana lukollisessa kaapissa, ja materiaali on ollut vain tutkimusyhteisön käytössä. Aineisto hävitetään väitöskirjan julkaisun jälkeen tai luovutetaan tutkimusyhteisölle luottamuksellisesti säilytettäväksi tieteellistä jatkokäyttöä varten.

Suurin osa asiakkaiden haastatteluista suoritettiin ennalta sovittuna aikana asiakkaiden kodeissa. Pyrin suhtautumaan kunnioittavasti haastateltaviin asiakkaisiin ja heidän perheensä jäseniin tai kodissa haastattelun aikana läsnä oleviin muihin ihmisiin.

Koska haastattelun teemat käsittelivät arkaluontoisia, ihmisten henkilökohtaiseen elämään liittyviä asioita, annoin haastateltujen vapaasti kertoa käsillä olevista aiheista sen, mitä he halusivat, niin etten painostanut tai houkutellut heitä kertomiseen.

Olen miettinyt tutkimusta tehdessäni, miten kirjoitan niin, etten tuota tutkimuksellani vahinkoa, saata huonoon valoon tai loukkaa ketään. Koska pitkäaikaisyöttömyyden kategoria on jo sinänsä kulttuurisesti negatiivisella leimalla varustettu, olen tietoisesti välttänyt uusintamasta leimaamista. Tunnistettavuuden välttämiseksi tutkimusraportissa ei ole käytetty kaikkein arkaluontoisimmista asioista kertovia aineiston osia. Muutenkin ihmisten ja tapahtumisen tunnistettavuutta on häivytetty niin, että paikkojen nimet on tutkimusraportin tekstissä muutettu kokonaan toisiksi.

4 AKTIVOINTIPOLITIikka PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄN KATEGORIAA RAKENTAMASSA

Tutkimusaineistoni keräämisen aikoihin vuonna 2003 yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa kannettiin erityistä huolta pitkäaikaistyöttömistä kansalaisista. Juuri silloin vahvistettiin aktiivisen työvoimapolitiikan keinoja ja erityisesti pitkään työttöminä olleisiin kansalaisiin alettiin kohdistaa aktivointitoimia. En uppoudu tässä luvussa työttömyyden ongelmaan yleisesti, vaan sen sijaan luvun tarkoituksena on kehystää aikakautta ja toimintaympäristöä, johon haastateltavani kuuluivat. Projekti, josta valitsin haastateltavat työntekijät ja asiakkaat oli aloitettu nimenomaan aktivointitoimena kaupungissa pitkään työttöminä olleille henkilöille ja heidän parissaan työtä tekeville sosiaali- ja työvoimatoimen sekä kolmannen sektorin toimijoille.

Näkökulmani pitkäaikaistyöttömyyteen on tässä luvussa diskursiivinen. Tarkastelen sitä, miten pitkäaikaistyöttömän kategoria rakennettiin yhteiskunnan toimesta. Aluksi selvitan aktivoinnin taustaideologiaa ja sitä, millaiseksi työttömien aktivointiin liittyvä lainsäädäntö oli kehittynyt tutkimusaineistoni keräämisen aikoihin 2000-luvun alkupuolella juuri aktivointipolitiikan voimistuessa. Lisäksi pohdin sitä, millaista diskursiivista maailmaa ja kategorisointeja aktivointipolitiikan käsitteet ja siihen liittyvät hallinnolliset tekstit rakentavat erityisesti kauan työttöminä olleista ihmisistä. Diskursiivinen pohdintani tulee esille läpi koko luvun ja erityisesti luvun lopussa, jossa tarkastelen aktivointipolitiikkaa sosiaalityön näkökulmasta.

Näkökulmani perustuu tutkimusasetelmaa käsittelevässä luvussa esittämäni kuvioon 1, joka selvittää tutkimukseni metodologisia lähtökohtia. Tämän luvun fokuksessa on kuvioon piirtämäni ympyrän ulommainen kehä, pitkäaikaistyöttömyys ongelmapuheena. Tarkastelen yhteiskuntapolitiikassa aktivointipolitiikan kautta yhtäältä rakentuvaa pitkäaikaistyöttömyyden ongelmakategoriaa, johon toisaalta samanaikaisesti aktivointipolitiikalla pyritään löytämään ratkaisuja. Sama asetelma

yhteiskunnan toimesta rakennetun pitkäaikaistyöttömän kategorian läsnäolosta tulee esille kuvioissa 2 ja 3, jotka selvittävät haastattelutilanteen vuorovaikutusta ja haastateltavien asemointia.

Luvun diskursiivisen tarkasteluni aineistoina ovat aktivointipolitiikan tausta-ideologia, aktivointipolitiikkaan liittyvä lainsäädäntö ja hallinnolliset tekstit sekä aktivointiin liittyviä tutkimuksia 2000-luvun alun ajoilta.

4.1 Yhteiskuntapoliittinen suunnanmuutos kohti työttömien aktivointia

Pitkäaikaistyöttömällä tarkoitetaan lainsäädännön mukaan vähintään vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä ollutta henkilöä. Tilastokeskuksen mukaan tutkimusaineistoni keräämisen aikoihin vuonna 2003 Suomessa työministeriön työnvälitystilastoissa oli työttöminä työnhakijoina keskimäärin 272 000 henkilöä. Pitkäaikaistyöttömiä saman vuoden työttömistä työnhakijoista oli 71 000. (Tilastokeskus 2003). Laman seurauksena kasvanut työttömyys oli tuonut jo vuosituhaten vaihteessa kasvaneen rasiskeen valtion taloudelle ja sosiaalipolitiikalle. Universaalien hyvinvointivaltion rakentama sosiaali- ja työttömyysturvajärjestelmä joutuivat koetukselle korkean työttömyystilanteen vuoksi.

Eurooppalaisten yhteiskuntapoliittisten tuulien myötä myös Suomessa alettiin kiinnittää huomio rakenteellisen työttömyyden poistamiseen aktiivisen sosiaalipolitiikan keinoin. (Ala-Kauhaluoma 2007, 7–8; Karjalainen & Lahti 2005, 272). Rakenteellisella työttömyydellä tarkoitetaan tilannetta, jossa työvoiman tarjonta ei vastaa työvoiman kysyntää. *Rakenteellisen työttömyyden* purkamiseen päätettiin Suomessa puuttua kansainvälisten ohjelmien mukaisesti päämääränä aktivoida työttömyys- ja sosiaaliturvan varassa elävät pitkäaikaistyöttömät palkka- tai vastikkeelliseen työhön. Talous-, työllisyys- ja sosiaalipolitiikka kietoutuivat näin yhteen hallituksen luomissa työttömien aktivointiohjelmissä. Tarkoitus oli ehkäistä pitkittyvää työttömyyttä ja saada erityisesti kauan työttöminä olleet kansalaiset pois työttömyys- ja sosiaaliturvaetuuksien varasta aktiivisiksi työtä tekeviksi kansalaisiksi. (Ala-Kauhaluoma 2007, 7–9.)

Suomalainen universaali, kaikista kansalaisista huolta pitävä hyvinvointivaltio oli jo kääntynyt 1990-luvun lopussa suunnanmuutokseen politiikkalinjauksissa näkyväksi tulleen *uusliberalistisen ajattelun* vaikutuksesta. Yhteiskunnan vastuun sijaan alettiin sosiaali- ja työvoimapolitiikassa korostaa yksityisen kansalaisen vastuuta, sosiaalietuuksien sijaan kaikkien kansalaisten moraalista velvollisuutta palkkatyöhön. Suunnanmuutosta vahvisti vielä yritysmaailmasta peräisin olevien *New Public Management* -ajattelumallien mukaantulo yhteiskuntapoliittiseen päätöksentekoon ja ohjeistukseen. Yksityisen vastuuta korostavan poliittisen ajattelun mukaisesti erityiseksi huolen ja toimenpiteiden aiheeksi nousi 2000-luvun taitteessa työttömien ”kova ydin”, pitkään työttöminä olleet työttömyyskorvausta ja sosiaalietuuksia nostavat kansalaiset. Yhteiskuntapoliittinen suunnanmuutos toi mukanaan työttömien aktivointipolitiikan. *Aktivointipolitiikka* velvoittaa työttömiä osallistumaan. Sen ideologian mukaisesti työttömiä autetaan muuttumaan passiivisista sosiaalietuuksien varassa eläjistä yhteiskunnan tuesta riippuvaisista kansalaisista vastuullisiksi palkkatyötä tekeviksi kansalaisiksi. (Heiskala & Luhtakallio 2006, 32; Juhila 2008, 48–50; Julkunen 2001, 163–167; Julkunen 2006, 23, 140–148, 206–207; Sennett 2004, 155; Karjalainen & Lahti 2003, 271.)

4.2 Kansainväliset ideologiat aktivoinnin taustalla

Suomessa tapahtuneeseen yhteiskuntapoliittiseen suunnanmuutokseen on vaikuttanut, erityisesti Euroopassa tapahtunut yhteiskuntapoliittinen kehitys. Euroopan unioni on kannustanut jäsenmaitaan 1990-luvulta lähtien työttömien aktivointiohjelmiin ja sosiaaliturvaetuuksien purkamiseen. Vaikka Euroopan ja Pohjoismaiden aktivointipolitiikalla on yhtenevät kansainväliset juuret, poikkeavat eri maiden toimenpiteet ja tavoitteet jonkin verran toisistaan. Osalla maista on kansallisen tason ohjelmia ja lakeja, kuten Tanskassa, Hollannissa, Englannissa ja Suomessa. Sen sijaan Norjassa ja Saksassa toteutetaan paikallisen tason aktivointiohjelmia. Lisäksi eri maiden ohjelmat poikkeavat siinä, kuinka paljon ne kohdistuvat työnantajiin ja kuinka paljon työttömien aktivointiin. Esimerkiksi Hollannissa osa aktivointitoimista on suunnattu työnantajien asenteisiin. Suomalaiselle aktivointipolitiikalle taas on ominaista kiinnittää aktivoinnin katse työttömien työmotivaatioon. (Ala-Kauhaluoma ym. 2002, 16–17.)

4.2.1 Workfare-ideologia

Eurooppalaisen aktivointipolitiikan tausta-ajatukseen tunnustetaan yhteneväisesti saadun vaikutteita amerikkalaisesta ”from welfare to workfare” -ideologiasta. Ajattelun mukaisesti työnteko on kaikkien kansalaisten yhteiskunnallinen velvollisuus, myös yhteiskunnan tukien varassa elävien. ”Workfare”-ideologia on lähtökohdiltaan vastikkeellista työtä kannusterahoineen. Sen mukaisesti sosiaalietuuksien saamisen tulee olla ehdollista. Etuuksien saaminen on sidottu työttömänä olevan henkilön työllistymiseen tähtäävän pääoman kasvattamiseen, kuten puuttuvan koulutuksen hankkimiseen tai tuettuun työhön osallistumiseen. Aktivointipolitiikan suomalaisessa toteutuksessa näkyy vahvasti *workfare-ideologian* vaikutus niin, että myös vaikeimmin työllistyvät pitkään työttöminä olleet kansalaiset pyritään ohjaamaan vastikkeelliseen työhön tai osallistumaan työllistymistä tukeviin ohjelmiin sosiaalietuuksiin kohdistuvien sanktioiden uhalla. (Ala-Kauhaluoma 2007, 161–162; Karjalainen & Lahti 2005, 273; Sennett 2004, 155.)

4.2.2 Inklusio – eksklusio

Aktivointipolitiikkaan liittyvät englanninkieliset käsitteet *inklusio* ja *eksklusio*. Brittiläinen sosiologi Ruth Levitas (1998) on paneutunut sosiaalisen eksklusioon liittyviin diskursseihin. Hän toteaa eksklusion käsitteen olevan jo itsessään pulmallinen. Ruth Levitasin mukaan sosiaalisen eksklusion käsite tarkoittaa yhteiskunnassa olevaa jakoa ’sisälle mukaan otetun’ (included) enemmistön ja ’ulosjätetyn’ (excluded) vähemmistön kesken. Britannian yhteiskuntapolitiikkaan liittyen Levitas erottaa kolme erilaista sosiaaliseen eksklusioon liittyvää diskurssia. Ensimmäinen diskurssi edustaa kriittisen sosiaalipolitiikan näkökulmaa, ja se korostaa sosiaalisen eksklusion liittymistä köyhyyteen. Toisen diskurssin mukaisesti sosiaalinen ulossulkeminen on moraalista, joka liittyy alaluokkaan kuuluvien ihmisten (kontekstina Britannian yhteiskunta) alentuneeseen moraliin ja rikolliseen käyttäytymiseen. Kolmas eksklusioon liittyvä diskurssi kiinnittyy palkkatyön kautta tapahtuvaan sosiaaliseen integraatioon. Levitas tunnustaa kolmen diskurssin olevan ideaalityyppisiä, mutta näkee kaikkien liittyvän palkkatyöhön ja omaavan moraalisen näkökulman. Diskurssit eroavat merkitykseltään siinä, mitä yhteiskunnasta

ulossuljetuilta nähdään puuttuvan ja siinä, mitä inklusioon vaaditaan. Yksinkertaistettuna tarkoitetaan sitä, että köyhiltä puuttuu rahaa, alaluokalta moraalisaantöjä, ja kolmannen diskurssin näkökulma painottaa palkkatyön puuttumista. Ruth Levitas väittää brittiläisessä yhteiskuntapolitiikassa New Labour -puolueen johdossa tapahtuneen poliittisen käänteeseen edustavan nimenomaan kahden viimeksi mainitun diskurssin näkökulmaa, jolloin painopiste on siirtynyt palkkatyön ja moraalisen vastuun korostamiseen. (Levitas 1998, 1–28.) Samanlainen palkkatyön ja moraalisen vastuun kautta yhteiskuntaan integroitumisen suuntaus on nähtävissä yleisemminkin eurooppalaisissa työttömien aktivointiin liittyvissä poliittisissa ohjelmissa, niin myös suomalaisessa aktivointipolitiikassa.

4.2.3 Syrjäytyminen ja marginalisaatio

Suomenkieliset käsitteet *syrjäytyminen* ja *marginalisaatio* liittyvät myös työttömien aktivointipolitiikan sekä englanninkielistä alkuperää oleviin sosiaalisen eksklusion ja inklusion käsitteisiin. Syrjäytymisestä alettiin puhua ja kirjoittaa yhä enemmän Suomessa työttömien aktiivisuuden sekä työvoima- ja sosiaalitoimen asiakkaiden elämänhallintaan liittyvien politiikkaohjelmien ja projektien myötä. Aktivointiohjelmien päätarkoituksena on palauttaa työelämästä syrjäytyneet takaisin palkkatyöhön, ja niihin liittyvissä teksteissä ja puheissa korostetaan työttömyyskorvauksia ja toimeentulotukea saavien asiakkaiden syrjäytymisprosessin katkaisemista ja asiakkaiden elämänhallinnan parantamista.

Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastaisessa kansallisessa toimintasuunnitelmassa vuosilta 2003–2005 syrjäytymiseen liitetään palkkatyön ulkopuolelle ajautumisen lisäksi myös sosiaalisen osallisuuden puute. Sosiaalinen osallisuus määritellään suunnitelmassa syrjäytymisen vastakohtaksi. Näin samalla väitetään, että syrjäytyneiltä ihmisiltä ei puutu vain palkkatyö ja sen mukanaan tuoma toimeentulo vaan myös osallisuutta, jolla tarkoitetaan koulutusta, vapaa-ajan harrastuksia ja kulttuurielämää. (Juhila 2006, 50–53; Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma 2003, 15.)

Suomalaisten aktivointiohjelmien kanssa suunnilleen samanaikaisesti valmistunut Tuula Helneen (2002) väitöskirja ”Syrjäytymisen yhteiskunta” kritisoi passiivisiksi

määriteltyjen työttömien aktivointiin tähtäävän yhteiskuntapolitiikan luomaa syrjäytymiskäsitettä. Ranskalaiseen eksklusio-keskusteluun pohjautuen Helne ottaa esille *relationaalisen syrjäytymisen* käsitteen. Sen mukaan syrjäytyminen syntyy suhteessa toisiin ihmisiin, yhteiskuntaan ja sen instituutioihin. Syrjäytyminen ei ole sosiaalinen fakta tai tila, vaan se on jotakin, mitä yhteiskunnalliset diskurssit tuottavat jatkuvasti. Syrjäytymisessä ei ole kysymys vain sosiaalisesta huono-osaisuudesta vaan siitä, minkä ajatellaan olevan 'normaalin' raja ja tila. Helne selittää tutkimuksessaan myös marginalisaation käsitettä. Tutkija viittaa siihen, että marginalisaation voidaan ajatella tarkoittavan 'reunalla olemista', jonkinlaista inklusion ja eksklusion vedenjakajaa, yhteiskunnassa sisällä ja ulkona olemisen välitilaa. Tutkijan mukaan todellisuus ei kuitenkaan ole näin yksinkertaista. Kukaan ei voi olla kokonaan yhteiskunnan ulkopuolella, vaan sisäpuolisuus on suhteellista. Reuna voi olla keskellä, inklusio voi olla eksklusiota ja eksklusio inklusiota, sen mukaan, kuka ilmiöstä puhuu, mitkä ovat hänen positionsa ja tavoitteensa. Helne väittää, että syrjäytymisen käsite otettiin käyttöön, koska sille oli tilaus uusliberalistisen yksityisen vastuuta korostavan yhteiskuntapolitiikan aikakaudella. Relationaaliseen syrjäytymiskäsitykseen liittyy näkökulma, jonka mukaan syrjäytyneet eivät ole henkilöitä vaan sosiaalisesti tuotettuja näkökulmia. (Helne 2002, 169–192.)

Marginaalisuuden käsite tuli mukaan syrjäytymisen käsitteen rinnalle 2000-luvulla Suomessa erityisesti sosiaalityössä (Granfelt 1998; Karjalainen & Lahti 2005; Jokinen ym. 2004; Juhila 2002, 2006, 2008, 2009; Julkunen 2006; Raitakari 2002; Raunio 2000; Roivainen 2002). Kirsi Juhila liittyy marginaalisuuden sosiaalityön perinteiseen ammatti-ideologiaan, jonka mukaan sosiaalityön ydintehtävänä on asettua marginaaleissa elävien ihmisten puolelle parantamaan heidän asemaansa. Juhila korostaa marginaalisuuden käsitteen olevan hallinnollisiin määritelmiin liittyvää syrjäytymisen käsitettä moniulotteisempi ja myönteisempi ilmaus. Syrjäytymis-diskurssissa näkökulma lähtee liikkeelle valtavirrasta käsin, marginaalisuudessa katsotaan asioita marginaalissa elävän ihmisen ehdoilla. Marginaalisuus ei ole huonommuutta vaan erilaisuutta vallitsevaan normaaliin nähden. Marginaalisuus ei kosketa ihmisen koko elämää niin kuin syrjäytymisen ajatellaan tekevän. Esimerkiksi työtön on marginaalissa palkkatyöhön nähden, mutta saattaa elää valtavirrassa esimerkiksi kansalaisjärjestötoimintaan osallistumisensa perusteella. Juhila syventää edelleen syrjäytymisen ja marginaalisuuden käsitteen eroa. Syrjäytymisen käsitteeseen

liitetään usein ihmisen huonoja ominaisuuksia, kuten kykenemättömyys oman elämänsä hallintaan. Marginaalisuus taas on Juhilan mukaan tiettyyn tilanteeseen liittyvä paikka, jossa ihminen on. Paikka marginaalissa voi olla fyysistä, esimerkiksi asumista asuntolassa, tai marginaalin paikka voi olla symbolinen, kuten esimerkiksi työttömyys. Sosiaalityön asiakkaiden marginaalisuuden paikat ovat monenlaisia, siksi myös asiakastyön kohtaaminen on moninaista. Juhila peräänkuuluttaa asiakkaan yksilöllisen elämäntilanteen ymmärtämiseen liittyvää, marginaaleissa elävien ihmisten paikoista syntyvään tietoon sekä asiakkaan ja työntekijän kumppanuuteen pohjautuvaa sosiaalityötä. (Juhila 2002, 11–19; 2006, 104–106; 2008, 99.)

Toisaalta marginaalisuus liittyy myös itse sosiaalityöhön. Sosiaalityö sinänsä voidaan nähdä marginaaleja sekä syrjäytymistä vahvistavana ja tuottavana toimintana. Näin tapahtuu erityisesti silloin, kun sosiaalityö määritellään yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten integroimisena yhteiskunnan normaaliksi ymmärrettyyn keskukseen. Sosiaalityöhön liittyvät aktivointiohjelmat on suunniteltu toimimaan integroinnin välineinä. Juhilan mukaan sosiaalityöllä on vaarana joutua syrjäytymistä ehkäiseviin aktivointiohjelmiin liittyvän asiakkaiden kontrolloimisen ja kategorisoinnin myötä entistä syvemmin toiseutta tuottavaksi toiminnaksi. Toimenpiteiden kohteiksi valitut asiakkaat luokitellaan sen mukaan, miten kuuliaisesti he noudattavat aktivointiin liittyviä sääntöjä. Näin sosiaalityö tavallaan tahtomattaan synnyttää hierarkkisia asiakasryhmiä. Sääntöjä noudattamattomista asiakkaista tehdään syyllisiä ja ”kaikkein vaikeimpia asiakkaita”, joihin kohdistetaan kovenevia kontrollitoimia ja jotka näin työnnetään yhä kauemmaksi marginaaliin. (Juhila 2002, 13–15; Juhila 2006, 49–52, 81–84.)

Uusliberalistisen yksilön vastuuta korostavan ajattelun myötä marginaaliin joutuminen voidaan liittää myös sosiaalityötä ammattinaan tekeviin. Aktivointipoliittisten ohjelmien tarkoituksena on asiakkaiden aktivointi ja asiakkaiden työttömyys- ja toimeentulokiriippuvuuden poistaminen. Sekä sosiaalityöntekijät että asiakkaat asetetaan näin yhteiskunnan edessä selontekovelvollisiksi. Sosiaalityöntekijöiden on osoitettava työnsä lisäävän asiakkaiden vastuuta omasta elämästään, ja asiakkaiden taas puolestaan on hyväksyttävä aktivoinnin kohteena oleminen. Sekä työntekijöihin että asiakkaisiin kohdistuu yksilön vastuuta korostava yhteiskuntapolitiikan moraalinen katse. Näin ymmärrettynä sosiaalityötä professiona ollaan

ajamassa pois asiakkaiden puolelle asettuvasta sosiaalityöntekijän ammatin perusmissiosta marginaaliseen asemaan. (Juhila 2002, 11–12, 16.)

4.3 Aktiivista työvoimapolitiikkaa

Työvoimapolitiikaksi kutsutaan niitä toimenpiteitä, joilla edistetään työmarkkinoiden toimivuutta. Työvoimapolitiikka jakautuu passiiviseen ja aktiiviseen politiikkaan. *Passiivisella työvoimapolitiikalla* tarkoitetaan työmarkkinaturvajärjestelmää, joka takaa työttömyyden aikaisen toimeentulon. *Aktiivisen työvoimapolitiikan* tehtävänä on työllistymistä edistävien toimien ja pyrkimysten luominen sekä työttömien aktivoiminen työllistymiseen tähtäävään koulutukseen ja sitä kautta varsinaiseen palkkatyöhön.

4.3.1 Toimeentulo työttömyyden aikana

Suomalainen, universaali, kaikkia kansalaisia turvaava hyvinvointivaltio alkoi murtua 1990-luvun laman seurauksena. Samaan aikaan alettiin myös purkaa 1980-luvun lopulla luotua passiivisen työvoimapolitiikan tuloksena syntynyttä työttömän oikeuksiin perustuvaa työttömyysturvaa. Työttömän oikeuksien ja vastikkeettoman rahan jakamisen asemesta alettiin korostaa vastikkeellisuutta, aktivointia ja velvollisuuksia (Julkunen 2006, 206–207). Aktivointipolitiikkaan liittyvistä kiristyvistä leikkauksista ja vastikkeellisuuteen tähtäävistä muutoksista huolimatta työttömän kansalaisen toimeentulo Suomessa turvataan silti vielä työvoima- ja sosiaalipoliittisin säädöksin.

Aineistoni keruun aikana työttömän kansalaisen toimeentulona oli 2000-luvun alun työttömyysturvajärjestelmän mukaisesti ansiosidonnainen päiväraha, peruspäiväraha tai tarveharkintainen työmarkkinatuki. Työtön, joka kuului ammattiliittoon ja jonka työssäoloaika on riittävän pitkä, sai työttömäksi jäätyään ansiosidonnaista päivärahaa. Ansiosidonnaista päivärahaa maksettiin pisimmillään 500 työttömyyspäivän ajan. Mikäli työssäoloaika ei oikeuttanut ansiosidonnaiseen päivärahaan tai 500 päivää työttömyyttä oli kulunut umpeen, työtön sai peruspäivärahaa tai tarveharkintaista

työmarkkinatukea. Alle 25-vuotiaille työmarkkinatuki oli ehdollista ja riippui siitä, kuinka aktiivisesti työtön henkilö hakeutui koulutukseen ja työelämään.

Työttömyyden pitkittyessä työttömyyskorvaus yksin ei aina riitä työttömän toimeentuloksi ja näin moni työtön joutuu turvautumaan sosiaalitoimen toimeentulotukeen. (Aktiivinen työvoima- ja sosiaalipolitiikka-raportin tiivistelmä 2001, 1–2.) Laman seurauksena työvoima- ja sosiaaliviranomaisten asiakkaiksi jäi suuri ryhmä työttömiä, joiden toimeentulo oli osittain työttömyysturvan ja osittain sosiaalitoimen myöntämän toimeentulotuen varassa.

4.3.2 Pitkäaikaistyötön

Työttömyys on sosiaalinen ongelma niin yhteiskunnalle kuin yksilölle itselleen. Työttömyyden tutkijat viittaavat tutkijaklassikon Marie Jadohan (1982) tutkimuksiin ja korostavat palkkatyön tekemiseen liittyviä arvoja. Jadohan mukaan palkkatyö jäsentää ihmisen ajankäyttöä, merkitsee työpaikan sosiaalisia suhteita, luo tunteen vaikuttamisesta kollektiiviseen kokonaisuuteen, jäsentää ihmisen sosiaalista asemaa ja identiteettiä sekä mahdollistaa osallistumisen säännönmukaiseen toimintaan. Pitkittynyt työttömyys tuo luonnollisesti mukanaan toimeentuloon, sosiaalisiin suhteisiin sekä ihmisen psyykkiseen ja fyysiseen terveydentilaan liittyviä ongelmia. (Jadoha 1982, 83; Kortteinen 1998, 166–175; Vähätalo 1998, 49.)

Pitkäaikaistyöttömiä eli vähintään vuoden yhtäjaksoisesti työttömänä olleita kansalaisia tilastoitiin 1980-luvun puolivälissä olleen alle 10000. Lama kymmenkertaisti pitkäaikaistyöttömyyden Suomessa (Kortteinen & Tuomioski 1998, 10–11). 1990-luvun puolivälissä laskettiin pitkäaikaistyöttömien lukumääräksi jo 135 000, jolloin heitä oli noin kolmasosa kaikista työttömistä. Pitkäaikaistyöttömäksi valikoitumista tutkinut Aila Mustonen (1998) toteaa ennen lamaa pitkäaikaisyöttömäksi määritellyn henkilön todennäköisimmin olleen moniongelmainen mies. Sen sijaan lamavuosina pitkään työttömiksi jääneet olivat aina vain nuorempia ja koulutetumpia. Myös miesten ja naisten välinen ero pitkäaikaistyöttömyydessä alkoi lama-aikana kutistua. (Mustonen 1998, 1–5; Vähätalo 1998, 132–133.)

Laman jälkeisen taloudellisen kasvun avulla ei pystytty luomaan niin monia työpaikkoja, että pitkään työttöminä olleet olisivat tarpeeksi ajoissa pystyneet

siirtymään työmarkkinoille. Rakenteellisen työttömyyden seurauksena syntyi suureksi kasvanut kauan työttömänä olleiden joukko, joka joutui elämään minimi toimeentulolla työttömyys- ja toimeentuloturvan varassa. 2000-luvun alussa työvoimapolitiikassa alettiin kiinnittää entistä tiukemmin huomio pitkäaikaistyöttömiin työvoimatoimen ja sosiaalitoimen yhteisiin asiakkaisiin. Aktiivisen työvoimapolitiikan keinoilla oli tarkoitus poistaa näin rakenteellista työttömyyttä. Rakenteellisen työttömyyden poistamisessa osoittautuivat haasteellisimmiksi nimenomaan vaikeimmin työllistyvät pitkään työttöminä olleet asiakkaat (Ala-Kauhaluoma 2007, 7–11).

4.3.3 Aktiivista sosiaalipolitiikkaa

Rakenteelliseen työttömyyteen päätettiin tarttua sosiaalipoliittisin toimenpitein. Pääministeri Paavo Lipposen toisen hallituksen ohjelman pohjalta oli jo vuonna 1999 asetettu työryhmä valmistelemaan aktiivisen sosiaalipolitiikan toimia pitkäaikaistyöttömien työllistymisen edistämiseksi. Päämääränä oli vähentää lamavuosien aikana kasvanutta rakenteellista työttömyyttä, ehkäistä syrjäytymistä ja tarttua toimeen sosiaalipolitiikan keinoin työvoiman ja sosiaalitoimen yhteisasiakkaiden työllistämiseksi. Ministeritason työryhmiä asetettiin kaksi. Toinen, laajapohjainen työryhmä etsi rakenteellisia ja lainsäädännöllisiä keinoja yhteisasiakkaiden tilanteen parantamiseksi (ns. Välimäen työryhmä). Toinen työryhmä mietti tapoja työ- ja sosiaalihallinnon palvelujen parantamiseksi ja yhteistyön lisäämiseksi (ns. Väärälän työryhmä). Työryhmien ehdotusten pohjalta hallitus työsti Aktiivisen sosiaalipolitiikan reformin (Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmä 1999), jonka perusteella vuonna 2000 laadittiin uusi lakiesitys. Laki velvoitti kunnat työttömiin kohdistuviin aktivointitoimenpiteisiin. Sekä SAK että Suomen kuntaliitto kritisoivat lakiesitystä. Kuntaliitto edellytti, että kunnille annettaisiin lisäresursseja uusien tehtävien hoitamiseen, ja SAK vastusti toimenpiteiden suuntaamista työttömiin kansalaisiin. Työryhmän esittämiä muutoksia hiottiin kaikkia osapuolia tyydyttäväksi lopputulokseksi niin, että lakiehdotus hyväksyttiin loppuvuodesta 2000. Lain nimeksi annettiin ”Laki kuntouttavasta työtoiminnasta”, ja se astui voimaan 1.9. 2001. (Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio 1999; Ala-Kauhaluoma 2007, 43; Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.)

4.4 Aktivointipolitiikan keinoja

Aktivointilain (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001) voimaan tullessa aktivointipolitiikkaa alettiin toteuttaa työvoima- ja sosiaalitoimessa määrätietoisesti. Aktiivisen sosiaalipolitiikan reformin uudistuksia oli jo kuitenkin edeltänyt joukko 1990-luvun lopussa säädettyjä aktivointiin tähtääviä sosiaali- ja työvoimapolitiittisia toimia. Tällaisia muutoksia olivat työmarkkinatuen ehdollistaminen vailla ammattikoulutusta oleville alle 25-vuotiaille nuorille ja toimeentulotukeen vuonna 1996 liitetyt ja edelleen vuonna 1998 kiristetyt sanktiot, mikäli toimeentulotuensaaja kieltäytyy työ- ja aktivointitarjouksista. Aktivointipolitiikan suuntainen uudistus oli myös vuonna 1998 työvoimatoimeen mukaan tulleet työttömien työnhakusuunnitelmat ja määräaikaishaastattelut.

4.4.1 Laki kuntouttavasta työtoiminnasta

Vuonna 2001 voimaan tulleessa aktivointilaissa täsmennettiin ja kohdennettiin uusia aktivointipolitiittisia toimia pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden työllistämiseksi. Lain keskeisenä sisältönä on kunnan velvollisuus kuntouttavan työtoiminnan järjestämiseen sekä sosiaalitoimen ja työvoimatoimen työntekijän yhdessä työttömän kanssa laatima aktivointisuunnitelma. Lain tarkoituksena oli nimenomaan sosiaalipolitiittisena toimenpiteenä tarttua pitkittyneeseen rakennetyöttömyyden ongelmaan ja puuttua työvoimatoimen ja sosiaalitoimen yhteisten pitkäaikaisyöttömien asiakkaiden työllistymiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen. Sosiaalitoimen ja työvoimatoimen yhteistyötä kehitettiin ja aloitettiin sosiaalityön ja työttömyystoimistojen työntekijöiden yhteispalvelupistekokeilu vuosina 2002–2003. (Ala-Kauhaluoma 2007, 43–45; Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 1–4§.)

Lain säätämien tehtävien avuksi työministeriö sekä sosiaali- ja terveysministeriö julkaisivat yhteisen 116-sivun mittaisen ”Kuntouttavan työtoiminnan käsikirjan” (2001). Käsikirja oli tarkoitettu tukemaan työvoimatoimistojen ja kuntien sosiaalitoimen työntekijöitä aktivointisuunnitelmien teossa sekä kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä. Käsikirja oli suunniteltu oppaaksi myös kuntouttavaa työtoimintaa järjestäville tahoille. Myöhemmin työministeriö julkaisi myös

työvoimatoimen asiakkaille tarkoitetun lyhennetyn version lain sisällöstä esitteessä nimeltä ”Tietoa aktivointisuunnitelmasta ja kuntouttavasta työtoiminnasta” (2007). Kuntouttavan työtoiminnan käsikirjassa kerrotaan, että laki kuntouttavasta työtoiminnasta on osa laajempaa kokonaisuutta työvoimapalvelulain, toimeentulotuesta annetun lain ja näiden lakien muutosten kanssa. Käsikirjan mukaan lakikokonaisuuden tarkoituksena oli estää entistä tehokkaammin pitkäaikaistyöttömyyden aiheuttamaa syrjäytymistä ja parantaa pitkäaikaistyöttömien mahdollisuuksia palata työelämään. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 13.)

Laissa kuntouttavasta työtoiminnasta määritellään asiakkaaksi työtön henkilö, joka saa työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea tai molempia yhtäaikaaisesti. Laki jakoi voimaan tullessaan asiakkaat kahteen ryhmään: alle 25-vuotiaisiin ja yli 25-vuotiaisiin. Alkuperäisen lain mukaan alle 25-vuotiaat velvoitettiin osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan, kun taas yli 25-vuotiaille se oli vapaaehtoista. Vuoden 2010 alusta lakia muutettiin niin, että laki velvoittaa myös yli 25-vuotiaat osallistumaan kuntouttavaan työtoimintaan. Lakia sovellettiin alusta asti, ja sovelletaan myös vuoden 2010 velvoittavuusmuutoksen jälkeen, nuorille pitkäaikaistyöttömille asiakkaille aikaisemmin kuin vanhoille. Työmarkkinatukea saaneet alle 25-vuotiaat ovat lain toimenpiteiden kohteina oltuaan työttömänä noin 8,5–12 kuukautta, kun taas yli 25-vuotiaat työmarkkinatukea saavat asiakkaat tulevat lain piiriin vasta 2–2,5 vuoden työttömyyden jälkeen. Jos työttömän pääasiallinen toimeentulo oli toimeentulotuen varassa, joutuu nuorten ryhmän asiakas neljän kuukauden kuluessa ja yli 25-vuotias vuoden kuluttua aktivointilain toimien kohteeksi. (Laki Kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 1–3§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 13–14; Laki Kuntouttavasta työtoiminnasta 2010.)

4.4.2 Aktivointisuunnitelma

Keskeinen lain tuoma velvoite oli aktivointisuunnitelman laatiminen lain ehdot täyttävälle työttömälle asiakkaalle. Lain mukaisesti aktivointisuunnitelma tehdään yhteistyössä sosiaalitoimen sosiaalityöntekijän, työvoimatoimen työntekijän ja työttömän asiakkaan kanssa, jolle aikaisemmin on laadittu työvoimapalvelulain mukainen työnhakusuunnitelma. Aktivointisuunnitelman tavoitteena on löytää pitkään

työttömänä olleelle henkilölle polku takaisin työelämään ja edistää asiakkaan elämänhallintaa. Aktivointisuunnitelma korvaa työnhakusuunnitelman. Suunnitelmassa kartoitetaan asiakkaan nykytilanne kirjaamalla muistiin asiakkaan koulutus, työ- ja työttömyyshistoria, terveydentila, taloudellinen toimeentulo, mahdolliset velat, perhetilanne ja työnhakuaktiivisuus. Suunnitelmaan on määrä kirjata konkreetit tavoitteet asiakkaan työllistymiseksi ja sopia päivämäärä, jolloin tavoitteiden toteutumista arvioidaan yhdessä. Aktivointisuunnitelmaan voidaan sisällyttää sosiaali-, terveys- sekä kuntoutuspalveluja, koulutusta ja kuntouttavaa työtoimintaa. Suunnitelmaan merkitään myös asiakkaan saamat etuudet ja mahdollinen etuuksien korotus esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan aikana. Suunnitelmaan sitoutuminen vahvistetaan asiakkaan ja työntekijöiden allekirjoituksella. Suunnitelma tallennetaan työvoimatoimen ja sosiaalitoimen asiakastietoihin. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 5§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 96–97.)

Työtön alle 25-vuotias asiakas on velvollinen osallistumaan aktivointisuunnitelman tekemiseen, jos hänelle on tehty työnhakusuunnitelma työvoimatoimistossa ja jos

1. asiakas on saanut työttömyyden perusteella työmarkkinatukea 180 päivän ajalta viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana ja on edelleen oikeutettu saamaan työmarkkinatukea tai
2. asiakas saa 500 päivän työttömyyspäivärahakauden jälkeen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai
3. asiakkaan pääasiallisena toimeentulona on viimeksi kuluneiden neljän kuukauden aikana ollut työttömyyden perusteella maksettu toimeentulotuki

Yli 25-vuotias työtön on velvoitettu osallistumaan aktivointisuunnitelman laatimiseen, jos hänelle on työvoimatoimistossa tehty työnhakusuunnitelma ja

1. asiakas on saanut työttömyyden perusteella työmarkkinatukea vähintään 500 päivän ajan ja on edelleen oikeutettu työmarkkinatukeen tai
2. asiakas on saanut 500 päivän työttömyyspäivärahakauden jälkeen työmarkkinatukea vähintään 180 päivää ja on edelleen oikeutettu työmarkkinatukeen tai
3. asiakkaan pääasiallisena toimeentulona on viimeksi kuluneiden 12 kuukauden aikana ollut työttömyyden johdosta maksettu toimeentulotuki.

Kumpaankin asiakasryhmään kuuluvat, edellä kuvatut aktivointiehdot täyttävät työttömät asiakkaat ovat velvollisia osallistumaan aktivointisuunnitelman tekemiseen

työmarkkinatuen saamiseen liittyvien sanktioiden uhalla. Paneudun sanktioihin yksityiskohtaisesti tämän luvun sanktioihin ja palkkioihin liittyvässä alaluvussa. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 5§.)

Lain mukaan aktivointisuunnitelman tekeminen käynnistyy viranomaisen aloitteesta. Kansaneläkelaitos on velvollinen ilmoittamaan työvoimatoimistolle työttömistä asiakkaista, jotka tulevat lain soveltamisen piiriin työmarkkinatuen maksupäivien perusteella. Jos työtön on saanut työttömyytensä johdosta pääasiallisena toimeentulona toimeentulotukea lain tarkoittamat maksimimääräajat, on sosiaalitoimi velvollinen käynnistämään aktivointisuunnitelman tekemisen. Työntekijät lähettävät asiakkaalle kutsun aktivointisuunnitelman tekemiseen. Aktivointisuunnitelma tehdään määräajaksi, ja sitä päivitetään yhdessä asiakkaan kanssa esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan osalta 3–24 kuukauden väliajoin. Aktivointisuunnitelma keskeytyy, jos asiakas työllistyy tai jos hän aloittaa ammattiin tai tutkintoon johtavan koulutuksen. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 17–27.) Aktivointisuunnitelma keskeytetään myös sellaisissa tapauksissa, joissa yrityksistä huolimatta asiakas ei työllisty eikä enää ole mitään aktivointitoimia, joita asiakkaalle voitaisiin tarjota. Joidenkin asiakkaiden kohdalla aktivointisuunnitelman laatiminen on johtanut eläkepäätöksen vireille panoon ja hyväksyntään.

4.4.3 Kuntouttava työtoiminta

Aktivointisuunnitelmaan voidaan sisällyttää pitkään työttömänä olleen asiakkaan osallistuminen kuntouttavaan työtoimintaan. Kuntouttavan työtoiminnan järjestämisestä päättää kunta. Työtoiminta on kuntouttavasta työtoiminnasta säädetyn lain lisäksi sosiaalihuoltolain mukaista sosiaalipalvelua. Kunta voi järjestää kuntouttavaa työtoimintaa itse tai sopia sen järjestämisestä toisen kunnan, kuntayhtymän, yhdistyksen, säätiön, valtion viraston, seurakunnan tai uskonnollisen yhdyskunnan kanssa. Kuntouttavaa työtoimintaa ei saa hankkia yritykseltä. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 6§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 49–52.)

Kuntouttava työtoiminta pyritään järjestämään räätälöidysti ottaen huomioon asiakkaan yksilölliset tarpeet. Sen tarkoituksena on edistää työllistymistä avoimille työmarkkinoille. Työtoiminta sovitetaan asiakkaan työ- ja toimintakyvyn sekä

osaamisen mukaan, mutta sen on silti oltava lain mukaan työmarkkinoille pääsyn kannalta mielekäästä ja riittävän vaativaa. Esimerkkeinä kuntouttavasta työtoiminnasta mainitaan ”Kuntouttavan työtoiminnan käsikirjassa” avustamistehtävät esimerkiksi sairaaloiden, vanhustenhuoltolaitosten ja päiväkotien ruokailuissa ja ulkoiluissa tai kotipalveluasiakkaiden kotien suursiivouksissa. Myös kiinteistöhuollon tehtävät, kuten pihojen, puistojen ja metsien kunnostustyöt sekä biojätteen keräilyyn ja kompostointiin liittyvät työt voidaan tarjota kuntouttavana työtoimintana. Käsikirjan mukaan ja myös käytännössä kuntouttavan työtoiminnan tehtävät vaihtelevat paljon: joillekin työtoiminta on sisällöltään tavallista työtä, toisille se voi olla totutteleamista säännölliseen päivärytmiin ja ohjattuun toimintaa. Nuorille työpajat ovat usein tarjonneet mahdollisuuden kuntouttavaan työtoimintaan. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuja ei ole työ- eikä virkasuhteessa sen järjestäjään. Työtoiminta ei ole työttömyysturvalain työssäoloehtoon oikeuttava ajanjakso eikä se kartuta työntekijän eläketurvaa. Kunta järjestää työtoiminnan ajaksi tapaturmavakuutuksen. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 6§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 49–52 .)

Kuntouttavan työtoiminnan jakso on pituudeltaan vähintään kolme kuukautta ja enintään 24 kuukautta. Päivittäinen toiminta-aika on 4–8 tuntia vähintään yhtenä ja enintään viitenä päivänä viikossa. Viikossa saa olla korkeintaan 40 työtoiminnan tuntia. Vuoden aikana asiakas voi osallistua kuntouttavaan työtoimintaan enintään 230 päivänä. Jakson lopussa arvioidaan asiakkaan kanssa yhteistyössä, miten kuntouttava työtoiminta on edistänyt asiakkaan työ- ja toimintavalmiuksia ja voidaanko työllistymistä tukea jatkossa muilla keinoilla, kuten koulutuksella tai palkkatuetun työn järjestämisellä. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 6§; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 52–53.)

4.4.4 Kannustimia ja sanktioita

Laissa kuntouttavasta työtoiminnasta on säädetty aktivointitoimiin ja kuntouttavaan työtoimintaan osallistumiseen liittyvistä kannustimista. Kannustimina ovat työmarkkinatukeen tai toimeentulotukeen kuntouttavan työtoiminnan aikana maksettava lisä. Työttömyyden tähden toimeentulotukea saaville lisä on nimeltään

toimintaraha, työmarkkinatukea saaville ylläpitokorvaus. Lisä maksetaan kultakin työtoimintaan osallistumisen päivältä. Tämän tutkimuksen kirjoittamishetkellä vuonna 2010 toimintaraha ja ylläpitokorvaus ovat kumpikin 9 euroa päivässä. Toimintaraha ja ylläpitokorvaus ovat verottomia. Lisäksi kunta korvaa kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisesta aiheutuvat matkakustannukset halvimmalla matkustustavan perusteella. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 57–58.)

Laissa kuntouttavasta työtoiminnasta säädetään myös sanktioista, jotka asiakas joutuu kärsimään, jos hän kieltäytyy aktivointisuunnitelman tekemisestä tai kuntouttavasta työtoiminnasta silloin, kun hänen ikänsä, työttömyysaikansa ja toimeentuloturvasa täyttävät lain toimenpiteisiin määräämisen ehdot. Jos asiakas, joka saa työmarkkinatukea, on kutsuttu aktivointisuunnitelman laatimiseen ja hän ilman perusteltua syytä kieltäytyy osallistumasta aktivointisuunnitelman tekemiseen, esimerkiksi niin, ettei saavu paikalle, hän menettää oikeutensa työmarkkinatukeen 60 päivän ajaksi. Jos asiakas kieltäytyy osallistumasta kuntouttavaan työtoimintaan, voidaan toimeentulotuen perusosa leikata 20 prosenttia. Toistuva kieltäytyminen voi aiheuttaa 40 prosentin vähennyksen toimeentulotuen perusosasta. Aiemmin kuntouttavasta työtoiminnasta kieltäytymisen seuraamukset koskivat vain alle 25-vuotiaita, mutta lain muutoksen jälkeen kieltäytymisen sanktiot kohdistettiin myös yli 25-vuotiaisiin. (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001, 10 §; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 58–61; Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2010.)

Kunnalla on oikeus saada kuntouttavan työtoiminnan järjestämisestä valtion työllisyysmäärärahoista maksettavaa korvausta kutakin kuntouttavaa työtoimintaan osallistuvaa asiakasta kohti. Korvaus maksetaan työtoiminnassa olopäiviltä, enintään viideltä päivältä viikossa. Korvaus maksetaan TE-keskuksista jälkikäteen työvoimatoimiston hyväksymien maksatushakemusten perusteella. Tutkimuksen kirjoittamishetkellä vuonna 2010 korvaus oli 10,09 euroa päivässä asiakasta kohti. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 62–63.)

Vuonna 2006 toteutettu työmarkkinatuen uudistus muutti myös työmarkkinatukea ja aktivoi sitä kautta kuntia. Uudistuksen mukaan kuntien velvollisuudeksi tuli maksaa puolet yli 500 päivää työmarkkinatukea saaneiden pitkäaikaistyöttömien tuesta. Aktivointitoimissa olevilta asiakkailta työmarkkinatuen maksaa edelleen valtio. Lakiuudistuksen tarkoituksena oli kannustaa kuntia järjestämään enemmän kuntouttavaa työtoimintaa aktivointitoimiin aikaisemmin osallistumattomille

asiakkaille heidän työmarkkinatuesta aiheutuvien lisäkustannustensa uhan edessä. (Työmarkkinatuen aktivointi – yhteiskuntatakuu pitkäaikaistyöttömille 2005, 44–47.)

4.4.5 Työvoimatoimi ja sosiaalitoimi yhteistyössä – yhteispalvelupisteet

Aktivointitoimien yhtenä tarkoituksena oli myös aktivoida sosiaalitoimi ja työvoimatoimi yhteistyöhön kummassakin toimistossa asioivien työttömien asiakkaiden hoitamisessa. Vuonna 2002 työvoimahallinnon toimesta käynnistettiin yhteispalvelupistekokeilu Suomessa 18 suurimmassa kunnassa. Yhteispalvelupisteiden asiakkaat olivat pitkään työttöminä olleita henkilöitä, jotka kuuluivat kuntouttavan työtoimintalain toimenpiteiden piiriin. Yhteispalvelupisteissä työskenteli työvoimatoimen työntekijöitä kuntouttavan työtoiminnan ohjaajan, työvalmentajan tai työvoimaohjaajan nimikkeillä. Työvoimatoimen työntekijöiden kanssa yhteispalvelupisteissä oli ainakin yksi sosiaalitoimen työntekijä, ohjaajan tai sosiaalityöntekijän nimikkeellä. Työvoimatoimen ja sosiaalitoimen työntekijöiden oli tarkoitus työskennellä työparina aktivointisuunnitelmien teossa ja kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä. Yhteistyökokeilu oli onnistunut, ja vuonna 2004 työvoimatoimistojen ja Kelan muodostamat työvoiman palvelukeskukset korvasivat yhteispalvelupisteet. (Ala-Kauhaluoma 2007, 44–45.)

Vuonna 2007 tehdyn tutkimuksen mukaan työvoimanpalvelupisteitä oli jo 39 eri puolilla Suomessa. Niiden toiminnassa oli yhteensä mukana 161 kuntaa. Työvoimanpalvelukeskuksissa toimitaan moniammatillisessa pari- ja tiimityössä. Uusia työntekijänimikkeitä ovat sosiaalityöntekijän ja sosiaaliohjaajan nimikkeiden lisäksi uraohjaaja, palveluohjaaja, työvalmentaja tai koordinaattori. Työvoimanpalvelukeskuksilla on melko suuri paikallinen toimintavapaus. Keskusten kustannuksista vastaavat puoliksi kunta ja valtion työhallinto. Vuonna 2007 tehdyn tutkimuksen mukaan työvoimanpalvelukeskusten asiakkaista 80 % oli vaikeasti työllistettävien ryhmään kuuluvia. (Arnkil ym. 2007; Karjalainen ym. 2008.)

4.4.6 Projektit aktivointipolitiikan täydentäjinä

Työvoimatoimen ja sosiaalitoimen yhteisasiakkaille on käynnistetty aktivointipolitiikan aikana kuntien aktivointitoimien rinnalle eri puolille maata lukuisia Euroopan sosiaalirahaston (ESR) tai työhallinnon työllisyyspoliittisella projektituella rahoitettuja pitkäaikaistyöttömien työllistymiseen ja syrjäytymisen ehkäisemiseen liittyviä hankkeita. Nuorille pitkään työttöminä olleille suunnatut hankkeet ovat useimmiten olleet työpajahankkeita. Aikuisille työttömille tarkoitetut hankkeet ovat suurimmaksi osaksi olleet työllisyyspolkuhankkeita. Näihin osallistuneilla työttömillä asiakkailta on ollut samanaikaisesti vireillä kunnan toimeenpanema ja suunnittelema aktivointisuunnitelma. Säädösten mukaan kunnan järjestämistä vastaavalla olevaa kuntouttavaa työtoimintaa ei saa järjestää ESR-varoilla eikä työllisyyspoliittisilla projektivaroilla. Kuntouttavaa työtoimintaa voidaan kuitenkin järjestää edellä mainittuihin hankkeisiin ja projekteihin liittyvänä, kun työtoiminnan rahoitus järjestetään kuntien kautta. Kunnat ovat saaneet valtion rahoitusta esimerkiksi työtoiminnan ohjaajien ja sosiaalityöntekijöiden palkkaamiseen. Uudet käynnistettävät työpaja- ja työllisyyspolkuhankkeet ovat myös saattaneet lähteä ensin käyntiin kunnan järjestämänä kuntouttavana työtoimintana ja jatkua sen jälkeen ESR-projektina tai työllisyyspoliittisena hankkeena. (Ala-Kauhaluoma 2007, 34–38; Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 64–66.)

Myös raha-automaattiyhdistyksen rahoittamat hankkeet ovat voineet toimia rinnakkain kuntien yhdistykseltä ostaman kuntouttavan työtoiminnan kanssa. Esimerkiksi raha-automaattiyhdistys on voinut tukea kuntouttavaa työtoimintaa järjestävää yhdistystä. Raha-automaattiyhdistyksen rahoittamat syrjäytymistä ja työttömyyttä ehkäisevät hankkeet ovat näin voineet toimia kuntouttavan työtoiminnan rinnalla lisäpalveluna, esimerkiksi mielenterveys- tai päihdekuntoutuksena. (Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja 2001, 66–67.)

4.5 Aktivointipolitiikan arviointia sosiaalityön näkökulmasta

Aktivointipolitiikkaa on arvosteltu yhteiskuntapolitiikan ja sosiaalityön näkökulmasta ennen kaikkea siksi, että sen mukana yhteiskunnan vastuuta pitkään jatkuneesta

työttömyydestä ja huono-osaisuudesta siirrettiin yksilön omille harteille. Aktivointipolitiikan taustalla oleva uusliberalismi ja workfare-ideologia toivat mukanaan kaikista kansalaisista huolta pitävän hyvinvointivaltion eetoksen tilalle entistä vahvemman vaatimuksen, jonka mukaan myös kaikkein heikoimmassa asemassa olevat työkäiset kansalaiset ovat velvollisia osallistumaan palkkatyöhön tai vastikkeelliseen työhön. Työetiikan voimakas korostus huolenpidon sijasta on tuonut mukanaan ”blaming the victim” -ajattelun, jonka mukaan työttömyys, köyhyys, asunnottomuus ja päihderiippuvuus ovat ihmisen omien valintojen syytä. (Bauman 1998; Levitas 1998; Juhila 2005, 2008; Julkunen 2001, 2006; Sennett 2004, 2007.)

4.5.1 Yksilön vastuun ja yhteiskunnan vastuun ”ristiaallokossa”

Paneutuminen aktivointipolitiikan lainsäädäntöön, politiikkaohjelmiin ja myös aktivointipolitiikkaan liittyviin tutkimuksiin ja kannanottoihin toi mieleeni metaforan ”ristiaallokko”. Ristiaallokko syntyy, kun eri suunnista tulevat aallonrintamat kohtaavat toisensa. Aallokko saattaa aiheuttaa vaaran henkilölle, joka liikkuu vedessä uiden, sillä aallokko heikentää uimaria.

Aktivointipolitiikan tuoma suhteellisen nopea muutos aiheutti poliittisen ristiaallokon yhteiskunnan vastuun ja yksilön vastuun näkökulmien vaihtelussa. Suunnanmuutos vahvasta suomalaisesta sosiaalivakuutusturvaan perustuneesta, kaikista huolta pitävästä hyvinvointivaltiosta yksilön omaa vastuuta korostavaan palkkatyöperustaiseen ajatteluun ei ole tapahtunut tyynesti. Puhetta ja tekstejä on puolesta ja vastaan. Yhtäältä lainsäätäjät, yhteiskuntapolitiikan päättäjät ja myös osa aktivointityötä tekevistä ammattilaisista väittävät aktiivoinnin auttavan ja parantavan työttömän edellytyksiä työllistyä ja osallistua sekä edistävän ja korjaavan syrjäytyneen elämänhallintaa (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2002, 1–2§). Toisaalla on toinen ryhmä: aktivointia kritisoivat ja epäroivät asiantuntijat, yhteiskuntatieteilijät, tutkijat ja auttamistyön ammattilaiset, jotka näkevät aktiivoinnin velvoittavan, kontrolloivan, kurittavan, syyllistävän, leimaavan, moralisoivan ja pakkointegroivan yhteiskunnan marginaalissa olevia kansalaisia niin kutsuttuun normaaliin. Aktivointipolitiikan nähdään näin huonoimmassa tapauksessa samalla sulkevan asiakkaita ulos ja uusintavan huono-osaisuutta. (Helne 2002, 125; Juhila 2006, 57–65; Juhila 2008, 51–

56, 73; Julkunen 2001, 295; Julkunen 2006, 23, 140–143; Karjalainen & Lahti 2005, 281–286; Kotiranta 2008, 167–170.)

4.5.2 Aktivointipolitiikka ja heikoimmassa asemassa olevat pitkäaikaistyöttömät

Yksilön vastuun ja yhteiskunnan vastuun ristiaallokossa eivät ole uimassa vain päättäjät ja yhteiskuntapolitiikot, vaan aallokon keskuksessa uivat ennen muita itse työttömät asiakkaat. Pitkä työttömyys sinänsä on aiheuttanut näiden ihmisten elämään monenlaista myrskyä. Nyt on aiheellista kysyä, mitä aktivointipolitiikalla on saatu aikaan.

Työministeriön tilastojen mukaan nuorten pitkäaikaistyöttömyys näyttää 2000-luvun aktivointitoimien aikana vähentyneen eniten. Pitkäaikaistyöttömyydestä on tullut ennen kaikkea ikääntyvien ongelma, sillä yli 66 prosenttia pitkäaikaistyöttömistä laskettiin vuonna 2007 olevan yli 50-vuotiaita. (Työministeriön tiedote 2007.07.12.)

Koska pitkäaikaistyöttömyyden todettiin olevan yhä enenevässä määrin ikääntyvien ongelma, entisen työministerin Tarja Cronbergin lausunnon mukaan pitkäaikaistyöttömien työllistyminen vaatisi asennemuutosta työnantajissa. Ministerin mukaan osasyys korkeisiin pitkäaikaistyöttömien lukuihin on työnantajien asenteellisuus: vanhempi työntekijä ei enää kelpaa. Cronberg pahoitteli työnantajien asennetta, sillä hänen mielestään kypsä ikä ei ole riski vaan mahdollisuus, myös työpaikoilla (Työministeriön tiedote 2007.07.13.)

Työministeriö tilasi jo aktivointipolitiikan alkuaikoina Stakesilta ja Kuntoutussäätiöltä aktivointipolitiikkaan liittyvän arviointitutkimuksen. Tutkija Mika Ala-Kauhaluoma (2007) selvittää, mitä aktivointitoimenpiteillä, erityisesti aktivointisuunnitelmalla, on saatu aikaan. Tutkimuksen aineiston keruu sijoittuu aktivointipolitiikan voimassaolon kuuteen ensimmäiseen kuukauteen ajalle 1.9.2001 – 28.2.2002. Tuona aikana aktivointisuunnitelmia oli laadittu koko maassa yhteensä 5881. Tutkimukseen aineistoksi valittiin aktivointiehdon täyttävät työttömät työnhakijat, jotka olivat osallistuneet aktivointisuunnitelman tekemiseen. Tutkittaville lähetettiin 57 kuntaan kyselylomake, johon asiakkaita pyydettiin vastaamaan heti aktivointisuunnitelman tekemisen jälkeen. Vastauksia saatiin 51 kunnasta. Vastauksia

kertyi yhteensä 983 henkilöltä. Vastanneille lähetettiin seurantakysely 6–8 kuukauden kuluttua. Seurantakyselyyn vastasi 429 työtöntä työnhakijaa.

Tutkimuksen tulosten mukaan näytti siltä, että aktivoinnin kohderyhmä valikoitui. Aktivointitoimenpiteisiin valitaan niitä asiakkaita, joiden työllistymisedellytykset ovat keskimääräistä paremmat, useimmiten nuoret, vähän aikaa työttöminä olleet asiakkaat. Asiakkaiden priorisointi on toiminut työntekijöiden selviytymisstrategiana, koska työhön ei ollut varattu tarvittavia lisäresursseja. Ala-Kauhaluoma toteaa aktivointisuunnittelun olevan tehokas keino sijoittaa työttömiä erilaisiin toimenpiteisiin. Aktivointitoimet eivät ole kuitenkaan työllistäneet tutkimuksen heikoimmassa asemassa olevia pitkään työttöminä olleita asiakkaita avoimille työmarkkinoille.

Asiakkaat kohdistivat aktivointisuunnitelmaan suuria odotuksia, ja lähes kaikki tutkimuksessa mukana olleet toivoivat, että suunnitelma edistäisi heidän työllistymistään. Vain viidellä prosentilla asiakkaista ei ollut mitään odotuksia suunnitelmaa kohtaan. Tutkimuksessa mukana olleista asiakkaista, joille aktivointisuunnitelma oli tehty, 44 prosenttia piti sitä tarpeellisena, ja toinen puoli vastaajista arvioi, että aktivointisuunnitelma oli ollut heille melko hyödytön. Kriittisesti tulkittuna aktivointisuunnitelma ei lisää asiakkaiden kokemaa kompetenssia. Positiivisesti tulkittuna sen sijaan aktivointisuunnitelman tekeminen luo työttömälle paremman mahdollisuuden osallistua aktivoiviin toimenpiteisiin ja antaa sitä kautta mahdollisuuden kohonneen kompetenssin kokemukseen. Tutkija toteaa aktivointisuunnitelman yhdistettynä työperusteisiin aktivointitoimenpiteisiin edistävän asiakkaiden elämänlaatua. Ala-Kauhaluoman tutkimustulosten mukaan kuntouttavan työtoimintalain tavoitteet saavutetaan käytetyillä toimenpiteillä vain osittain. Tutkija toteaa aktivointisuunnitelmatyön vaativaksi ja aikaa vieväksi, vaikkakin se helpottaa pitkään työttömänä olleiden asiakkaiden osallistumista aktivoiviin toimenpiteisiin. Toimintamallina tutkija toteaa aktivointisuunnittelun lisänneen eri viranomaisten välistä yhteistyötä ja terävöittäneen joiltakin osin palvelujärjestelmän toimintaa. (Ala-Kauhaluoma 2007, 82–83, 135, 152–157, 161–171.)

Ala-Kauhaluoman tutkimustulokset sijoittuvat aktivointipolitiikan alkuaikoihin, mutta osoittavat silti samansuuntaisia tuloksia työministeriön tiedotteen (Työministeriön tiedote 2007) kanssa siitä, että aktivointipoliittisen toimenpiteiden kohderyhmä valikoituu. Pitkäaikaistyöttömät, joilla on työnhakukynnyksinä korkea ikä, terveydellisiä haittoja ja pitkään jatkunut työttömyys eivät ole hyötyneet

aktivointipoliittisista toimista niin paljoa kuin nuoremmat, vähemmän aikaa työttöminä olleet asiakkaat. Aktivointitoimenpiteet ovat saattaneetkin luoda jo iäkkäissä, kauan työttöminä olleissa asiakkaissa turhia toiveita, ja aktivointisuunnitelman tekoon osallistuminen on voinut tuottaa pettymyksiä ja hämmennystä. Vuonna 2005 mahdollistettu eläkkeelle pääsy toi joillekin pitkään työttöminä olleille asiakkaille, jotka olivat syntyneet vuosina 1941–47, ratkaisun toimeentuloon (ELMA, eläke on mahdollisuus). (Työministeriön tiedote 2004. 10. 01.)

4.5.3 Haastaako aktivointipolitiikka sosiaalityön ammattietiikkaa?

Entinen työministeri Tarja Filatov totesi Helsingin Sanomien haastattelussa (HS 23.10.2003) aktivointipolitiikan alkaessa, että kysymys aktivointipolitiikassa oli ennen kaikkea sosiaalipoliittisesta uudistuksesta. Uudistuksella haluttiin tarttua pitkään työttöminä olleiden sosiaalitoimen ja työvoimatoimen yhteisasiakkaisiin. Lain-säädännön tuomien keppien ja porkkanoiden avulla haluttiin edistää pitkäaikais-työttömien työllistymistä, ehkäistä ja parantaa syrjäytymistä sekä lisäksi purkaa riippuvuutta toimeentulotuesta ja muista työttömyyteen liittyvistä taloudellisista tuista.

Vastuun siirtäminen yksilötasolle vaikutti myös sosiaalityön tekemiseen. Oikeutetusti voidaan kysyä, haastaako aktivointipolitiikka sosiaalityön ammattietiikkaa. Ovatko aktivointipolitiikkaa toteuttavat työntekijätkin, erityisesti sosiaalityöntekijät, joutuneet ristiaallokkoon, joka syntyy tunteiden tasolla oman sosiaalityön ammatilliseen eetokseen liittyvän työetiikan ja ylhäältä päin tulevien politiikkalinjausten välissä?

Tuija Kotiranta (2008) toteaa aktivoinnin paradokseja tarkastelevassa väitös-kirjassaan, että aktivoinnissa on kyse työmoraalin ylläpidosta. Aktivointi aiheuttaa moraalisen velvollisuuden sekä työntekijöille että asiakkaille. Jos asiakkaat velvoitetaan työhön, myös työntekijöiden moraalinen velvollisuus on työllistää heidät.

Aktivointipäämäärien työntekijöille asettama paine johtaa helposti työntekijät asiakkaiden priorisointiin. Keskitytään työn tekemiseen erityisesti sosiaalityössä niiden asiakkaiden kanssa, joiden kanssa saadaan helposti tuloksia. Tutkijat määrittelevät aktivointipolitiikan mukaisen ajattelun johtaneen valikoivaan sosiaalityöhön. Syntyy ”hyvien asiakkaiden” ja ”vaikeiden asiakkaiden” ryhmät. Vaikeimmat tapaukset

putoavat helposti palvelujärjestelmän ulkopuolelle, ja sosiaalityössä ikään kuin huomaamatta aletaankin syrjiä kaikkein huono-osaisimpia asiakkaita. (Juhila 2008a, 58–59; Mäntysaari 2006, 115–132.)

”Kuka ei tahdo työtä tehdä, ei hänen syömänkään pidä” voidaan tulkita yksipuolisesti ajateltuna väärin, sillä työllistyminen ei aina ole vain tahdon asia. Kaikki eivät tahtomisestaan huolimatta voi työllistyä palkkatyöhön. Erityisesti silloin kun työpaikoista kilpaillaan, heikoimmassa asemassa olevat joutuvat tahtomattaan häviäjiksi. Valitettavasti palkkatyötä korostavalle aktivoinnin ajalle on tyypillistä, ettei vapaaehtoistyötä tai kotona tehtyä työtä arvosteta (Bauman 2007, 176–180; Levitas 1998, 169–170).

Aktivointipolitiikan kannattajat ja sitä arvostelevat ovat yhtä mieltä siitä, että kaikki työikäiset eivät pysty työllistymään palkkatöihin. On hyvä, että politiikkalinjauksilla luodaan palkkatyön rinnalle muita työn tekemisen tapoja, kuten kuntouttavaa työtoimintaa ja lisämahdollisuuksia koulutukseen. Kysymykseni on, jääkö kunnalliselle sosiaalityölle aikaa työskennellä niiden aikuisikäisten asiakkaiden kanssa, jotka tällä hetkellä tarvitsisivat muunlaista sosiaalityötä kuin pelkkää aktivointia tai toimeentulotuen saannin turvaamista. Vai jätetäänkö nämä asiakkaat vain kirkon diakoniatyön tai vapaaehtoisten yhdistysten työntekijöiden huolehdittaviksi? On aiheellista kysyä, onko aktivointipolitiikka vähentänyt sosiaalityöstä sen ammattietiikan mukaista heikoimmista kansalaisista huolta pitävää tehtävää. (Juntunen ym. 2006; Juhila 2008, 74.) Jos oikeus huolenpitoon häviää, kääntyykö sosiaalityö itseään vastaan ja synnyttää syrjäytyneisyyttä tai jopa heitteille jättöä?

4.5.4 Aktivointipolitiikka pitkäaikaistyöttömän kategoriaa rakentamassa

Olen selvittänyt tämän luvun yhteydessä sitä, miten ja millaiseksi suomalainen työvoimapolitiikka on muuttunut aktivointipolitiikan aikakaudella erityisesti tutkimukseni aineistonkeruun aikoihin 2000-luvun alussa. Samalla tekstini on sisältänyt aktivoinnin tuomaan muutokseen liittyvää kriittistä pohdintaa. Tämä osittain siksi, että asetin luvun alussa tehtäväkseni aktivointipolitiikkaan liittyvän diskursiivisen pohdinnan. Kirjoittaessani olen pyrkinyt tarkastelemaan aktivointiin liittyvää kielenkäyttöä työttömään kansalaiseen liittyvinä puhetekoina. Nyt luvun lopussa kysyn

edelleen kriittisesti, millaista diskursiivista työtä aktivointipolitiikkaan liittyvä lainsäädäntö ja aktivointikäytännöt ovat mielestäni rakentamassa.

Aktivointipolitiikka liittää työttömiin valitettavan negatiivisia leimoja. Yksilön omaa vastuuta korostavan ideologian ja aktivoinnin vastakohtina vastuuttomuus ja passiivisuus yhdistyvät ominaisuuksina erityisesti niihin työttömien ryhmän jäseniin, jotka eivät aktivointitoimista huolimatta työllisty palkkatyöhön. Aktivointiin liittyvien sanktioiden ja kannustimien avulla sosiaali- ja työvoimatoimeen on tullut enenevä kontrollin läsnäolo, joka velvoittaa työntekijöitä kontrolloijan asemaan. Samalla rangaistusten ja kannustimien kohteina olevat asiakkaat luokitellaan kahteen ryhmään kuuluviksi: joko kuuliaisiiin tai tottelemattomiin.

Totesin edellä, että aktivointipolitiikan vaikuttavuutta arvioivan tutkimuksen tulokset osoittavat, että aktivoinnin kohderyhmä valikoituu. Eniten aktivoinnista ovat hyötäneet nuoret työttömät työnhakijat. Voidaan kysyä aiheellisesti, onko aktivointipolitiikka synnyttänyt sen ulkopuolelle jäävien ”kaikkein vaikeimmin työllistyvien” pitkäaikaistyöttömien ja ”työttömiksi jäävien” kategoriaa, johon luokitellaan ne, jotka eivät aktivointitoimista hyödy. Samalla voidaan aiheellisesti kysyä leimataanko työttömät asiakkaat, joita aktivointipolitiikka velvoittaa osallistumaan aktivointisuunnitelman tekoon ja aktivointitoimiin, esimerkiksi pitkäaikaistyöttömille tarkoitettuun projektiin. Näin ajateltuna aktivointipolitiikka saattaakin kääntyä itseään vastaan syrjäytyneiden auttamistyöstä syrjäytymistä synnyttäväksi ja uusintaa pitkäaikaistyöttömän kategoriaan kulttuurisesti liitettävää negatiivista leimaa.

Mielestäni aiheellisesti Tuija Kotiranta (2008) toteaa aktivointipolitiikan liittyvän työmoraaalin ylläpitoon. Vappu Karjalainen ja Tuukka Lahti (2005) tuovat esille työttömän ja palvelujärjestelmän suhteen näkökulmasta pitkäaikaistyöttömyyttä ja aktivointipolitiikkaa käsittelevässä artikkelissaan myös osuvasti esille sen, että aktivointipolitiikalla on moraalinen tehtävä. Aktivointipolitiikan ja yksilön vastuun korostamisen myötä työttömyyteen liittyvä häpeäkulttuuri on vaihtunut syyllisyyskulttuuriksi. Yksilön omaa vastuuta, aktivoitumista ja kykyjä korostavassa yhteiskuntapolitiikassa huomio kääntyy yhteisöstä yksilöön itseensä. Työmarkkinoilta työttömäksi putoaminen ja työttömänä oleminen kääntyy tällaisen yhteiskuntapolitiikan aikana yksilön omaksi epäonnistumiseksi, joka saa aikaan syyllisyyttä. (Karjalainen & Lahti 2005.)

Olen tarkastellut tässä luvussa, miten ja millainen pitkäaikaistyöttömyyden kategoria rakentui makrotasolla yhteiskunnan toimesta aineistoni keräämisen aikoihin 2000-luvun alussa voimistuneen aktiivisen työvoimapolitiikan aikaansaamana. Pitkäaikaistyöttömyydestä rakentui huolenaiheena oleva ongelmakategoria, työttömyyden ”kova ydin”, johon aktivointipolitiikan toimin alun perin ajateltiin löytyvän ratkaisu. Aktivointipolitiikan sanktioiden ja palkkioiden ”keppien ja porkkanoiden” avulla syyllistettiin ja veloitettiin työttömiä toimenpiteisiin ja palkkatyöhön. Yhteiskunnan asettamat aktivointitoimet ovat näin osaltaan olleet synnyttämässä ja vahvistamassa pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyviä negatiivisia leimoja.

Tämän luvun pitkäaikaistyöttömyyteen liittyneen makrotason tarkastelun jälkeen siirryn tarkastelemaan haastatteluaineiston avulla sitä, millaista oli pitkäaikaisyöttömyyteen liittyvä kategorisointi mikrotasolla 2000-luvun alussa. Tärkeää on todeta, että makrotason keskustelut tulevat kommentoiduiksi mikrotasolla mutta ne eivät ole irrallisia tasoja, vaan ovat vuoropuhelussa keskenään. Siksi olen myös lukenut aineistoani vuoropuheluna enkä teorian kautta.

5 TYÖNTEKIJÖIDEN KATEGORISAATIOT ASIAKKAISTA PITKÄAIKAISTYÖTTÖMYYDEN SELONTEKOINA

Tarkastelen tässä luvussa pitkäaikaistyöttömien projektin ympärillä toimineen työntekijöiden verkoston puhetta pitkään työttöminä olleista asiakkaista. Luvussa 2 esittelemäni käsitteet *kategorisaatio* ja *selonteot* ovat analyysini keskiössä. Analyysi lähtee liikkeelle Harvey Sacksin etnometodologisesta löydöstä, jonka mukaan kategorisoimme puheessamme asioita, itseämme ja toinen toistamme. Kategorioiden lisäksi tarkastelen myös niiden tehtävää eli sitä, miten kategorisaatiot toimivat selontekoina tiettyä tarkoitusta varten. Kysyn analyysia tehdessäni, miten työntekijät kategorisoivat pitkäaikaistyöttömän asiakkaan selonteissaan. Kiinnitän huomioni asiakkaista tehtyjä kategorisointeja analysoidessani ennen kaikkea siihen, miten työntekijät selittävät asiakkaiden pitkäaikaistyöttömyyttä. Työttömän asiakkaan aktivointi ja työllistäminen ovat työvoimapolitiikan mukaisesti työttömien asiakkaiden parissa toimivien työntekijöiden työtä, ja työmarkkinoille sijoittuminen taas vastaavasti työttömien asiakkaiden tehtävä. Kun nämä odotukset eivät täyty ja asiakas pysyy pitkään työttömänä, ollaan ongelman edessä, jota täytyy selittää.

5.1 Etnometodologinen näkökulma työttömyyden ongelmaan

Etnometodologisen tutkimustradition mukaan sosiaalisia ongelmia ei tutkita sosiaalisen todellisuuden näkökulmasta faktatietona, vaan huomio kiinnitetään niihin arkielämän prosesseihin, ennen kaikkea kielenkäyttöön, jossa ja jonka avulla sosiaalisia ongelmia tuotetaan. (Buttny 2004; Garfinkel 1967, 1–3; Hester & Eglin 2003, 89; Maynard 1988; Suoninen 2001, 377.)

Siksi tarkastelen tämän luvun analyysissa pitkäaikaistyöttömyyden ongelman tuottamista ja selittämistä työntekijöiden puheessa, joka syntyi tilanteisesti tutkimus-haastattelun vuorovaikutuksessa.

Peter Eglinin ja Stephen Hesterin (2003, 89–91) Montrealin verilöylyn uutisointiin liittyvän tutkimusanalyysin johdattamana näen, että työntekijöiden puheessaan rakentamat selonteot ja kategorisaatiot ovat pitkäaikaistyöttömyyttä selittäviä välineitä (*explanatory device*). Tarkastelen tämän luvun analyysissä sitä, miten pitkäaikaisyöttömyyden ongelmaa selitetään työntekijöiden tuottamissa selonteoissa ja niiden sisältämällä kategorisaatioilla. Työttömyyden ongelman lisäksi työntekijät rakentavat selonteoissaan selvitystä siitä, miksi pitkään työttöminä olleet asiakkaat eivät työllisty.

Työntekijöiden puheessaan valitsemat asiakkaiden kategorisaatiot ovat selontekoja, jotka rakentuvat haastattelun luomassa vuorovaikutustilanteessa. Ne toimivat kielellisenä keinona, ikään kuin siltana, sen kuilun ylitse, joka syntyy, kun yhtäältä työntekijöiden toiminta ja toisaalta työntekijöiden edustaman instituution ja asiakkaiden odotukset eivät pääse kohtaamaan toisiaan. Tässä tapauksessa odotuksena olisi asiakkaan työllistyminen. Selonteot ovat työttömyyden ongelman selittämistä. Tarkastelen työntekijöiden puheen selontekoja edellä luvussa 4 esittämieni puolustamisen (*excuse*), syytöksen (*blame*) ja oikeuttamisen (*justification*) käsitteiden avulla. Luvun lopussa pohdin sitä, miten työntekijät rakentavat työttömyyteen liittyvää vastuullisuutta (*responsibility*) selonteoissaan. Analysoin työntekijöiden puhetta sekä kulttuurisena puheena että myös tilanteisesti haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuvana. (Hall ym. 2006, 18; Juhila ym. 2010; Scott & Lyman 1968, 46; Silverman 1998, 90–92.)

5.2 Tutkimuskysymykset

Tämän luvun analyysia tehdessäni kysyn, *miten työntekijät kategorisoivat pitkäaikaisyöttömien projektin asiakkaan selonteoissaan*, ja lisäksi kiinnitän huomioni siihen, *miten työntekijät selittävät pitkäaikaistyöttömyyttä selonteoissaan*. Analyysini osoittaa sen, miten sisällöllinen ja metodinen näkökulma kietoutuvat diskursiivista puheentutkimusta tehtäessä tavallaan yhteen. Analysoin sitä, mitä kategorioita käytetään pitkäaikaistyöttömyyden ongelmasta puhuttaessa ja tarkastelen edelleen sitä, mitä kategorioilla ja selonteoilla tehdään eli miten ne selittävät pitkäaikaisyöttömyyden ongelmaa. Analyysini kiinnittyy näin kokonaisuudessaan kysymyksiin, mitä ja miten pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana. Oman kiinnostukseni mukaisesti olen kohdistanut analyysini työttömyyteen liittyvää sisällöllistä näkökulmaa

vahvemmin metodiseen analyysiin ja kirjoitan aineisto-otteiden yhteydessä siitä, miten pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan haastattelun vuorovaikutustilanteessa.

5.3 Kategorisaatiot asiakkaista työttömyyden selontekoina

Työntekijöiden haastatteluaineistossa on mukana sosiaalitoimen, työvoimatoimen, työttömien yhdistyksen, seurakunnan diakoniatyön ja pitkään työttöminä olleille asiakkaille tarkoitetun projektin työntekijöitä. Analyysia tehdessäni kävin systemaattisesti läpi koko työntekijöiden haastatteluaineiston. Etsin aineistosta kaikki siellä esiintyvät sellaiset pitkäaikaistyöttömän kategorisaatiot, jotka sisältävät työttömyyttä selittävän selonteon. Näin aineistoa koodatessa löytyi yhteensä 94 aineisto-otetta. Seuraavasta taulukosta näkyvät aineistossa mukana olleet työntekijät ammattinimikkeillä ja kunkin työntekijän puheesta poimitut työttömyyden selontekoja sisältävät aineisto-otteet lukumäärinä.

Taulukko 4. Työntekijäryhmät ja työttömyyttä selittävät aineisto-otteet.

TYÖNTEKIJÄRYHMÄT	AINEISTO-OTTEET LUKUMÄÄRINÄ
Sosiaalityöntekijä, sosiaalitoimi	7
Sosiaalityöntekijä, terveyskeskus	4
Sosiaalityöntekijä johtava, sosiaalitoimi	10
Työvoimatoimi, kuntouttavan työtoiminnan ohjaaja	10
Työvoimatoimi, johtava työvoimaneuvoja	14
Projektikoordinaattori	13
Projektinjohtaja	3
Työpajanohjaaja	11
Työttömien yhdistyksen toiminnanohjaaja	5
Seurakunnan diakoniatyöntekijä	17
YHTEENSÄ	94

Seuraavaksi ryhmittelin aineisto-otteet työttömään asiakkaaseen liitettyjen kategorioiden mukaisesti. Näin työttömyyttä selittävät selonteot jakautuivat analyysin mukaisesti kymmeneen eri ryhmään: psyykinen tila, työmotivaatio, terveydentila, alkoholinkäyttö, sosiaalinen verkosto, puutteellinen koulutus ja työkokemus, työhönottotilanne, työelämän ulkopuolelle ajautuminen, ikävaatimukset ja työllistämisen järjestelmän heikkoudet.

Lopuksi ryhmittelin analyysin tuloksena syntyneet kymmenen alaryhmää vielä laajemmiksi ryhmiksi. Näin sain muodostettua kolme pääryhmää:

1. Työtön ihminen ja hänen lähiympäristönsä selontekoina
2. Työmarkkinoiden vaatimukset selontekoina
3. Työllistämisen järjestelmä selontekona

Alaryhmät sijoittuvat pääryhmiin seuraavan taulukon esittämällä tavalla. Taulukosta voidaan lukea myös kuhunkin selontekojen alaryhmään sijoittuvat aineisto-otteet lukumäärinä. Joissakin aineisto-otteissa on useampi kuin yksi selonteko, siksi selontekojen lukumäärä tässä ryhmien mukaan laaditussa taulukossa on suurempi (130) kuin selontekojen, joita löytyi alun perin aineistosta yhteensä (94).

Taulukko 5. Työntekijöiden selontekojen pääryhmät.

TYÖTÖN IHMINEN JA HÄNEN LÄHIYMPÄRISTÖNSÄ SELONTEKOINA otteiden lukumäärä		TYÖMARKKINOIDEN VAATIMUKSET SELONTEKOINA otteiden lukumäärä		TYÖLLISTÄMISJÄRJESTELMÄ SELONTEKONA otteiden lukumäärä	
Psyykinen tila	25	Puutteellinen koulutus ja työkokemus	9	Järjestelmän heikkoudet	22
Työmotivaatio	12	Työhönottotilanne	6		
Terveydentila	12	Ikävaatimukset	4		
Alkoholinkäyttö	12	Työelämän ulkopuolelle ajautuminen	15		
Sosiaalinen verkosto	13				
YHTEENSÄ	74		34		22

Näiden kahden systemaattisen, koko aineistoa koskettavan koodauksen jälkeen olin valmis valitsemaan jokaista selontekojen ryhmää parhaiten edustavat aineisto-otteet tämän luvun analyysitekstiä varten. Pyrin valitsemaan otteet niin, että mukana on mahdollisimman monen eri työntekijän puhetta. Luvussa esitetty aineiston analyysiteksti kulkee työntekijöiden puheen selontekojen pääryhmien mukaisesti. Kutakin alaryhmää varten on valittu yksi ryhmää parhaiten kuvaava aineisto-ote. Lisäksi selostan analyysini kulussa tekstin yhteyteen lainattujen aineisto-otteiden lisäksi myös muita samaan ryhmään kuuluvia otteita.

Aineistosta odottaisi löytyvän edellisten ryhmittymien lisäksi myös sukupuoleen liittyviä työttömyyden selontekoja. Ennako-odotusten vastaisesti sukupuoleen liittyvää puhetta on aineistossa hyvin niukasti. Tästä syystä sukupuoleen liittyvät selonteot eivät ole tämän luvun analyysissä mukana omana ryhmänä, vaan analysoin asiakkaiden sukupuoleen liittyvää puhetta otteiden analyysitekstin yhteydessä silloin, kun asiakkaiden sukupuoli tulee puheenaiheeksi.

5.3.1 Työtön ihminen ja hänen lähiympäristönsä työttömyyden selontekoina

Työttömään ihmiseen ja hänen lähiympäristöönsä liittyviä selontekoja löytyi työntekijöiden puheesta muuhun verrattuna eniten. Tämän ryhmän selonteot jakautuivat analyysin tuloksena viiteen alaryhmään: ihmisen psyykkiseen tilaan, työmotivaatioon, terveydentilaan, alkoholinkäyttöön ja sosiaaliseen verkostoon.

Asiakkaan psyykinen tila työttömyyden puolustuksena

Työntekijöiden puheesta löytyy asiakkaiden psyykkiseen tilaan liittyviä selontekoja lukumääräisesti eniten, yhteensä 25 eri aineisto-otetta. Seuraavassa aineisto-otteessa työntekijä keskustelea kanssani siitä, miten hänen asiakaskuntaansa kuuluu paljon useita vuosia työttöminä olleita henkilöitä. Kysyn työntekijältä, millaiseksi hän kuvaisi pitkään työttömänä olleen asiakkaansa suhdetta työhön. Työntekijä rakentaa selonteossaan työttömän psyykkiseen tilaan liittyviä kategorisointeja.

Aineisto-ote 1.

H⁶: No miten sä kuvaisit tällaisen ihmisen suhdetta työhön? Tai näitä on varmaan useitakin niin heidän suhdettaan työhön?

T: Joo. Työ pelottaa ensinnäkin. Itsetunto on alhaalla siis ihminen kokee, että ei osaa enää yhtään mitään. Ja jos sitä halua olisikin, niin ihminen tiedostaa, että kukaan ei häntä huoli. Eli monet on sanonutkin: ”Et ei mua kukaan enää huoli!” Ja jos tulisi joku työpaikka, niin epäilen että uskaltaisiko nämä ihmiset ottaa sitä, vois olla ettei uskaltaisi. Ei ole enää rohkeutta, siis rohkeus on kaikki mennyt, se on vaan kadonnut jonnekin. Se mitättömyys ja et ”mua ei enää tarvita, mulla ei oo mitään tekoo”, niin se tulee siihen voimakkaasti mukaan. Ja sitten, siis jo ensimmäinen vuosi mä sanoisin, et se on se ratkaiseva että. Että jos sitten saa henkilön pidettyä sillain että hän uskaltaa mennä kurssille. Sekin jo tulee että nämä kurssit ettei sinnekään uskalleta enää sitten loppujen lopuksi mennä. Pelätään kaikkea, pelätään lähtee ylipäättänsä kodista ulos. Tai niin kuin tiedän joitakin semmoisia on, jotka on näennäisesti lähtenyt kotoa aina ja tullut muka työstä takaisin kotiin.

H: Minkä tähden?

T: Että on näyttänyt siltä, että hän käy työssä.

H: Kenelle?

T: Muille ihmisille, naapureille, kaikille. Ja hän on saattanut viettää ihan jossain tuolla metsässä tai jossain, päivänsä ja sitten illan neljän aikaa palannut.

Otteen alussa työntekijä vastaa lyhyesti kysymykseeni työttömien suhteesta työhön: ”Työ pelottaa, ensinnäkin.” Työntekijä kategorisoi työttömät asiakkaat työtä pelkääviksi. Työtä pelkävän kategorian avulla haastateltava rakentaa asiakasta puolustavan (excuse) selonteon liittyen siihen, miksi pitkään työttömänä ollut asiakas ei työllisty. Hän jatkaa työttömän kategorisointia ihmisenä, jolla on itsetunto alhaalla ja jolla on itsestään se kokemus, ettei hän osaa enää yhtään mitään. Työntekijän valitsemat kategoriat rakentavat edelleen asiakasta puolustavaa puhetta. Työntekijä kategorisoi työttömät työnhakijoiksi, joilta ei välttämättä ole työn tekemisen halu kadonnut, mutta jotka tiedostavat, ettei heitä enää huolita työmarkkinoille. Työntekijä vahvistaa asiakasta puolustavaa selontekoaan lainaamalla työttömän sanoja: ”Et ei mua kukaan enää huoli” sekä ”mua ei enää tarvita, mulla ei oo mitään tekoo.” Työntekijä puhuu ikään kuin monen työttömän äänellä ja käyttää työttömien ryhmän edustajan lainattua puhetta (*reported speech*) vahvistamaan omaa tulkintaansa työttömistä asiakkaista ja siitä, miksi he eivät työllisty. (ks. Buttny 2003, 103–105.)

⁶ Aineisto-otteissa käytetyt lyhenteet: H=haastattelija, T=työntekijä

Työttömien oman puheen lainaamisen lisäksi työntekijä ottaa esille kuvitellun tilanteen, että pitkään työttöminä olleille asiakkaille tarjottaisiin työpaikkaa. Haastateltava asettaa itsensä skeptikon paikalle ja sanoo epäilevänsä, uskaltaisivatko ”nämä ihmiset”, joiksi hän nyt luokittelee pitkään työttöminä olleet, ottaa työpaikkaa vastaan. Hän vastaa itse omaan kysymykseensä edelleen epäilijänä: ”Vois olla, ettei uskaltais.” Työntekijä kertoo uudelleen alussa esittämiään tulkintoja työttömistä ja kategorisoi työttömät kaiken rohkeutensa menettäneiksi ja mitättömyyttä kokeviksi. Näillä kategoriavalinnoilla työntekijä vahvistaa edelleen asiakkaan psyykkiseen tilaan liittyvää puolustuspuhettaan.

Uutena käänteenä työntekijä alkaa puhua työttömyyden ensimmäisen vuoden merkittävyydestä suhteessa työllistymiseen. Hän puhuu tässä neuvonantajan positioista ja vakuuttaa, että ongelmallinen tilanne voitaisiin ratkaista aikaisella puuttumisella niin, että asiakas saataisiin ensimmäisen työttömyysvuoden aikana kurssille. Neuvonanto kohdistuu toisille työntekijöille, koska työntekijän omaan työhön ei kuulu työttömien asiakkaiden kurssille ohjaamista. Työntekijä päättää puheensa kategorisaatioon, joka edelleen rakentuu asiakasta puolustavaksi puheeksi.

Hän palaa takaisin haastattelun alun puheeseen pitkään työttömänä olleen asiakkaan peloista. Nyt puheessa rakentuu kehä asiakkaan kasvavasta pelosta. Työntekijä kategorisoi kauan työttömänä olleen asiakkaan ihmiseksi, joka pelkää kurssille menoa ja ”kaikkea” niin paljon, että pelkää lähteä jopa kodistaan ulos. Haastateltava tuo puheensa päätteeksi esille myös toisenlaisen kuvan työttömästä. Pelkäävän, kotiinsa sulkeutuneen asiakkaan kuvauksen rinnalle nostetaan työtön, joka häpeän pelosta lähtee ulos kodistaan työpäivinä näyttääkseen naapureille siltä, että hän käy työssä, vaikka onkin työtön. Työntekijä viittaa tällä puheellaan työttömiin liittyvään moraalisen ja kulttuurisen häpeään toisten, tässä tapauksessa naapureiden, silmissä.

Esittämässäni aineisto-otteessa työntekijä kategorisoi pitkään työttömänä olevan henkilön työtä pelkääväksi ja alhaisen itsetunnon omaavaksi. Työtä pelkäävä asiakas ja hänen huono psyykinen tilansa rakentuu työntekijän puheessa asiakkaan työttömyyttä *puolustavaksi selonteoksi*. Tässä aineisto-otteessa esille tulleiden kategorioiden lisäksi aineistosta löytyy myös muita työttömien asiakkaiden psyykkiseen tilaan liittyviä kategorisointeja: turhautunut, mökkiytynyt, unelmansa kadottanut, vihainen, katkera ja periksi antanut asiakas. Työntekijöiden puheen mukaan työtön voi olla katkera itseään ja yhteiskuntaa kohtaan. Pitkään jatkunut työttömyys on saanut aikaan asiakkaassa

pettymyksiä itseään kohtaan, esimerkiksi silloin kun asiakas ei ole pystynyt toimimaan sillä tavalla kuin olisi itse toivonut. Tai pettymys kohdistuu yhteiskuntaan, koska se ei ole pystynyt tarjoamaan kaikille jäsenilleen työtä. Työntekijöiden kategorisaatiot jatkavat edellä esittämäni aineistolainauksen linjaa. Työntekijät puolustavat asiakkaan psyykkiseen tilaan liittyvillä kategoriavalinnoillaan asiakkaan pitkään jatkunutta työttömyyttä.

Työmotivaation puute syytöksenä ja puolustuksena

Työmotivaation puutteeksi nimeämässäni selontekojen ryhmässä työntekijät puhuvat asiakkaista, jotka eivät ole motivoituneita palkkatyön tekemiseen. Pyydän työntekijää seuraavassa aineisto-otteessa kuvaamaan pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden suhdetta työhön.

Aineisto-ote 2.

H: Mm. No, miten kuvaisit näitten, just näitten, jos puhutaan nyt koko ajan pitkäaikaistyöttömistä

T: Mm

H: niin heidän suhdettaan työhön. Sinun arvio?

T: Mun arvio, jos mä ensin ajattelen sen, mitä he sanoo mulle. Elikkä usein on tällanen, että eihän sitä kannata. Se raha on niin pieni, mitä sieltä saa. Et ei kannata. Ja sitten tämmönen (huokaa), et he haluaisi kauheesti tehdä kuitenkin jotenkin töitä, mutta se palkka pitäisi olla niin tosi iso

H: Mm

T: että se kannattaisi lähte jonnekin. Että tavallaan omasta näkökulmastani tämä suhde työhön mikä näillä asiakkailla on, niin se näyttää siltä, että se vaatisi hirveästi tai se vaatii kauheesti kannustusta, että hei, kyllä sun kannattaa lähte ja mennä. Mutta että jotenkin se rahallinen hyöty, mitä siitä koetaan saavan, niin asiakkaat näkee sen niin pieneksi, että se ei innosta.

Pyydän haastateltavaa puhumaan asiakkaiden suhteesta työhön, nimenomaan haastateltavan oman arvion mukaisesti. Tällä haastatteluteemallani pyrin tavallaan herättämään henkiin pitkäaikaistyöttömän kategorian työntekijän näkökulmasta katsottuna. Pyyntöni vastaisesti haastateltava alkaa puhua asiakkaiden näkökulmasta ja luonnehtii ensin sitä, mitä asiakkaat ovat sanoneet hänelle. Hän aloittaa kuvauksensa puhumalla asiakkailta lainaamaansa puhetta ja kertoo asiakkaiden sanovan: ”Eihän sitä kannata, se raha on niin pieni, mitä sieltä saa.” Työtön kategorisoituu asiakkaaksi, joka

on sitä mieltä, ettei työssä käyminen kannata, koska työstä saatava rahallinen korvaus on liian pieni. Työntekijä jatkaa puhettaan huokaamalla ja vie eteenpäin asiakkaan kategorisointia ja toteaa, että työttömät kuitenkin haluaisivat tehdä töitä, mikäli saisivat työstään ison palkan.

Otteen loppupuolella haastateltava kääntää puheensa omaan näkökulmaansa. Hän kategorisoi työttömän asiakkaan sellaiseksi, jonka suhde työhön vaatisi paljon kannustusta. Työntekijä käyttää taas lainattua puhetta ja puhuu tällä kertaa ikään kuin asiakkaalle puhuvan työntekijän äänellä: ”Hei, kyllä sun kannattaa lähteä ja mennä.” Työntekijä päättää selontekonsa tulkintaan, jossa rakentuu luokitus työttömistä, jotka näkevät palkkatyöstä saatavan ansion liian pieneksi. Liian pieni palkka ei haastateltavan mukaan motivoi asiakkaita työhön. Hän perustelee tulkintaansa sanomalla: ”Asiakkaat näkee sen (palkan) niin pieneksi, että se (palkka) ei innosta.”

Työntekijän tuottama selonteko työmotivaation puutteesta rakentuu asiakkaaseen kohdistuvaksi syytökseksi (*blame*), mutta samalla hänen tulkintansa palkan pienyydestä voidaan nähdä myös pitkään jatkuneen työttömyyden puolustuspuheeksi (*excuse*).

Työntekijät puhuvat myös muissa aineiston kohdissa siitä, miten asiakkaat kertovat heille, että töihin meno voi jopa heikentää työttömän taloudellista tilannetta. Tähän selontekoon liittyen työntekijä rakentaa kategorisaation työttömästä, jota palkkatöihin meno ei innosta. Lisäksi työntekijät kertovat siitä, ettei työ ole kaikille työttömille välttämättä elämän tärkein asia. Työntekijöiden tulkinnan mukaan monella työttömällä elämän muut asiat, kuten asunto, perhe, terveys, työmatka ja työstä saadun korvauksen suuruus, ovat tärkeysjärjestyksessä ennen varsinaista palkkatyön tekemistä. Eräs työntekijä kertoo siitä, miten jotkut työttömät ovat menettäneet toivonsa työn saamisesta ja tähän liittyen työntekijä tuo esille kategorisaation asiakkaista, jotka ovat vajonneet elämään ”hällä väliä -tyylillä” suhteessa työhön ja elämään yleensä. Kun haastateltavat puhuvat työttömien työhaluttomuudesta, syyllinen paikantuu (*blame*) asiakkaaseen.

Huono terveydentila työttömyyden oikeuttamisena

Työntekijät puhuvat haastattelun kuluessa asiakkaista, jotka kokevat, etteivät terveytensä vuoksi enää pysty työntekoon, mutta joutuvat silti toimeentulonsa tähden ilmoittautumaan työnhakijoiksi.

Aineisto-ote 3.

H: Sä vähän kuvasit asiakaskuntaasi tuossa, mutta kuvailisitko nyt asiakaskuntaasi vielä sitten? Eli minkälaisia sun asiakkaat on?

T: Ne on niin monenlaisia, että siellä on, siis se on aina näillä on se, että on joku sairaus tai tällöinen olemassa. Se on niinkuin semmonen perusjuttu. Sitten useinkin asiakkaat tulee ihan suoraan työelämästä. Eli työt on loppuneet, mutta hyvin usein ihan sillain, että on ollut sairauslomilla pitkään, ehkä kuntoutustuellakin pitkään, eli on pitkä tällöinen työmarkkinoilta poissaolo heillä.

H: Kuinka pitkiä suunnilleen?

T: Siellä voi olla ihan vuodesta viiteen vuoteen tällöisiä, esimerkiksi just näitten sairauspäivärahojen ja kuntoutustukien varassa olleita henkilöitä, ja yhtäkkiä loppuneet nämä tukimuodot syystä tai toisesta. Aika usein sairauspäivärahallakin oleva, niin hän olettaa, että hänelle tulee vielä kuntoutustuki siihen jatkoksi, ja sitten on tullut hylky, hylkyjä sitten, sitten tullaan työväilytykseen ynnä muuta. Tultava työnhakuun, että en minä kyllä oikein töihin pysty, mutta töitä pitää hakea, että saa toimeentulon.

Työntekijä kategorisoi työttömät asiakkaiksi, joilla on jokin sairaus. Aineisto-otteen lähes jokainen lause rakentaa aina uuden työttömän huonoon terveydentilaan liittyvän luokituksen. Pitkään työttömänä ollut asiakas kategorisoituu työntekijän puheessa suoraan työelämästä tulevaksi, mutta samalla sellaiseksi, jolta ovat työt loppuneet, joka on ollut pitkään sairauslomilla ja joka on ollut taloudellisesti sairauspäivärahojen ja kuntoutustukien varassa vuoden, jotkut jopa viiden vuoden ajan. Edelleen työntekijä kategorisoi työttömän asiakkaaksi, jolta ovat tukimuodot syystä tai toisesta loppuneet ja joka on saanut hylkäävän päätöksen kuntoutustukihakemukseensa. Työntekijän tulkinnan mukaan asiakas tulee hylkäävän päätöksen jälkeen työnhakijaksi työväilytykseen vain saadakseen rahallisen toimeentulonsa kuntoon työttömyyskorvauksena. Työntekijä rakentaa tästä otteen viimeisen asiakkaan kategorisaation lainaamalla hänen puhettaan ”Tultava työnhakuun, että en minä oikein töihin pysty, mutta töitä pitää hakea, että saa toimeentulon.” Asiakas kategorisoituu terveydentilansa

tähden omaan työhönsä huonosti kykeneväksi. Työntekijä rakentaa asiakkaan huonoa terveydentilaa kuvaavilla lukuisilla kategorioilla hänen työttömyyttään oikeuttavan (*justification*) selonteon.

Edellisen aineistolainauksen lisäksi asiakkaiden huono terveydentila rakentuu työttömyyttä oikeuttavaksi selonteoksi myös silloin, kun työntekijät puhuvat asiakkaistaan vajaakuntoisen ja ammattitautia sairastavan kategorioilla. Haastateltavat puhuvat myös siitä, kuinka asiakas on lain mukaan oikeutettu asettumaan vajaakuntoisen kategoriaan, kun hän ei enää pysty sairautensa tähden tekemään entistä työtänsä. Terveydentilaan liittyvissä selonteoissa työttömyyden oikeuttaminen on haastateltavien puheessa hyvin yksiselitteistä ja luonnollista. Asiakkaan terveydentilaan liittyvät selonteot sisältävät moraalisen näkökulman: sairaus oikeuttaa ilman selityksiä ihmisen olemaan poissa palkkatyöstä.

Alkoholinkäyttö syytöksenä ja puolustuksena

Työntekijät puhuvat aineistossa työttömien asiakkaidensa alkoholinkäytön yhteydessä useimmiten alkoholinkäyttäjien äärityypeistä eli niistä, jotka juovat paljon ja ovat juoneet jo kauan. Haastateltava on puhunut asiakkaistaan seuraavan aineisto-otteen edellä työttöminä, joilla ei ole valmiuksia työllistyä. Kun kysyn häneltä, miksi asiakkailta ei olisi valmiuksia työllistyä, haastateltava alkaa puhua asiakkaidensa alkoholinkäytöstä.

Aineisto-ote 4.

H: Miksi ei olisi valmiuksia?

T: No varmaan suurimmalla osalla se alkoholin käyttö (on), hallitsematon ettei he pysty niin kun hallitsemaan sitä, sitä käyttöä, se on varmaan siinä semmoinen. Ja sitten kun sitä on, jos sitä on jatkunut jo kymmenen, 20 vuotta niin, niin siinä, siinä on sitten varmaan paljon semmoisia asioita ja just, justiin se elämänhallinta että, että ei ole sitä semmoista päivittäistä rytmiä että, että heillä on sitten, voi olla ihan oma rytmensä, esimerkiksi herätään iltapäivällä ja valvotaan yö ja. Ja sitten kaikki tällaiset, että ei siihen omaan terveyteen kiinnitä huomiota että voi olla semmoisia sairauksia ja muita, muita et se alkoholi niin kun hallitsee niin sitä elämää sitten, et muut, muut jää vähän niin kun toisarvoisiksi asioiksi siinä elämässä.

Haastateltava perustelee tulkintaansa asiakkaidensa työvalmiuksien puutteesta heidän alkoholinkäytöllään. Hän kategorisoi työttömät alkoholinkäyttäjiksi, jotka suurimmaksi

osaksi eivät hallitse alkoholinkäyttöään. Haastateltava määrittelee työttömät ongelmallisiksi alkoholinkäyttäjiksi, joilla alkoholi on kuulunut elämään pitkän aikaa, jo kymmenen tai kaksikymmentä vuotta. Työntekijä jatkaa puhettaan alkoholia käyttävien työttömien elämänhallinnan retoriikalla ja viittaa asiakkaiden päivärytmin olevan erilainen kuin muilla ihmisillä. ”Heillä on sitten, voi olla ihan oma rytminsä.” Haastateltava antaa esimerkin asiakkaiden omasta päivärytmistä: he valvovat yöt ja heräävät vasta iltapäivällä. Työntekijä lisää vielä uuden ulottuvuuden asiakkaiden elämänhallinnan puutteeseen: alkoholia hallitsemattomasti käyttävät työttömät eivät myöskään kiinnitä huomiota omaan terveydentilaansa. Asiakkaat kategorisoituvat ongelmaihmisiksi, joilla voi olla hoitamattomia sairauksia ja joiden elämää hallitsee vain alkoholi. Työntekijä päättää puheensa luokittelemalla pitkään alkoholia käyttäneet työttömät ihmisiksi, joilla muut asiat jäävät alkoholin rinnalla lähes toisarvoisiksi.

Työntekijä selittää edellisen aineisto-otteen selonteossa asiakkaiden työttömyyttä hallitsemattomalla alkoholinkäytöllä. Työntekijän puheessa on mukana päihteidenkäyttöön ja työttömyyteen liittyvä moraalisesti negatiivinen leima. Haastateltavan tulkinnan mukaan asiakas ei työllisty, koska hän on menettänyt valmiutensa työllistymiseen jatkuvan päihdeongelmansa takia. Alkoholinkäyttö rakentuu asiakasta syyttäväksi (*blame*) selonteoksi. Toisaalta asiakkaan luokittelu päihdeongelmaiseksi voidaan nähdä myös asiakkaan puolustuspuheena, mikäli ajatellaan, että hallitsematon alkoholinkäyttö on sairautta.

Työntekijät puhuvat pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden alkoholinkäytöstä myös muissa aineisto-otteissa edellisen otteen kanssa samansuuntaisesti, negatiivisena ongelmapuheena. Haastateltavat kategorisoivat pitkään työttöminä olleet asiakkaat aineistossa edellä esitetyn lisäksi työttömiksi asiakkaiksi, joilla arki pyörii juomisen ympärillä, joilla on sosiaaliset suhteet kanniporukassa, joita juominen yhdistää ja joita kapakkaporukka vie, vaikka he kuinka yrittäisivät olla töissä. Haastateltavat määrittelevät alkoholia ongelmallisesti käyttäneet asiakkaansa myös työttömiksi, jotka eivät hakeudu viisipäiväiseen palkkatyöhön, koska pelkäävät retkahtavansa taas juomaan. Siksi työpajan suojattu työpaikka soveltuu heille hyvin. Työpajalla retkahtaminen ei vaikuta työn saamiseen. Työttömistä puhutaan aineistossa myös sellaisina, jotka ovat menettäneet työpaikkansa juomisen tähden. Alkoholinkäyttö rakentuu läpi koko työntekijöiden haastatteluaineiston työttömyyttä selittäväksi syyttämisen- tai oikeuttamispuheeksi sen mukaan, millainen tulkinta alkoholinkäytöstä

puhujalla on. Alkoholinkäyttö sairaustulkintana on asiakkaan puolustuspuhetta, mutta elämäntapaan liittyvänä ongelmana se on asiakasta syyllistävä. Aineisto-otteeseen liittyy moraalipuhetta. Alkoholinkäyttöä pidetään Suomessa ongelmallisena silloin, jos ihminen menettää työpaikkansa tai kykynsä tehdä töitä juomisen tähden. Siksi syytöspuhe ja oikeuttamispuhe tavallaan kietoutuvat tässä aineisto-otteessa yhteen.

Sosiaalinen verkosto syytöksenä ja puolustuksena

Asiakkaiden alkoholinkäytön yhteydessä haastateltavat puhuivat samanaikaisesti asiakkaiden sosiaalisista suhteista.

Aineisto-ote 5.

H: Mm. Joo. No mennään sitten sosiaalisiin suhteisiin. Näiden asiakkaiden sosiaalisia suhteita, voisitko sä kuvailla?

T: Sosiaalisia suhteita. Sen mielikuvan mukaan mikä mulla on niitä on tosi vähän. Et se rajoittuu johonkin ehkä johonkin lähisukulaiseen joka täällä asuu. Mutta että muuten jotenkin nämä ihmiset näyttäytyy mulle ainakin osa heistä niin tosi yksinäisinä.

H: Mm

T: Et onko se sitten taas se koti joka vetää niin puoleensa, en en osaa sitä sanoa mutta et. Joka tapauksessa niin mun mielestä se mielikuva mikä mulla on niin sosiaaliset suhteet on aika vähäisiä. Tietysti sitten näillä hemmoilla, jotka tykkää kovasti kannätä niin heillä on omat sosiaaliset suhteensa jotka rakentuu tuon viinan päälle et. Hehän sitten alkaa olemaan siinä mielessä mun mielestä aika pahasti jo työvoiman ulkopuolella joka tapauksessa et kun sitä juomista on niin paljon et tavallaan se arki tosiaan pyörii siinä sen ympärillä sitten

H: Onko heillä sosiaalisia suhteita

T: Heillä on nämä sosiaaliset suhteet mun mielestä siinä omassa kanniporukassa Et tavallaan mä näen sen se ne on varmaan tosi tärkeitä suhteita näille, jotka kannää siis se on varmasti oikein semmoinen kiva juttu nähdä (naurahtaan) toista siinä ja muuten vaikka siinä välillä turpaan tuleekin ja lujaa sitten mutta että jotenkin se rakentuu onhan siinä tämä yhdistävä tekijä se viina

H: Mm mm

T: On varmasti hyväksytty omassa porukassansa siihen rajaan asti kun pystyy vähän tarjoamaan eikä ole kauheita viinavelkoja mihinkään.

Haastateltava puhuu asiakkaistaan omasta näkökulmastaan ja kategorisoi pitkään työttömänä olevat ihmiset vähän sosiaalisia suhteita omaaviksi. Hänen mukaansa työttömällä on suhteita yksittäisiin lähisukulaisiin, ja siksi hän kategorisoi työttömät

ylipäättään tosi yksinäisiksi. Työntekijä muuttaa puhettaan yleiseltä tasolta ja alkaa puhua tietystä ryhmästä, joita hän kutsuu ”hemmoiksi”. Hemmot ovat niitä asiakkaita, joilla on alkoholiongelma. Haastateltava sanoo näiden asiakkaiden suhteiden olevan ”känniporukassa”. Känniporukan jäseniä yhdistää haastateltavan mukaan viina, ja jäsenet hyväksyvät toisensa niin kauan kuin heillä on, mitä tarjota toisilleen juotavaksi. Haastateltava sanoo, että juominen ja sen ympärille syntyneet sosiaaliset suhteet vaikuttavat negatiivisesti asiakkaiden työllistymiseen. Työntekijä kategorisoi päihdeongelmaiset asiakkaat sellaisiksi, joilla arki on alkanut ”pyöriä” juomisen ympärillä. Näin he ovat ajautuneet haastateltavan kertoman mukaan jo työvoiman ulkopuolelle. Tässä aineisto-otteessa työntekijän puhe ”hemmoista” todennäköisesti tarkoittaa miespuolisia työttömiä asiakkaita. Sukupuoli liittyy työntekijän puheeseen kun hän puhuu asiakkaista, jotka ovat ajautuneet jo kauas palkkatyön tekemisen marginaaliin, jopa sen ulkopuolelle. Kun hän puhuu työttömistä asiakkaistaan ”hemmojen” kategoriassa, huumori tulee mukaan puheeseen. Työntekijä puhuu nauraen ”hemmoista”, joilla on ystävät ”känniporukassa”. Työntekijä nauraa ja kuvaa tällaisen porukan suhteita toisaalta lämpimiksi sanomalla: ”Onhan se kiva nähdä toista siinä”, ja toisaalta yllättäviksi toteamalla ”Vaikka välillä turpaan tuleekin ja lujaa”.

Negatiivisesti vaikuttavat sosiaaliset suhteet, tässä tapauksessa haastateltavan asiakkaiden kategorisaatio ”känniporukkaan” kuulumisesta, rakentavat aineisto-otteessa asiakasta syyttävän (*blame*) selonteon.

Työttömien sosiaalisista suhteista puhutaan aineistossa myös toisella tavalla. Työntekijä on kertonut haastattelun kuluessa asiakkaista, joilla työttömyys on kestänyt koko elämän. Pyydän häntä puhumaan enemmän siitä, mitä hän kuvauksellaan tarkoittaa, ja kysyn, voiko työttömyys kestää koko elämän.

Aineisto-ote 6.

H: Voiko työttömyys kestää koko elämän?

T: Voi, valitettavasti, jopa sukupolvelta toiselle niin sanotusti periytyy. Mulla on täällä kolmen sukupolven

H: Työttömiä.

T: Työttömiä. Et jollain tavalla ei ole nähty sitä mallia, että lähdetään töihin, ei enää osata, ei lapset enää osaa jollain tavalla hakeekaakaan sitä, no kaipaavat varmaan enemmän rahaa, mutta he eivät näe sitä sen kouluttautumisen ja työn ja rahan suhdetta, että ei osata ponnistella sanoo näin, ja tehdä sen eteen töitä niin kuin sen oman hyvinvoinnin. Toisaalta ei olla tyytyväisiä siinä

missä ollaan, jatkuvasti saa kuulla, että ”yhteiskunta auttaa liian vähän” ja niin poispäin, mutta ei osata ei kerta kaikkiaan ole miten, mä en ymmärrä, mihin se on hävinnyt, se motivaatio nähdä se yhteys, et sun täytyy itsekin. Sieltä se on, se on periytynyt.

H: Ettei näe?

T: Ei näe, se on jollain tavalla periytynyt, ei voi muuta todeta.

Työntekijä kategorisoi pitkään jatkuneen työttömyyden periytyväksi. Hän puhuu asiakkaista, jotka ovat jopa kolmannen sukupolven työttömiä. Selonteko rakentuu asiakkaan työttömyyttä puolustavaksi puheeksi (*excuse*). Haastateltava määrittelee periytyväksi työttömyydeksi kutsumaansa tilannetta seuraavasti: koska lapset ovat nähneet vanhemmat, jopa jo isovanhemmat, pitkään työttöminä, heillä ei ole palkkatyön tekemisen mallia. Toisaalta kolmannen polven työttömät eivät ole haastateltavan mukaan tyytyväisiä, vaan sanovat yhteiskunnan auttavan heitä liian vähän. Haastateltavan kuvauksen mukaan kolmannen polven työttömät eivät näe yhteyttä kouluttautumisen, työn tekemisen ja rahan saamisen välillä, eikä heillä ole motivaatiota ponnistella oman hyvinvointinsa eteen. Työntekijä kategorisoi perheessä jatkuneen työttömyyden tähden työttömänä olevan sellaiseksi, joka ei osaa ponnistella hyvinvointinsa puolesta. Haastateltava käyttää asiakkaiden lainattua puhetta, kun hän kertoo asiakkaiden yhteiskuntaan kohdistamasta syytöksestä ”yhteiskunta auttaa liian vähän”.

Pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden sosiaalisten suhteiden puute rakentuu läpi koko aineiston sekä työtöntä asiakasta puolustaviksi että syyttäväiksi selonteoiksi. Haastateltavat määrittelevät muissa osissa aineistoa työttömät ihmisiksi, jotka ovat illat ja päivät pitkät yksin kotonaan. Työttömät kategorisoidaan omaan porukkaansa eristäytyneiksi, joilla ei ole ympäristönsä kanssa paljoa tekemistä. Haastateltavat tulkitsevat eristäytymisen syyksi sen, ettei työttömillä ole kontakteja työssäkäyviin ihmisiin. Toisaalta taas sanotaan myös se, että niillä, joilla suhteet omaisiin ovat kunnossa, omaiset ovat työttömän turvaverkko.

5.3.2 Työmarkkinoiden vaatimukset työttömyyden selontekoina

Toinen selontekojen pääryhmä liittyy työmarkkinoiden vaatimuksiin. Ryhmän alaryhmiksi muodostuivat puutteelliseen koulutukseen ja työkokemukseen, työhönotto-

tilanteeseen ja ikävaatimukseen liittyvät työntekijöiden haastattelutilanteessa tuottamat, asiakkaiden työttömyyttä selittävät selonteot. Lukumääräisesti tähän ryhmään sisältyy koko aineistosta toiseksi eniten selontekoja.

Puutteellinen koulutus ja työkokemus syytöksenä ja puolustuksena

Haastatteluteema asiakkaiden elämänhistorioista tuottaa seuraavassa aineisto-otteessa työmarkkinoiden vaatimuksiin liittyvän selonteon.

Aineisto-ote 7.

H: Minkälaisia elämänhistorioita tämmöisinä isoina asioina, jos kertoisit niin minkälaisia elämänhistorioita siellä on?

T: Joo, kyllähän siellä monenlaisia on, mutta varmaan just tämmöisiä mitkä on pitkäaikaistyöttöminä niin se, että varmaan se koulutustausta tai on aika vähäinen että se on se kansakoulu varmaan ollut ja sitten kansalaiskoulu, mitkä on nämä pakolliset. Ja sitten varmaan ehkä ammattikoulu tai sitten on oppisopimus tai työn kautta opittu. Et se on silleen se perus-, peruslähtötaso on sitten sitä luokkaa. Ja sitten on ehkä oltu yhden ainoan työnantajan palveluksessa tai sitten on jotakin tämmöisiä, töitä että on, että tämmöisiä pätkätoita ollut ja kausiluontoisesti ja on voitu olla jossain maa-, maatalossa aputoissa ja voi olla, että on ollut jossain metsätoissa ja tietöissä, ja, et joillekin on ihan selkeitä, ei ole olemassa mitään selkeitä, on useampia, useampiin ammattialoihin liittyvää sitä ammattitaitoa on. Ja sitten jotenkin on aika vaikeasti työllistettäviä että ei välttämättä sitten löydykään sitten semmoista, semmoista sitten, vaikka käykin kurseja. Ja sitten varmaan yksi ryhmä mikä on ihan selvästi, että tuota kun ei siihen aikaan ole testailtu hirveen paljon ettei välttämättä ole oikein edellytyksiäkään enää selviytyä työelämässä.

Haastateltava kategorisoi työttömät asiakkaat koulutustaustaltaan heikoiksi, yhden työnantajan palveluksessa työllistyneiksi sekä pätkä- ja kausiluontoisissa töissä olleiksi. Todennäköisesti näiden syiden vuoksi hän määrittää asiakkaat vaikeasti työllistettäviksi. Vaikka asiakas osallistuisi aktivoimispolitiikan mukaisesti kurseille, sopivaa työtä ei silti tahdo löytyä. Aineisto-otteen lopussa haastateltava kategorisoi vielä yhden työttömien ääriryhmän: ne, joita ei ole psykologisesti testattu ja joilla ei ehkä olekaan edellytyksiä selviytyä työelämässä.

Koulutuksen ja työkokemuksen puute rakentuu tässä otteessa sekä asiakasta puolustavaksi (*excuse*) että syyttäväksi (*blame*) selonteoksi. Puutteellinen koulutus ja

työkokemus voidaan ajatella olevan työntekijän puheessa asiakkaan syytä, mikäli ajatellaan että niiden hankkiminen olisi ollut ihmisen oman aktiivisuuden varassa. Näin ei tietenkään ole jokaisen kohdalla, siksi työntekijän selonteko voidaan nähdä myös puolustuksena työttömälle, joka ei ole saanut koulutus- tai työkokemusmahdollisuuksia itsestään riippumattomista syistä. Jälkimmäiseen viittaa työntekijän viimeisessä lauseessa oleva toteamus ryhmästä, jolla ei ole edellytyksiäkään selviytyä työelämässä.

Toisessa kohtaa aineistossa haastateltava työntekijä luonnehtii työttömien huonoa työllistymismahdollisuutta sanomalla, että aina on joku parempi, joka valitaan avoimiin työpaikkoihin. Asiakas, jolla ei ole hyviä papereita esitettävänä koulutuksestaan ja työkokemuksestaan, jää työmarkkinoiden kilpailussa valitsematta.

Vaativa työhönottotilanne puolustuksena

Itse työhönottotilanne tulee myös esille haastateltavien puheessa työttömyyttä selittävänä selontekona. Seuraavaa aineisto-otetta edeltävässä keskustelussa haastateltava on kertonut siitä, miten työnantaja nähdessään työttömänä olleen työnhakijan pysähtyy harkitsemaan, ottaako hakijaa työhön. Pyydän haastateltavaa kertomaan aiheesta enemmän.

Aineisto-ote 8.

H: Joo. Sä sanoit että, jos työnantaja näkee, niin harkitsee että ottaisiko töihin.
Mitä näkyy?

T: No kyllä esimerkiksi miesten kasvoista näkee nämä rajun ryyppäämisen jäljet. Siellä on näitä ihmisiä. Sitten haistaa hygienian tason. Se on se asia. Sitten muun muassa naisten, no mietin, mietin niitä projektin naisia, että periaatteessa mun mielestä naiset jotenkin siellä on vielä semmoisessa siistissä kuosissa. Että ei kuljeta hiukset tosi likaisina missään, vaan että he kyllä omalta osaltansa ovat vielä kyenneet ulkonäköseikoista pitämään huolta. Mutta mä ajattelen että ehkä se on nämä mitkä, jos haet työtä vapailta markkinoilta, menet työhaastatteluun, niin se on tietysti se, että sä olet paperit lähettänyt etukäteen. Niistä näkyy jotakin, jos sulla on lukihäiriö, sä et pysty kirjoittamaan oikein. Kertooahan sekin jotakin kuitenkin. Se ei välttämättä haittaa siinä työtehtävässä mitä menet tekemään. Mutta että nämä on tällaisia asioita, mihin varmaan ihan ensimmäiseksi kanssa jo kiinnitetään huomio, että mulla on se ajatus, että se varmaan pysäyttää monen työnantajan siinä vaiheessa.

Tässä aineisto-otteessa haastattelijan osuus työntekijän rakentamaan vastaukseen on suuri. Haastateltava johdattaa työntekijän jatkamaan puhetta siitä, että työnantajat näkevät asiakkaista jotakin, minkä perusteella nämä eivät helposti saa työpaikkoja. Haastattelija tavallaan houkuttelee haastateltavan kysymyksellään ”Mitä näkyy?” puhumaan enemmän asiakkaiden ulkoisesta olemuksesta. Näin haastateltava alkaa luonnehtia työttömien työnhakijoiden ulkoista olemusta työhönottotilanteessa. Haastateltava erottaa tässä puheessaan työnhakijat sukupuolen mukaan. Hän tulkitsee työnantajan näkevän ja haistavan pitkään työttömänä olleen miespuolisen työnhakijan olemuksesta, että työnhakijalla on päihdeongelma. Naispuoliset työttömät jaksavat hänen mukaansa vielä pitää ulkonäöstään huolta. Myös työnhakuun lähetetyt paperit kertovat jotakin työnhakijasta, esimerkiksi mahdollisen lukihäiriön. Haastateltava tulkitsee, että nämä työnhakijaan liittyvät asiat saattavat estää työnantajan rekrytoimasta työnhakijaa työpaikkaan. Vaativa työhönottotilanne ja se, mitä työnhakijan ulkoisesta olemuksesta ja hänen papereistaan siinä tilanteessa näkyy, rakentuvat asiakasta puolustavaksi selonteoksi.

Haastateltavat puhuvat työhönottotilanteesta myös työnhakijan näkökulmasta. Haastattelussa on edellä keskusteltu siitä, mikä on asiakkaiden suhde työhön.

Aineisto-ote 9.

T: Ja tietysti sitä semmoista luopumista, täällähän on kaupungin sisällä saneerattu ja on jouduttu monen, monen, et monesti se niin kun tavallaan, että puhutaan ehkä nyt että osataan avoimesti työpaikoilla puhua YT-neuvotteluista ja kuka lähtee ja kuka saa jäädä niin ne onkin semmoisia siirtymävaiheita että niitä ei osatakaan sitten kuitenkaan hoitaa. Että miten niitä, että ehkä nyt koko ajan opitaan niistä mitä on, miten on tehty mutta se että niitä on paljon semmoista porukkaa tuolla mitkä on jo kokenut sen semmoisen käsittelyn (naurahtaa) että sen jälkeen sitten taas hakeutua ja pärjätä, ja tämähän on mennyt niin ihmeelliseksi myllyksi että nämä pelkästään nämä työhönottohaastattelut ovat jo sellaisia tilanteita että, ettei enää tiedä että miten päin siellä pitäisi olla.

H: Niin.

T: Ja sitten se että tuota, et jos on kymmenen vuotta työttömyyttä ja menet tämmöiseen työhönottotilanteeseen niin, niin tuota voi olla että se on, se työ olisi tarpeen, mutta mennään vähän sillain niin kun kattoon vaan että ”en mä kuitenkaan sinne sitten pääse”.

Haastateltava kertoo otteen alussa kaupungin sisällä tapahtuneesta työpaikkojen saneerauksesta ja viittaa naurahtuen niihin työttömiin, jotka ”ovat kokeneet semmoisen

käsittelyn” ja joutuneet saneerauksen vuoksi työttömiksi. Hän kertoo edelleen siitä, miten työttömäksi joutuneen on taas vaikea pärjätä työhönottohaastattelussa, koska nykyään ei enää tiedä haastateltavan kuvauksen mukaan ”miten päin siellä tulisi olla”. Otteen lopussa haastateltava alkaa puhua työnhakijan näkökulmasta ja viittaa esimerkiksi kymmenen vuotta työttömänä olleen asenteeseen mennä työhaastatteluun vain ”katsomaan”. Tällöin haastateltava tavallaan puhuu vaikeasta työhönottotilanteesta ja työnhakijan luovuttamisesta työttömän äänellä. Haastateltava luonnehtii työnhakijan asennetta lainatulla työnhakijan kuvitellulla puheella: ”En mä kuitenkaan sinne sitten pääse.”

Vaativa työhönottotilanne rakentaa asiakkaan työttömyyttä puolustavan selonteon. Haastateltavat työntekijät puhuvat myös muualla aineistossa vaativasta työhönottohaastattelusta, jossa ei pärjää liian ujo eikä liian räväkkä hakija. Ja puhutaan myös siitä, miten pitkään työttömänä olleen on nykyaikana vaikea päästä edes työhaastatteluun asti. Ja jos siihen pääsee, on työhönottotilanteissa jo olemassa standardi, jonka mukaan työntekijän pitää olla tietyn mallinen ja näköinen tullakseen rekrytoiduksi avoimeen työpaikkaan. Haastateltavat työntekijät rakentavat näin puheellaan kulttuurisen ”tietyn mallisen ja tietyn näköisen ihmisen” kategorian ja näkökulman joka liittyy jo työhönottotilanteessa esille tuleviin työnhakijoita koskeviin vaatimuksiin.

Ikävaatimukset puolustuksena ja oikeuttamisena

Haastatteluaineistossa ilmenevät myös työpaikkojen työntekijöilleen asettamat ikävaatimukset. Haastateltava on maininnut sen, miten työnhakijan ikä voi olla pelottava asia työnantajalle. Kysyn haastateltavalta, leimaako ikä työnhakijaa. Otteen alussa tarkistetaan ensin, kuka ja missä voisi leimata, mikäli työnhakijoihin liitetään ikäleimaa.

Aineisto-ote 10.

H: Sä mainitsit, että ikä tai sairaus voi olla pelottava asia työnantajalle. Voiko se olla leima työnhakijalle?

T: Siis missä mielessä? Että me täällä leimattasi?

H: Ihan miten vaan.

T: Niin, ei varmaankaan sillain, ei ainakaan sillain päin, että mä olen itsekin iäkäs, en mä voi ketään leimata, eikä, eikä sillain. Mutta tuota, se

H: Entä sinne työnantajalle päin?

T: Kyllähän siis työnantaja usein kysyy sen, taikka sen iän. Henkilön iän. Ja tuota, kun häntä esitellään työpaikkaan, niin kyllä se ikä on semmoinen, mikä saattaa olla joskus semmoinen, että työnantaja sanoo suoraan, että mä olen kyllä ajatellut tähän nuorempaa. Että sitten siitä lähdetään, koitetaan neuvotella, että jos kuitenkin olisi niin tuota. Joskus siinä on onnistuttu, joskus ei. On vaikeita, siis eihän työnantaja sitä suoraan nykyisinkään uskalla enää sillain tyrmätä, koska sitten joutuu pian ikäsyrynnästä syyteeseen, vaan sinne löytyvät ne syyt jostain muualta, että miksi joku ei käynyt, ja sitten tuota. Se, että työnantaja kyllä pyytää käymään siellä työpaikalla, sitten, kun ei aina sitäkään uskalla torjua, etteikö hän ottaisi määrätyn ikäistä, mutta aika usein näkee vielä ilmoituksia, että haetaan nuorehkoa, taikka sitten jopa ihan rajataan, että alle viisikymppinen esimerkiksi.

Työvoimatoimiston työntekijä luonnehtii työnantajien odotuksia, jotka liittyvät työntekijöiden ikään. Hän puhuu samalla myös työpaikkailmoituksissa avoimesti paljastetuista ikävaatimuksista. Työhön otetaan hakijoista nuorempi, ja ilmoituksissa etsitään työpaikkoihin nuorehkoa tai jopa rajatusti alle viisikymppistä työnhakijaa. Haastateltava kertoo, että työnantaja kutsuu kyllä vanhemmankin työnhakijan haastatteluun, mutta vain siksi, ettei joutuisi syytetyksi ikärasismista. Haastateltava sanoo, että joskus onnistutaan neuvottelemalla työllistämään iäkkäämpikin työntekijä.

Myös muualla aineistossa tulee esille se, että ikä rajoittaa työn saamista. Lisäksi puhutaan siitä, miten yli keski-ikäisen työttömän asiakkaan kurssille tai koulutukseen meno mietityttää sekä työtöntä itseään että koulutuksen esittelijää. Työpaikan saantiin liittyvät työnhakijan ikävaatimukset ovat asiakkaan puolustuspuhetta. Jokainen työttömän ikään liittyvä tulkinta aineistossa toimii asiakkaan työttömyyttä puolustavana ja työttömyyteen oikeuttavana selontekona. Iän tähden työttömyyteen oikeuttavassa näkökulmassa voidaan nähdä työntekijän puheessa rakentuvan suomalainen moraalipuhe, sillä korkea ikä oikeuttaa työttömyyteen, koska iäkäs henkilö on jo ollut todennäköisesti osan elämästään palkkatyössä.

Työelämän ulkopuolelle ajautuminen syytöksenä, puolustamisena ja oikeuttamisena

Seuraavan aineisto-otteen työntekijä työskentelee kunnallisessa sosiaalitoimessa. Hänellä on asiakkaidensa joukossa monia samoja ihmisiä, jotka kuuluvat tutkimusaineistoni asiakasryhmän haastateltaviin, pitkään työttöminä olleille asiakkaille suunnatun projektin osallistujiin. Luonnollisesti sosiaalityöntekijän

asiakaskuntaan kuuluu myös muita asiakasryhmiä. Pyydän aineisto-otteen alussa haastateltavaa kuvailemaan asiakaskuntaansa.

Aineisto-ote 11.

H: Joo, kuvailisitko sä tätä asiakaskuntaa?

T: Haluatko sä nyt sitten just näitä pitkäaikaistyöttömiä, jotka on siinä projektissa vai ylipäätään?

H: No, jos kuvailisit niitä ensteksi.

T: Näitä projektilaisia?

H: Niin

T: Elikkä se mielikuva, mikä mulla näistä projektin asiakkaista on se, että he alkaa olla siellä aika kaukana näistä työllistymismahdollisuuksista. Että jotenkin se heidän oma elämäntapa alkaa olemaan sellainen että, jos tätä työllisyyttä nyt ajattelee, niin jo semmoinen osatekijä siinä, että varmasti, kun työnantaja näkee ihmisen niin hetken aikaa miettii, että haluanko tuota töihin ja, ja, ja sitten siellä on näitä päihdeongelmia monella. Sitten on ihan muuten tämmöistä otetta elämään, ettei oikein arki suju sillä tavalla, kun täältä sosiaalityön näkökulmasta haluaisi katsella sitä, elikkä ihan nämä päivärytmit alkaa olemaan hukassa. Ja myös näillä aikuisemmilla ihmisillä, joita tässä projektissa on ja

H: Hm

T: Ja, ja jotenkin tämmöinen, jos ajattelee, että on olemassa tämmöinen perusajatus siitä, että käydään työssä ja jotakin sitten sitä kautta saadaan palkkaa ja muuta, niin kuin tämmöinen ajatus sillä tasolla, että sitä pystyisi lähtemään toteuttamaan, niin mun mielestä on hukassa.

H: Hm

Haastateltava tarkistaa alussa, millaisista asiakkaista hänen halutaan puhuvan. Koska haastateltava tietää tutkijan fokuksen olevan pitkäaikaistyöttömissä, hän tarkistaa vielä toiseen kertaan, haluanko hänen kuvailevan juuri pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaita. Hyväksyn hänen rajauksensa, mutta jätän asiakkaiden kuvaamisen tavan auki työntekijän itsensä valittavaksi. Sosiaalityöntekijä alkaa kuvata ”projekttilaisiksi” kategorisoimiaan asiakkaita. Työntekijä rakentaa puheensa näkökulmaksi haastattelun alussa oman tulkintansa asiakkaiden työllistymismahdollisuuksista. Tämän osoittaa haastateltavan valinta ”se mielikuva, mikä mulla on näistä projektin asiakkaista”. Työntekijä jatkaa puhettaan kategorisoimalla ”projekttilaiset” asiakkaiksi, jotka ovat ”aika kaukana työllistymismahdollisuuksista”. Hän alkaa puhua työttömien elämäntavasta ja kääntää puheensa näkökulman omasta näkökulmastaan työnantajiin sanomalla: ”Kun työnantaja näkee ihmisen.” Näin tehdessään hän perustelee

asiakkaidensa huonoja työllistymismahdollisuuksia katsomalla asiakkaitaan työnantajan positiosta. Sosiaalityöntekijä väittää työnantajan nähdessä ihmisen, tässä tapauksessa projektin asiakkaan, hetken aikaa miettivän työnhakijasta, ”haluanko tuota töihin”. Samalla sosiaalityöntekijä viittaa asiakkaiden elämäntapaan ja kuvaa asiakkaita päihdeongelmaisiksi. Hän jatkaa oman näkemyksensä perustelua siitä, että asiakkaat ovat todella kaukana työllistymismahdollisuuksista rakentamalla uuden puhujaposition.

Uudessa näkökulmassa työntekijä puhuu ”sosiaalityön näkökulmasta”. Hän kategorisoi projektin työttömät sosiaalityön näkökulmasta ”asiakkaiksi, joilla päivärytmit alkaa olla hukassa” ja joiden arki ei suju odotetulla tavalla. Selontekoon tulee mukaan sosiaalityön asiakkaan elämänhallinnan retoriikka. Tällöin asiakas nähdään ihmisenä, jonka elämäntavan korjaaminen olisi sosiaalityön tehtävä.

Lopuksi haastateltava ottaa selonteossaan vielä esille kulttuurisen näkökulman. Hän sanoo: ”Jos ajattelee, että on olemassa tällainen perusajatus”, ja jatkaa puhettaan rakentamalla kulttuurisen palkkatyössä käymisen mallin. Työntekijä toteaa, että tämä ajatus on työttömiltä ”hukassa”. Näin tulkitsemalla hän asettaa pitkään työttöminä olleet asiakkaat kulttuurisen palkkatyössä käymisen mallin ulkopuolelle. Samalla hän perustelee omaa toimintaansa projektin asiakasryhmän parissa. Nämä asiakkaat ovat sosiaalityöntekijän määrittelemänä kaukana työllistymismahdollisuuksista. Hän tuo esille oman toimintansa mahdottomuuden. Työttömien aktivointipolitiikan ja asiakkaiden tilanteen välinen jännite vahvistuu otteen viimeisessä lauseessa. Palkkatyöhön työllistyvän mallikategoriaan liittyvä kommentti ”että sitä pystyisi lähteä toteuttamaan” ja puhe siitä, että palkkatyö on asiakkailta hukassa vahvistavat työntekijän puheen tulkintaa siihen suuntaan, että pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden asioita voisi ajatella myös muusta kuin aktivointipolitiikan ja palkkatyöhön työllistymisen näkökulmasta.

Sosiaalityöntekijän selonteko sisältää kaikkia kolmea tässä luvussa tarkastelemiani puhetekoja: syytöstä, puolustamista ja oikeuttamista. Tähän moninaisuuteen liittyen siihen sisältyy myös puhetta useasta eri näkökulmasta. Esille tulevat sosiaalityöntekijän oma henkilökohtainen näkökulma sekä työnantajien, sosiaalityön profession ja suomalainen palkkatyötä arvostava kulttuurinen ja moraalinen näkökulma. Sosiaalityöntekijä asettaa oman näkökulmansa etusijalle suhteessa muihin näkökulmiin. Kaikkia kolmea muuta näkökulmaa käytetään perustelevaan työntekijän rakentamaa tulkintaa työttömistä projektin asiakkaista sellaisina ihmisinä, jotka jo ovat

työllistymismahdollisuuksien ulkopuolella. Työnantajan ja kulttuurin näkökulmasta pitkäaikaistyöttömyys selittyy asiakkaita syyllistäväksi. Sen sijaan tulkitseen työntekijän oman näkökulman tässä aineisto-otteessa pitkään työttöminä olleita asiakkaita puolustavaksi puheeksi. Samalla työntekijä puolustaa oman toimintansa mahdolltomuutta kyseisten asiakkaiden palkkatyöhön aktivoimisessa. Työntekijän kategoriavalinta ”aika kaukana työllistymismahdollisuuksista” ja tulkinta projektin asiakkaista sellaisina, joilla on palkkatyössä käymisen ajatus ”hukassa”, voidaan mielestäni tulkita työttömyyden oikeuttamispuheeksi. Sosiaalityöntekijä rakentaa puheellaan kulttuurisen ja moraalisen palkkatyön arvostuksen rinnalle toisin ajattelijan näkökulman.

Muulla aineistossa puhutaan asiakkaista, jotka ovat yli 50-vuotiaita ja joilla on pitkään jatkunut fyysinen sairaus tai mielenterveysongelma. Tällaisten syiden tähden työmarkkinoiden ulkopuolelle ajautuneita asiakkaita kerrotaan ohjattavan erikoislääkäreille ja tutkimuksiin kuntoutuslaitoksiin mahdollisen eläkepäätöksen saamiseksi. Lisäksi työelämän ulkopuolelle ajautumisen syyksi otetaan esille hyvien papereiden puuttuminen. Koulutuksen puute jättää työmarkkinoiden ulkopuolelle, sillä jos ei ole koulutusta, aina löytyy parempi hakija, joka valitaan. Työntekijät puhuvat myös siitä, miten asiakkaat helposti jumiutuvat työttömyyteen ja tyytyvät siihen. Työttömän on helpompi jäädä näkymättömäksi kuin lähteä kilpailemaan työmarkkinoille työpaikkojen saannista. Työntekijät kertovat joillakin työttömällä taas olevan se näkemys, että he ovat työnsä tehneet eivätkä enää jaksaa lähteä palkkatyöhön. Työttömän asiakkaan työmarkkinoiden ulkopuolelle jääminen rakentuu työntekijöiden puheessa pääasiassa työttömyyttä oikeuttavaksi, asiakkaan puolustuspuheeksi.

5.3.3 Työllistämisyjärjestelmä työttömyyden selontekona

Työllistämisyjärjestelmän heikkoudet puolustuksena

Viimeinen ryhmä haastateltavien tuottamia asiakkaiden kategorisointeja ja työttömyyttä selittäviä selontekoja liittyy työllistämisyjärjestelmän heikkouksiin. Työttömille tarkoitetun projektin ympärillä toimineen verkoston työntekijät luonnehtivat työllistämisyjärjestelmää. Haastatteluotteen edellä työntekijä on puhunut

työttömistä, joilla on alkoholiongelma. Pyydän häntä kertomaan myös muista työttömistä asiakkaista.

Aineisto-ote 12.

H: No entä sitten niitten joilla ei ole alkoholiongelmaa mutta ehkä on työttömyys ongelmana ja onko, liittykö siihen sitten jotain muuta?

T: No kaipa siihen [katkos] pysty niin kun enää lähteen, että sitten täytyy olla se joku joka potkii persuksille että ”tee nyt näin ja tee nyt niin”. Meillä sillain hyvin huomaa niin kun meilläkin noita asiakkaita, kun kuuntelee noita meidän sosiaalityöntekijöitä että ei ihmisen kauhean kauaa tarvitse työttömänä olla, kun se jo niin kun jämähtää siihen paikalleen. Että sitten tarvitaan jo aika paljon että päästään liikkeelle, päästään jollekin kursseille, että toisaalta se tarvis olla se aktiivinen ote siinä heti sen työttömyyden alettua, eikä sitten että katsotaan pari kolme kuukautta ja sitten ruvetaan toimii, että se on silloin jo tosi paljon [katkos] Niin, mä olen sitä mieltä että mun mielestä

H: Joo.

T: se pitäisi niin kun aloittaa välittömästi, jo siinä vaiheessa kun ekan kerran ilmoittautuu työkkäriin, niin pitäisi jo ruveta miettimään että mitä muita mahdollisuuksia on.

Haastateltava kategorisoi työttömän asiakkaan kannustusta ja ohjausta tarvitseväksi. Hänen tulkintansa mukaan asiakkaan ei tarvitse olla kovin kauan työttömänä, kun tämä helposti ”jäähähtää paikalleen”. Uuteen liikkeeseen pääseminen esimerkiksi kurssin kautta vaatii ponnistuksia. Siksi asiakas tarvitsee heti työttömyyden alussa aktiivista otetta. Toiminta asiakkaan työllistämiseksi tulisi haastateltavan tulkinnan mukaan aloittaa heti, kun asiakas ilmoittautuu työnvälitystoimistoon työttömäksi työnhakijaksi.

Kannustavan ja ohjaavan työtteen tarve ja sen puute heti työttömyyden alkuaikana rakentuvat edellisessä aineisto-otteessa asiakasta puolustavaksi selonteoksi. Myös muualla aineistossa haastateltavat puhuvat siitä, miten tärkeää on, että työttömien kanssa toimivilla viranomaisilla olisi aikaa kuunnella asiakasta ja paneutua kunnolla hänen työllistymisensä esteisiin. Viranomaisten tulisi haastateltujen kertoman mukaan olla keskenään verkostoituneita. Näissä työllistämisyjärjestelmän heikkouksiin liittyvissä selonteissa puolustetaan asiakasta.

Haastateltavat luonnehtivat projektimaista työskentelyä tavallista viranomais-työskentelyä onnistuneemmaksi. Projektilla, josta haastatteluaineistoni koottiin, oli tavoitteena pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden työllistyminen. Seuraavassa

aineistolainauksessa haastateltava, projektin verkostoon kuuluva viranomaisen, haluaisi tarkistaa projektin tavoitteita.

Aineisto-ote 13.

H: Mitä mieltä sä olet tästä henkilökohtaisesti? (että projektin tavoite olisi asiakkaiden työllistyminen)

T: Niin, kyllähän tästä voisi sillä tavalla ottaa oppia, että se nyt kuitenkin, se ei ole pelkkä se työllistyminen, vaan tavallaan niin kun ihmiset saatetaan siihen työllistymiskuntoon, jonkunlaiseen työllistymis-

H: Niin.

T: tai koulutukseen, niin, niin sehän siinä nyt on tämän, sitten jatkossakin sen niin kun sen tehtävä, tämän uuden projektin, tämän nykyisen projektin jatkohankkeen, niin se tehtävä on saattaa ihmiset siihen kuntoon, että he jollakin tavalla työllistyy tai aktivoituu koulutukseen taikka johonkin. Se on se tavoite.

H: Eli työtön ihminen, jos hän on ollut pidempään, että on tullut tai pitkäaikaistyöttömänä, niin kun useat näistä ovat olleet kymmenenkin vuotta työttömänä, niin. Jo kuulen sun puheesta, että siinä on

T: Niin, niin tuota tavallaan he eivät ole työkuuntoisia.

H: Niin.

T: Ei olla niin kun valmiita ottamaan työtä, eivät uskalla lähteä taikka, taikka on joku remppa tai joku vaiva tai semmoinen jota ei ole tutkittu, eikä hoidettu

H: Joo.

T: niin tavallaan niin kun ensin selvittää ne

H: Joo.

T: edellytykset

H: Joo.

T: ja tukee sitä heidän aktivoitumista niin, että he ovat valmiita lähtemään koulutukseen ja on valmiita, valmiita niin kun ottamaan ehkä työtä vastaan, oli se sitten,

H: Joo.

T: sitten, sillä omalla tasolla, on se sitten jotain sosiaalista yritystä tai on se jotain tuettua työtä taikka työkokeilua taikka. He ovat niin kun siinä kunnossa, että voivat

H: Niin.

T: ajatellakaan lähtevänsä johonkin.

Työntekijä kategorisoi asiakkaat työttömiksi, jotka olisi ensin saatettava työllistymiskuntoon. Hänen tulkintansa mukaan työttömät eivät ole heti valmiita ottamaan vastaan työtä siksi, että he pelkäävät hakeutua palkkatyötön. Työntekijän tulkinnan mukaan

asiakkailta saattaa olla estämässä työllistymistä myös jokin fyysinen vaiva, joka on jäänyt hoitamatta. Työllistämisyjärjestelmän tulisi hänen mukaansa tukea työttömien aktivoitumista ohjaamalla työttömiä asiakkaita kursseille, tuettuun työhön, työkokeiluun tai sosiaalisiin yrityksiin. Haastateltava kertoo, että näiden toimien avulla pitkään työttöminä olleet asiakkaat saadaan työkuntoon, jotta he voisivat sen jälkeen olla kykeneviä lähtemään palkkatyöhön. Työntekijän työllistämisyjärjestelmän tavoitteisiin, tässä tapauksessa työttömien projektiin, liittyvä selonteko rakentaa asiakasta puolustavaa puhetta (*excuse*).

Kyseisen aineisto-otteen lisäksi työntekijät ottavat aineistossa esille laman seurauksena syntyneen työpaikkojen vähenemisen firmojen lakkauttamisen myötä ja sen, ettei yhteiskunnassa ole pystytty luomaan uusia työpaikkoja tarvittavaa määrää niin, että laman aikana työttömiksi jääneet henkilöt olisivat voineet palata työmarkkinoille. Toisaalta työntekijät myös arvostelevat päättäjien asennetta pitkäaikaistyöttömiin. Työttömiä käsitellään aivan kuin he olisivat yksi ja samanlainen ryhmä, johon kaikille soveltuvat samanlaiset asiat. Kaikki pitkäaikaistyöttömät eivät ole työntekijöiden mukaan passiivisia. Pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden aktivointisuunnitelmia työssään tekevä työntekijä kritisoi suunnitelmien tekemisen liian suurta määrää, hänellä oli haastatteluhetkellä 400 aktivointisuunnitelman tekoa rästissä. Työntekijät valittivat, että moniammatillisuus ei toimi odotetulla tavalla työttömien työllistymisessä, erilaiset työnäkemykset ja kulttuurit häiritsevät yhteistyötä. Sosiaalitointa syytetään asiakkaiden ”paapomisesta”, kun taas työvoimatoimessa ei välttämättä olla kiinnostuttu kuulemaan, millaisia työllistymisen esteitä asiakkaalla todellisuudessa on. Asiakkaan tulisi olla myös itse aktiivisempi, tietoisempi esimerkiksi sanktioista ja niiden toteuttamisesta, ettei tukia leikattaisi turhaan tai perusteettomasti. Työntekijät arvelivat myös, että asiakkaalla voi olla kynnys tulla toimistoon, jossa ovet ovat lukossa, jossa on kameravalvonta ja ajanvaraussysteemi. He valittivat ajanpuutetta ja sitä, etteivät voi tehdä työtään asiakkaidensa hyväksi tavalla, jonka itse kokevat parhaaksi. Työvoimatoimen asiakkuuden arvioitiin helposti aiheuttavan riippuvuutta, ja asiakas voi jäädä jatkuvan asiakkuuden takia ”työttömyysputkeen”. Toisaalta taas aineistossa puhutaan myös siitä, miten työtön asiakas ei välttämättä itse enää halua muuttaa elämäntilannettaan, kun on jo esimerkiksi kymmenen vuotta saanut säännöllisen työttömyyskorvauksen.

Työntekijöiden puhe työllistämisyjärjestelmästä työttömyyden selontekoina on suurelta osalta asiakkaita puolustavaa puhetta (*excuse*).

5.4 Puolustamista, syyttämistä ja oikeuttamista – kenelle vastuu?

Tämän luvun analyysi on käsitellyt sitä, miten työntekijät kategorisoivat puheessaan pitkään työttömänä olleen asiakkaan ja rakentavat samalla työttömyyttä selittäviä selontekoja. Ensi lukemalta työntekijöiden kategorisaatiot näyttävät voimakkailta pitkäaikaistyöttömiin liitettäviltä negatiivisilta leimoilta, mutta muuttuvat analyysin kuluessa pitkään jatkunutta työttömyyttä selittäväksi ja asiakkaita puolustavaksi puheeksi. Haastattelutilanteessa oli koko ajan tavallaan näkymättömänä läsnä negatiivisesti leimattu pitkäaikaistyöttömän kategoria ja voidaan ajatella, että työntekijät puhuivat kanssani kategorisoimalla pitkään työttöminä olleet asiakkaansa yhteiskunnan huolen ja yleisen mielipiteen mukaisesti negatiivisin syytöksin mutta puhuivat myös samalla tavallaan asiakkaiden näkökulmasta puolustaen asiakkaitaan ja kertoivat siitä, miksi asiakkaat eivät yrityksistä huolimatta työllisty.

Työntekijöiden selontekojen analyysin pohjalta voidaan todeta, että työttömyyttä selitetään ensiksi työttömään ihmiseen ja hänen lähiympäristöönsä liittyvien selontekojen, toiseksi työmarkkinoiden ominaisuuksiin ja vielä kolmanneksi työllistämisyjärjestelmään liittyvien selontekojen avulla. Näiden kolmen kentän – työttömän itsensä, työmarkkinoiden ja työllistämisyjärjestelmän – esille tulo aineiston analyysin tuloksena palauttaa tutkimukseni tämän luvun alkuasetelmaan kuilusta, johon etsitään ratkaisua. Yhtäällä kuilussa on työntekijä työllistämisyjärjestelmän asettamien asiakkaan työllistymiseen liittyvien odotusten ja työttömän asiakkaan puutteiden välissä. Toisaalla kuilussa on myös asiakas itse työllistämisyjärjestelmän työllistymisvelvoitteiden ja työmarkkinoiden ylivoimaisten, tavoittamattomien vaatimusten välissä.

Työntekijät etsivät haastattelun vuorovaikutuksessa syntyvässä puheessa ratkaisua pitkäaikaistyöttömyyden ongelmaan. Analyysi osoittaa, että selonteot ovat pääasiallisesti työttömiä asiakkaita ymmärtäviä, mutta työmarkkinoita sekä työllistämisyjärjestelmää syyllistäviä. Työntekijöiden puheessa esiintyvissä selonteoissa löytyy paljon työttömään asiakkaaseen kohdistuvaa puolustamispuhetta (*excuse*).

Asiakkaan työttömyyttä puolustavaa ja oikeuttavaa puhetta on myös työmarkkinoiden vaatimuksiin ja työllistämisyjärjestelmään liittyvissä selonteoissa kun puhetta analysoidaan asiakkaan näkökulmasta. Työntekijät rakentavat ratkaisua työttömyyden ongelmaan asiakkaan työkuuntoon saattamisesta tukityöllistämistoimilla. He etsivät vastausta asiakkaiden työllistymiseen pääasiassa työllistämisyjärjestelmän muutoksesta. Työttömät tulisi saattaa ennen vapaille työmarkkinoille hakeutumista tukitoimin työllistymiskuntoon. Toimiin tulisi ryhtyä heti työttömyyden alettua. Myös asiakkaita itseään tulisi vastuuttaa esimerkiksi kannustamalla heitä koulutukseen iästä huolimatta.

Seuraavasta taulukosta voidaan lukea haastateltavien tekemät työttömyyden selonteot ryhminä ja puhetekoina pitkäaikaistyöttömän asiakkaan suunnasta katsottuna.

Taulukko 6. Työttömyyden selonteot ryhminä ja puhetekoina työntekijöiden puheessa.

SELONTEOT RYHMINÄ	SELONTEOT PUHETEKOINA		
	SYYTÖS	PUOLUSTUS	OIKEUTUS
TYÖTÖN IHMINEN JA HÄNEN YMPÄRISTÖNSÄ SELONTEKOINA			
Psyykkinen tila		x	
Työmotivaatio	X	x	
Terveystila			X
Alkoholinkäyttö	X	x	
Sosiaalinen verkosto	X	x	
TYÖMARKKINOIDEN VAATIMUKSET SELONTEKOINA			
Puutteellinen koulutus ja työkokemus	X	x	
Työhönottotilanne		x	
Työelämän ulkopuolelle ajautuminen	x	x	X
Ikävaatimukset		x	X
TYÖLLISTÄMISJÄRJESTELMÄ SELONTEKONA			
Työllistämisyjärjestelmän heikkoudet		x	

Kulttuuriset ja moraaliset merkitykset ilmenevät selkeästi haastateltavien puheessa. Moraaliset kannanotot tulevat esille erityisesti työttömään itseensä ja hänen ympäristöönsä liittyvissä selonteoissa. Työttömän asiakkaan alkoholinkäyttö ja siihen liittyvä sosiaalinen verkosto sekä asiakkaan työmotivaation puute rakentuvat aineistossa asiakasta syyttäväksi puheeksi. Samoin puutteellinen koulutus, työkokemus

ja työelämän ulkopuolelle ajautuminen asiakasta syyttävinä selontekoina sisältävät moraalisia ja kulttuurisia merkityksiä siitä, että työtön itse on syyllinen työttömyyteen.

Myös työttömyyttä puolustavat ja oikeuttavat selonteot sisältävät vahvoja moraalisia ja kulttuurisia merkityksiä. Sairaus ja ikääntyminen oikeuttavat työttömyyteen luonnollisesti ja kulttuurisesti. Analyysin pohjalta näyttää siltä, että työntekijät vievät työttömän ihmisen puolustamisen vielä yleisesti kulttuurisesti hyväksyttävänä pidettyä pidemmälle. Sillä kaikki työntekijöiden puheesta esille tulleet työttömiin asiakkaisiin liitetyt kategorisaatiot, mukaan lukien syytökset, voidaan nähdä myös työttömyyttä puolustavina selontekoina. Ensilukemalta nämä työttömään ihmiseen ja hänen ympäristöönsä liitetyt selonteot näyttivät negatiivisilta, leimaavilta kategorisaatioilta ja vahvasti moralisoivilta, työttömään itseensä liittyvän syytöksen sisältäviltä selonteoilta. Analyysin edetessä ymmärsin, että työttömiin liittämäänsä negatiivisia kategorioita rakentaessaan työntekijät samalla ikään kuin ottivat etäisyyttä ulkoapäin annettuun leimattuun pitkäaikaistyöttömän kategoriaan ja alkoivat selittää pitkään jatkunutta työttömyyttä asiakkaan näkökulmasta. Näin työntekijöiden selonteot kääntyivät pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden puolustuspuheeksi.

Puheentutkimuksen metodisesta näkökulmasta katsottuna luvun analyysissä esillä oleva työntekijöiden aineisto sisältää lukuisia pitkäaikaistyöttömään liittyviä kategorisaatioita. Työntekijöiden tekemät kategorisaatiot toimivat selontekoina, joita työntekijät käyttävät työttömyyden oikeutuksena tai asiakkaan puolustuksena ja syytöksinä. Työntekijät käyttävät puheessaan paljon lainattua puhetta ja puhuvat usein haastattelun vuorovaikutuksessa ikään kuin ”työttömien äänellä”. Työntekijät asettuvat puheessaan erilaisiin positioihin. Pitkään työttömistä asiakkaista puhutaan paitsi työntekijän omasta näkökulmasta myös työttömien ryhmän, työnantajien ja sosiaalityön profession näkökulmasta. Huumori tulee esille niin, että kun työttömistä puhutaan kaikkein vaikeimmin työllistyvien kategorioilla, esimerkiksi asiakkaista ”känniporukan hemmoina” puhutaan nauraen. Näin tehdessään työntekijä keventää naurulla vaikeaa asiaa.

Haastattelijan osuuteni vuorovaikutuksessa tulee esille vuorovaikutuksen kulussa välillä vahvastikin, vaikka pyrin tietoisesti vain esittämään haastattelun teemoja vaikuttamatta vuorovaikutuksen kulkuun. Esimerkiksi se että otin esille pitkäaikaistyöttömän kategorian haastatteluteemoissa tavallaan herätti vuorovaikutuksessa henkiin pitkäaikaistyöttömän ulkoapäin annetun negatiivisesti leimatun kategorian. Tästä

huolimatta annoin usein tilaa työntekijöiden kerronnalle vastauspartikkelilla ”hm” tai ”niin”, enkä lähtenyt keskustelemaan teemoista haastateltavien kanssa. Toisaalta haastattelun asetelma haastattelija – haastateltavat, sosiaalityön tutkija – sosiaali- ja työvoimatoimen ja projektin työntekijät houkuttelee työntekijät tietyn tyypin vastauksiin. Suopeassa ja puolustavassa valossa pitkään työttömistä asiakkaista puhuminen saattaa olla haastattelijan vaikutusta niin, että työntekijät tekivät selkoa työttömistä asiakkaistaan niin kuin olettivat sosiaalityön tutkijan haluavan heidän puhuvan.

6 SOSIAALITYÖNTEKIJÖIDEN OMAAN JA MUIDEN TYÖHÖN LIITTYVÄT SELONTEOT ASIAKASTYÖN ONGELMATILANTEESSA

Edellisessä luvussa tarkastelin työttömyyden ongelmaa analysoimalla pitkäaikaisyöttömille suunnatun projektin työntekijöiden ja muiden toimijoiden puhetta asiakkaistaan. Tässä luvussa analyysini kiinnittyy sosiaalityöntekijöiden oman työn luonnehdintaan työttömien asiakkaiden parissa. Analyysini käsittelee edelleen etnometodologisen tutkimustradition mukaisesti selontekovelvollisuutta ja selontekoja ongelmatilanteessa (Suoninen 2001, 369). Tarkastelen sosiaalityöntekijöiden selontekoja, jotka liittyvät työntekijöiden ammatilliseen tehtävään liittyvään jännitteeseen ja sen mukanaan tuomiin ristiriitoihin asiakastyössä aikuisten, erityisesti pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden, parissa.

Sosiaalityöntekijöille kuuluu selontekovelvollisuus (*accountability*) tekemästään työstä ja sen merkittävydestä. Selontekovelvollisuutta on tavallaan kahdenlaista: institutionaaliseen tehtävään ja ammattietiikkaan liittyvää. Institutionaaliseen tehtävään liittyvä selontekovelvollisuus tarkoittaa sitä, että työntekijä on vastuussa työstään ylös- ja sivullepäin instituutiossa, jota hän edustaa. Sosiaalityön kontekstissa institutionaalinen selontekovelvollisuus kohdistuu ylöspäin kuntaan, valtionhallintoon ja päättäjiin. Sivullepäin suuntautuva institutionaalinen selontekovelvollisuus liittyy sosiaalityön kollegoihin ja muihin sosiaalityön asiakkaiden kanssa työtä tekeviin yhteistyötahoihin. Ammattieettinen selontekovelvollisuus kiinnittyy sosiaalityön ammattieetokseen, siihen millaista työntekijä itse ajattelee ja yleisesti ajatellaan hyvän sosiaalityön olevan.

Tarkastelen tässä luvussa kunnallisten sosiaalityöntekijöiden haastattelupuheessa rakentuvia selontekoja, jotka liittyvät pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden kanssa tehtävään työhön. Etnometodologisen ajattelun mukaisesti selonteot liittyvät kaikenlaiseen arkielämän puheeseen, usein oman toiminnan oikeuttamisena. Niin myös sosiaalityön ammatillaiset oikeuttavat työtään arkisen työnteon kielenkäytössä ja

monenlaisten yleisöjen edessä, kuten päättäjien, toisten ammattilaisten ja asiakkaiden edessä; selontekoja tehdään myös tutkijoille. Ammatillista oikeuttamista tapahtuu lisäksi työhön liittyvissä kokouksissa ja kirjallisissa raporteissa. Kun sosiaalityöntekijät näin raportoivat työtään joko puheellaan tai kirjallisesti, he tekevät selkoa samalla työstään myös itselleen. (Hall ym. 2006, 16–17.) Tutkimukseni analyysin kannalta merkittävää on, että sosiaalityöntekijät selittävät samalla tavalla työtään tutkimushaastatteluni vuorovaikutuksessa. Sosiaalityöntekijät perustelevat omaa ammatillista toimintaansa tai sitä, miksi he eivät pysty toimimaan haluamallaan tavalla. Perustelupuhe liittyy usein ristiriitaan, joka syntyy sosiaalityöntekijöiden oman ammattietiikan mukaisen hyvän sosiaalityön ja tuloksia tuottamattoman asiakastyön välille. Tämä ongelma tulee erityisen voimakkaasti esille aikuisten parissa tehtävässä kunnallisessa sosiaalityössä. (Banks 2004, 150–155; Juhila 2000, 191; Juhila 2008, 80; 2009, 296–300.)

6.1 Ammatillisia kausaalisia selontekoja

Rodney Bull ja Ian Shaw (1992) toteavat ammatillisia selontekoja käsittelevässä artikkelissaan, että diskursiivisessa tutkimuksessa on kiinnitetty liian vähän huomiota siihen, miten erityisesti sosiaalityöntekijät käyttävät puheessaan kausaalisia selontekoja (*causal accounts*), kun he selvittävät työtään monenlaisten näkymättömien yleisöjen edessä. Bull ja Shaw kysyvät artikkelissaan, mistä kausaalinen ammatillinen selittäminen johtuu. He toteavat selontekojen liittyvän erityisesti tilanteisiin, jolloin asiat menevät huonosti. Asioiden huonolla tilalla edellä mainitut tutkijat tarkoittavat esimerkiksi asiakastyössä tapahtuvia virheitä, kriisejä tai asiakkaiden ongelmatilanteiden huononemista, ja myös sitä, ettei asiakkaan ongelmalliselle tilanteelle voida tehdä yhtään mitään. Ongelmatilanteet toimivat tavallaan laukaisijana kausaaliselle ammatilliselle selittämiselle. Bull ja Shaw kutsuvat sosiaalityöntekijöiden selontekoja työntekijöiden ammatillisen työn henkiinjäämisvälineiksi. (Bull & Shaw 1992, 635–636, 641–643.)

Bull ja Shaw viittaavat Scottin ja Lymanin (1968) selontekoja käsittelevään artikkeliin ja piirtävät selontekojen tehtävästä seuraavassa esittämäni kuvion. Nelikentässä keskiössä on vastuun ja syytöksen hyväksyminen ja kieltäminen. Jos

vastuu hyväksytään ja kyseessä olevaan asiaan tai tekoon kohdistuva syytös hyväksytään, on selonteko tunnustamista. Jos taas vastuu hyväksytään, mutta syytös kielletään, on selonteko oikeuttamista. Ja edelleen, jos vastuu kielletään ja syytös hyväksytään, selonteko on puolustamista. Nelikentän viimeisessä vaihtoehdossa sekä vastuu että syytös kielletään, ja silloin myös selonteko on täydellistä kieltämistä.

Kuvio 5. Sosiaalityöhön liittyvät selonteot.

(Bull & Shaw 1992, 641)

Sosiaalityöntekijöiden selontekoihin liittyvät myös luvussa 4 esittämäni pitkäaikaistyöttömyyden ja aktivointipolitiikan yhteiskuntapoliittiset ja kulttuuriset merkitykset. Vallalla olevan yhteiskuntapolitiikan sekä kulttuuristen merkitysten rinnalla on tärkeää huomioida etnometodologisen tutkimusorientaation mukaisesti tutkimushaastattelutilanteessa syntyvän vuorovaikutuksen merkitys tutkijan ja haasteltavan välillä. Omassa tutkimuksessani yhteiskuntapolitiikassa vallalla oleva aktivointipolitiikka ja sen tuoma velvoitus työttömien työllistämisestä, asetti työntekijät tavallista suuremman selontekovelvollisuuden eteen. Kun vielä otetaan huomioon se, että omassa tutkimuksessani haastattelijana edustin sosiaalityön tutkijaa, se lisäsi haastateltaville sosiaalityöntekijöille painetta selontekovelvollisuuteen nimenomaan sosiaalityön ammatillisen etiikan ja moraalin näkökulmasta. (Baker 2003, 401.)

6.2 Ristiriitaiset kategoriat ongelmapuheen rakentumisen välineinä

Buttny käsittelee kirjassaan ”Talking problems” sitä, miten ristiriitaiset kategoriat (*conflicting category predicates*) voivat olla ongelman kertomisen välineinä (ks. luku 2). Hän analysoi esimerkiksi neljän lukiolaisen lounastauolla tapahtunutta keskustelua, jossa lukiolaiset keskustelevat yhden keskusteluun osallistuvan, lukiolaisena isäksi tulleen pojan vauvan iästä ja saman pojan omasta iästä. Poika sanoo keskustellessaan koulutoveriensa kanssa, että hän on ”melkein 19-vuotias”. Tämän jälkeen yksi nuorista sanoo: ”Olet isä, kundi.” Kyseinen poika vastaa ”Se on jotain, jotain, mitä en koskaan kuvitellut.” Lukiolaisen ikäkategoria ”melkein 19” ja kategoriat ”isä, kundi” ovat Buttnyn analyysin mukaan ristiriitaiset kategoriat, jotka asetetaan lukiolaisten keskustelussa vastakkain. Näin tehtäessä korostetaan ristiriitaisia kategorioita, jotka toimivat keskustelussa ongelman kertomisen välineinä. Ongelmaksi tässä rakentuu Buttnyn mukaan se, että lukiolainen on liian nuori isäksi. (Buttny 2004, 7–8, 13, 20–22.)

Buttny viittaa ristiriitaisten kategorioiden käytöstä ongelman kertomisen välineenä Stephen Hesterin (1998) analyysihin, joissa Hester tutki kasvatuksellisiin ja psykologisiin ongelmiin liittyvän poikkeavuuden kuvaamista koulussa. Hester osoittaa opettajien keskusteluista tekemässään analyysissa, miten vastakohtaisia kategorioita (*category contrasts*) käytetään luokittelemaan poikkeavuutta, joka liittyy edellä mainittuihin ongelmiin koulussa. Esimerkkinä Hesterin tutkimuksista otan esille hänen analyysinsä kahden opettajan keskustelusta, jonka aiheena on oppilaiden valehtelu. Tässä analyysissa vastakohtaisiksi kategorioiksi rakentuvat opettajien keskustelussa ”niin monet lapset” ja tietty oppilas nimeltä ”Robin”. Opettajat keskustelevat siitä, miten Robin on ”niin hyvä”, ettei hänestä saa selville, valehtelee hän vai ei, kun taas muiden oppilaiden ”normaalin valehtelemisen” opettajat huomaavat helposti. Tutkija löytää analyysissaan vastakohtaisiksi kategorioiksi ”normaalin valehtelun” ja ”epänormaaln valehtelun”, tai ”huonot valehtelijat” (ne oppilaat joiden valehtelun opettajat huomaavat heti) ja ”hyvän valehtelijan” (kuten kyseinen oppilas Robin, josta ei tiedä, milloin hän valehtelee ja milloin puhuu totta). Näin opettajien keskustelussa rakentuu ”niin monien” ja ”Robinin” välille kontrasti, jonka avulla Robin luokitellaan poikkeavaksi oppilaaksi, josta ei saa selvää, puhuuko hän totta vai ei. Vastakohtaiset kategoriat toimivat näin Hesterin analyysissa ongelman kertomisen välineenä, joka

tässä tapauksessa on oppilaan epätavallinen, poikkeavuuteen viittaava valehtelu. (Hester 1998, 133–150.)

Vastakohtaiset kategoriat tulevat omassa analyysissäni esille erityisesti sosiaalityöntekijöiden omasta ja muiden työntekijöiden tehtävästä kertovissa aineiston osioissa, siksi tarkastelen vastakohtaisten kategorioiden funktiota tämän analyysiluvun yhteydessä.

6.3 Tutkimuskysymykset

Käsittelen tässä luvussa aikuisten parissa työtä tekevien kunnallisen sosiaalitoimen sosiaalityöntekijöiden haastattelupuheessa rakentuvia omaan työhön ja muiden toimintaan liittyviä selontekoja. Tarkastelen myös selonteoissa esille tulevia työhön liittyviä ongelmia. Kysyn, *miten sosiaalityöntekijät tekevät selkoa omasta ja yhteistyökumppaniensa työstä pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden parissa*. Lisäksi analyysi paljastaa, *millaisia työhön liittyviä ongelmia selonteoissa paikantuu*. Metodisesti analyysini keskittyy siihen, miten työntekijät käyttävät asiakkaiden, oman ja yhteistyökumppaniensa työn kategorisointia selonteoissaan.

Valitsin tämän luvun analyysia varten aineistoni työntekijöiden haastatteluista pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin verkostosta kunnallisen sosiaalitoimen kahden sosiaalityöntekijän haastattelut. Kritiikkinä analyysini aineistovalinnalle on oikeutettua kysyä, voiko kahden tutkittavan haastatteluaineiston perusteella sanoa mitään tieteellisesti pätevää. Olisin voinut ottaa mukaan analyysiini moniammatillisen verkoston kaikkien 12 työntekijän haastattelut. Koska olen nimenomaan sosiaalityön tutkija, halusin saada tämän luvun analyysissä esille erityisesti kunnallisen sosiaalitoimen aikuisasiakkaiden parissa työtä tekevien sosiaalityöntekijöiden näkökulman.

Verkoston muut työntekijätkin tulevat sosiaalityöntekijöiden puheen kautta kuuluviin, sillä sosiaalityöntekijät viittaavat selonteoissaan muihin toimijoihin, kuten työvoimatoimiston työntekijöihin, projektityöntekijöihin, diakoniatoimeen ja työttömien yhdistyksen toimintaan. Titus Ensink (2003) esittää vastaavan tutkimusasetelman, jossa haastattelija ja haastateltava esittävät itsensä haastattelutilanteessa

paitsi itsensä myös muiden sosiaalisten ryhmien edustajina. Ensink analysoi Uudessa-Seelannissa maoreihin eli alkuperäiskansaan kohdistuvan rassistisen puheen rakentumista. Vaikka haastattelut tehtiin valkoisten uusiseelantilaisten parissa, olivat haastattelutilanteissa aina tavallaan läsnä sekä valkoiset uusiseelantilaiset että maorit. (Ks. Ensink 2003, 162–163.) Näin voidaan tutkimusanalyysin kautta nähdä samalla tavalla tässä tutkimuksessa haastateltujen sosiaalityöntekijöiden puhuvan haastattelutilanteen vuorovaikutuksessa myös moniammatillisen verkoston kollegoihin liittyvien kategorisaatioiden kautta. Samalla sosiaalityöntekijät puhuvat asiakkaistaan työntekijäverkostossa, sillä moni asiakas käy jatkuvasti asioimassa kaikkien työntekijäverkostoon kuuluvien työntekijöiden luona. Asiakas, joka menee tänään toimeentulotukiasioissa sosiaalitoimistoon, saattaa samankin viikon aikana asioida työvoiman palvelukeskuksessa ja tavata sosiaalityöntekijän psykiatrisella poliklinikalla tai terveyskeskuksessa. Hän voi vielä kuulua työttömille tarkoitettuun projektiin ja olla diakoniatyöntekijän vakioasiakas. Näin tarkasteltuna sosiaalityöntekijöiden puhe koskettaa laajasti koko moniammatillisen verkoston toimija- ja asiakaskuntaa sosiaalityöntekijöiden puheen kautta tulkittuna.

6.4 Sosiaalityöntekijöiden puheessa rakentuvat asiakastyön ongelmat

Poimin analyysia tehdessäni kunnallisen sosiaalitoimen sosiaalityöntekijöiden haastatteluaineistosta työntekijöiden omaan sekä muiden toimijoiden työhön liittyviä selontekoja sisältävät aineisto-otteet. Kiinnitin analyysissäni huomion niihin selontekoihin, jotka sisältävät sosiaalityöntekijöiden omassa tai muiden toimijoiden työssä esiintyviä jännitteitä. Sosiaalityöntekijöistä toinen on johtavan sosiaalityöntekijän asemassa ja toinen toimeentulotuki- ja lastensuojelutyötä tekevä sosiaalityöntekijä. Toinen sosiaalityöntekijöistä oli ollut haastatteluhetkellä urallaan seitsemän vuotta, toinen runsaan vuoden. Seuraavasta taulukosta voidaan lukea selontekojen lukumäärät työntekijäkohtaisesti koko aineistossa ja tämän luvun analyysissa:

Taulukko 7. Sosiaalityöntekijöiden omaan ja toisten työhön liittyvät selonteot.

TYÖHÖN LIITTYVÄT SELONTEOT	LUKUMÄÄRÄ
Johtava sosiaalityöntekijä	15
Sosiaalitoimen sosiaalityöntekijä	38
YHTEENSÄ	53

Koko aineistosta löytyy kunnallisen sosiaalitoimen työntekijöiden puheesta yhteensä 53 omaan tai toisten työntekijöiden työhön liittyvää selontekoa. Tämän luvun analyysia varten valitsin esimerkeiksi aineisto-otteet, joista kukin sisälsi sosiaalityöntekijöiden omaan ja toisten työhön liittyvän puheen kaikkiin selontekoihin verrattuna erilaisia selontekoja ja työhön liittyviä ongelmia. Näin tätä lukua varten kertyi yhteensä 13 aineisto-otetta.

Sosiaalityöntekijöiden selonteot liittyvät pääasiassa omaan työhön. Aineistosta löytyi yhteensä kahdeksan erilaista sosiaalityöntekijöiden omaan työntekoon liittyvien selontekojen rakentamaa ongelmaa. Seuraava taulukko kertoo sosiaalityöntekijöiden selonteoissa rakentuneet omaan työhön liittyvät erilaiset ongelmat ja sen, miten monta kertaa kyseiset ongelmat esiintyivät kaikissa sosiaalityöntekijöiden selonteoissa. Selkeästi eniten sosiaalityöntekijät puhuivat kiireestä työssä ja työnsä sisältöön liittyvistä huolista, kuten aikuisasiakkaan kohtaamisen ja työssä asiakkaalle tarjottavien nykyistä runsaampien vaihtoehtojen tarpeesta.

Taulukko 8. Sosiaalityöntekijöiden selontekojen omaan työhön liittyvät ongelmat.

SOSIAALITYÖHÖN LIITTYVÄT ONGELMAT	LUKUMÄÄRÄ
Kiire asiakastyössä	8
Liian pieni työntekijämäärä	4
Asiakkaita pyritään vain työllistämään	11
Vain perustyö pystytään hoitamaan	7
Aikuisasiakkaan kohtaaminen puuttuu	8
Lastensuojelun kautta sosiaalityötä aikuisille	2
Työntekijät vaihtuvat	2
Kynnys tulla sosiaalitoimistoon	1
YHTEENSÄ	43

Sosiaalityöntekijöiden selontekojen muiden ammattilaisten toimintaan liittyvät selonteot käsittelevät alla olevan taulukon mukaisesti työvoimatoimeen, diakoniatyöhön, työttömien yhdistyksiin, projektityöhön ja yhteistyöhön liittyviä kysymyksiä. Muiden toimintaan liittyvät selonteot ovat osittain ratkaisuja sosiaalityöntekijöiden oman työn ongelmiin tai paikkoja, joissa ongelmia paikataan. Muiden toimintaan liittyvinä selontekoina löytyi sosiaalityöntekijöiden puheesta viisi erilaista toisten työhön liittyvää asiaa tai ratkaisua oman työn ongelmiin. Mielenkiintoista on, että toisten työhön liittyvä sosiaalityöntekijöiden puhe sisältää hyvin vähän kritiikkiä muiden toimijoiden työtä kohtaan. Ainut sosiaalityöntekijöiden esittämä kritiikki liittyy asiakkaiden priorisointiin työvoimatoimessa.

Taulukko 9. Sosiaalityöntekijöiden muiden toimintaan liittyvät selonteot.

MUIDEN TOIMINTAAN LIITTYVÄT SELONTEOT	LUKUMÄÄRÄ
Työvoimatoimessa asiakkaiden priorisointi	1
Yhteistyötä voisi olla laajemmin	3
Diakoniatoimella aikaa kuunnella	2
Työttömien yhdistykset merkittävinä toimijoina	2
Lisäpalveluina projekteja	2
YHTEENSÄ	10

Analyysini etenee niin, että paneudun ensin aineisto-otteisiin, joissa sosiaalityöntekijät käsittelevät omaan työhönsä liittyviä ongelmia. Sen jälkeen analysoin muihin toimijoihin liittyviä selontekoja ja lopuksi selontekoja, jotka kertovat siitä, miten tai missä sosiaalityöntekijöiden esille ottamia ongelmia heidän kertomansa mukaan paikataan, ainakin osittain.

6.5 Sosiaalityöhön liittyvät ongelmat

Sosiaalityöntekijät kategorioivat haastattelun vuorovaikutuksessa omaa työtänsä ja toivat esille työhönsä liittyviä ongelmia seuraavasti.

6.5.1 Kiire asiakastyössä

Sosiaalityöntekijä selvittää aineisto-otteessa omaa toimintaansa asiakastyössä. Haastattelun kuluessa on puhuttu edellä asiakkaan sosiaalisista suhteista. Viimeisenä haastateltava vastaa vielä kysymykseen, joka koskee pitkään työttömänä olleiden asiakkaiden viranomaissuhteita, ja alkaa samalla puhua omaan työhönsä liittyvistä huolista, erityisesti aikuisten asiakkaiden kanssa tekemässään työssä.

Aineisto-ote1.⁷

H: No mennään vielä yksi suhde. Onko asiakkailla viranomaissuhteita?
Asiantuntijasuhteita?

Stt: Kyllä niitä näyttää olevan mutta vallan mä olen huolissani tästä
pitkäaikaistyöttömien viranomaissuhteistakin ihan sen vuoksi että jos mä
ajattelen meidän sosiaalitoimistoa esimerkiksi. Niin se et kun ajat on hirveen
vähissä.

H: Hm

Stt: Et hirveä kiire.

H: Hm

Stt: Joka paikassa on mieletön kiire

H: Hm

Stt: Niin tavallaan ei ole aikaa. Mulla, mä en pysty kun tietyn määrän asiakkaita
tapaan kuukaudessa mulla ei ole kun joku puoli tuntia aikaa

⁷ H = haastattelija, Stt = sosiaalityöntekijä

H: Per asiakas

Stt: Per asiakas kuukaudessa niin. Niin, niin (huokaa). Tiedän et he tarvitsisi sosiaalityötä mutta koska mä en kotiportille ota sitä jonoa vastaan ni se raja on vedettävä johonkin.

(...)

Stt: Tämmöset ihmiset jotka ovat olleet monta, monta vuotta työttöminä pitäisi pystyä paneutumaan siihen elämäntilanteeseen silleen oikein kunnolla.

H: Hm

Stt: Mut et lähinnä tässä munkin hommassa aikuissosiaalityössä se rajoittuu siihen rahan jakamiseen et ei kerta kaikkiaan niin ei ole aikaa et toisaalta mä inhoon tätä et ei ole aikaa sitä niinkun semmoista mantraamista tuntuu et se on se juttu minkä taakse tavallaan vetäytyy.

H: Hm

Stt: Mut että sitten täytyy taas työntekijän luoda omat rajansa

H: Hm

Haastattelemani sosiaalityöntekijä kertoo käytännön asiakastyön ongelmaksi ajanpuutteen. Työntekijä kategorisoi pitkään työttöminä olleet asiakkaat ”sosiaalityötä tarvitseviksi” ja itsensä kiireiseksi sosiaalityöntekijäksi, jolla ”ajat on vähissä”, jolla on vain ”puoli tuntia aikaa per asiakas” ja ”joka ei voi ottaa jonoa kotiportilleen”. Työntekijä rakentaa selonteossaan ristiriitaiset kategoriat asiakkaista, jotka tarvitsisivat sosiaalityötä, ja itsestään sosiaalityöntekijänä, jolla ei ole tarpeeksi aikaa tehdä asiakastyötä sillä tavalla kuin haluaisi ja pitäisi tarpeellisena. Asiakkaistaan ja itsestään työntekijän määrittelemät vastakohtaiset kategoriat toimivat sosiaalityöhön liittyvän ongelman kertomisen välineenä. Ongelmaksi rakentuu tässä kiireen tuoma ajanpuute työssä. Otteen loppupuolella työntekijä vahvistaa kiireen ongelmaa taas uusilla asiakkaisiin ja itseensä liittyvillä ristiriitaisilla kategorioilla luokittelemalla monta vuotta työttöminä olleet asiakkaat ”ihmisiksi, joiden elämään pitäisi pystyä paneutumaan kunnolla” ja itsensä työntekijäksi, jonka ”työ rajoittuu aikuis-sosiaalityössä vain rahan jakamiseen”.

Aineisto-ote on hyvä esimerkki siitä, miten ongelmasta puhutaan ristiriitaisten kategorioiden avulla. Tämän lisäksi puhe kiireestä ja rajallisuudesta on myös työntekijän omaa toimintaa oikeuttava selonteko. Työntekijä esittää, että hänen toimintansa ei ole esimerkillistä, mutta paikantaa syyn oman toimintansa ulkopuolelle eli siihen, että hänen on pakko toimia tietyllä tavalla. Instituution toiminta pakottaa

työntekijän ottamaan vain tietyn määrän asiakkaita kuukaudessa. Sosiaalityöntekijä valittaa tilannetta sanomalla, että asiakastyön raja on vedettävä johonkin.

Sosiaalityöntekijän puhe omaan työhön liittyvästä kiireestä ja rahan jakamiseen keskittyvästä toiminnasta ovat selontekoja sille, miksi hän joutuu hoitamaan asiakassuhteet tavalla, jota ei toivoisi. Otteen lopussa työntekijä kuitenkin sanoo inhoavansa ”mantraamista” eli puhetta siitä, että työssä ei ole tarpeeksi aikaa. Hän toteaa myös, että ajanpuutteen ja siitä jatkuvasti puhumisen taakse voidaan toisaalta helposti vetäytyä ja paeta vastuuta. Sosiaalityöntekijä sanoo samassa, että työntekijän on kuitenkin ”itse luotava oman työnsä rajat”. Työntekijä antaa toiminnalleen näin edelleen puolustavan selonteon kategorisoimalla itsensä työnsä rajat tunteväksi ammattilaiseksi.

6.5.2 Liian pieni työntekijämäärä

Ajanpuutteen lisäksi haastattelemani sosiaalityöntekijä toteaa työntekijämäärän vaikuttavan ratkaisevasti siihen, miten sosiaalityötä aikuisasiakkaiden parissa tehdään.

Aineisto-ote 2.

H: Eli mitä sun pitää katsoa?

Stt: Eli kun asiakas tulee mun luo hän yleensä haluaa varata toimeentulotukiajan.

H: Hm

Stt: Ja kyllä ihmisestä nyt tietysti jos hän on ollut pitkän aikaa työttömänä ynnä muuta niin täytyisi lähteä purkamaan sitä elämäntilannetta ja miettimään et mitä juttuja voitasi tehdä taikka ehdottaa jotain ryhmiä tai jotain tällaista. Mutta kun se aika on niin rajallinen.

H: Hm

Stt: Mä teen satakolmekymmentä toimeentulotukipäästästä, satakaksikymmentä kuukausittain.

H: Hm

Stt: Se on niin mieletön määrä kun kaikki muu pitää tehdä siinä sivussa ja (nauraen) että, että. Ei ole aikaa itsellä siihen, et mun mielestä se on puute. Mutta ei tämmöisellä työntekijämäärällä pysty paneutumaan aikuissosiaalityöhön.

H: Hm

Työntekijä kertoo, millaista pitkään työttömänä olleiden asiakkaiden parissa tehtävän asiakastyön tulisi olla. Hän toteaa, että asiakkaan elämäntilannetta täytyisi lähteä purkamaan ja tulisi miettiä, mitä aikuisasiakkaille voisi tehdä tai ehdottaa tehtävän. Näin hän puhuu sosiaalityön ammattitaitonsa ja -etiikkansa perusteella, että aikuisasiakkaiden tilanteeseen pitäisi paneutua nykyistä syvällisemmin. Työntekijän kategoria pitkään työttöminä olleista aikuisasiakkaista ”ihmisinä, joiden elämäntilannetta täytyisi lähteä purkamaan” rakentuu tässä aineisto-otteessa edellisen otteen tavoin pariksi ristiriitaiselle omaan työhön liittyvälle kategorialle. Työntekijä puhuu itsestään työntekijänä, jonka ”aika on rajallinen” ja joka tekee 120–130 toimeentulotukipäätöstä kuukausittain. Samalla hän jatkaa nauraen ja kategorisoi itsensä edelleen mielettömän määrän toimeentulotukipäätöksiä tekeväksi työntekijäksi, jonka pitäisi tehdä kaikki muu vaadittava työ ”siinä sivussa”, ja tarkoittaa tällä, että muu asiakkaiden vaikean elämäntilanteen vaatima työ tulisi tehdä toimeentulotukipäätösten lisäksi. ”Perusteellisempaa työntekijän paneutumista vaativan asiakkaan” kategoria ja työntekijän kategoriat itsestä ”työntekijänä jonka aika on rajallinen” ja ”mielettömän määrän toimeentulotukipäätöksiä tekevänä sosiaalityöntekijänä” muodostavat ristiriitaiset kategoriat, joiden avulla sosiaalityöntekijä kertoo työnsä ongelmasta. Työntekijä keventää naurulla itselleen suuren ongelman eli mielettömän työtaakkansa kertomista, jolloin todellinen ongelma tavallaan kerrotaan vitsinä (vrt. Sacks 1995a, 12–16; Silverman 1998, 2). Tämän otteen varsinaiseksi ongelmaksi rakentuu työntekijän toteamus otteen lopussa, ettei työntekijöitä ole tarpeeksi, jotta pystyttäisiin paneutumaan aikuissosiaalityöhön tilanteen vaatimalla tavalla.

Työntekijöiden riittämätön määrä ei mahdollista aikuisasiakkaiden asioihin paneutumista, koska sosiaalityöntekijän aika menee toimeentulotukipäätösten tekemiseen. Sosiaalityöntekijä myöntää, että työtä pitäisi tehdä toisin, mutta esittää selonteolla toiminnalleen oikeutuksen. Instituution antaman tehtävän puitteet estävät sosiaalityön ammattietiikan mukaisen hyvän sosiaalityön tekemisen: yksittäisellä työntekijällä on liian paljon työtä pelkässä tukipäätösten tekemisessä ja kunnallisessa sosiaalitoimessa on liian vähän työntekijöitä. Samalla kun selonteko sisältää työntekijän toimintaan liittyvän oikeutuksen, se luonnollisesti rakentaa myös instituutioon, työntekijän oman työpaikan tarjoamiin työn tekemisen resursseihin eli tässä tapauksessa kunnalliseen sosiaalitoimeen, liittyvän syytöksen.

6.5.3 Asiakkaita pyritään vain työllistämään

Seuraavassa aineisto-otteessa sosiaalityöntekijä puhuu siitä, miten hänen omasta mielestään sosiaalityöntekijän kuuluisi auttaa työttömiä aikuisasiakkaita.

Aineisto-ote 3.

H: No arvioisitko sä omaa tehtävääsi sitten tällaisten ihmisten elämässä? Mikä sun tehtävä on heidän elämässään? (pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden)

Stt: No kyllä mä ainakin toivoisin että meidän koko toimiston tehtävä olisi se että, että [katkos nauhassa] elämään omaa elämäänsä ja, ja se itsetunnon kohottaminen ja, ja semmoinen että, niidenkin elämällä on tarkoitus. Että ei se nyt siihen ole loppunut että työt ovat loppuneet. Ja se että niitä mahdollisuuksia [katkos nauhassa] semmoista mitä ei se välttämättä tarvitse olla aina se työ mikä tuo siihen sisältöä siihen päivään ja elämään, että sitä voisi olla jotain muutakin mitä pystyisi tarjoamaan niille.

(...)

H: Pitäisikö sun mielestä puuttua enemmän sitten siihen asiakkaan elämään? Kuka se olisi?

Stt: Pitäisi. No se on varmaan se, kuka eniten on siinä vaiheessa tekemisissä. Että eihän esimerkiksi me tulla kuvioihin vielä monenkaan työttömän kohdalla siinä vaiheessa kun ne jäävät työttömäksi. Ne saa ansiosidonnaisen päivärahan millä ne kuitenkin suht koht elää, että ei ne tarvitse toimeentulotukea. Niin kyllähän se silloin tietenkin ehkä on [katkos nauhassa] vaiheessa pitäisi puuttua. Että me tullaan sitten yleensä kuvioon vasta sen jälkeen kun se 500 päivää tulee täyteen ja siinä vaiheessa onkin jo sitten tosi vaikeata saada niitä mihinkään. Eikä se tietty meiltäkään mitään niin kauhean aktiivista se heidän innostaminen mihinkään ole. Mitä nytkin tuo pitkäaikaistyöttömien projekti on niin voisi ajatella että, et kun pääsisi tämmöiset ihmiset heti siihen porukkaan mukaan. Eikä se että sitä työttömyyttä on 5–10 vuotta takana niin.

Sosiaalityöntekijä puhuu omasta ja sosiaalitoimen tehtävästä työttömien aikuisasiakkaiden kanssa ilmaisuilla ”toivoisi” ja ”pitäisi”. Hän tuottaa oman ideaalin kuvauksen asiakastyöstä ja kertoo samalla asiakastyön dilemman, että toiminta työttömien asiakkaiden kanssa ei kuitenkaan ole tässä kuvatun ideaalin mukaista. Sosiaalityöntekijä kertoo, että hänen ja koko sosiaalitoimen tehtävä olisi kohottaa pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden itsetuntoa. Sosiaalityön tavoitteena myös olisi työntekijän mukaan vahvistaa työttömiä asiakkaita niin, että ihmisen elämällä on

tarkoitus työttömänäkin. Työntekijän mukaan työttömille asiakkaille pitäisi pystyä tarjoamaan muutakin kuin vain työtä. Lisäksi sosiaalityöntekijä tulkitsee ongelmaksi sen, että sosiaalitoimi ei välttämättä hoida asiakasta heti työttömyyden alussa. Hän toteaa, että viidensadan työttömyyspäivän jälkeen, jolloin asiakkaat tavallisesti vasta tulevat sosiaalitoimen asiakkaiksi, on ”sitten tosi vaikeata saada niitä mihinkään”. Samalla sosiaalityöntekijä toteaa, että asiakkaiden innostaminen ei ole kovin aktiivista myöskään sosiaalitoimen työntekijöiden puolelta. Sosiaalityöntekijä rakentaa selonteossaan ristiriitaiset kategoriat ”käytännössä tapahtuvan aikuisten työttömien asiakkaiden parissa tehtävän sosiaalityön” ja ”ideaalin aikuisasiakkaiden tilanteen vaatiman sosiaalityön” välille työttömien asiakkaiden auttamisessa. Hän rakentaa puheellaan sosiaalitoimen työntekijöitä sekä puolustavan että syyttävän selonteon suhteessa siihen, miksi hänen määrittelemänsä ideaalin kaltainen asiakastyö ei toteudu.

6.5.4 Vain perustyö pystytään hoitamaan

Aineiston sosiaalityöntekijä keskustelee seuraavassa otteessa kanssani siitä, mitä asiakkaan ja työntekijän kasvokkaisessa kohtaamisessa toimeentulotukea haettaessa vastaanotolla tulisi tapahtua ja mitä siinä tapahtuu. Sosiaalityöntekijä on edellä puhunut siitä, että asiakkaita tulisi kuunnella enemmän.

Aineisto-ote 4.

Stt: Hm mun mielestä ihan ensisijaisesti et sosiaalityötä jos ajatellen niin ensin pitäisi kuunnella ja miettiä että mitä tehtäisiin, mikä se sun tilanne on, että ei välttämättä edes tarvitse miettiä että mitä tehtäisi.

H: Hm

Stt: Kuuntelee että miten menee ja ja mitä sä haluaisit ehkä että muuttuisi sun elämässä ja muuta, että ei tällaiseen ole mihinkään aikaa

H: Hm. Mitä siinä vastaanotolla tapahtuu sitten. Mihin siinä on aikaa?

Stt: Siinä on tasan tarkkaan aikaa siihen että mä kysyn, no mitä kuuluu sitten lyödään paperi tiskiin tällainen ja tällainen lasku. No okei se on tietysti opittua se että tullaan toimeentulokisosiaalityöntekijän luo tai ajatellaan että se on se toimeentulotuki.

H: Hm

Stt: Mutta niin niin. Se sitten mitä kun mä sitä päätöstä teen niin jotakin kuulumisia kyselen samalla kun naputan konetta.

H: Hm

Stt: Et se on

H: Se on samalla koneen ja ihmisen kanssa?

Stt: Niin nimenomaan. Ja se että kone on tuolla mun selän takana, miten mä nyt istun elikkä mä olen aina sivuttain asiakkaaseen nähden. Niin, niin, niin jos mä haluan kertoa hänelle usein mä sitten kyllä kerron että mitä mä teen koko aika että mä tavallaan tuotan puhetta siitä mitä mä teen, mutta eihän se ole mitenkään yllättävää että mä nyt kirjoitan tänne että haet toimeentulotukea kesäkuulle ja

H: Hm

Stt: mitä sitten tehdään ja noin poispäin.

H: Hm

Stt: Että jotain kuulumisia kyselen siinä samalla. Mutta että koska se, on se perusjuttu mikä mun on saatava tehtyä

H: Niin

Stt: Niin sille ei voi mitään. Se menee näin.

Otteen alussa sosiaalityöntekijä luonnehtii edelleen ideaalia asiakkaan kohtaamistilannetta, sitä, mitä vastaanotolla tulisi voida tehdä: asiakasta tulisi kuunnella ja sitten miettiä, mitä hänen tilanteessaan pitäisi tehdä. Tämän jälkeen työntekijä tuottaa kuvauksen todellisesta tilanteesta asiakkaan ja itsensä kohtaamisessa. Työntekijä määrittää toimeentulotuen hakemistilannetta metaforalla ”lyödään paperi tiskiin”. ”Paperilla” työntekijä tarkoittaa laskua, jota asiakas hakee toimeentulotukena. Sosiaalityöntekijä jatkaa tilanteen luonnehdintaa ja kertoo, että kun hän harkitsee päätöstä, on luonnollista, että hän samalla naputtaa tietokoneelle asiakkaan tietoja ja kyselee asiakkaan kuulumisia. Työntekijä kertoo, että hän istuu asiakkaaseen nähden sivuittain tietokoneensa ääressä. Hän tulkitsee tilannetta ”perusjutuksi, joka on tehtävä”. Työntekijä on otteen edellä puhunut siitä, miten asiakasta tulisi kuunnella. Tämän otteen loppuosa kertoo päivittäisestä tilanteesta. Vastaanoton kohtaaminen asiakkaan ja työntekijä välillä on ”perusjuttu”, se, mikä täytyy instituution toimeksiantona pakostakin tehdä. Ilmaisut ”sille ei voi mitään” ja ”se menee näin” otteen lopussa rakentavat sosiaalityöntekijän puheessa tulkintaa asiakkaan kohtaamistilanteesta, johon sosiaalityöntekijä ei ole tyytyväinen, mikäli tilannetta vertaa hänen omaan, otteen alussa määriteltyyn ihanteeseensa tehdä asiakastyötä. Työntekijän selonteon ristiriitaiset, vastakohtaiset kategorisaatiot ”asiakasta kuuntelevasta ja yksilöllisesti kohtaavasta sosiaalityöntekijästä” ja ”pakollista perustyötä tekevästä sosiaalityöntekijästä” muodostavat työntekijän tämän aineisto-

otteen ongelmana kerrotun selonteon. Ongelmana ovat toimeentulotukeen liittyvä perustyö ja sen kirjaaminen asiakkaan läsnä ollessa tietokoneelle, jolloin myös työntekijä on asiakkaaseen nähden sivuittain. Työntekijä oikeuttaa ristiriitaiseksi kokemaansa tilannetta. Selonteon syytös paikantuu instituutioon, jota sosiaalityöntekijä edustaa, ja hän määrittää toimintansa perusjutuksi, jonka työntekijät ovat velvollisia tekemään.

6.5.5 Asiakkaan kohtaaminen puuttuu

Seuraavassa aineistolainauksessa sosiaalityöntekijä puhuu edelleen työntekijän ja asiakkaan kohtaamisen tärkeydestä erityisesti aikuisten parissa tehtävässä sosiaalityössä. Hänen haastattelupuheensa on vastausta haastattelijan kysymykseen, onko asiakkailla viranomaissuhteita.

Aineisto-ote 5.

(...)

Stt: Mut jotenkin niin kun eikä se ole pelkästään tämä toimisto, tiedän se on monet muut, on se et pitkäaikaistyöttömät saa lähettää paperinsa tänne kuukausi kuukauden jälkeen kirjallisena ja tehdään päätökset ja rahat menee taas tilille et se, se kohtaaminen puuttuu

H: Niin. Et he ei käy täällä.

Stt: Ei käy. Et se on tietysti sitäkin et jos ja kun on lapsiperheitä toimeentulotuessa niin tässä on sitten niin monta asiaa minulla itsellä siinä perheen takia, lasten takia

H: Hm

Stt: mietittävänä et heitä haluan nähdä ja heille mä järjestän sen ajan jostain. Mutta se et jos on yksinäisiä miehiä, yksinäisiä naisia

H: Hm

Stt: niin heidät on tavallaan pakko jättää tämän paketin ulkopuolelle, ei palvelupaketin siinä mielessä et se raha tulee, mutta että siitä puuttuu se kohtaaminen ja se kokonaistilanteen miettiminen.

Haastateltava rakentaa ensin ongelmaksi sen, että useasti sosiaalitoimiston aikuisasiakas ja sosiaalityöntekijä eivät kohtaa toisiaan. Toimeentulotukipäätökset tehdään usein kirjallisina niin, ettei asiakas edes käy sosiaalityöntekijän luona. Pitkään työttöminä olleet asiakkaat vain lähettävät kuukausittain toimeentulotukihakemuksensa

toimistoon ja saavat toimeentulotuen myöntämät rahat tililleen. Sosiaalityöntekijä ottaa sitten esimerkin poikkeuksesta, lapsiperheestä toimeentulotuen hakijana. Lapsiperheitä hän kertoo haluavansa tavata ja järjestää niille tapaamisajan ”jostain”. Aikuisasiakkaat työntekijä kategorisoi yksinäisiksi naisiksi ja miehiksi. Hän toteaa, että heidät on pakko jättää kohtaamatta ja tyytyä vain toimeentulotuen järjestämiseen kirjallisena. Sosiaalityöntekijä kategorisoi itsensä työntekijäksi, jonka on ”pakko laiminlyödä yksinäisiä mies- ja naisasiakkaita”, ja toisaalta työntekijäksi, joka ”haluaisi kohdata myös lapsettomat aikuisasiakkaat ja miettiä heidän kokonaistilannettaan”. Nämä kaksi työn tekemisen ääripäätä muodostavat vastakkaiset kategoriat, joilla työntekijä rakentaa tässä aineisto-otteessa työhönsä liittyvän ongelman. Kohtaaminen ja aikuisasiakkaan kokonaistilanteen miettiminen jäävät työntekijän mukaan puuttumaan asiakassuhteesta. Näin sanomalla hän antaa toiminnalleen selityksen yksinäisten aikuisasiakkaiden laiminlyömisestä ja puolustaa toimintaansa. Toisaalta puhe lapsiperheen kohtaamisesta tuo esille myös sen, että työntekijä kyllä pystyy järjestämään aikaa asiakkaan tapaamiseen ”jostain” silloin, kun hän sitä haluaa. Työntekijä tavallaan myös oikeuttaa ensisijaista työtään lastensuojelussa ja sitä, että hän jättää yksinäiset mies- ja naisasiakkaat kohtaamatta.

6.5.6 Lastensuojelun kautta sosiaalityötä aikuisille

Seuraavassa aineisto-otteessa työntekijä puhuu edelleen lastensuojelutyöstä ja sitä kautta tapahtuvan aikuisasiakkaiden kohtaamisesta sosiaalityössä.

Aineisto-ote 6.

H: Entä () (onko työntekijällä) aikaa?

Stt: Ei, mulla ei ole, ei, ei se on ihan selvä juttu. Että näitä mä mietin vielä näitä omia pitkäaikaistyöttömiä niin se että jotenkin mä olen pyrkinyt vielä panostaan sen takia, ehkä se on tämä lastensuojelu minkä kanssa näissä asioissa tulee jotkut pitkäaikaistyöttömät naiset. Kuitenkin heillä on näitä lapsia, niin mä olen niin vahvasti nähnyt sen työasian myös lastensuojelullisena asiana

H: Hm

Stt: Ja sitten olen tehnyt yhteistyötä työkkäriin. Niin, niin meidän suhde on niitten lapsien kautta siihen asiakkaaseen tullut semmoiseksi merkitykselliseksi, ei sillain, mä en ole ollut niissä tapauksissa se paha

sossuntäti, joka tulee ottamaan lapset pois vaan tavallaan se sossun täti, joka ohjaa sitä äitiä pääsemään välillä tuulettumaan kodin ulkopuolelle, että kyllä tällomaisia merkityksiä tietysti joidenkin kohdalla tulee, mutta että jotenkin mä näkisin että se on naisten kohdalla ehkä helpompi sitten puhua naiselle.

Sosiaalityöntekijä kertoo, että naispuolisiin pitkään työttöminä olleisiin asiakkaisiin syntyy kontakti lastensuojelutyön kautta. Hän selvittää lastensuojelutyössä syntyneessä suhteessa aikuisen asiakkaan ongelman, tässä tapauksessa äidin työttömyyden, olevan myös lastensuojelullinen asia. Tällaiseen aikuisasiakkaaseen työntekijä sanoo panostavansa. Hän kertoo tehneensä työttömän lastensuojelun asiakkaana olevan äidin asiakastyössä yhteistyötä myös työvoimatoimiston virkailijoiden kanssa. Suhde naispuoliseen aikuisasiakkaaseen on tullut merkitykselliseksi lasten kautta. Sosiaalityöntekijä kertoo osallistuneensa lapsen äidin työllistymisprosessiin, jotta äiti pääsisi pois kotoa välillä tuulettumaan. Näin tehdessään hän kokee lievittäneensä omaa negatiivista merkitystään äidin silmissä olevana ”pahana sossun tätinä, joka tulee ottamaan lapset pois”.

Työntekijä oikeuttaa toimintaansa aikuissosiaalityössä sillä, että lastensuojelutyö on ensisijaista työtä. Sosiaalityöntekijän työhön liittyväksi ongelmaksi rakentuu se, että lastensuojeluun löytyy aikaa, sen sijaan aikuissosiaalityöhön paneutuminen usein joudutaan laiminlyömään.

Sosiaalityöntekijä puhuu myös itsestään kahdenlaisella vastakkaisella kategoriolla suhteessa samaan asiakkaaseen sen mukaan, tekeekö hän asiakkaansa kanssa lastensuojelutyötä vai äidin omaan elämäntilanteeseen liittyvää työtä. Lastensuojelullisesta näkökulmasta työntekijä kategorisoi itsensä suhteessa asiakkaaseen ”pahaksi sossun tädiksi, joka ottaa lapset pois”. Jos taas sosiaalityöntekijä työskentelee saman äidin kanssa äidin itsensä työnhakuun liittyvissä asioissa, hän luokittelee itsensä työntekijäksi, joka muuttuu pahasta sossun tädistä ”työntekijäksi joka auttaa äitiä pääsemään tuulettumaan kodin ulkopuolelle”. Näin lastensuojelun kautta syntynyt suhde aikuisasiakkaaseen tulee sosiaalityöntekijän mukaan merkitykselliseksi. Tässä aineisto-otteessa sosiaalityöntekijän mukaan myös työntekijän ja asiakkaan sukupuolella on merkitystä, sen hän ilmaisee sanomalla: ”Naisen on helpompi puhua naiselle.”

6.5.7 Työntekijät vaihtuvat

Asiakkaan kohtaamiseen liittyy myös työntekijöiden samassa työtehtävässä oloajan pituus. Keskustelemme haastateltavan kanssa siitä, voiko viranomaissuhteista tulla asiakkaille merkittäviä.

Aineisto-ote 7.

H: Hm (.) No voiko viranomaissuhteista tulla sitten merkittäviä tällaisille asiakkaille jotka on pitkäaikaisia. (.) Esimerkiksi teidän työntekijöistä? Onko sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijä merkittävä henkilö?

Stt: Kyllä varmasti on jos sosiaalityöntekijät eivät vaihdu.

H: Hm

Stt: Mutta mä jäin miettimään et onko minulla nyt viides vai kuudes työntekijä, eri työntekijä tuolla työparina, tuolla yhdessä huoneessa et (naurahtaa) sillain.

H: Vuoden sisällä?

Stt: Niin siinä on ollut sijaisia ja kaikkea, koko aika on vaihtunut väki. Niin niin, niin että se, että miten siinä sitten voi tulla merkittäväksi sellainen ihminen, sitä en tiedä, mutta et kyllä mä olen huomannut että joillekin siis kun mä olen ollut tässä nyt meistä kolmesta tai meitä on kaksi tavallista sosiaalityöntekijää ja sitten on johtava työntekijä, mä olen ollut kaikista kauiten ja mä olen ollut vuoden ja kuukauden. (nauraa) Niin, niin, niin sillai huomaa et alkaa tulemaan semmoinen suhde kun on tavannut kuitenkin useammin vaikka se aika on rajallinen mutta että kuitenkin pikkuhiljaa alkaa kuulemaan niitä juttuja että miten toinen voi ja muuta semmoista. Mutta se tulee vähä vähältä sitten.

H: Hm

Stt: Että kyllä mä näkisin et se voi olla, mutta se vaatii aikaa.

H: Hm

Stt: Ja se että täytyy aistia sen että minkälaisella tuulella se asiakas aina on että että mitähän se kulloinkin aina haluaa. Mutta on ihan, kyllä mä olen tässä vaikka sanon että kiire on, niin jotakuta tunninkin kuunnellut ihan että ei siinä mitään että jos vaan pystyy sen järjestään

H: Hm. Mitä se sitten merkitsee, ylitöitäkö?

Stt: Se merkitsee sitä että kahvitauko jää väliin, lounastauko on se minimi kolkytminuuttia jos, jos mahdollisuus olisi jopa täällä puoleentoista tuntiin. Että yhdessä vaiheessa mutta niin, niin niistähän se nipistetään sitten aina pois.

Tässä aineisto-otteessa haastattelijan kysymys ”voiko sosiaalityöntekijästä tulla asiakkaalle merkittävä henkilö” johdattelee haastateltavan miettimään työntekijän ja

asiakkaan suhdetta. Sosiaalityöntekijän haastattelussa rakentaman tulkinnan mukaan viranomaissuhteista voi tulla asiakkaille merkittäviä, mikäli työpaikassa pysyy sama työntekijä pidempään. Hän kategorisoi itsensä tässä sosiaalitoimistossa ”kaikista kauimmin olleeksi työntekijäksi” siitä huolimatta, että hän on ollut kyseisessä sosiaalitoimistossa työssä vasta vuoden ja kuukauden! Työntekijä kertoo, että hänen työparinsa on vaihtunut vuoden aikana viisi tai kuusi kertaa. Hän puhuu sosiaalityöhön liittyvästä työntekijöiden suuresta vaihtuvuudesta nauraen tässä otteessa kaksi kertaa. Ensin hän sanoo nauraen, että hänen sosiaalitoimistossaan on vaihtunut työntekijä viisi tai kuusi kertaa vuoden aikana. Ja lisäksi hän nauraa, kun kertoo omaksi työssäoloajakseen samassa paikassa runsaan vuoden, joka on pidempi kuin kenenkään muun sosiaalityöntekijän työaika siellä. Työntekijä keventää naurulla työntekijöiden vaihtuvuutta, joka tässä aineisto-otteessa määrittyy samalla sosiaalityön ongelmaksi. Samalla työntekijän nauru myös osoittaa tilanteen pulmallisuuden.

Työntekijän mukaan viranomaissuhteista voi tulla asiakkaalle merkittäviä, mutta että näin tapahtuisi, tarvitaan yhteistä aikaa. Sosiaalityöntekijä kertoo kuunnelleensa asiakasta jopa tunninkin ajan silloin, kun asiakas on puhetuulella. Jos näin haluaa tehdä, ylimääräinen aika kohtaamiseen pitää ottaa työntekijän lounas- ja kahvitauoista. Ongelmaksi rakentuu sosiaalityöntekijän selonteossa se, että työntekijöiden tiheä vaihtuminen sosiaalitoimessa hankaloittaa asiakkaan hyvää kohtaamista. Ongelmaksi työntekijän ja asiakkaan merkittävälle suhteelle rakentuu tarpeeksi pitkän asiakassuhteen puute sosiaalityössä. Toisaalta työntekijä puhuu otteen lopussa myös itsestään työntekijänä, ”joka jättää kahvitauon väliin” tai ”joka nipistää lounasajasta”, jotta voisi olla ”asiakasta joskus tunninkin kuunteleva työntekijä”. Sosiaalityöntekijän puheessa rakentuu kaksi vastakkaista kategoriaa itsestä: ”kiireinen sosiaalityöntekijä” ja ”asiakkaan kuunteluaikaa omasta ajasta järjestävä työntekijä”.

6.5.8 Kynnys sosiaalitoimistoon

Keskustelemme haastattelussa myös siitä, jäävätkö jotkut työttömät asiakkaat tulematta sosiaalitoimistoon, vaikka heillä olisikin toimeentulotuen tarve.

Aineisto-ote 8.

H: Onko työttömiä jotka eivät tule?

Stt: On. Kyllä se joillekin yhä edelleenkin on se kynnyks että, että ne elää alle sen toimeentulotuen rajan mieluummin kun käyvät täällä.

H: Että on kynnyks tulla tähän?

Stt: On että onhan se varmasti laskenut paljon siitä, mitä se on ollut mutta että varsinkin joillain vanhemmilla ihmisillä jotka ovat jääneet työttömiksi niin, niin niillä se kynnyks on.

H: Millä tavalla se näkyy tai kuuluu?

Stt: No se näkyy sillain että, että ilmeisesti sitten heidän on helpompi ottaa yhteyttä esimerkiksi meidän seurakunnan työntekijöihin ja sieltä tulee sitten tällaisia huolestuneita yhteydenottoja että, että he on nyt katsoneet tilanteen siksi, että sillä olisi ollut jo pitkään oikeus toimeentulotukeen mutta ei ole hakenut ja nyt on ajauduttu sitten siihen että laskuja on maksamatta ja, ja sitten yritetään yhteistyössä niitä hoitaa.

H: Onko seurakunnan kautta sitten helpompi tulla sosiaalitoimistoon?

Stt: Ilmeisesti. Koska kyllä niitä yhä edelleen tulee niitä ilmoituksia että, että ne ovat käyneet seurakunnan työntekijän vastaanotolla ja kertoneet näitä murheitaan ja sitten sieltä työntekijä on saanut luvan ottaa yhteyttä ja se tulee usein vielä niin että, että se seurakunnan työntekijä ottaa yhteyden tänne saatuaan sen luvan ja varaa ajan sitten henkilölle, joka sitten vasta tulee, tulee tänne.

Sosiaalityöntekijä rakentaa selonteossaan ongelman siitä, että sosiaalitoimistoon tulemiseen ei pitäisi liittyä kynnyks, mutta joillekin työttömille asiakkaille kynnyks on vielä olemassa. Erityisesti vanhemmilla asiakkaila, jotka ovat jääneet työttömiksi, voi olla sosiaalityöntekijän mukaan vaikeaa tulla hakemaan apua sosiaalitoimistosta esimerkiksi toimeentulotukena siinäkin tapauksessa, että toimeentulotuen tarve olisi ollut jo pitkään olemassa ja asiakkaalla on jo monia laskuja maksamattomina. Työntekijän kuvauksen mukaan tällaisten asiakkaiden on helpompi ottaa yhteyttä seurakunnan diakoniatyöntekijään, joka soittaa asiakkaan puolesta huolestuneena sosiaalitoimistoon ja varaa ajan sosiaalityöntekijälle. Asiakas, jolla on kynnyks muuten tulla sosiaalitoimeen hakemaan toimeentulotukea, tulee sinne diakoniatyöntekijän saattamana. Sosiaalityöntekijä puhuu sosiaalitoimesta ”korkean kynnyksen paikkana” joillekin vanhemmille työttömille asiakkaille ja diakoniatoimesta ”matalan kynnyksen paikkana”. Ongelmaa paikataan yhteistyöllä diakoniatoimen ja sosiaalitoimen välillä niin, että seurakunnan diakoniatyöntekijä varaa ajan sosiaalitoimistoon asiakkaalle, jolla on kynnyks tulla sinne vasta saatuaan asiakkaalta luvan yhteydenottoon.

6.6 Muihin toimijoihin liittyvät selonteot

Olen kuvannut edellä, miten sosiaalitoimiston sosiaalityöntekijät puhuivat haastattelutilanteessa sosiaalityöhön liittyvistä ongelmista työttömien aikuisasiakkaiden parissa. Sosiaalityöntekijät puhuivat haastattelussa rakentuvissa selonteoissaan myös muista toimijoista. Näihin liittyvät selonteot ovat yhtäältä kritiikkiä muita toimijoita kohtaan, mutta toisaalta ne kertovat enimmäkseen paikoista ja tavoista, missä ja miten sosiaalityöntekijöiden selonteoissa esille tulleita työttömien asiakkaiden parissa tehtävän sosiaalityön ongelmia paikataan. Itse asiassa kritiikkiä toisten toimijoiden työtä kohtaan on aineistossa hyvin vähän.

6.6.1 Priorisointi vie ihmisyyden arvot vähemmälle

Lähes ainoa sosiaalityöntekijöiden esille ottama muiden toimijoiden työhön liittyvä kritiikki liittyy asiakkaiden priorisointiin. Seuraava aineistolainaus on sosiaalityöntekijän selonteko, joka liittyy työvoimatoimiston työhön työttömien asiakkaiden kanssa.

Aineisto-ote 9.

Stt: Sitten nämä suhteet mitä työvoimatoimistoon on olemassa niin, niin.

Tiedän aika hyvin että siellä se raja tulee vastaan, että jos olet pitkäaikaistyötön vähän jo alkaa olla semmoisia kysymysmerkkejä että mikäs, hei, tässä ihmisessä on tavallaan, en mä nyt tiedä, onko se vikana vai mitä tällaista hämärää tässä jutussa on, kun ei hän ole saanut töitä. Niin hekään ei välttämättä ihan kauheasti pysty panostamaan. Et semmoinen priorisointi mikä tulee joka paikassa

H: Hm

Stt: vastaan et niin tavallaan ehkä ne ihmisyyden arvot ne jäävät vähemmälle että se on sitten se semmoinen tulos mikä puhuu.

H: Hm

Stt: Että ehkä on voinut ihminen arvostella esimerkiksi työkkärin toimintaa mutta että joka tapauksessa kyllähän sielläkin tulee se vastaan et kenen kanssa kannattaa kauheesti työskennellä.

Sosiaalityöntekijä kategorisoi pitkään työttöminä olleet työvoimatoimiston asiakkaat ”ihmisiksi joissa on tavallaan vikaa”, ”häneksi, joka ei ole saanut töitä” ja ”asiakkaiksi

kenen kanssa kannattaa ja ei kannata työskennellä”. Sosiaalityöntekijä puhuu siitä, kuinka työvoimatoimiston työntekijätkään eivät pysty panostamaan pitkään työttöminä olleisiin asiakkaisiin vaan asiakkaat on priorisoitava tärkeysjärjestykseen. Työttömien asiakkaiden kohdalla priorisointi tarkoittaa niitä, jotka ovat mahdollisia palkkatyöhön työllistyviä asiakkaita. Sosiaalityöntekijä toteaa, että priorisointi puhuu työn tuloksesta, joka jättää pelkän ihmisyyden arvon vähemmälle. Haastateltava silti puolustaa työvoimatoimen työntekijöihin kohdistuvaa mahdollista arvostelua selityksellä, että myös työvoimatoimi instituutiona asettaa työntekijöilleen ehtoja asiakkaista, joiden kanssa kannattaa työskennellä. Sosiaalityöntekijä toteaa lopuksi, että priorisointi johtaa kannattavuuden näkökulmasta työhön, jossa ihmisyyden arvot jäävät vähemmälle. Hänen rakentamansa ongelma on tässä: heikoimmat, pitkään työttöminä olleet asiakkaat, jotka eivät mahdollisesti työllisty, on jätettävä sivuun tai jopa hoitamatta.

Asiakkaiden priorisointiin kohdistuvasta kritiikistä huolimatta haastateltavan puhe on työvoimatoimiston työntekijöiden työn puolustamista. Sosiaalityöntekijä kategorisoi työvoimatoimiston työntekijät ”asiakkaita priorisoiviksi” mutta määrittää työvoimatoimen työntekijät samassa aineisto-otteessa myös työntekijöiksi, ”jotka eivät pysty panostamaan” nimenomaan niihin asiakkaisiin, joita ei aseteta etusijalle. Ongelmaksi rakentuu se, että pitkään työttömänä olleet asiakkaat eivät ole etusijalla työvoimatoimenkaan työssä, koska asiakkaiden kannattavuusjärjestykseen laittaminen on työvoimatoimen tehtävän, aktivointipolitiikan ja kansalaisten palkkatyön kautta yhteiskuntaan liittämisen mukaista institutionaalista toimintaa.

6.6.2 Seurakunnan ihmisillä aikaa kuunnella

Sosiaalityöntekijä jatkaa aikuisten asiakkaiden parissa tehtävän asiakastyön selvittämistä puhumalla seurakunnan diakoniatoimen asiakastyöstä verrattuna sosiaali-toimessa tehtävään asiakastyöhön.

Aineisto-ote 10.

Stt: Että jotenkin viranomaisia ajatellen niin ehkä sitten tämmöiset seurakunnan ihmiset että heillä mä koen että on aikaa kuitenkin kuunnella.

H: Hm

Stt: Että tavallaan siinä kun se tehtävä ehkä jotenkin näkyy kyllähän sieltäkin haetaan ruokaan rahaa tai jotain näin mutta se on kuitenkin ehkä mielletään enemmän semmoiseksi keskustelevalksi se tapaaminen.

H: Hm

Stt: Et he mun mielestä pystyy vielä ainakin osittain ottamaan ihmiset vastaan semmoisena kokonaisuutena ja kuuntelemaan ja ettei heti paloittele johonkin että niinkun mun täytyy katsoa et no niin se raha-asia

H: Hm

Stt: Taikka työkkärissä se työllistyminen.

Sosiaalityöntekijä vertaa omaa ja työvoimatoimiston asiakastyötä seurakunnan diakoniatoimen tekemään asiakastyöhön. Hän kategorisoi seurakunnan ihmiset sellaisiksi, ”joilla on aikaa kuunnella” toista ihmistä. Sosiaalityöntekijän mukaan diakoniatyössä asiakkaan tapaaminen mielletään keskustelevalksi; siellä pystytään ottamaan ihmiset vastaan kokonaisuutena, koska diakoniatyöntekijät eivät joudu paloittelemaan tehtävänsä. Oman tehtävänsä sosiaalityöntekijä sanoo olevan asiakkaan raha-asioista huolehtimista, ja työvoimatoimen tehtävänä on asiakkaan työllistäminen. Aineistolainauksessa tulee esille sosiaalitoimen ja työvoimatoimen toiminnan institutionaalinen vastuu, mutta puhe sisältää samalla myös hyvän asiakastyön etiikan kannalta mainittujen instituutioiden toimintaan kohdistuvan kritiikin. Vastakkaiset selonteon ongelman rakentavat kategoriat ovat yhtäältä ”seurakunnan työ, jossa on aikaa kuunnella asiakasta” ja ”ottaa asiakas kokonaisuutena” ja toisaalta ”sosiaalityö, joka paloittelee työn asiakkaan raha-asioden katsomiseen” tai ”työvoimatoimen työ, jossa kiinnitetään huomio vain asiakkaan työllistymiseen”. Työntekijä kuvaa seurakunnan diakoniatyötä asiakastyön etiikan näkökulmasta onnistuneena, mutta korostaa samalla erilaista institutionaalista vastuuta ja toimintaedellytyksiä julkisen sektorin ja kolmannen sektorin, kunnan ja seurakunnan välillä. Sosiaalityöntekijän puhe on tavallaan kritiikkiä omaa työtä kohtaan. Ongelmaksi mutta samalla myös ongelman ratkaisuksi rakentuu se, että seurakunnan diakoniatoimi joutuu paikkaamaan sosiaalitoimen ja työvoimatoimen työtä, jossa hyvän asiakastyön tekemisen puitteet eivät työntekijän mukaan mahdollistu niin hyvin kuin seurakunnan diakoniatyössä.

6.6.3 Yhteistyötä laajemmassa mitassa

Kun puhumme yhteistyöstä seurakunnan diakoniatoimen kanssa, tulee haastattelun sosiaalityöntekijän puheessa esille yhteistyö myös muiden moniammatillisen verkoston toimijatahojen kanssa.

Aineisto-ote 11.

H: Oletteko te muuten seurakunnan diakoniatoimen kanssa yhteydessä?

Stt: Joo, kyllä me ollaan sillain että, et me pari kertaa vuodessa pidetään semmoisia ihan yhteisiä palavereja missä me mennään asioita läpi ja, ja kyllä he sitten aika [katkos] heidän luona ja. Ja sitten tietenkin tuo on vielä yhdistänyt meidän toimintaa just tuo päiväkeskus että sen yhteydessä ollaan tekemisissä sitten.

H: Onko muita tällöisiä tahoja joiden kanssa yhteistyö [katkos] tai toimiiko se sen diakonian kanssa?

Stt: Kyllä se toimii sen diakonian kanssa, ainakin mun mielestä. Mutta että kyllähän me sitten yhteistyötä just tehdään työkkärinkin kanssa ja, ja se voisi tietty olla vielä laajemmassa mittasuhteessa että nyt se lähinnä on niitten alle kaksvitosten työttömien nuorten kanssa, mutta että kyllähän meillä sitten on niin kun ihan ympäristökuntien kanssa, on aika paljon yhteistyötä.

Sosiaalityöntekijä puhuu onnistuneesta, joskin vain pari kertaa vuodessa palaveritasolla tapahtuvasta yhteistyöstä diakoniatoimen kanssa. Haastattelija pyytää työntekijää kertomaan muista yhteistyötahoista ja palaa vielä lopuksi kysymyksellään yhteistyöhön diakoniatoimen kanssa ja kysyy toimiiko yhteistyö diakoniatoimen kanssa. Työntekijä kertoo, että ainakin hänen mielestään yhteistyö seurakunnan diakoniatoimen kanssa toimii. Samalla hän ottaa esille myös yhteistyön työvoimatoimen kanssa. Ongelmaksi työntekijä määrittelee sen, että työssä olisi tarve laajemmasta yhteistyöstä työvoimatoimen kanssa, mutta tarpeeseen ei käytännössä voida vastata, sillä haastatteluhetkellä yhteistyötä on työvoimatoimen ja sosiaalitoimen välillä työntekijän kertoman mukaan pääasiassa vain alle 25-vuotiaiden työttömien nuorten asiakkaiden kanssa. Pitkään työttömänä olleet asiakkaat eivät ole niitä, joihin kannattaa keskittää voimavaroja työntekijän edellä kuvaaman asiakkaiden priorisoinnin idean mukaisesti. Yhteistyötä tehdään sosiaalityöntekijän kertoman mukaan kuitenkin myös ympäristökuntien kanssa, millä hän todennäköisesti tarkoittaa ympäristökuntien sosiaalityöntekijöiden välistä yhteistyötä.

6.6.4 Työttömien yhdistykset merkittävänä toimijoina

Sosiaalityöntekijä kuvaa verkoston muita toimijoita ja vastaa samalla kysymykseen, mikä auttamistaho on hänen mielestään avainasemassa pitkään työttöminä olleiden aikuisasiakkaiden kohtaamisessa.

Aineisto-ote 12.

H: Mikä taho siinä sinun mielestä olisi niin kun avainasemassa, mikä viranomaistaho? (pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden auttamisessa)

Stt: No kyllä mä sillain ajattelen niin kun että, että tietty me ollaan itse niin kun se yksi taho, joka ollaan sillain kuitenkin avainasemassa niin kun näissä. Mutta että kyllähän se sitten toi työkkäri on meidän kanssa. Mutta että kyllä siinä sitten tulee just nämä, nämä työttömien omat yhdistykset, miten aktiivisesti ne toimii paikkakunnalla [katkos] ja joillakin kunnilla on tosi aktiiviset yhdistykset, jotka vievät asiaa eteenpäin. Mutta sitten joskus jää miettimään sitä, että jääkö se sitten vaan niin kun se että, että sitä ei sitten laajenneta että, että se on vaan niin kun sen yhdistyksen sisällä tapahtuvaa toimintaa että sitten kuitenkin ne ulkopuoliset tahot, yhteistyötahot puuttuu siitä.

Haastattelijan kysymys johdattelee sosiaalityöntekijää, miettimään, mitkä tahot ovat avainasemassa olevia pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden kanssa työskenneltäessä. Sosiaalityöntekijä kategorisoi oman toimialansa, sosiaalitoimen, avainasemassa olevaksi auttamistahoksi pitkään työttöminä olleiden aikuisasiakkaiden työssä. Toinen hänen esille ottamansa työttömälle tärkeä viranomaispaikka on työvoimatoimisto.

Haastattelijan teemana oli pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden auttamiseen liittyvät viranomaistahot ja erityisesti se, mikä taho on avainasemassa. Mielenkiintoista otteessa on, että mainittuaan lyhyesti sosiaalitoimen ja työvoimatoimen avainasemassa olevina viranomaisten auttamistahoina työntekijä alkaakin puhua kolmannen sektorin toimijoista, työttömien omista yhdistyksistä, jotka eivät ole viranomaistaho. Hän sanoo, että on työttömien yhdistyksiä, jotka toimivat joillakin paikkakunnilla oikein aktiivisesti ja ajavat työttömien asioita eteenpäin. Näin sosiaalityöntekijä kategorisoi työttömien omat yhdistykset pitkään työttöminä oleville asiakkaille merkittäviksi tahoiksi. Ongelmaksi sosiaalityöntekijän yhdistysten toimintaa kuvaavassa selonteossa rakentuu kuitenkin se, että yhdistysten toiminta jää usein vain yhdistyksen sisällä tapahtuvaksi aktiviteetiksi, koska yhdistyksiltä puuttuu ulkopuolisia yhteistyötahoja.

Tarvetta olisi laajentaa työttömien yhdistysten toimintaa työntekijän mukaan myös ulkokuulisten yhteistyötahojen suuntaan.

6.6.5 Lisäpalveluina projekteja

Muista toimijoista puhuttaessa sosiaalityöntekijä puhuu projektityön merkityksestä:

Aineisto-ote 13.

H: Joo. Kuin kauan tämä on ollut?

Stt: Tämä tilanneko?

H: Hm

Stt: No, se on ollut koko aika kun mä olen ollut täällä töissä, et tähän on ihan uskomaton tämä tämän kaupungin tilanne (naurahtaa), et sillain jos ajattelee tätä projektia niin se on, että siinä mielessä tullut tarpeeseen, et tavallaan, jolla on aikaa, jollakulla on aikaa näille pitkäaikaistyöttömille vaikka ei heitä ole kovin montaa siinä mukana ollutkaan, mutta joka tapauksessa jollain on ollut se aika. Että se että mulla ei ole aikaa sellaiseen, ei ole mun työparillani, ei kellään täällä.

H: Hm

Stt: Että tavallaan ne täytyy sitten olla jo jotain tämmöisiä lisäpalveluita, projekteja tai jotain minkä kautta tällaisiin ryhmiin sitten päästään käsiksi.

Sosiaalityöntekijä on tuonut haastattelun kuluessa useita kertoja esille omassa työssään esille sen, että asiakastyöhön ei ole sosiaalitoimessa tarpeeksi aikaa. Ajanpuutteen ongelma toistuu tässäkin aineistolainauksessa. Sosiaalityöntekijä sanoo, että kenelläkään sosiaalitoimistossa ei ole aikaa, jota pitkään työttöminä olleiden asiakastyö vaatisi. Projektityö on tällaisille asiakkaille tarpeellinen lisäpalvelu. Työntekijä esittää omalle ja kollegoinaan toimivien sosiaalitoimen sosiaalityöntekijöiden toiminnalle puolustavan selityksen. Projektityö on työntekijän mielestä ratkaisu, tarpeellinen lisäpalvelu pulmalliseen tilanteeseen sosiaalitoimessa aikuisasiakkaiden kanssa tehtävässä työssä. Sosiaalityöntekijä puhuu kaupungin uskomattomasta tilanteesta tavallaan toivosta luopuneena. Koska kenelläkään ei ole aikaa pitkään työttöminä olleille aikuisasiakkaille, projektit ovat tarpeellinen vaihtoehto paikkaamaan tilannetta. Sosiaalityöntekijä puhuu oman kaupungin tilanteesta nauraen. Haastatteluvuonna kyseisen kaupungin pitkään työttöminä olevien asukkaiden prosentti on erittäin korkea. Työntekijä keventää vakavan yhteiskunnallisen ongelman kertomista naurulla.

6.7 Oman ja muiden toiminnan selonteojen funktiot

Tämän luvun analyysin tehtävänä on ollut tarkastella, miten sosiaalityöntekijät tekevät selkoa omasta ja yhteistyökumppaniensa työstä. Lisäksi tarkastelin, millaisia työttömien aikuisasiakkaiden parissa tehtävän työn ongelmia sosiaalityöntekijöiden selonteissa paikantuu.

Luvun analyysi toi esille sen, että sosiaalityöntekijöiden puhe sisältää paljon ”pitäisi”-puhetta. Tavallaan koko puheen yhteisenä piirteenä voidaan nähdä se, että sosiaalityöntekijät käsittelevät selonteissaan yhtä suurta ongelmaa, joka rakentuu ristiriidasta tällä hetkellä tehtävän sosiaalityön ja sen sosiaalityön välille, jota sosiaalityöntekijät itse ammattietiikkansa mukaisesti haluaisivat tehdä ja jota he myös näkevät työttömien aikuisasiakkaiden elämäntilanteen vaativan. Sosiaalityöntekijät rakentavat puheessaan jännitteen, joka syntyy kunnallisen sosiaalitoimen instituution tämänhetkisten reunaehtojen salliman huonon sosiaalityön ja ideaalin, hyvän ammattietiikan mukaisen sosiaalityön välille. Lyhyesti sanottuna sosiaalityö työttömien aikuisten parissa ei ole sosiaalityöntekijöiden mukaan sitä, mitä sen pitäisi olla.

Sosiaalityöntekijöiden selonteot sisältävät paljon vastakohtaisia ja ristiriitaisia kategorioita omasta työstä. Työntekijät rakentavat selonteissaan vastakohtaisten kategorioiden avulla omaan työhönsä liittyviä ongelmia. Esimerkiksi sosiaalityöntekijät kategorisoivat itsensä ”työntekijäksi, jolla on mieletön kiire” ja samassa luokittelevat työttömät aikuisasiakkaat ”asiakkaiksi, joiden elämäntilanteeseen pitäisi pystyä paneutumaan”. Vastakohtaisten kategorioiden avulla rakentuu tässä sosiaalityöntekijän selonteossa työhön liittyväksi ongelmaksi ”kiire työssä”. Vastakohtaisten kategorioiden avulla sosiaalityöntekijät rakentavat puheessaan lukuisia omaan työhönsä liittyviä ongelmia, joita kiireen lisäksi ovat: liian vähäinen työntekijämäärä ja usein vaihtuvat työntekijät, aikuisasiakkaan kohtaamisen puute sosiaalitoimessa ja se, että asiakkaille pitäisi pystyä tarjoamaan muutakin kuin työtä. Analyysin esille tuomia työhön liittyviä ongelmia on myös se, että sosiaalityöntekijöillä ei ole aikaa kuunnella asiakasta ja sosiaalitoimessa voi tehdä vain perustyön keskittymällä asiakkaan toimeentulotukeen. Lisäksi ongelmaksi selonteissa rakentuu se, että lastensuojelu on etusijalla aikuisten parissa tehtävään työhön verrattuna.

Sosiaalityöntekijöiden puheen analyysi paljastaa, että työntekijät kategorisoivat selonteissaan myös muita toimijoita. Näiden selontekojen avulla rakennetaan edelleen omaan työhön liittyviä ongelmia tai ratkaisuja esitettyihin ongelmiin. Kun sosiaalityöntekijät puhuvat muiden työstä, he kritisoivat asiakkaiden priorisointia työvoimatoimessa, mutta samalla puolustavat työvoimatoimen työntekijöitä sillä, etteivät työntekijät sielläkään pysty panostamaan pitkään työttöminä olleisiin asiakkaisiin. Yhteistyötä tulisi sosiaalityöntekijöiden mielestä siksi lisätä myös yli 25-vuotiaiden asiakkaiden työssä työvoimatoimen ja sosiaalitoimen välillä. Sosiaalityöntekijät puhuvat seurakunnan diakoniatoimesta sosiaalitoimen paikkaajana silloin, kun seurakunnan työntekijä madaltaa kynnystä tulla sosiaalitoimistoon varaamalla asiakkaalle ajan sosiaalitoimeen. Muutenkin seurakunnan kuunteleva työtapa rakentuu sosiaalityöntekijöiden puheessa hyväksi asiakastyöksi, joka paikkaa sosiaalityössä tehtävää puutteellista asiakastyötä.

Sosiaalityöntekijöiden haastattelupuheen omaan tai toisten työhön liittyvät ristiriitaiset kategoriat tuovat esille sosiaalityöhön liittyviä ongelmia ja sitä, miten sosiaalityöntekijät ovat tavallaan mahdottoman tehtävän edessä suhteessa työttömiin aikuisasiakkaisiin. Kiteytetysti sanottuna, sosiaalityöntekijät rakentavat itselleen kategorian sosiaalityöntekijästä, joka ei voi tehdä työtään haluamallaan tavalla. Työntekijöiden puhe on näin myös moraalipuhetta, johon liittyy vahvasti hyvän sosiaalityön ammattietiikka. Näin työntekijöiden selonteilla on ongelmapuheen rakentumisen lisäksi myös toinen tehtävä: sosiaalityöntekijät oikeuttavat selonteillaan ammatillisesti puutteellista toimintaansa ja puolustavat itseään työntekijöinä moraalisesti.

Haastattelijan näkyvä osuus vuorovaikutuksessa on haastattelun kulussa suhteellisen pieni, mutta ei varmastikaan merkityksetön. Koska haastattelija edustaa sosiaalityön tutkijaa on tilanteisesti ja lähtökohtaisesti koko ajan näkymättömänä läsnä selontekovelvollisuus nimenomaan ammatillisesti oikeaoppisen ja eettisesti hyväksytyyn hyvän sosiaalityön tekemisestä.

Tämän analyysiosion otteet eivät sisällä lainattua puhetta ollenkaan. Sen sijaan naurua sosiaalityöntekijöiden puheessa on melko paljon. Naurulla kevennetään vakavien ja raskaiden työhön liittyvien ongelmien kertomista ja muutetaan ongelmien kertominen tavallaan vitseiksi.

Sosiaalityöntekijöiden kausaalisia selontekoja tutkineet Bull ja Shaw toteavat selontekojen liittyvän erityisesti tilanteisiin, jolloin asiat menevät huonosti. Työntekijöiden kausaaliset selonteot liittyvät myös tilanteisiin, jolloin ongelmalliselle tilanteelle ei voida tehdä yhtään mitään. Tutkijat mainitsevat, että ongelmatilanteet toimivat tavallaan laukaisijana kausaaliselle ammatilliselle selittämislle ja kutsuvat sosiaalityöntekijöiden selontekoja työntekijöiden ammatillisen työn henkiinjäämisvälineiksi. Sosiaalityöntekijöiden puheen analyysi omassa aineistossani osoittaa yhteneväisyyttä Bullin ja Shawin analyysin kanssa. Sen lisäksi, että sosiaalityöntekijöiden selonteot rakentavat työhön liittyviä ongelmia ja oikeuttavat ammatillisesti riittämättömän sosiaalityön tekemistä, sosiaalityöntekijöiden selonteot ovat kausaalisia. Sosiaalityöntekijät selittävät kausaalisesti mahdotonta työtilannettaan haastattelun vuorovaikutustilanteessa ja samalla rakentavat selonteoilla itselleen ulospääsyä, henkiinjäämisvälineitä mahdottoman työtilanteen keskellä.

Sosiaalityöntekijöiden kausaalisia selontekoja omassa analyysissäni voidaan verrata tämän luvun alussa esittämäni Bullin ja Shawin sosiaalityöntekijöiden työhön liittyvien selontekojen analyysistä syntyneeseen kuvioon.

Bull ja Shaw esittävät (kuvio edellä luvussa 6.1) sosiaalityöntekijöiden selontekojen olevan joko tunnustamista, puolustamista, oikeuttamista ja kieltämistä riippuen sosiaalityöhön liittyvän vastuun ja työhön kohdistuvan syytöksen hyväksymisestä tai kieltämisestä. Tutkijat toteavat nimenomaan työhön liittyvien ongelmatilanteiden synnyttävän sosiaalityöntekijöissä kausaalista selittämistä. Haastattelemani sosiaalityöntekijät yhtäältä hyväksyivät vastuunsa työttömien asiakkaiden tärkeinä auttajina ja samalla myös kielsivät oman vastuunsa ja omaan työhönsä kohdistuvat syytökset työtilanteessa esittämiensä ongelmien avulla. Näin sosiaalityöntekijöiden selonteot rakentuivat Bullin ja Shawin kuvioon suhteutettuna työntekijöiden omaan työhön liittyvien ongelmien tunnustamiseksi ja samalla myös oman työtilanteensa puolustamispuheeksi. Tunnustamisen ja puolustamisen lisäksi haastattelemani sosiaalityöntekijät myös oikeuttivat toimintaansa työnsä ongelmallisissa tilanteissa. Sitä vastoin kukaan haastattelemistani sosiaalityöntekijöistä ei kieltänyt vastuutaan työttömien asiakkaiden auttamiseksi tehtävässä työssä eikä myöskään sitä, että auttamistyön epäonnistumiseen kohdistuvat syytökset tämän hetkessä sosiaalityössä olisivat aiheettomia.

7 NEUVOTTELU PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄN KATEGORIAN JÄSENYYYDESTÄ

Tämän luvun analyysissä siirryn käsittelemään pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvän puheen rakentumista tutkimusaineistoni toisen ryhmän eli haastattemieni työttömien asiakkaiden puheessa. Keskityn tässä luvussa nimenomaan siihen, miten pitkään työttöminä olleet henkilöt puhuivat kanssani suhteessa heille ulkoapäin annettuun pitkäaikaistyöttömän kategoriaan.

Sacksilaiselle kategoriatutkimukselle on olennaista, että tutkijan analyysin kohteena ovat vuorovaikutukseen osallistuvien omat tavat käyttää ja valita kategorioita. Olennaista analyysin kannalta on, että kategoriat ovat tutkittavien itse valitsema merkityksiä eivätkä tutkijan tekemiä. Analyysimetodin keskeisin termi on jäsenyyuskategoria. Kun henkilö sijoittaa itsensä johonkin kategoriaan, hän myös asettaa itsensä valitsemansa kategorian jäseneksi. (Juhila 2004b, 20; Järviluoma & Roivainen 1997; 2003, 69–70; Mäkitalo 2002, 13; Nikander 2002, 10; Ruusuvuori 2001, 389–390; Sacks 1995a, 40–56; Silverman 1998, 74, 77.)

7.1 Toisten antama jäsenyyuskategoria ja sen vastustaminen

Sen lisäksi, että puhumme itse itsestämme valitsemillamme kategorioilla, myös toiset ihmiset, instituutiot ja kulttuuri, joissa elämme, kategorisoivat meitä jatkuvasti (Hester & Eglin 1997). Jokapäiväisen elämän vuorovaikutuksessa me joko otamme vastaan tai puramme meille ulkoapäin annettuja kategorioita. Voidaan sanoa, että vuorovaikutuksessa neuvottelemme meille tarjottujen kategorioiden jäsenyydestä.

David Silverman kirjoittaa Harvey Sacksin kategoria-analyysia käsitteleviin luentoihin viitaten siitä, miten kategoriat voivat olla sekä negatiivisessa että positiivisessa käytössä. Kategoriat saattavat esimerkiksi edistää rasismia tai tuottaa harmoniaa. Sacks painotti, että kategoriavalintamme ovat vahvasti sidoksissa

kulttuuriin. (Sacks 1995a, 41; Silverman 1998, 88–89.) Kategorioita käytetään kuvaamaan kulttuurisesti sopivaa ja sopimatonta toimintaa. Näin kategoriavalinnat sekä rakentavat että paljastavat kulttuurisia ja moraalisia käsityksiä. Toisaalta Sacks myös painotti sitä, että on tärkeää huomata, miten kulttuurin vaikutuksen rinnalla kategoriat ovat paikallisesti ja tilanteisesti vuorovaikutuksessa olevien puhujien tuottamia. Sacks korosti myös sitä, että kategoriat on suunnattu tietyille vastaanottajajoukolle (*recipient designed*), sillä samasta ihmisestä tai asiasta saatetaan eri tilanteissa käyttää lukuisia eri kategorioita. Silverman tulkitsee edelliseen liittyvänä esimerkkinä Sacksin luentoa amerikkalaisten autoilevien nuorten itsestään käyttämästä kategoriasta ”hotrodder” (nuori, joka ajaa vanhalla autolla, jossa on voimakas moottori). Sacks selittää sitä, miten kategoriavalintamme liittyvät tilanteisesti siihen, kenelle kategorian sisältämä kuvaus on suunnattu ja kuka omistaa kyseisen kategorian. Ei mikä tahansa auto ole kyseinen auto (”hotrod”) eikä kuka tahansa autoileva nuori ole ”hotrodder”. Sacks osoittaa, kuinka esimerkiksi aikuiset voisivat käyttää samoista nuorista toista kategoriata ”autoilevat lapset” (”kids in cars”). (Sacks 1995a, 171–174; Silverman 1998, 88–89.)

David Silverman viittaa Sacksin esimerkkiin siitä, miten sama henkilö tai asia voidaan kategorisoida tilanteisesti eri tavalla. Silvermanin viittaus kohdistuu kategoriatutkimusta käsittelevässä luvussani kaksi esillä olleeseen Sacksin analyysi-esimerkkiin Vietnamin sodassa olleesta lentäjistä. Sanomalehden reporteri kysyi Vietnamin sodassa olleelta lentäjältä moraalisen kysymyksen, miltä hänestä tuntui, kun joku todennäköisesti kuoli hänen pommeihinsa. Lentäjä käyttää vastauksessaan itsestään kategoriavalintaa ”sotilas”, jolla hän oikeuttaa ampumistaan (koska ampuminen on sotilaiden työtä), ja puhuu itsestään kategorialla, jolla hän asettaa itsensä moraalisesti suotuisaan asemaan. Sacks ottaa myös esille vastapuolen näkökulman siitä, miten taas pohjoisvietnamilaiset näkivät amerikkalaisen sotilaan ampumisen hänen oman näkemyksensä sijaan rikollisena toimintana. Sacks käyttää näistä kategorisaatioista termiä ”kilpailevat määritykset”. (Sacks 1995a, 307; Silverman 1998, 89–92.) Pitkäaikaistyöttömyyteen liittyy myös kilpailevia, jopa vastakkaisia määrityksiä liittyen siihen, kuka kategorisoi pitkäaikaistyöttömyyttä.

Sacks selittää edelleen, miten jokaiseen henkilöön, joka nähdään tietyn kategorian jäsenenä, helposti yhdistetään kaikki ne ominaisuudet, joita kyseisestä kategoriasta tiedetään. Ja se, mitä yhdelle ryhmän jäsenelle on tapahtunut yhdistetään helposti

tapahtuneeksi kaikille samaan kategoriaan kuuluville jäsenille. Näin muut saman kategoriaryhmän jäsenet saavat vastata siitä, mitä yhdelle henkilölle on tapahtunut. (Sacks 1995a, 169; Silverman 1998, 208.)

Tämä Sacksin huomio sopii pitkään työttöminä olleisiin sosiaalitoimen asiakkaihin. Työttömään liitetään usein stereotyyppinen ja negatiivinen leima esimerkiksi sosiaalietuja hyväksikäyttävästä laiskottelijasta, ja sama negatiivinen leima helposti yhdistetään kaikkiin pitkään työttöminä oleviin kansalaisiin. Näin kaikki työttömiksi kategorisoidut henkilöt joutuvat tavallaan vastaamaan siitä, millaisia ominaisuuksia mahdollisesti joillakin työttömien ryhmän jäsenistä on todettu olevan.

Edellä kuvattuun toisten antamiin kategorisaatioihin liittyy läheisesti kategorioiden jäsenyyden vastustus. Erityisesti silloin, kun puhutaan ongelmista, on tyypillistä, että henkilö kiinnittää huomion siihen, miten toiset näkevät hänet, ja pyrkii tuomaan itsensä esille mahdollisimman suotuisassa valossa. Tästä syystä useimmiten ulkoapäin annetut, kulttuurisesti negatiivisesti leimatut, stereotyyppiset kategoriat synnyttävät tarpeen vastustaa kategoriaa tai purkaa sen jäsenyys. (Bergman 1998, 279–280, 287; Buttny 2004, 179–181; Juhila 2004a, 23; Nikander 2002, 174–176; Sacks 1995a, 301–302; Silverman 1998, 90–92; Widdicombe 1998, 52–70.)

7.2 Tavallisen ihmisen kategoria

Sacks huomasi jäsenkategorisoinnin analyysimetodia kehitellessään, että ihmiset puhuvat itsestään mielellään tavallisen ihmisen kategorialla ja että usein ihmisten tehtävä on osoittaa olevansa ”tavallinen” erityisesti negatiivisesti leimattujen kategorioiden yhteydessä (*doing being ordinary*) (Sacks 1984, 414–415). Widdicombe ja Wooffitt löysivät saman havainnon punk-alakulttuuriin liittyvien nuorten haastattelujen analyysissaan. Kun haastattelijat pysyivät kadulla tapahtuvassa haastattelussa selvästi ulkonäkönsä puolesta punkkareihin kuuluvia nuoria kuvaamaan itseään nuorisokulttuurin edustajina, nämä vastustivat haastattelijan heistä mahdollisesti muodostamaa kuvaa punkkareina ja vastasivat haastattelijan kysymykseen ”olen vain ihminen” ja ”olen vain niin kuin kaikki muutkin”. (Widdicombe 1998, 55–56; Widdicombe & Wooffitt 1995, 100–107.)

Myös suomalaiset tutkijat (Juhila 2004a; Kulmala 2004; Virokannas 2002) ovat kiinnittäneet huomion analyysissään tutkittavien pyrkimyksestä esittää itsensä ”tavallisen ihmisen” kategoriassa. Esimerkiksi asuntolassa asuva kategorisoi itsensä asuntolassa asuvaksi, mutta ei alkoholiongelmaiseksi ja näin tehdessään purkaa hänestä oletetun negatiivisesti leimatun kategorian jäsenyyttä tavallisen ihmisen kategorialla. Tavallisuusretoriikka liittyy usein tilanteisiin, jossa henkilölle tarjotaan ulkoapäin muiden toimesta negatiivisesti leimattua kategoriaa. Tavallisen ihmisen kategoriaan asettuminen on tapa irrottautua negatiivisesta leimasta. (Juhila 2004a, 30.)

7.3 Tutkimuskysymykset

Tutkimustani varten tehty haastattelutilanne sisälsi lähtökohtaisesti pitkäaikaistyöttömän kategorian ulkoapäin annetun läsnäolon. Haastateltavani tiesivät, että olen valinnut heidät haastattelua varten juuri siksi, että heidät oli kutsuttu pitkäaikaistyöttömille tarkoitetun projektin jäseniksi. Haastattelutilanne tavallaan synnytti heille tarpeen tehdä selkoa vuorovaikutuksessamme siitä, miten he suhtautuvat ulkoapäin annettuun pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyteen. Haastattelutilanne johti projektin asiakkaat kanssani pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyteen liittyvään neuvotteluun.

Luvun analyysin keskiössä on pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyteen liittyvä neuvottelu. Luvun aineistona ovat pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakkaiden haastattelut. Olen kiinnostunut siitä, *mitä ja miten työttöminä olevat ihmiset puhuvat itsestään suhteessa yhteiskunnan heille ulkoapäin antamaan pitkäaikaistyöttömän kategoriaan*. Samalla tarkastelen, *miten pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä puretaan tai uudistetaan*. Kiinnitän huomioni siihen, millaisia uusia kategorioita haastattelun synnyttämässä neuvottelutilanteessa tuotetaan ja mitä tarkoitusta varten uudet kategoriat rakentuvat.

Tämän luvun analyysi on tavallaan kaksipuolainen. Selvitän ensin vuorovaikutuksessa rakentuvaa neuvottelua pitkäaikaistyöttömyydestä tilanteessa, jossa kategorian jäsenyys hyväksytään. Lisäksi tarkastelen analyysin ensimmäisessä osassa pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvän negatiivisen leiman rakentumista silloin kun

asiakkaat puhuvat pitkäaikaistyöttömyydestä toisten silmissä. Tämä pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvä negatiivisen leiman rakentuminen johdattaa analyysin toiselle portaalle, jossa selvitän, miten pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä puretaan ja miten asiakkaat tuottavat itselleen uusia kategorioita haastattelun vuorovaikutuksen kulussa.

7.4 Neuvottelu pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyydestä

Etsin asiakkaiden aineistosta puhetta, jossa asiakkaat valitsivat puheessaan pitkäaikaistyöttömän kategorian ja hyväksyivät sen jäsenyyden. Samalla tavalla poimin asiakkaiden aineistosta sellaista puhetta, jossa he rakensivat pitkäaikaistyöttömän kategorian negatiivisesti leimattuna.

Seuraava taulukko osoittaa lukumääräisesti pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvää jäsenyyden hyväksymistä ja siihen liittyvän negatiivisen leiman esille tuloa aineistossa.

Taulukko 10. Pitkäaikaistyöttömän kategoria asiakkaiden puheessa.

PITKÄAIKAISTYÖTTÖMÄN KATEGORIA	LUKUMÄÄRÄ
Kategorian jäsenyyden hyväksyttynä	9
Kategoria negatiivisesti leimattuna	17
YHTEENSÄ	26

7.4.1 Työttömän kategorian jäsenyyden hyväksyttynä

Seuraavassa aineisto-otteessa asiakas kuvaa itseensä työttömän kategorialla ja hyväksyy samalla kategorian jäsenyyden itselleen.

Aineisto-ote 1.

H: Joo. Joo. No, sä olit silloin paperityöläinen, niin mitenkä sä kuvaisit nyt itseesi? Mikä sä nyt olet ollut tämän yhdeksän vuotta? Ehkä useammallakin sanalla.

A: Työtön. Työtön.
H: Työtön. Mitäs muuta?
A: Täysin työtön.
H: Mitäs muuta?
A: No, en mä tiedä. Mä olen työtön.
H: Työtön.
A: Työtön.

Haastateltava on aineisto-otteen edellä puhunut itsestään paperityöläisen kategoriolla samalla kun hän kertoi ajasta, jolloin oli palkkatyössä. Haastattelija osallistuu vuorovaikutuksessa kysymyksen asettelullaan asiakkaan uuden jäsenkategorian rakentumiseen. Haastattelija on tietoinen siitä, että asiakas on ollut työttömänä viimeiset yhdeksän vuotta. Hän pyytää asiakasta kuvaamaan itseään nyt tässä elämän tilanteessa ja kysyy, mikä asiakas on ollut viimeisten yhdeksän vuoden ajan. Koska haastattelijan kysymys liittyy asiakkaan elämän viimeksi kuluneeseen yhdeksään vuoteen eli hänen työttömyysaikaansa, haastattelija tarjoaa kysymyksellä asiakkaalle työttömän kategorian jäsenyyttä. Vastauksessaan asiakas kategorisoi itsensä työttömäksi. Haastattelija vielä tarkistaa uudella kysymyksellä, onko jotakin muuta, jolla asiakas kuvaisi itseään. Asiakkaan vastauksen uusi kategoria ”täysin työtön” vahvistaa tässä aineisto-otteessa hänen puheessaan valitsemaa työttömän kategorian jäsenyyttä. Haastattelija varmistaa vielä toisen kerran, eikö asiakas valitsisi muuta kategoriaa itsestään, minkä jälkeen asiakas edelleen vakuuttaa olevansa ”työtön”. Otteen lopussa sekä haastattelija että asiakas molemmat vielä vahvistavat toistamalla kategorian ”työtön”, että asiakas on valinnut haastattelutilanteessa itselleen työttömän kategorian jäsenyyden.

7.4.2 Työttömän negatiivinen leima – työtön toisten silmissä

Haastateltujen asiakkaiden puheessa tulee vahvasti esille se, että palkkatyön ulkopuolella olevaan, pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liitetään kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti negatiivinen leima. Jo haastatteluja tehdessäni huomioni kiinnittyi siihen, miten projektin asiakkaat puhuivat työttömyydestään ikään kuin toisten silmissä katsottuna. Muiden mielipiteen mukaiset työttömyyteen liitettävät kategoriat ovat

selvästi kielteisiä ja leimaavia. Seuraavassa aineisto-otteessa projektin asiakas puhuu työttömistä yleisenä mielipiteenä ja toisten näkökulmasta katsottuna.

Aineisto-ote 2.⁸

H: Joo, no, työn merkitys oli ennen se, mitä sä äsken sanoit, mikäs nyt?

A: Työ merkitsee, tuota, se on aina merkinnyt mulle toimeentuloa ja arvostusta ja että musta tuntuu, että mä en ole oikein arvostettu, kun mä oon työtön.

H: Hm. (.) Kuka ei arvosta sua?

A: Musta tuntuu, että se on ihan semmonen yleinen miel- jotenkin ilmassa se mielipide, että

H: Hm

A: Että semmosta ei arvosteta, joka ei käy töissä, että se on huonompi, että se ei ole onnistunut saamaan työtä, et siinä täytyy olla jotain vikaa.

H: Hm. Koeks sä että susta on ajateltu näin?

A: No, joo, kyllä musta, luulen, että on että varmaan ihmiset ajattelee, että toi on aika luuseri, että, että kun ei oo onnistunut saamaan mitään työtä.

Aineisto-ote kertoo, miten pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakas määrittelee itseään ja työttömien ryhmän jäseniä toisten silmissä. Tämän voi lukea hänen muotoilustaan ”se on ihan semmonen yleinen miel- jotenkin ilmassa se mielipide”. Haastateltava puhuu työttömistä toisten näkökulmasta katsottuna kategorioilla ”aika luuseri” ja ”huonompi”. Kuvauksen mukaan ihmisiä, jotka ovat työttöminä palkkatyön ulkopuolella, ei yleisesti arvosteta. Kun haastattelijana kysyn, kokeeko haastateltava tämän yleisen mielipiteen kohdistuvan myös itseensä, hän myöntää näin olevan. Työpaikan saanti on asiakkaan kuvauksen mukaan yleisen mielipiteen näkökulmasta katsottuna onnistumisen ja epäonnistumisen kysymys. Haastateltava arvelee, että toiset antavat hänelle työttömyyden tähden kategorian ”aika luuseri”. Sellainen, joka ei ole onnistunut saamaan palkkatyötä, on luuseri, yhteiskunnan kilpailussa hävinnyt, muita kansalaisia huonompi. Haastateltava sanoo, että yleinen mielipide on, että työttömässä ihmisessä täytyy olla jotakin vikaa. Aineisto-otteessa projektin asiakas kuvaa työttömän kategoriaan liitettyä negatiivista leimaa piirteillä ”en oo arvostettu”, ”on huonompi”, ”ei ole onnistunut saamaan työtä”, ”täytyy olla jotain vikaa”. Asiakas rakentaa puheessaan kulttuurisen, negatiivisesti leimatun kuvan työttömästä: työtön ihminen on yleisesti ajateltuna muita kansalaisia huonompi, epäonnistunut ”luuseri”.

⁸ Litteroinnissa H=haastattelija, A=asiakas.

Toisessa aineistoesimerkissä haastateltava puhuu palkkatyössä olevan ihmisen yleisestä arvostuksesta ja työttömään liitettävästä huonommuudesta, B-luokan kansalaisen leimasta.

Aineisto-ote 3.

H: Niin, sä olit puhumassa siitä, et mikä on sulle tärkeätä elämässä.

A: Niin, ja siitä saa arvostusta sitten, musta tuntuu, että siitä saa toisten ihmisten arvostusta, toiset ihmiset arvostaa mua enemmän, kun mä olen töissä.

H: Hm.

A: Että musta tuntuu, että yleensä semmosta, että on niinkun ihan ilmassa semmonen mielipide, että semmonen ihminen on parempi, joka on töissä.

H: Hm.

A: Että työtön on huonompi.

H: Hm.

A: Se on niinku B-luokan kansalainen.

Haastateltava kuvaa palkkatyössä olevia ihmisiä yleisesti arvostetuiksi. Hän puhuu itsestään suhteessa yleiseen mielipiteeseen ja sanoo, että toiset ihmiset arvostavat häntä enemmän silloin, kun hän käy työssä. Palkkatyön ulkopuolella oleva on yleisesti ajateltuna muita huonompi, niin kuin ”B-luokan kansalainen”. Asiakkaan puhe itsestään toisten silmissä rakentaa edelleen kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti työttömyyteen liitettävää negatiivista leimaa. Haastateltava maalaa yleisen mielipiteen mukaisen vahvasti negatiivisesti leimatun kuvan työttömistä toisen luokan B-kansalaisina.

Kulttuurisesti negatiivisen leiman läsnäolosta kertoo myös seuraava aineisto-ote, jossa rakentuu yhteistoiminnallisesti haastateltavan ja haastattelijan vuorovaikutuksessa asiakkaan tarve päästä ulos työttömään yleisesti liitettävästä negatiivisesta leimasta.

Aineisto-ote 4.

H: No, onko se, että sä teet työtä siellä nyt, siellä kierrätyskeskuksessa, niin onko se tuonut sulle-

A: On se tuonut semmosta, että tuntee, että nyt mä olen kunnon ihminen-, taikka enemmän niinkun kunnon ihminen, että että nyt, kun mä lähden joka aamu töihin ja tulen iltapäivällä töistä, että hienoa, et nyt noi ihmiset näkee, että nyt mä lähden töihin ja nyt mä tulen töistä ja

H: Hm. Se on tuonut sulle positiivisiaki-

A: On se, on se tuonut.

H: Positiivista suhtautumista itseen

A: On.

H: Hm.

A: On.

Aineisto-ote on jatkoa saman asiakkaan puheesta, joka edellä määritteli työttömiä muiden silmissä. Haastateltava on kertonut aiemmin haastattelutilanteessa iloissaan siitä, miten hän sai osa-aikaisen työpaikan kierrätyskeskuksella. Otteessa haastattelun vuorovaikutus alkaa haastattelijan kysymyksellä, jossa hänen tarkoituksenaan on kysyä, onko työ kierrätyskeskuksella tuonut haastateltavalle jotakin positiivista suhtautumista itseen. Haastateltava keskeyttää haastattelijan niin, ettei tämä ehdi esittää kysymystään kunnolla loppuun. Haastateltavan vastaus osoittaa, että hän arvaa haastattelijan kysymyksen lopun ja alkaa kertoa työpaikan positiivisesta vaikutuksesta. Haastateltava kategorisoi itsensä vastauksessaan ”enemmän niinkun kunnan ihmiseksi”, jota muut ihmiset katselevat työhön lähdön ja työstä paluun aikaan. Nyt haastateltava kuvaa itsensä toisten silmissä hyväksyttynä, osittain palkkatyötä tekevänä kansalaisena. Ilmeisesti siitä syystä, että työpaikka on osa-aikainen ja sijaitsee kierrätyskeskuksella, haastateltava asettaa itsensä vielä työssäkävien ihmisten ja työttömien välimaastoon. Tästä kertoo kategoriavalinta ”enemmän niinkuin kunnan ihminen”, jolla hän tarkoittaa kulttuurisesti toisen luokan kansalaisiksi asetettujen ryhmän ja palkkatyötä tekevien ”kunnan ihmisten” ryhmän välimaastoa. Aineisto-otteen loppupuolella haastattelijä täydentää otteen alussa kesken jääneen kysymyksen kierrätyskeskuksen työpaikan positiivisesta vaikutuksesta. Haastateltava ja haastattelijä osoittavat olevansa asiasta samaa mieltä: työllä on ollut positiivinen merkitys. Lyhyen otteen sisälle kietoutuu moraalinen ja kulttuurinen käsitys. Haastateltavan puhe sisältää kategoriaparin kulttuurisesti ”hyväksytty palkkatyöläinen” ja ”negatiivisesti leimattu pitkäaikaistyötön”. Haastateltava puhuu edelleen itsestään muiden silmissä. Kierrätyskeskuksen työn ansiosta hän rakentaa itselleen ulospääsyn työttömän negatiivisesta leimasta lähemmäksi kohti kunnan kansalaisen kategoriaa.

7.4.3 Negatiivinen leima synnyttää jäsenyysneuvottelun

Pitkäaikaistyöttömille tarkoitettuun projektiin asiakkaaksi kutsutut haastattelemani henkilöt joutuvat kamppailemaan pitkäaikaistyöttömien ryhmään yleisesti liitettävän negatiivisen leiman kanssa (Goffman 1963; Juhila 2004a). He kuuluvat siihen joukkoon, josta toiset ajattelevat negatiivisesti ja josta myös yhteiskunta on huolissaan. Asiakkaiden ratkaistavaksi jää, miten he suhtautuvat heille annettuun leimaan ja yhteiskunnan heistä kantamaan huoleen. Pitkäaikaistyöttömien ryhmän ulkoapäin annettu jäsenyys ja haastattelutilanteen luoma vuorovaikutus synnytti asiakkaille jännitteen, joka sai heidät miettimään kysymystä – Miten suhtaudun minuun kohdistuvaan negatiiviseen leimaan? Haastattelujen analyysi paljastaa projektin asiakkaiden käyvän neuvottelua muiden ja oman näkökulman välillä. Suuri osa tästä neuvottelusta on tavallaan vastapuhetta kulttuuriselle stigmalle ja yhteiskunnan ongelmalliseksi huolenaiheeksi määrittymiselle (Juhila 2004a, 24–25). Asiakkaiden puhe on myös toimintaa, jonka avulla he rakentavat ulospäisyä työttömille kulttuurisesti annetusta negatiivisesta leimasta ja vastustavat pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä. Tarkastelen seuraavassa työttömien puheen aineisto-otteiden avulla, miten pitkäaikaistyöttömän kategorian negatiivisesta leimasta vapauttavaa neuvottelua käydään itselle valittujen uusien kategorioiden jäsenyyden ja niihin liittyvän työttömän elämäntilanteen oikeuttamisen avulla. Projektin asiakkaat puhuvat itsensä vapaaksi heille annetun pitkäaikaistyöttömien kategorian leimaavasta jäsenyydestä uusien haastattelun vuorovaikutuksessa tilanteisesti rakentuvien kategorioiden avulla.

7.5 Jäsenyysneuvottelussa rakentuvat uudet kategoriat

Pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaat rakensivat itselleen haastattelun vuorovaikutuksessa runsaasti uusia kategorioita pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyden tilalle. Analyysin tuloksena löytyi seuraavan taulukon mukaisesti asiakkaiden itselleen tuottamia uusia kategorioita:

Taulukko 11. Asiakkaiden tuottamat uudet kategoriat itselle.

UUDET KATEGORIAT ITSELLE	LUKUMÄÄRÄ
Kova työntekijä	18
Elämän kolhima	13
Pätkätyöläinen	9
Huonossa kunnossa	20
Vanha	4
Työtön ja silti aktiivinen	23
Normaalia elämää elävä	10
Työhaluinen	8
YHTEENSÄ	105

Seuraavassa selvitän analyysin kulkua kustakin ryhmästä poimittujen ryhmää parhaiten kuvaavien aineisto-otteiden avulla.

7.5.1 Kova työntekijä

Kysyin haastattelutilanteessa pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakkailta, mikä oli työn merkitys heille ennen ja mikä se on heille nyt. En halunnut antaa haastateltavilleni pitkäaikaistyöttömän tai edes työttömän kategorian jäsenyyttä suorana haastatteluteemana. Johdatin heidät ennen ja nyt -aikajanalla liikkuvalla kysymykselläni puhumaan ajasta ennen työttömyyttä ja työttömyysaikana. Haastatteluteemani kosketti asiakkaiden menneisyyttä ja nykyisyyttä. Luonnollisesti tämä johti haastateltavat kertomaan elämätarinaansa tavalla, joka sisälsi kuvausta ajasta ennen työttömyyttä ja työttömänä ollessa. Mielenkiintoista on, että lukuisissa osissa aineistoa palkkatyön tekeminen kerrotaan merkittäväksi osaksi elämää. Monet haastatelluista ovat olleet ennen työttömyysaikaa ”kovia työntekijöitä”.

Aineisto-ote 5.

H: Niin. Mitä se työ merkitsi?

A: No, mä oon ollu, pikku ikäni olin töissä, mutta, tuota, nyt yheksänkytäneljäkö mä jättäydyin työttömäksi.

H: Niin, että sä olet ollut niin kun yheksän vuotta.

A: Ja kyllä mun mielestä on, että, tuota, kyllä työ tärkeä on.

H: Työ on tärkeä.

A: On. On. Ja mä olen ollut pikku ikäni, seitsemästätoista vuodesta lähtien mä olen ollut töissä, että mulla ei oikeastaan työttömiä jaksoja ole ollut yhtään.

H: Että työ on ollut sulle tärkeä ennen?

A: Kyllä. Kyllä.

Haastateltava määrittelee haastattelutilanteessa elämänsä ennen työttömyyttä. Haastattelun alkupuolella, ennen aineisto-otetta mies on kertonut olevansa 53-vuotias. Hän on ollut työttömänä yhdeksän vuotta. Haastateltava sanoo, että ennen työttömyyttä hän teki palkkatyötä jatkuvasti. Hän selvittää aloittaneensa työnteen jo seitsemäntoistavuotiaana ja kategorisoi siten itsensä ”pikku ikänsä palkkatyössä olleeksi”, koska oli ollut töissä seitsemäntoistavuotiaasta neljäkymmentäkaksi-vuotiaaksi, yhteensä 25 vuotta. Haastattelun kuluessa käy ilmi, että miehen työ on ollut vaativaa kolmivuorotyötä paperitehtaalla. Projektin asiakkuuden kautta pitkäaikais-työttömien kategoriaan sijoitettu mies poistaa työttömyyteen liittyvää negatiivista leimaa sillä, että kertoo tehneensä palkkatöitä pienen ikänsä. Pitkään työttömänä ollut mies valitsee pitkäaikaistyöttömien kategorian sijaan itselleen uusia kategorioita ”pikku ikäni töissä” ja ”seitsemästätoista ikävuodesta lähtien töissä”. Haastateltava oikeuttaa nykyistä työttömänä olemisen elämäntilannettaan sillä, että on tehnyt elämässään nuoruudestaan lähtien paljon töitä ja haluaa osoittaa, ettei hän ole ollut työn vieroksuja. Asiakas toteaa, että työ on hänelle tärkeää, vaikka kertookin itse omasta aloitteestaan jättäytyneensä työttömäksi. Toisessa osassa haastattelua sama mies antaa töistä pois jäämiselleen selityksen, joka liittyy hänen terveydentilaansa. Miehellä on kipeä selkeä, joka ei siedä hänen mukaansa enää työntekoa.

Edellisten aineisto-otteiden lisäksi kovasta palkkatyön tekemisestä kerrotaan muualla aineistossa myös hyvin paljon kaikkien haastateltavien puheessa. Haastateltavat käyttivät paljon aikaa lyhyidenkin erilaisten työpaikkojen luettelemiseen niin, että työhistoriasta puhuttiin paljon. Tämä on ymmärrettävää, sillä asiakkaat haluavat esittää itsensä suotuisassa valossa nyt työttömänä ollessaan entisenä paljon tai ainakin jonkin verran töitä tehneenä kansalaisena.

Palkkatyössä olemisen yhteydessä kerrottiin myös siitä, miten työttömyys oli alkanut lomautuksena laman aikana, irtisanomisena tai siksi että työsuhde oli alunperin ollut määräaikainen. Osalla alkoholinkäyttö on ollut oman kertomansa mukaan syynä

työpaikan menettämiseen tai siihen ettei henkilö ole pystynyt palaamaan työmarkkinoille. Vain yksi haastatelluista oli itse sanonut itsensä irti viimeisestä työpaikastaan.

7.5.2 Elämän kolhima

Miten sitten kova työnteko loppui, ja mistä työttömyys alkoi haastattelemini ihmisten elämässä? Haastateltavat rakentavat haastatteluhetkellä syntyvissä elämätarinoissaan selkeän eron elämälleen ennen työttömyyttä ja sen alkamisen jälkeen. Suurella osalla haastatelluista on ollut elämässään vaikeuksia tai elämän ikävä käännekohta, joka on ikään kuin välivaihe palkkatyön ja työttömyyden vaihteessa. Käännekohtasta kerrotaan usein ”sitten tapahtui jotakin ikävää” -kuvauksilla. Asiakkaat kertovat työttömyyttä edeltävistä elämän käännekohtista, esimerkiksi mielenterveysongelmista, fyysisestä sairaudesta, avioliiton hajoamisesta, päihteiden käytöstä tai muista elämänsä vaikeista asioista. Haastateltavat rakentavat puheessaan itselleen ”vaikean elämän ja ikävän käännekohdan kokeneen” kategorian jäsenyyttä.

Aineisto-ote 6.

H: Et sulla oli paljon tapahtunut?

(...)

(Asiakas kertoo pitkästi lapsuudestaan lähtien jatkuneista monenlaisista vaikeuksista: runsasta alkoholinkäyttöä kotona, väkivaltaa perheessä, avioero, oma sairastuminen, yrityksen konkurssi ja velkaantuminen)

A: Että sen takia mäkin olen aina töissä ollut ja koittanut kaikkeni sitten aina lasteni eteen tehdä. Mutta että (.) mutta en mä silti kadu päivääkään (.) vaikka tuntuu välillä että jos niitä rupeaa tälle kelaamaan takapäin niin tuntuu että kauheata että olenkos mä elänyt tuon kaiken noin, että mitenkähän mä olen saanut kuinkahan mä olen jaksanut, voi olla että ne tämän päivän ihmiset kun tulee joku pieni vaikeus tulee, niin ollaan jo ihan kauheesti lääkärissä ja kaikkea, että mutta kun

H: Hm

A: mulla on ollut sitä 45 vuotta suurin piirtein mun elämästä on ollut sitä pelkkää vaikeutta.

45-vuotias nainen kategorisoi itsensä aineisto-otteessa hyvin vaikean elämän kokeneeksi, jonka ”koko elämä on ollut suurin piirtein pelkkää vaikeutta”. Hän

ihmettelee myös omaa selviytymistään ja sitä, miten on jaksanut elää kaiken vaikean läpi. Samalla hän kuvaa tämän päivän ihmisiä, joita jo pienet vaikeudet johtavat esimerkiksi menemään lääkäriin. Haastateltava sanoo kuitenkin, että vaikeuksista huolimatta hän ei kadu elämästään päivääkään. Otteen alkupuolella haastateltava kategorisoi itsensä ”aina töissä olleeksi” ja ”äidiksi, joka on koettanut tehdä kaikkensa lastensa eteen”. Haastateltava purkaa pitkäaikaistyöttömän kategorian negatiivista leimaa vaikean elämän kokeneen, aina työssä olleen ja lastensa eteen uurastavan äidin kategorioilla.

Jokainen haastateltava kertoo siitä, miten elämä on kolhinut heitä työttömyyden aikana tai sitä ennen. Puhutaan avioeroista, traagisista kuolemantapauksista, ylipääsemättömistä veloista, konkurseista, tulipaloista, sukulaisille tai perheenjäsenille tapahtuneita onnettomuuksista sekä omasta tai läheisten fyysisestä ja psyykkisestä sairastumisesta. Työttömien asiakkaiden elämän ikävistä käännekohdista kirjoitan enemmän luvussa kymmenen, joka käsittelee asiakkaiden esittämiä kertomuksia.

7.5.3 Pätkätyöläinen

Useat haastateltavat kertovat tehneensä pätkätoita. Seuraavassa aineisto-otteessa asiakas puhuu pätkätoiden lisäksi itsestään pitkäaikaistyöttömänä antaen kategorialle uudenlaisen merkityksen.

Aineisto-ote 7.

H: Sä sait kohtauksen?

A: Joo taikka mulla oli niitä rytmihäiriöitä niin ne oli ensin semmoisia lyhkäsiä, vaan monta vuotta jo silloin yrittäjäyysaikana. Mutta ne sitten tässä tietysti tämän kaiken kun mä jouduin sen liikkeen myymään ja talon myymään ja lähteen taas alusta saakka koko uuden elämän, aloittaa taas, se ei ollut edes puhdas se pöytä, kun oli kuitenkin velkaa takana niin

H: Hm

A: paljon siitä yrittäjäyysajalta jäänyt, että nythän vasta sitten pääsin kolme vuotta sen jälkeen tähän velkajärjestelyyn mukaan.

H: Hm.

A: Et kun piti olla pitkäaikaistyötön ennen kun siihen pääsi

H: Niin.

A: Joo ja minä kun en tietysti osannut olla se pitkäaikaistyötön, että kun siihen olisi päässyt vasta sillain et olisi ollut kaksi vuotta ilman niitä pätätöitäkin ja kun minähän en osannut olla sitä ilman, mä oon aina purkanut sen stressin ja ne paineet siihen työhön.

H: Niin.

(...)

A: Mutta kun en, en ymmärtänyt sitä ensin, että kun ei ollut tarpeeksi sitä tietoa kuitenkaan itsellä siitäkään asiasta ennen kun sitten jossain vaiheessa kun mä kysyin, että hetkinen että kertokaas mulle nyt että mikä se on se pitkäaikaistyötön.

H: Hm.

A: Et kun mun mielestä mä olen pitkäaikaistyötön, jos mä olen ollut viikon työttömänä

H: Hm

A: kun mä olen aina tehnyt joka päivä töitä. Et niin mutta, että kun se on kaksi vuotta piti olla työttömänä ennen kun olisi päässyt siihen velkajärjestelyyn ja.

Asiakas kertoo saamastaan rytmihäiriökohtauksesta. Haastattelija johdattaa toteamuksenomaisella kysymyksellään ”sä sait kohtauksen” asiakasta jatkamaan tästä aiheesta enemmän. Haastateltava kertoo kohtausten lisääntyneen talon myynnin, yrityksen lopettamisen ja siihen liittyneiden velkojen aikana. Hän sanoo päässeensä velkajärjestelyyn yrittäjyysajan velkojen takia vasta kolmen vuoden kuluttua yrittäjyyden loppumisen jälkeen. Hän kategorisoi itsensä tänä aikana ”pätätöitä tehneeksi” ja kertoo, ettei osannut olla pitkäaikaistyötön. Hän kuvaa myös, kuinka oli vasta kysytyään ymmärtänyt, että mikäli hän olisi ollut kaksi vuotta työttömänä, hänet olisi heti laskettu velkajärjestelyyn hyväksytyksi pitkäaikaistyöttömäksi. Haastateltava kategorisoi itsensä tunnolliseksi työntekijäksi valitsemalla itselleen kategoriat ”aina tehnyt joka päivä töitä” ja ”puran stressin työntekoon”. Hän sanoo olevansa omasta mielestään jo pitkäaikaistyötön, jos on ollut vain viikon työttömänä. Asiakas purkaa moraalisesti negatiivisesti leimatun pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä ja esittää itsensä työttömyydestä ja velkoihin liittyvistä vaikeuksista huolimatta ahkerana ”aina työtä tehneenä ja työtä haluavana entisenä yrittäjänä”, jonka on vaikea olla työttömänä viikonkaan pituista aikaa. Haastateltava rakentaa pitkäaikaistyöttömän kategorialle uuden merkityksen sanomalla: ”Mä olen pitkäaikaistyötön, jos mä olen ollut viikon työttömänä.”

Muissa kohden aineistoa pätkätoistä puhuttiin paikkoina, joissa pätkätyötä tehdään kuten ”kaupungilla” tai ”sosiaalipuolen töissä” esimerkiksi vanhusten laitoksissa. Samoin asiakkaat kertoivat pätkätyöläisen kategorian yhteydessä siitä, miksi ovat joutuneet tekemään pätkätoita esimerkiksi ”siksi kun ei saa vakituista paikkaa”. Asiakkaat kertoivat joutuvansa pätkätoihin myös juopottelun tai sairastelun takia. Pätkätoiden yhteydessä puhuttiin myös palkasta ja todettiin, ettei niistä saa kunnan palkkaa. Samoin valitettiin että pätkätyöläinen menettää työttömyydestä johtuvia korvauksia. Hankaluuksista huolimatta haastateltavat myös vakuuttivat olevansa mieluummin pätkätyöläisiä kuin pitkäaikaistyöttömiä.

7.5.4 Huonossa kunnossa

Haastattelujen analyysi osoittaa, että valtaosa projektin asiakkaista kertoi arvostavansa työntekoa erittäin paljon ja suurin osa haastatelluista kertoi, että haluaisi vielä tehdä palkkatyötä. Työttömyys on koettu vaikeaksi kulttuurisesti annetun negatiivisen leiman tähden. Sairastumisen, fyysisen tai psyykkisen kerrottiin olevan usein syynä työttömyyteen. ”Huonossa kunnossa olevuus” on oikeus saada levätä yhteiskunnan oravanpyörästä palkkatyön ulkopuolisena, sairastamassa. Aineistossa on paljon puhetta, jonka avulla työttömän elämäntilannetta oikeutetaan ja selitetään sairaudella tai huonolla kunnolla.

Aineisto-ote 8.

H: No, mikäs työn merkitys sulle tänä päivänä on?

A: Ei mun tarte kuvitellakan töitä ny (naurahtaen), tässä vaiheessa.

H: Mi-

A: On, on niin huonossa kunnossa, että

(...)

H: Haluaisiks sä tehdä töitä vielä?

A: Ei pysty kyllä, mun on työni tehdyt kyllä.

H: Hm. Sä olet työsi tehnyt.

A: Olen, en minä. Ei, ei tuu työhommista mitään enää kyllä.

Haastateltava puhuu itsestään ”huonossa kunnossa olevan” kategorialla. Hän kertoo, että on elämässään nyt vaiheessa, jossa ei tarvitse kuvitellakaan palkkatyössä olemista.

Hän kuvaa itseään sellaiseksi, ettei hän pysty töihin ja sanoo, että hänen työnsä on jo tehty. Lisäksi hän vahvistaa huonossa kunnossa olemistaan toteamuksella, ettei työhommista tule hänen kohdallaan enää mitään. Asiakkaan huono kunto on työttömän elämäntilanteen oikeutuspuhetta. Hän puhuu itsestään mieluummin huonokuntoisten kategoriaan kuuluvana pitkäaikaistyöttömien ryhmään kuulumisen sijasta.

Toisessa aineistoesimerkissä asiakas kertoo itse sanoneensa itsensä irti työpaikastaan selkävun tähden.

Aineisto-ote 9.

H: Mitäs töitä sä teit?

A: Vuorotöissä. Paperitehtaalla.

H: Joo.

A: Ja, tota, mä sanoin sieltä itteni irti. Mä olisin vieläkin, mä olisin kuka ties vaikka eläkkeellä. Mutta silloin, kun mun selkä leikattiin, mä olin aina niin kipee. Ei (...), että mä pärjään sitte vaikka huonommin, mä sanoin itteni irti, kun en päässy eläkkeelle. Leikattiin ja tehtiin vaikka mitä ja, tota. No, sitten mä olin päivärahoilla.

H: Niin. Sä sanoit itsesi irti sen takia, että sä olit kipeä.

A: Sanoin itteni kipeyteni ja terveyteni takia.

H: Niin. Etkä päässy eläkkeelle.

A: En.

H: Oletko sä nyt eläkkeellä?

A: Sillon, kun leikattiin, mä olin alle viiskymppinen.

H: Joo.

A: Ei siinä. Ei sen ikäsiä juurikaan päästetä.

H: Niin. Ooks sä nyt eläkkeellä?

A: En.

Haastateltava luonnehtii itseään kategorialla ”aina niin kipee”. Hän kertoo olleensa paperitehtaan vuorotyöläinen, joka joutui selkäleikkaukseen jatkuvien kipujen tähden. Lopulta haastateltava päätti sanoa itsensä irti työpaikastaan terveytensä tähden, koska ei päässyt eläkkeelle, vaikka kärsikin jatkuvista selkävuvuista. Haastateltava oli silloin alle viisikymmentävuotias ja sanoo, ettei sen ikäisiä tavallisesti päästetty eläkkeelle. Haastateltava valitsee pitkäaikaistyöttömän kategorian sijaan itselleen uuden kategorian jäsenyyden ja vakuuttaa kuuluvansa sairaiden ryhmään. Sairaus oikeuttaa hänen työttömyyttään ja työpaikasta irtisanoutumistaan. Asiakas kertoo siitä, miten hän uskaltautui hyppäämään palkkatyön oravanpyörästä oman terveytensä ja kipeän

selkänsä tähden siitäkin huolimatta, ettei päässyt eläkkeelle. Hän oli myös valmis elämään terveyssyistä taloudellisesti tiukempaa elämää kuin hänellä olisi ollut, jos olisi jatkanut palkkatöissä. Asiakas muistelee valintaansa työpaikan jättämisestä toteamuksella: ”pärvään sitten vaikka huonommin”. Asiakas purkaa pitkäaikais-työttömän kategorian jäsenyyttä ja rakentaa itselleen terveytensä tähden palkkatyöstä lähteneen kategorian jäsenyyttä.

Huonokuntoisuuteen liittyvää puhetta oli aineistossa paljon. Haastateltavat puhuvat omasta fyysisestä tai psyykkisestä sairaudestaan, joka on esteenä työhön palaamiselle. Samoin puhutaan yleisellä tasolla peloista ja ahdistuksesta, joka on niin voimakasta pitkän työmarkkinoilta poissaolon takia, että työhön paluu ahdistaa ja pelottaa. Asiakkaat puhuvat myös alkoholinkäytöstään, joka on esteenä töihin palaamiselle. Asiakkaat oikeuttavat alkoholinkäytöllään pitkää poissaoloaan työmarkkinoilta.

7.5.5 Vanha

Työttömyys ja ikäpuhe toistuvat aineistossa useita kertoja. Tämä ei ole yllättävää, sillä tilastojen mukaan pitkäaikaistyöttömien ryhmään laskettavat ovat usein keski-ikäisiä tai sen ylittäneitä.

Aineisto-ote 10.

H: Että työ on ollut sulle tärkeää ennen.

A: Kyllä, kyllä.

H: No, entäs nyt sitten?

A: Kyllä nytkin olis, mutta ei mua enää kun mä oon niin vanha ni kukaan huoli enkä mä etes kysy!

H: Ym.

Haastateltava on iältään 53-vuotias, haastatteluhetkellä yhdeksän vuotta työttömänä ollut mies. Hän valitsee itselleen kategorian ”niin vanha”. Hän liittää vanhuuteen vielä maininnan siitä, ettei häntä kukaan enää huoli töihin. Työn tekeminen olisi hänelle edelleen tärkeää, mutta ikä on hänen mielestään syynä siihen, ettei häntä otettaisi työmarkkinoille. Sanomalla ”ei enää” hän määrittelee itsensä ulos palkkatyötä tekevien kategoriasta. Työmarkkinoilla on kova laki, iäkkäitä ei enää helposti oteta töihin. Lopuksi haastateltava toteaa, ettei hän edes kysyisi enää töitä. Asiakas asettaa itsensä

vanhojen kategoriaan, jolloin ikä oikeuttaa hänet olemaan hyväksytysti työttömänä. Näin tehdessään hän samalla purkaa pitkäaikaistyöttömän kategorian leimattua jäsenyyttä. On moraalisesti hyväksytympää olla vanha ja iän vuoksi työmarkkinoiden ulkopuolelle suljettu kuin pitkäaikaistyötön. Vanhan ihmisen voidaan ajatella jo olevan oikeutettu jäämään pois palkkatyöstä.

Asiakkaat puhuvat koko aineistossa yllättävän vähän iästään kun valitsevat itselleen uusia kategorioita työttömän kategorian sijaan.

7.5.6 Työtön ja silti aktiivinen

Pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liitetään helposti kulttuurinen leima, jonka mukaan kaikki työttömät ovat arkielämän ajankäytössään passiivisia, puiston penkillä kaljakassin kanssa istuvia tai sohvalla kotona löhöäviä sosiaalietuuksien hyväksikäyttäjiä. Ikään kuin tämä stereotypia mielessään haastateltavat tuottivat hyvin toisenlaista kuvaa ajankäytöstään.

Aineisto-ote 11.

H: No, sulla on nyt aikaa, niin miten sä sen ajan käytät?

A: No, minä käytän sen sillain, mä liikun hirveesti. Mä lähden melkein aamulla jo mä lähden pyörälenkille. Ja se on, se on yksi semmonen, mikä, En joka päivä, mutta aika paljon. Viime talvi meni, että mä en, kun oli pakkastalvi, en käynyt oikeastaan montaakaan kertaa Kaunisjärven (nimi muutettu) lenkkiä ja, mutta nyt tässä taas. Tai sitten metsään.

Haastateltava puhuu itsestään kategorialla ”liikun hirveesti”. Hän kertoo lähtevänsä melko usein aamuisin pyörälenkille. Haastateltava esittelee itsensä aktiivisena, liikuntaa harrastavana ihmisenä. Liikunta on yleisesti hyväksytty, kunnostaan huolta pitävän ihmisen tunnusmerkki. Jopa pakkastalvisin haastateltava kertoo pyöräilevänsä tietyn lenkin tai sitten menevänsä metsään. Liikunnan harrastaminen vahvistaa asiakkaan olevan aktiivinen. Hän ei ole passiivinen, seinien sisälle jäävä työtön retku, vaan ihminen, joka pitää kunnostaan huolta pyöräilemällä tai ulkoilemalla metsissä. Asiakas luokittelee itsensä aktiiviseksi liikuntaa ja ulkoilua harrastavaksi ihmiseksi. Näin tehdessään hän samalla vastustaa passiivisen pitkäaikaistyöttömän kategorian negatiivista leimaa.

Haastateltavat kertovat myös käyttävänsä aikansa toisille hyödylliseen toimintaan. Seuraavassa esimerkki tällaisesta asiakkaan puheesta.

Aineisto-ote 12.

H:No, entäs nyt sitte, tällä hetkellä (mikä on työn merkitys)?

A:Kyllä nytki olis, mutta kun, tota, ei mua enää kukkaan, kun mä oon niin vanha, niin kukkaan huoli, enkä mä edes kysy. Mutta mä teen paljo semmosia talkoohommia joku vanhukselle, joku tulee sanoo, siivoo piha, mä tuun siivon pihan ja teen ihan tämmösiä harrastuksen vuoksi.

Haastateltava kuvaa itseään talkoohommia tekeväksi. Hän kertoo tekevänsä talkootöitä vanhuksille, esimerkiksi siivoavansa pihoja. Talkootyöt tehdään harrastuksena, ei varsinaisena työnä. Niiden tuoma toisille hyödyllinen ja aktiivinen toiminta poistaa työttömyyteen yleisesti liitettyä negatiivista leimaa. Talkootöihin liittyy usein yhteisöllisyyttä. Talkoita tehdään kaupungissa omakoti- tai rivitaloalueella ja kerrostalon pihassa naapureille tai naapureiden kanssa. Maalla talkootyöt liittyvät vahvasti kyläyhteisön elämään. Asiakas vakuuttaa talkootöistä kertomalla olevansa aktiivinen. Aktiivinen, yhteisölliseen talkotoimintaan osallistuvan kategorian jäsenyys purkaa pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä ja poistaa työttömyyteen liitettyä negatiivista leimaa. Työtön voi myös itse aktivoida itsensä toisia ja itseään hyödyttävään toimintaan.

Aineistossa on myös muita kuvauksia aktiivisuudesta ja hyödyllisestä työstä varsinaisen palkkatyön ulkopuolella, kuten työskentelystä työpajalla, toimimisesta tukihenkilönä ja vapaaehtoistyössä. Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kuvaa itseään toisista huolehtivana, aktiivisena toimijana.

Aineisto-ote 13.

H: Kuvailisitko sä niin kun työn, mikä se työn merkitys on?

A: Että mä olen niin kun sen takia mä kuulun tähän, mä oon tuntenu kuuluvani aina tähän puoleen, tähän niin kun köyhälistöön

H: Mm.

A: niin sanotusti kuitenkin. Mutta semmoiseen aktiiviseen ja toimivaan

H: Mm.

A: porukkaan että mä niin kun haluan olla mukana ja

H: Mm.

A: Enkä aio luovuttaa. (naurahtaa) En aio luovuttaa että vaikka miten vaikeata on, vien vielä muitakin ja muitakin yritän vetää mukaani sinne keskelle ympyrää enkä, en potkia päähän enkä

H: Mm.

A: tiputtaa laidalta että

H: Mm.

A: Se on semmoinen elämäntapa se välittäminen ja se on tullut mulle ihan tämän oman elämän kautta.

Haastattelija pyytää haastateltavaa kuvaamaan työn merkitystä. Haastateltava ei vastaa puheellaan annettuun aiheeseen, vaan alkaa kuvata itseään ja elämäänsä köyhien ryhmään kuuluvana, mutta silti aktiivisena kansalaisena. Haastateltava kategorisoi itsensä ”köyhälistöön kuuluvaksi” mutta samalla ”aktiivisen ja toimivan porukan jäseneksi”. Hän vakuuttaa samalla nauraen, ettei aio luovuttaa, vaikka elämä olisi miten vaikeaa tahansa. Nauru keventää vaikeasta elämäntilanteesta kertomista. Haastateltava kategorisoi itseään ulos passiivisen pitkäaikaistyöttömän leimasta ja esittelee itsensä myös muiden auttajana. Hän sanoo elämäntapanaan olevan toisista välittäminen. Metaforat ”vien muitakin mukaani keskelle ympyrää”, ”en potki päähän”, ”enkä tiputa laidalta” vahvistavat toisista huolehtivan ja välittävän auttajan kategoriaa. Auttaja on pitkäaikaistyöttömän kategoriaan verrattuna moraalisesti ja kulttuurisesti hyväksytympi ihminen, vaikka olisikin köyhä tai työtä vailla.

Kaikki haastateltavat puhuivat itsestään aktiivisena toimijana erittäin paljon. Asiakkaat kertovat siitä, mitä he tekevät palkkatyön sijasta. Haastateltavat kuvaavat, että he tekevät käsitöitä, vapaaehtoistöitä, puutarhatöitä tai kotitöitä. He harrastavat musiikkia, opiskelua, liikuntaa, yhdistystoimintaa, taidetta tai lukemista. He poimivat marjoja, sienä tai metsästävät, hoitavat lapsia, vanhuksia tai naapureita, ovat työssä kierrätyskeskuksella tai tekevät töitä harmaantalouden merkeissä. Joku sanoi istuvansa puiston penkillä muiden kylän poikien kanssa. Palkkatyön puutteesta huolimatta työttömän elämä ei silti usein ole toimetonta.

7.5.7 Normaalial elämää elävä

Seuraavassa aineisto-otteessa haastattelijan kysymys ” Koetko olevasi syrjäytynyt?” johdattaa asiakkaan puhumaan syrjäytymisestä.

Aineisto-ote 14.

H: Koetko sä olevasi syrjäytynyt?

A: En mä mitenkään syrjäytynyt koe olevani, mutta kyllähän mut sillain on syrjäytetty, kun mulla ei ole sitä vakituista työtä.

H: Niin, sä koet, että sut on syrjäytetty.

A: Niin, mut on syrjäytetty, kun ei mulla ole työtä.

H: Niin. Työttömyys on syrjäyttänyt.

A: Niin. Mutta sehän just, että kun on kuitenkin se toimeentulo jonkunlainen. Että sehän on tärkeä, että tulee rahaa säännöllisesti jostain, siis sitähan pystyy järjestään elämänsä sen mukaan. Niin, se on se, se tärkeä asia siinä. Että kyllähän sitä sitten aina tekemistä, ei mulla niin kun sillain, että mä en ole sitä nyt varsinaisesti sellaista työttömän elämää elänyt, että mä päivät makaisin ja yöt valvoisin. Että mä elän niin kun ihan normaalia, aika normaalia elämää.

Asiakas vastaa haastattelijan esille ottamaan ”syrjäytynyt” sanomalla, ettei hän koe olevansa syrjäytynyt, mutta antaa samalla itselleen uuden kategorian ”syrjäytetty”. Asiakas selostaa tarkoittavansa kategoriavalinnallaan sitä, että koska hänellä ei ole vakituista työtä, hän kokee olevansa syrjäytetty. Haastatteliija toistaa asiakkaalle tämän esittämän asian toteamuksella ”työttömyys on syrjäyttänyt” ja osoittaa ymmärtäneensä, mitä asiakas tarkoittaa. Otteen loppupuolella asiakas kategorisoi itsensä ”ihan normaalia” ja ”aika normaalia” elämää eläväksi ja asettaa itselleen valitsemiensa kategorioiden rinnalle ”varsinaisesti työttömän elämää elävän” leimatun kategorian, työttömän, joka ”makaa päivät ja valvoo yöt”. Asiakas rakentaa stereotyyppisen kuvauksen laiskasta työttömästä ja sanoo, ettei hän itse ole sellainen. Edellä asiakas puhuu vielä työttömän toimeentulon tärkeydestä, siitä ”kun rahaa tulee säännöllisesti jostain”, ja vakuuttaa, että ”kyllä sitä sitten tekemistä aina” tarkoittaen, ettei työttömän tarvitse olla toimeton. Asiakas purkaa puheessaan pitkäaikaistyöttömän negatiivisen kategorian jäsenyyttä ”syrjäytettynä” ja ”työtä vailla olevana” mutta silti ”normaalia elämää elävän” kategorian avulla.

”Tavallisen ihmisen” kategoria liittyy myös seuraavassa aineisto-otteessa kylän poikiin, joilla haastateltava tarkoittaa alkoholia käyttäviä, pitkään työttöminä olleita työttömien projektin asiakkaita. Aineisto-ote on ryhmähaastattelusta, jossa on haastattelijan lisäksi neljä työttömille tarkoitettuun projektiin kutsuttua asiakasta.

Aineisto-ote 15.

A1: Kyllä. Mä olen aina sanonut, että nuo pojat tuossa kylällä Ne pojat kylällä on mun parhaita kavereita periaatteessa.

H: Niin.

A1: Ne on ihan mukavia. Ne on ihan tavallisia ihmisiä.

H: Niin.

A1: Ne leipoo, keittää ruokaa, käsitöitä tekee. Niin. Oletko samaa mieltä?

A3: Olen.

A1: Niin. Ne on ihan mukavia ihmisiä.

A3: Niin.

(...)

A1: Kylällä niin kun ihmisillä on semmoinen käsitys, että ne on juoppoja, työttömiä laiskoja, niin kun se syy mennä juomaan. Että mun mielestä vaikka nyt eduskuntaakin ajattelee, päättäjiäkin, niin ne saisi joskus olla vuoden työttömänä, niin näkisivät, mitä sekin elämä on, että.

Asiakas kategorisoi ”kylän pojat” ”periaatteessa parhaiksi kavereikseen”, jotka ovat ihan mukavia. Aineisto-otteen loppupuolella asiakas kertoo, että ”kylän pojat” ovat toisten kyläläisten mielestä ”juoppoja” ja ”työttömiä laiskoja”. Keskiosassa aineistoa asiakas kategorisoi ”kylän pojat” oman mielipiteensä mukaan ”ihan tavallisiksi ihmisiksi”. Hän vahvistaa kategoriavalintaansa kylän pojista tavallisina ihmisinä näihin liitettävillä piirteillä ne ”leipoo”, ”keittää ruokaa” ja ”tekevät käsitöitä”. Toisaalla aineistossa sama asiakas, joka on keski-ikäinen nainen, kertoo, miten oli itse kerran hämmästynyt, kun kuuli ”kylän pojan” sanovan, että hän otti juuri kotoa lähtiessään leipomansa hiivaleivät uunista. Asiakas purkaa pitkään työttöminä olleisiin asiakkaisiin liitettyjä kulttuurisia negatiivisia käsityksiä. Hänen mukaansa työtön alkoholia käyttäväkin on tavallinen ja mukava ihminen. Aineisto-otteen lopussa haastateltava toteaa ironisesti, että päättäjien tulisi olla vuosi työttömänä, niin että he itse saisivat kokea, millaista työttömän elämä on. Samassa hän purkaa yleistä käsitystä siitä, että laiskuus olisi syynä työttömien juopotteluun.

Moni haastatelluista kuvaa itseään tavallisen ihmisen kategorialla, myös silloin kun elämään työttömänä kuuluu runsasta alkoholinkäyttöä. Syrjäytymisestä puhuu vain kaksi haastatelluista. Kummassakaan yhteydessä haastateltava ei ota itselleen syrjäytyneen kategorialla, vaan olettaa muiden, lähinnä viranomaisten ajattelevan heitä syrjäytyneinä.

7.5.8 Työnhaluinen

Lähes jokainen haastattelemanani pitkään työttömänä ollut asiakas kertoi haluavansa vielä tehdä työtä. Tätä kuvaa seuraava aineisto-ote, jossa on ryhmähaastattelussa neljä työtöntä.

Aineisto-ote 16.

H: No, mitä sä toivoisit tulevaisuudelta?

A2: No, kun saisi nyt vähän aikaa ainakin töitä tehdä vielä tässä, pari kolme vuotta.

H: Niin. Minkälaista työtä?

A2: No, se on ihan sama sitten, mitä sitä tekee.

H: Niin, työllä on merkitystä.

A2: Niin.

H: Toi työpajatyö tuntuu nyt hyvältä.

A2: Niin. Tuntuu, juu.

H: Minkälaista työtä sä haluaisit tehdä?

A2: No, se on melkein ihan mitä vaan tässä olen tehnyt. Viime viikolla kävin siivoamassakin yhdessä paikkaa siinä.

H: Joo-o. Mikäs se vaihtoehto on sitten, jos ei ole sitä työtä?

A2: No, sitten täytyy vaan kävellä tuossa. Mitata tuota kaupungin katua.

A3: Olla kilometritehtaalla

A2: Niin, kilometritehtaalla, niin.

Haastattelijan kysymys ”Mitä toivoisit tulevaisuudelta?” johdattaa asiakkaan puhumaan toiveistaan tehdä ainakin vähän aikaa, parin kolmen vuoden ajan vielä työtä. Ryhmähaastatteluun osallistuva asiakas on haastatteluhetkellä keski-ikäinen työpajalla työssä oleva mies. Haastatteliija on tavannut hänet aikaisemmin ja muistaa miehen pitäneen työstä työpajalla. Tämä asia todetaan yhteisesti uudelleen, ja vuorovaikutus jatkuu haastattelijan kysymyksellä ”Minkälaista työtä haluaisit tehdä?”. Asiakas kertoo, että ihan mikä vain työ kelpaisi ja kertoo käyneensä viimeaikoina myös siivoustöissä. Asiakkaan vastaus ”mistä tahansa työstä” vahvistaa hänen voimakasta haluaan työn tekemiseen. Ote päättyy toisen ryhmähaastatteluun osallistuvan osittain ironiseen toteamukseen, joka on vastaus haastattelijan uuteen kysymykseen ”Mikä on vaihtoehto sitten, jos ei ole työtä?”. Alussa haastattelijan kanssa keskustelua käynyt asiakas vastasi haastattelijan kysymykseen, ettei sitten ole muuta vaihtoehtoa kuin kävellä kylällä.

Toinen asiakas vitsailee ironisesti ja muuttaa kylällä kävelyn ”oloksi kilometritehtaalla”. Keskustelua alun perin käynyt asiakas yhtyy vitsiin ja toistaa ironisen kuvauksen kilometritehtaasta. Asiakas kategorisoi itsensä ”työtä haluavaksi” ja purkaa näin pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liitettävää työtä vieroksuvan negatiivista leimaa.

Myös seuraavassa otteessa puretaan työttömiin liitettävää negatiivista leimaa.

Aineisto-ote 17.

A: Niin, että päättäjillä ja eduskuntaa myöten, niin niillä on sellainen käsitys ja ne antaa puheissaan ihan selvästi sen ilmi, että työttömät on itse syyllisiä työttömyyteensä.

H: Mitäs mieltä sä olet?

A: No, ehdottomasti olen eri mieltä. Minä en ole ainakaan, minä en ainakaan tunnusta, että mä olisin syyllinen työttömyyteeni. En todella.

H: Sä et haluaisi olla työtön.

Sä olisit halunnut.

A: En. En.

H: Pysyä työelämässä.

A: Niin. Mä olin ajatellut, että mä olen koko elämäni siellä yhdessä paikassa töissä ja sillä selvä. Että kyllä se tietenkin kauheeta oli.

Asiakas kategorisoi päättäjien puheen kertovan, että työttömät olisivat itse syyllisiä työttömyyteensä. Kysyn asiakkaalta, mitä mieltä hän itse on. Asiakas kertoo olevansa ehdottomasti eri mieltä ja vastaa, ettei ”syyllisen ” kategoria ainakaan sovi häneen itseensä. Haastattelija toteaa, ettei asiakas haluaisi olla työtön. Haastateltava jatkaa vuorovaikutusta sanomalla: ”En, en”. Haastattelija kategorisoi asiakkaan sellaiseksi, ”joka olisi halunnut pysyä työelämässä”. Asiakas vahvistaa haastattelijan määrittelemän kategorian oikeaksi ja sanoo, että hän oli ajatellut olevansa koko elämänsä ”siellä yhdessä paikassa töissä”, kunnes jäi työttömäksi. Otteen lopussa asiakas vielä kuvaa työttömäksi jäämistä ”kauheaksi”. Hän vastustaa aktivointipolitiikan sisälle piilotettua ajatusta, jonka mukaan työtön saattaa olla myös itse syyllinen työttömyyteensä, ja rakentaa itselleen työttömyydestä kärsivän kategorian.

Osa haastatelluista on lähestymässä eläkeikää ja takana on pitkä työttömyysaika. Siitä huolimatta lähes kaikki puhuvat toiveesta tehdä palkkatöitä. Aineistossa on vain kaksi asiakasta, jotka eivät haluaisi palata palkkatöihin, toinen heistä on hyvin sairas ja toinen kertoi itse jättäytyneensä pois palkkatyöstä kipeän selkensä tähden.

Haastatteluhetkellä kolme haastateltua tekee työtä huonekalujen entisöijänä työpajalla kuntouttavan työtoiminnan nimikkeellä.

7.6 Asiakkaiden neuvottelupuhe – uusilla kategorioilla vapaaksi negatiivisesta leimasta

Tarkastelin tässä luvussa sitä, miten pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin asiakkaat puhuvat itsestään suhteessa yhteiskunnan heille ulkoapäin institutionaalisesti antamaan pitkäaikaistyöttömien kategoriaan. Analyysin alussa asiakkaat rakentavat pitkäaikaistyöttömien kategorian jäsenyyden kulttuurisesti ja moraalisesti negatiivisesti leimatuksi. He tuovat ilmi, että pitkäaikaistyöttömät ovat toisten silmissä luusereita ja muita huonompina B-luokan kansalaisia. Neuvottelua käydään kategoriaan liitettävän negatiivisen leiman ja sitä vastaan asettuvan oman mielipiteen tuomassa jännitteessä. Haastateltavat neuvottelevat haastattelun luomassa vuorovaikutustilanteessa kansani itselleen ulospääsyä pitkäaikaistyöttömän kategorian kulttuurisesti ja moraalisesti negatiivisesti leimatusta jäsenyydestä.

Haastattelutilanteessa rakentuva neuvottelupuhe on jäsenyysneuvottelua, jossa haastateltavat pyrkivät esittämään itsensä moraalisesti suotuisassa valossa suhteessa heille ulkoapäin annettuun pitkäaikaistyöttömän kategoriaan. Haastattelupuhe rakentuu pitkäaikaistyöttömän negatiivisen leiman purkamiseksi. Kategorian jäsenyyttä puretaan rakentamalla itselle uusien, moraalisesti hyväksytyjen, negatiivisista leimoista vapaana olevien kategorioiden jäsenyyttä. Näin myös vuorovaikutuksessa rakentuva puhe on moraalipuhetta. Aineistoesimerkit kertovat siitä, kuinka haastattelutilanteessa syntynyt, negatiivisesta leimasta vapauttava neuvottelupuhe ja uusien kategorioiden esille tuominen rakentuu työttömän elämäntilanteen oikeuttamispuheeksi. Haastatteleman pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaat oikeuttavat työttömyyttään sillä, että kertovat olleensa ennen työttömyyttään kovia työntekijöitä. Myös vaikean elämäntarinan tai elämän tragedian, sairauden ja vanhuuden kertominen poistaa työttömyyteen liitettyä hyväksikäyttäjän stigmaa ja oikeuttaa palkkatyön ulkopuolella työttömänä olemista. Lisäksi pitkäaikaistyöttömien aktivointitoimena syntyneen projektin asiakkaat kuvaavat itsensä palkkatyön ulkopuolella olemisestaan huolimatta elämäntavoiltaan aktiivisiksi, itselleen ja muille hyödyllistä toimintaa harrastaviksi ja työtä haluaviksi kansalaisina.

Kertoessaan itsestään he samalla puhuvat itsensä näin ulos passiivisen pitkäaikaistyöttömän kategoriasta ja siihen liitetystä negatiivisesta leimasta.

Haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuneet kategoriat ”kova työntekijä”, ”sairas”, ”vanha” ja ”aktiivinen toimija” viittaavat Harvey Sacksin (1984) kategoriatutkimuksen havaintoon tutkittavien halusta esittää itsensä tavallisen ihmisen kategoriassa (*doing being ordinary*). Analyysi osoittaa, että asiakkaat haluavat puhua itsestään mieluummin tavallisina ihmisinä kuin pitkäaikaistyöttöminä. Ahkeran palkkatyön tekemisen muistelu, aktiivisen toiminnan esillä pitäminen ja halu työhön liittyvät kaikki tavallisen ihmisen kategorian piirteisiin. Samalla tavalla tavalliselle ihmiselle kuuluvia asioita ovat sairastuminen ja vanheneminen. Aineisto sisältää myös kaksi otetta, joissa asiakkaat määrittävät itseään ja toisia työttömiä tavallisen ihmisen kategorialla.

Luvun analyysi liittyy negatiivisen kategorian jäsenyyden purkamiseen ja Sacksin havainto on, ettei jokainen tietyn kategorian jäseneksi määritelty ihminen kannakkaikkia samaan kategoriaan kulttuurisesti ja moraalisesti liitettyjä ominaisuuksia. Luvun analyysi osoittaa, että eivät kaikki pitkäaikaistyöttömien kategorian jäsenyyden saaneet asiakkaat halunneet liitettävän itseensä niitä pitkäaikaistyöttömän kategorian piirteitä, joita kategorian jäseneksi liitetyllä henkilöllä kulttuurisesti ajatellaan olevan. Pitkäaikaistyöttömän kategorian negatiivinen voima on niin vahva, että se saa kategorian jäseneksi leimatut tuottamaan itselleen uusia vähemmän leimattuja kategorioita. Näin pitkäaikaistyöttömän ongelmallinen kategoria uusinnetaan haastattelun vuorovaikutuksessa.

8 KATEGORIAT VÄLINEINÄ ASIAKKAIDEN KERTOMUKSISSA

Tämä luku keskittyy asiakkaiden kertomiin elämätarinoihin. Analysoin sitä, mitä ja miten pitkään työttöminä olleet asiakkaat puhuvat haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuvien kertomustensa avulla. Luku jatkaa edellisen luvun analyysia, jossa tarkastelin pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvää jäsenyysneuvottelua työttömien asiakkaiden haastattelupuheessa. Tämän luvun metodinen katse kiinnittyy haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuviin kertomuksiin ja niiden sisältämiin kertojien itselleen rakentamiin kategorioihin.

Ihmettelin haastatteluja tehdessäni, miksi haastateltavat alkoivat kertoa oman elämänsä tarinoita, vaikka en sitä heiltä ollut pyytänyt. Tutkimushaastatteluni vuorovaikutuksessa rakentuneet kertomukset ovat pääasiassa kerrontaa asiakkaiden oman elämän kulusta. Haastateltavat kertovat siitä, miten elämä on ollut ikävää tai ”kovaa”. Buttнын tekstit vaikuttivat siihen, että otin haastattelun vuorovaikutuksessa syntyneet kertomukset mukaan aineistoni analyysiin. Buttны (2004) toteaa, miten sosiaalisista ongelmista voidaan puhua monien erilaisten kommunikaatioon liittyvien välineiden avulla, esimerkiksi syvien elämätarinoiden ja myös pienten kertomusten avulla. Kun kyseessä on haastattelutilanne, jossa puhutaan ongelmasta, haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuvia kertomuksia voidaan tarkastella ongelmaan liittyvinä selontekoina. (Buttны 2004, 2–3; Maynard 1988, 312.) Asiakkaiden kertomuksiin liittyvän analyysini fokuksessa on kertomusten diskursiivinen tehtävä eli se, mitä vuorovaikutustilanteessa syntyneillä kertomuksilla tehdään.

Sacks kiinnitti huomion kertomuksia analysoidessaan siihen, että kertomuksen aiheen tulee olla kertomisen arvoinen. Epätavalliset, jännittävät, kamalat sekä ihanat tarinat ovat kertomisen arvoisia. Tärkeää on myös se, että kertomukset ovat sidoksissa kulttuurisiin merkityksiin. Kertomusten avulla välitetään käsityksiä, uskomuksia ja moraalia. Huomioitavaa on kertomusten kontekstuaalisuus eli se, että kertomukset ovat tilanteisiin sidottuja. (Sacks 1992a, 12–13; 1992b, 172–173; Routarinne 1997, 138, 142.)

8.1 Kertomukset – mitä, miksi ja miten?

Narratiivien tutkijat ovat pohtineet sitä, mitä kertomukset itse asiassa ovat ja miksi niitä kerrotaan. Catherine Riessman (2008) määrittelee jokapäiväiseen elämään liittyvät kertomukset puhujan järjestyksessä kertomiksi tapahtumiksi. Kertomuksen tapahtumilla on yhteys merkityksiin, joita puhuja haluaa kuulijoilleen välittää. Tämän määritelmän mukaan kertomuksen esittäjä yhdistää omasta mielestään tärkeät tapahtumat ja suuntaa ne tietyille kuulijakunnalle merkityksellisiksi. Riessman ottaa esille haastattelut kerronnallisten tilanteiden tapahtumina. Haastattelussa kaksi aktiivista osanottajaa, haastattelija ja haastateltava, rakentavat kertomukset yhteistoiminnallisesti. Yllättävät tilanteet, jopa tiukat haastattelukysymykset, voivat haastattelun kuluessa laukaista vastaajan kertomaan kertomusta. Riessman toteaa huomanneensa, että jos henkilön sosiaalisen elämän kulkuun liittyy normeista poikkeava keskeytys, haastateltava haluaa erityisesti haastattelutilanteessa kehittää kertomuksen muodossa olevia pitkiä selontekoja. (Riessman 2008, 3, 23–24.)

Jaber Gubrium ja James Holstein ottavat esille näkökulman tutkittavien oman kertomuksen esittämisen tärkeydestä ja viittaavat 1850-luvulle asti Henry Mayhew'n tutkimuksiin, joiden kautta Lontoon köyhät saivat itse kertoa oman tarinansa köyhyydestä ja sosiaalisesta maailmastaan sen sijaan, että köyhien ihmisten elämästä olisi kerrottu vain paremmin elävän yhteiskuntaluokan kuvaamana. Mayhew painotti teoksessaan ”London Labour and the London Poor” tutkimusotteensa perusteluna sitä, että aikaisemmin köyhien ihmisten elämästä ja työstä oli kerrottu vain eliitin tai hallinnon näkökulmasta. Sen sijaan perustieto köyhien ihmisten elämästä ja työstä tulisi hankkia kyseisen yhteiskuntaluokan ”omilta huuilta” heidän omien kertomustensa avulla. (Gubrium & Holstein 2009, 3–7.) Tämän luvun analyysin tarkoitus on pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden omien vuorovaikutuksessa rakentuvien kertomusten esille tuleminen.

Sacksin mukaan kertomus syntyy siitä, kun puhuja ottaa oikeuden puhumiseen pitemmäksi aikaa kuin yhden lauseen verran. Keskustelunanalyttisesti suuntautuneet tutkijat näkevät kertomuksen laajennettuna puheen jaksoneksi. Kertomuksia puheena analysoivan tutkijan tulee kiinnittää huomionsa siihen, miten kertomukselle saadaan vuorovaikutuksessa tilaa, toisin sanoen, miten kertomus saadaan mahtumaan

vuorovaikutuksen kulkuun niin, että kertoja sisällyttää kertomuksensa vuoropuheluun tai käyttää vuorovaikutuksen kulussa tavallista pidemmän vuoron omaan kerrontaansa. Analyysin kannalta tärkeä seikka on myös se, miten kertomusten esittäminen aktivoituu vuorovaikutuksen kuluessa. Gubrium ja Holstein kirjoittavat Gail Jeffersoniin (1978) viitaten, miten suorat kysymykset, joita esitetään haastattelun vuorovaikutustilanteessa, voivat usein toimia kertomuksen aktivoijana. Toisaalta myös kertoja itse saattaa ottaa tilan kerronnalle esimerkiksi sanomalla: ”Arvaa mitä.” (Gubrium & Holstein 2009, 46; Jefferson 1978, 219–248, Sacks 1995b, 18–19.) Sacks kehottaa kiinnittämään huomion kertomuksia analysoitaessa vuorovaikutuksen osapuolten yhteiseen osuuteen kertomusten tuottajina. Hän kirjoittaa siitä, miten kuuntelijan osuus kertojan aktivoijana on merkittävää silloinkin, kun kuuntelija vastaa kertojalle kommenteilla ”Hm, Hm”. Vastauspartikkeli toimii tällöin viestinä kertojalle siitä, että vastaanottaja kuuntelee kertomusta ja antaa kertojalle tilan jatkaa kerrontaa (Sacks 1992b, 10).

Kertomusten analysointiin paneutunut tutkija William Labov erottaa kertomuksessa seuraavia osia: abstrakti, orientaatio, juoniosa, evaluaatio ja kooda eli kertojan yhteenveto. Abstraktia ja koodaa ei ole kaikissa kertomuksissa. Keskustelunanalyttisin välinein kertomuksia analysoitaessa kiinnitetään huomiota kertomusten osiin, erityisesti orientaatioon, juoniosaan ja evaluaatioon. Juoniosa on kertomuksen ydin. Sen jälkeen seuraa evaluaatio, joka muodostaa kertomuksen kärjen. Se, mistä kertomuksen kärki muodostuu, on keskustelijoiden yhteistyön tulos, sillä kertomuksen kärki laukaisee vastaanottajan reagoimaan kertomukseen ja ilmaisemaan, miten hän on sen ymmärtänyt. Sacksin mukaan vähin vastaanottajan kommentti on nauru. Naurun lisäksi vastaanottaja voi myös ottaa muulla tavalla kantaa kerrottuun kertomukseen. (Labov 1972, 370; Sacks 1995b, 275; Routarinne 1997; 149–151; Tainio 1996)

8.1.1 Kertomukset moraalitarinoina

Silverman (1998, 2001, 2005) on pohtinut erityisesti haastattelun vuorovaikutuksessa syntyneiden kertomusten analysoimista. Silverman huomauttaa etnometodologian näkökulmasta, ettei tutkijan kannata kiinnittää huomiotaan siihen, ovatko haastateltavien kertomukset totta vai eivät, vaan haastattelutilanteissa syntyneiden

kertomusten analyysissä on olennaista keskittyä kertomusten tilanteiseen analyysiin, eli siihen, mitä kertomuksilla tehdään haastattelun vuorovaikutustilanteessa. Silverman selvittää haastattelun kuluessa syntyneiden kertomusten tilanteisesti rakentuvaa tehtävää ja viittaa Geoffrey Baruchin (1982) sairaiden lasten vanhempien kertomuksista syntyneellä aineistolla tehtyihin tutkimuksiin. Baruch analysoi vanhempien kertomia kauhutarinoita siitä, miten terveydenhuoltohenkilöstö on ymmärtänyt ja kohdellut heitä väärin silloin, kun he olivat huolestuneita vauvansa terveydentilasta. Baruchin mukaan kauhutarinoiden kertominen on äitien keino rakentaa moraalista vastuutaan ja hyvää vanhemmuuttaan. Sairaiden lasten äidit rakentavat itselleen kertomuksillaan ulospääsyä äidin kategoriasta, ”joka ei tarkkaillut vauvansa vointia tarpeeksi”. Äitien kertomusten avulla heille rakentuu uusi kategoria ”äidistä, joka tarkkaili vauvaansa huolellisesti, mutta jonka huolta eivät lääkärit ottaneet vastaan”. Baruch nimittää äitien kertomuksia moraalitarinoiksi, *moral tales*. Kertomukset toimivat näin selontekoina rakentamassa moraalista vastuuta. (Baruch 1981, 275–277; 1982; Silverman 2005, 105–113.)

8.1.2 Kertomusten henkilögalleriat

Eglin ja Hester (2003) ovat kiinnittäneet huomionsa kertomuksissa esiintyviin henkilögallerioihin. He viittaavat Sacksin (1995a) termiin ”the character appears in cue”, jolla Sacks tarkoittaa kertomuksissa esiintyvien kategorioiden oikeaan aikaan esille tulemistä, aivan kuten näyttelijät saapuvat näyttämölle oikeaan aikaan kuin itsestään merkin perusteella. Hester ja Eglin osoittavat Montrealin yliopistossa tapahtuneen joukkomurhan sanomalehti uutisointiin perustuvassa analyysissään, miten kategoriavarannot toimivat keinoina, joilla tarina rakennetaan. Joukkomurhan kertomiseen osallistuvat henkilöhahmot ilmestyvät esille oikealla hetkellä sanomalehtien uutisissa riippuen siitä, millaiseksi tarinan halutaan rakentuvan. Esimerkiksi kun joukkomurhaa käsittelevässä uutisessa raportoidaan murhaajan suorittamasta tappamisesta, uutinen jatkuu kertomuksella poliiseista, jotka veivät murhaajaksi epäillyn henkilön pois käsirautoissa. ”Murhaajan” kategoria tavallaan kutsuu esiin ”poliisin” kategorian. Näin sanomalehdessä kerrottu uutinen joukkomurhasta rakentuu rikostarinaksi murhaajaan ja poliisiin liittyvien kategoriavalintojen avulla. Toisessa uutisessa taas kerrottiin joukkomurhasta yliopiston

näkökulmasta, jolloin kertomusten henkilögalleria sisälsi ”opiskelijoita”, ”professoreita”, ”opettajia” ja muita ”yliopiston henkilökuntaan liittyviä henkilöitä”. Yliopistomaailmaan sijoitetut henkilökategoriat rakensivat tarinasta tässä uutisessa kauhukertomuksen, sillä kategoriaa ”murhaaja” ei normaalisti katsota kuuluvan yliopistomaailman henkilögalleriaan. (Francis & Hester 2004, 48–49; Hester & Eglin 2003, 3, 15–20, Sacks 1995a, 410–411.)

8.1.3 Kertomuksilla uusi kategoria itselle

Sen lisäksi että kertomukset sisältävät henkilögallerian, joka koostuu esille kutsutuista kategorioista, kertomukset sinänsä myös usein rakentavat kertojalle itselleen uuden tai uusia kategorioita. Kertomuksissa esille tulevat uudet kategoriat ovat saattaneet syntyä vastustamaan kertojalle ulkoapäin tarjottua kategoriaa. Tähän liittyen Arja Jokinen (2000) huomioi asiakkaan ja sosiaalityöntekijän haastattelutilanteessa syntyneiden narratiivien analyysissään, että asiakkaat ovat saattaneet jäädä kiinni kertomuksiin, jotka ovat lamaannuttavia ja tuhoavia. Tällaisessa tilanteessa muutokseen tähtäävän sosiaalityön tulos olisi se, että asiakas alkaa puhua itsensä ulos negatiivisesta kertomuksesta. (Jokinen 2000, 132.)

Kertomukset itsestä toimivat Kenneth Gergenin (2000) mukaan rakennusaineena moraalille identiteetille. Itseen liittyvien kertomusten avulla puhuja rakentaa itselleen hyväksymistä ja arvostusta. Gergen erottaa länsimaisen kulttuurin kontekstissa kolmenlaisia kertomuksen tyyppisiä: stabiileja, progressiivisia ja regressiivisiä. Länsimainen ihminen pyrkii kuvaamaan itseään vakailta (stabiileilla) narratiiveilla ihmisenä, joka pyrkii positiiviseen muutokseen (progressiivinen) ja joka taistelee aikaisempia epäonnistumisia ja pettymyksiä (regressiivisiä tapahtumia) vastaan. (Gergen 2000; Jokinen 2000,133.)

8.2 Tutkimuskysymykset

Analyysini kiinnostuksen kohteena on se, mitä ja kuinka henkilö kertoo kertomuksensa. Kertomusten esittäminen ja niiden analysointi sinänsä on tärkeää, sillä

menneisyydestä kertominen rakentaa samalla merkitystä kertojan nykyisyydelle. (Jokinen 2000, 132; Silverman 2005, 113.) Olen tämän luvun analyysissä kiinnostunut siitä, *millaisia kertomuksia* pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden haastattelun vuorovaikutustilanteessa rakentuu, ja myös siitä, *miten kertomukset kerrotaan ja millaista tarkoitusta varten niitä rakennetaan* tilanteisesti haastattelun vuorovaikutuksen kuluessa. Etsin näihin kysymyksiini vastausta analysoimalla haastatteluissa rakentuvaa kategoriatyöskentelyä. Tarkemmin sanottuna kiinnitän huomioni siihen, millaisia kategorioita asiakkaiden kertomuksilla kutsutaan esiin ja millaisia kategorioita itse kertomukset sinänsä rakentavat asiakkaille. Tarkastelen analyysissäni myös kertomusten henkilögallerioita ja niiden sisältämiä kategorioita ja sitä millaisia kertomuksia valitut henkilökategoriat rakentavat.

Analysoin asiakkaiden kertomuksia pääasiallisesti diskursiivisen kategoriatutkimuksen välinein, mutta kiinnitän huomioni joissakin kohden analyysia myös edellä esittämiini kerronnan eri osiin. Analyysini tarkastelee lisäksi sekä haastateltavien että haastattelijan osuutta kertomusten yhteisinä rakentajina.

8.3 Pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden aineiston kertomukset

Riessman (2008, 24) toteaa huomanneensa, kuten edellä jo mainitsin, että varsinkin jos henkilön elämään tulee ikävä käänne, haastateltava haluaa kehittää haastattelutilanteessa kertomuksen muodossa olevia pitkiä selontekoja. Pitkään kestänyt työttömyys osoittautui tutkimushaastattelujeni kuluessa selontekoja synnyttäväksi tekijäksi. Kun analyysini eteni syvemmälle, huomasin, että jokainen haastattelu oli tavallaan haastateltavien yhtä pitkää kertomusta ja samalla työttömyyden aiheuttamaa selontekoa. Haastatteluissa esiin tullut kertominen rakentuu yhteistoiminnallisesti haastattelijan ja haastateltavan välillä.

Edellä olevan perusteella kutakin haastattelua voitaisiin analysoida pitkinä yhtenäisinä kertomuksina. Koko haastattelun ajan kestäneiden kertomusten lisäksi keskustelun kuluessa rakentuu myös yksittäisiä lyhyitä kertomuksia. Valitsin haastatteluista selkeästi löytyvät lyhyet kertomukset tämän luvun analyysin kohteeksi. Kiinnitin huomiota kertomuksia valitessani haastattelun vuorovaikutuksessa syntyviin

selvästi kerronnallisia elementtejä sisältäviin aineiston kohtiin. Ryhmittelin aineistosta löytyneet yksittäiset asiakkaiden kertomukset niiden sisällön mukaan kertomustyyppien ryhmiin. Ryhmittelyyn vaikutti tutkimukseni asetelma, jossa katson pitkäaikaistyöttömyyteen liittyviä kertomuksia selontekoina. Kyseisen asetelman perusteella löytyneet selontekokertomukset jakautuivat tavallaan kahteen pääryhmään: työn tekemiseen liittyviin kertomuksiin sekä kertomuksiin työttömyydestä ja muista asiakkaiden elämän ongelmista. Työn tekemiseen liittyvät kertomukset ovat positiivissävyyistä muistelu ahkeruudesta ja ”kovasta työnteosta” palkkatyössä. Päinvastaisesti työttömyydestä, sitä juuri edeltäneestä tai siihen johtaneesta elämäntilanteesta asiakkaat puhuvat negatiiviseen sävyyn ongelmana. Nämä ongelmapuhetta sisältävät kertomukset jakaantuivat vielä seuraavasti: työttömyyteen liittyviin kertomuksiin, sairastumiskertomuksiin, elämän tragedioihin ja juomiskertomuksiin. Seuraavaan taulukkoon on merkitty myös se, miten kertomukset jakautuivat lukumääräisesti kuhunkin ryhmään. Luonnollista on, että työttömyyttä ja työttömyysaikaa kuvaavia kertomuksia on aineistossa eniten.

Taulukko 12. Asiakkaiden kertomukset ryhminä.

KERTOMUKSET RYHMINÄ	LUKUMÄÄRÄ
Työn tekemiseen liittyvät kertomukset	7
Työttömyyteen liittyvät kertomukset	12
Sairastumiskertomukset	8
Elämän tragediat	4
Juomiskertomukset	7
YHTEENSÄ	38

Olen poiminut tämän luvun analyysitekstiin otteita kunkin ryhmän esittämistä toisistaan selkeästi eroavista kertomuksista. Esimerkiksi juomiseen liittyvien kertomusten ryhmästä valitsin otteet kolmesta eri kertomuksesta, joissa kussakin kerrottiin juomisesta eri lailla. Mikäli tietyn ryhmän sisällä olevat kertomukset olivat samantyyllisiä, kustakin ryhmästä on vain yksi aineistonäyte.

8.3.1 Työn tekemiseen liittyvät kertomukset

Aineistossa on paljon haastateltavien puhetta ajasta, jolloin he olivat työelämässä. Seuraavassa haastateltavan kertoma lyhyt, mutta merkittävä kertomus ajasta, jolloin hän oli työssä kaivinkoneenkuljettajana.

Aineisto-ote 1.

A: Tuolla mä tein silloin kun mä olin siellä kaivinkonekuljetuksella

H: Hm.

A: niin mä tein hetkinen montakohan vuotta mä kerkesin oleen siellä

H: Hm.

A: no kuus vuotta, niin

H: Hm.

A: yhteensä ottaen

H: Hm.

A: niin tuota noin niin niin mä tein keskimäärin semmoista neljää–viittätoista tuntia joka päivä.

H: Joka päivä.

A: Niin.

Pitkään työttömänä ollut haastateltava alkaa muistella aikaa, jolloin hän oli työelämässä kaivinkoneenkuljettajana. Hän miettii ääneen haastattelijan kuullen, montako vuotta hän kaiken kaikkiaan oli kyseisessä työpaikassa, ja rakentaa samalla kertomuksensa juonta. Kertomuksen juonen ydin on lopussa, jolloin haastateltava sanoo tehneensä keskimäärin neljää- tai viittätoista tuntia työtä kaivinkoneenkuljettajana päivittäin.

Mikä asia tekee tästä kertomuksesta kerrottavan? Selvästi sen ydin liittyy kulttuurisesti suomalaiseen ahkeruuteen ja palkkatyön arvostamiseen. Kertoja rakentaa kertomuksellaan itselleen ahkeran työntekijän kategoriaan. Kun kertomusta peilataan sen kertomisen hetkeen, sen merkitys paljastuu vielä selkeämmin hyvän moraalien rakentamiseksi. Pitkään työttömänä ollut henkilö vakuuttaa kertomuksellaan olleensa kerran kunnan työntekijä, joka teki tuntimääräisesti normaaliin työaikaan verrattuna lähes kaksinkertaista työpäivää. Kertomus on sankarin puhetta: vaikka nyt olenkin työtön, olen menneisyydessäni tehnyt kovasti töitä. Haastattelija osallistuu

kertomuksen rakentamiseen yhteistoiminnallisesti haastattelun alkuvaiheessa usealla ”hm” vastauspartikkelilla ja antaa näin haastateltavalle tilan kertomuksen jatkamiseen.

Lopussa haastattelija ottaa vastaan kertomuksen kysymyksellä ”joka päivä” tarkoittaen, oliko haastateltava joka päivä töissä yhtä pitkiä päiviä. Tämä vakuuttaa näin tapahtuneen. Haastattelijan ja haastateltavan loppukeskustelu on kertomuksen evaluaatio. Vastaanottaja osoittaa ymmärtäneensä kertomuksen ja sen merkityksen. Haastattelija ja haastateltava rakentavat yhteistoiminnallisesti kertomuksen moraalista tehtävää. Haastateltavalle rakentuu kertomuksen avulla haastattelun vuoro-vaikutuksessa säännöllisten ylitöiden tähden ahkeran palkkatyöläisen ja kulttuurisesti kunnan kansalaisen kategoria. Hän puhuu itsensä kertomuksessa rakentuneen uuden kategorian avulla ulos hänelle ulkoapäin annetusta negatiivisesti leimatusta pitkäaikaistyöttömän kategoriasta.

Aineistossa on paljon tämän aineistolainauksen kanssa samankaltaista ahkeruuden ja menneisyydessä tapahtuneen kovan työnteon esille tuovaa puhetta. Yhteiskunta tarjoaa haastateltavilleni pitkäaikaistyöttömän negatiivisella leimalla varustettua kategoriaa, siksi menneisyyden ahkeran työnteon korostaminen on ymmärrettävää moraalipuheen rakentumista, jolla päästään ulos pitkäaikaistyöttömään kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti liitettävästä negatiivisesta leimasta.

8.3.2 Työttömyyteen liittyvät kertomukset

Seuraavassa aineisto-otteessa haastateltava kertoo elämästään ja siitä, miten hän joutui jäämään työttömäksi juuri sellaisessa elämänvaiheessa, jolloin hän luuli saavansa olla pitkään työpaikassaan kunnan työntekijänä.

Aineisto-ote 2.

H: Niin mikä se työn merkitys on sulle? Kuvailisitko sitä nyt vielä, mikä työn merkitys on sulle.

A: No ilman muutahan se on tietenkin se raha.

H: Hm.

A: Rahaa aina tarvitaan

H: Hm.

A: Ja tuota sitten siinä tuli justiin tuota kaikki muu siinä on mukana, sitten sosiaaliset suhteet.

H: Hm.

A: Työkaverit on aina ollu tärkeitä ja nää kaikki tämmöset ystävät ja nää, mutta että raha, totta kai, kun on ihan tyhjästä alkanut. Kummallakaan ei ollut mitään

H: Hm.

A: ja lapset on syntyneet siinä heti. Sitten on rakennettu talo

H: Mm.

A: niinkun kaikki rahat meni siihen

H: Hm.

A: Ja tota niitä tosiaan niin mä ajattelin, että mä oon siellä työpaikassa iän kaiken, koska sitten lapset alkoi olla jo siinä iässä, että ne olivat omillaan ja opiskelivat ja lähtivät pois ja muuta, niin mulla olisi ollut hirveen hyvää aikaa olla töissä.

H: Niin.

A: Ja sitten se loppu.

H: Joo.

Haastattelija pyytää haastateltavaa kertomaan siitä, mikä työn merkitys on tälle. Kysymys toimii vuorovaikutustilanteessa kertomuksen aktivoijana ja antaa tilan haastateltavalle kertomuksen tuottamiseen. Hänen vastauksensa kysymykseen ”Kuvailisitko, mikä on työn merkitys sulle?” rakentuu kertomukseksi, joka etenee kronologisesti haastateltavan elämäkulun mukaisesti. Kertomus tuo esille henkilögallerian, johon kuuluvat kategoriat ”puoliso”, ”lapset”, ”työkaverit” ja ”ystävät”. Työn merkitys on haastateltavan kertomuksen mukaan rahassa. Hän muistelee, miten hän ja hänen puolisonsa alkoivat elämän tyhjästä, kummallakaan ei ollut mitään. Sitten rakennettiin talo ja kasvatettiin lapset opiskelijoiksi ja elämään omillaan. Tähän kaikkeen tarvittiin rahaa, ja jotta sitä saatiin, täytyi tehdä töitä. Haastateltava kertoo, että työn tekemisen kautta sai myös työkavereita ja ystäviä, ja siis sosiaalisia suhteita, mutta rahan ansaitseminen nousee kertomuksessa näiden ihmissuhteiden yläpuolelle.

Kertomuksen juoni huipentuu sen loppuun. Kun haastateltava oli saanut oman talon, lapset opiskelijoiksi ja elämään omillaan, hänellä olisi ollut entistä enemmän aikaa omistautua palkkatyön tekemiseen, mutta silloin työ loppui. Kunta irtisanoi työntekijöitään, ja haastateltava jäi työttömäksi. Hän päättää kertomuksensa lyhyellä kommentilla ”ja sitten se loppu” tarkoittaen työn menettämistä ja työttömäksi jäämistä. Haastattelija osoittaa ymmärtäneensä kertomuksen ja ottaa sen vastaan sanomalla

”joo”. Haastateltava rakentaa kertomuksellaan moraalista kategoriaa ”ahkerasta ja vastuuntuntoisesta palkkatyössä käyvästä vaimosta ja äidistä”. Samalla tarina rakentaa ”uhrin” kategoriaa ja kertomusta siitä, miten työttömäksi jääminen tuli yllättäen ja juuri silloin, kun hänellä olisi ollut vielä enemmän aikaa omistautua työlleen lasten kodista lähtemisen jälkeen.

Toinen haastateltava kuvaa työttömyyttä lyhyellä työttömän elämäntilannetta kuvaavalla kertomuksella seuraavasti. Haastattelija kysyy, mitä työttömyys on merkinnyt haastateltavalle. Tämä puhuu työttömyydestä menneessä ajassa, koska hän on haastatteluhetkellä työssä työpajalla. Tässä vuorovaikutustilanteessa haastattelija ja haastateltava rakentavat kertomuksen työttömän arkielämän kokemuksesta yhdessä seuraavasti.

Aineisto-ote 3.

H: Kun sä olit työtön, niin mitä se työttömyys sulle merkitsi? Se, että puuttuu työtä, niin mitä se merkitsi?

A: No ei se merkannut mitään, se oli loppujen lopuksi niin hirveetä aikaa.

H: Se oli hirveetä aikaa?

A: Oli.

H: Millä tavalla se oli hirveetä?

A: No ensinnäkin päivät oli todella pitkiä.

H: Hm.

A: ei saanut mitään aikaiseksi

H: Hm.

A: Hm.

H: Että päivät oli pitkiä?

A: Oli niin siis kaikki asiat jäi hoitamatta.

H: Hm.

Haastateltava kertoo työttömyyden olleen ”hirveää aikaa”. Kertomukseen liittyy kuvaus pitkistä päivistä, jolloin vapaana olevasta ajasta huolimatta työtön ei saanut mitään aikaiseksi vaan kaikki asiat jäivät hoitamatta. Lyhyt kertomus on ytimekäs. Keskustelun loppupuolella sekä haastateltava että haastattelija osoittavat yhteisymmärrystä kummankin ”hm” -kommenteilla. Haastateltava rakentaa kertomuksellaan regressiivisen tarinan: työttömyys on passivoivaa, työttömyys on ”hirveää”. Hän tekee kertomuksellaan arvion työttömyysajasta ja konstruoi itselleen työttömyydestä ja sen passivoivasta vaikutuksesta kärsivän kategoriaa.

Työttömyyden passivoivasta vaikutuksesta kertovien tarinoiden lisäksi aineistosta löytyy myös toisenlaisia työttömyyteen liittyviä kertomuksia.

Aineisto-ote 4.

H: Niin. Mitä se työ merkitsi?

A: No, mä oon ollu, pikku ikäni olin töissä, mutta, tota, nyt yheksänkytäneljäkö mä jättäydyin työttömäksi.

H: Niin, että sä olet ollut niin kun yhdeksän vuotta.

A: Ja kyllä mun mielestä on, että, tota, kyllä työ tärkeä on.

H: Työ on tärkeä.

A: On. On. Ja mä oon ollu pikku ikäni, seittemästatoista vuodesta lähtien mä oon ollu töissä, että mulla ei oikeastaan työttömiä jaksoja oo ollu yhtään.

H: Että työ on ollu sulle tärkeä ennen?

A: Kyllä. Kyllä.

H: Joo. No, entäs nyt sitten, tällä hetkellä?

A: Kyllä nytki olisi, mutta kun, tota, ei mua enää kukaan, kun mä oon niin vanha, niin kukaan huoli, enkä mä edes kysy. Mutta mä teen paljon semmoisia talkoohommia. Joku vanhukselle, joku tulee sanomaan, siivoo piha, mä tulen siivoamaan pihan ja teen ihan tämmösiä harrastuksen vuoksi.

Haastatteluhetkellä yhdeksän vuotta työttömänä ollut haastateltava kategorisoi itsensä kertomuksessaan vanhaksi. Hän kertoo olleensa koko ikänsä yhtäjaksoisesti työssä ilman työttömyysaikoja. Ahkeran työntekijän lisäksi kertomuksessa rakentuu itseensä ja omiin ratkaisuihinsa tyytyväisen miehen kategoria. Haastateltava kertoo jättäytyneensä pois työelämästä omasta päätöksestään. Tätä aineistolainausta ennen haastattelutekstistä selviää, että haastateltavan selkä tuli niin kipeäksi, että hän on tehnyt oman ratkaisunsa terveyttään ajatellen. Kun eläkepäätöstä ei tullut selkäleikkauksen jälkeen, haastateltava itse päätti, että palkkatyönteko saa nyt hänen osaltaan päättyä.

Haastateltava kertoo, että palkkatyön tekeminen on ollut hänelle elämässä aina tärkeää, mutta rakentaa nyt kertomuksen aikana itselleen ratkaisunsa tyytyväisen ”jo vanhan miehen” kategoriaa, jolla on tavallaan paljon elämässään työtä tehneenä oikeus jäädä pois palkkatyöstä. Kertomus on progressiivinen: haastateltava ei ole jäänyt passiivisesti paikalleen, vaan kertoo tarinansa lopussa tekevänsä paljon talkootöitä, esimerkiksi pihojen siivoamista vanhuksille. Haastateltava rakentaa moraalista hyväksyntää kategorisoimalla itsensä kertomuksessaan ”pikkuikänsä palkkatyössä

olleeeksi” ja haastattelun hetkellä ”vanhaksi mieheksi” sekä ”paljon talkootöihin osallistuvaksi hyväntekijäksi”. Haastattelijan osuus kertomuksen rakentumiseen on kysymyksissä ”Työ on ollut sulle tärkeä ennen?” ja ”No entäs nyt sitten tällä hetkellä?” Hänen suorat kysymyksensä aikaulottuvuudella ennen ja nyt houkuttelevat haastateltavan kertomaan. Haastattelija myös vahvistaa kysymyksillään tulkintaa siitä, että työ on ollut haastateltavalle tärkeää.

8.3.3 Sairastumiskertomukset

Pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden haastatteluaineistossa on runsaasti sekä fyysiseen että psyykkiseen sairastumiseen liittyvää puhetta. Seuraava aineisto-ote on asiakkaan kertomus terveydentilan heikkenemisestä ja sen tähden tehdyistä tutkimuksista.

Aineisto-ote 5.

A: Täällä, mä olin tuota sydän- ei kun verisuonet tutkittiin varjoainekuvauksessa

H: Hm.

A: sydäntä ja suonia tutkittiin ja rasituskokeissa ja

H: Hm.

A: niissä sydänfilmeissä ja verenpaine ja kolesteroli on korkea

H: Hm.

A: Ja Se on vähän sillain rajoittanut että on väsyny

H: Niin.

A: Ei, ei jaksa

H: Joo.

A: enää niin. Jo kulkiessa huomaa.

H: Niin.

A: Nousee rappuja ylös tai mäkiä niin

H: Hm.

A: kyllä ei vedä enää (naurahtaa)

H: Hm, hm.

A: sillain että se on sukuvika, rasite. Äidillä oli ja siskolla on ollut sepelvaltimotauti.

H: Hm.

Haastateltava aloittaa terveydentilaansa kuvaavan kertomuksen sanomalla, että hän oli verisuonten varjoainekuvauksessa. Haastattelija antaa ”hm”-kommentillaan haastateltavalle tilan jatkaa kertomista. Haastateltava kertoo edelleen, että myös hänen sydämensä ja verenpaineensa tutkittiin sekä kolesteroliarvojen todettiin olevan korkealla. Kertomusta rakennetaan yhteistoiminnallisesti niin, että haastattelija antaa toistuvilla ”hm”-kommenteillaan haastateltavalle luvan jatkaa kertomista. Tämä rakentaa kertomuksen juonen huippukohdan hänelle tehtyjen terveydentilaa koskevien tutkimusten kertomisen jälkeen. Huippu on kohdassa, jossa kertoja valittaa, että nykyinen terveydentila rajoittaa elämää ja vaikuttaa jaksamiseen. Hän rakentaa tutkimus- ja väsymyskokemusten kertomisella itselleen haastattelun vuorovaikutuksen kuluessa tilanteisesti sairaan kategoriaan. Haastattelija osoittaa vastaanottaneensa ja ymmärtäneensä kertojan viestin sanomalla: ”Joo.” Kertomus on tyypiltään regressiivinen, koska se sisältää negatiivisen viestin: kertojan terveydentila on mennyt huonompaan suuntaan. Pitkään työttömänä ollut haastateltava välittää kertomuksellaan selonteon, jolla hän oikeuttaa työttömyyttään moraalisesti ja kulttuurisesti. Hänen toteamuksensa ”ei vedä enää”, johon liittyy naurahdus, on haastateltavan ongelmapuheen tiivistelmä. Vakavaa terveydentilan huononemisen kertomista kevennetään naurulla. Kertomukseen kuuluu vielä loppuosa, jossa tulee esille tarinan henkilögalleriasta kategoriat ”äiti” ja ”sisko”. Haastateltava kertoo äidillään ja siskollaan olleen sepelvaltimotauti ja lisää: ”Se on sukuvika.” Kokonaisuudessaan haastateltava rakentaa kertomuksella itselleen sairaan kategoriaan, hän epäilee sairastuneensa samanlaiseen perinnölliseen sairauteen, joka on todettu äidillä ja sisarella. Haastateltava puhuu itseään pois pitkäaikaistyöttömän kategoriasta sairastumisepäilysten ja sairaan kategorian rakentamisen avulla.

Myös seuraava aineisto-ote kertoo sairaudesta, mutta edellistä vakavammasta, joka on johtanut sairaalahoitoihin.

Aineisto-ote 6.

H: No, mikä, mikäs työn merkitys sulle tänä päivänä on?

A: Ei mun tarte kuvitellakaan töitä nyt (naurahten), tässä vaiheessa.

H: Mi-

A: On, on niin huonossa kunnossa, että.

H: Mikäs on vikana?

A: On astmaa ja läppävikaa ja mitä taikka rytmihäiriö, mitä ne on ja. On vaikka mitä.

H: Onko nämä uusia asioita?

A: Mä oon nyt kolme kertaa käynyt sairaalassa ja. Niin, kaks kertaa mä olin viikon pätkiä siellä. Viikon olin kaksi kertaa sairaalassa.

H: Joo.

A: Ja nyt menen torstaina taas sinne, en tiedä mitä, niin.

H: Tutkimuksiin?

A: Niin.

H: Joo.

A: Kun ne meinaa kai toisen keuhkon repiä pois.

H: Jaa.

A: Sydän pumpppaa verta kuulemma toiseen keuhkoon.

H: Aijai. No, se selviää siellä sitten sairaalassa varmaan.

A: No, kyllä se kai pitäisi sitten selvitä, niin.

H: Mm.

Haastattelijan kysymykset johdattavat haastateltavan kertomaan sairauskertomustaan. Tämä kategorisoi itsensä otteen alussa ”huonossa kunnossa olevaksi”, minkä vuoksi hänen ei kannata kuvitellaan tekevänsä töitä tässä elämän vaiheessa. Hän keventää ikävän asian kertomista naurahtamalla ja toteaa, ettei hänen kannata edes kuvitella enää tekevänsä töitä. Lisäksi haastateltava antaa itselleen hänelle annettujen diagnoosien mukaisia kategorioita: ”astmaa, läppävikaa ja rytmihäiriötä sairastava potilas”. Varsinainen kertomus alkaa otteen keskeltä, kun haastateltava kertoo olleensa sairaalassa potilaana: ”Kaksi kertaa mä olin viikon pätkiä siellä.” Hän jatkaa sairauskertomustaan sanomalla, että hän on vielä menossa samalla viikolla sairaalaan. Haastattelijan kysymys, koskeeko sairaalaan meno tälläkin kertaa tutkimuksia, johdattaa haastateltavan jatkamaan kerrontaa. Juonen huippukohta rakentuu haastateltavan kertoessa, että hän on menossa keuhkoleikkaukseen. Kertoja antaa ymmärtää leikkauksensa vakavaksi arvelemalla, että hänen toinen keuhkonsa todennäköisesti leikataan pois. Kertojan sydän pumpppaa verta toiseen keuhkoon hänen saamansa käsityksen mukaan. Haastattelija ottaa kertomuksen vastaan ja osoittaa ymmärtäneensä, että leikkaus on vakava, sanomalla: ”Ai jai.” Hän lisää ikään kuin hälventääkseen kertojan huolta ja vetoaa siihen, että kaikki varmaan selviää sitten sairaalassa. Haastateltava päättää kertomuksensa myöntämällä tämän. Sairauskertomuksen funktio on oikeuttaa työelämästä pois jäämistä ja rakentaa kertojalle vakavasti sairaan kategoriaan. Hän on vakavan sairauden uhri. Sairaus on moraalisesti ja kulttuurisesti hyväksyttävämpää kuin työttömyys.

Seuraavassa aineisto-otteessa asiakas kertoo kertomuksessaan sairastumisensa ketjun, joka alkaa työttömyyden alkuaan fyysisistä lisääntyvistä sairauksista. Asiakas päättää kertomuksensa siihen, miten hän lopulta päätyi pitkäaikaiseen hoitoon psykiatriseen sairaalaan, mutta tämä osa otteesta on jätetty pois tutkimukseen liittyvän luottamuksellisuuden säilyttämisen takia. Haastattelija aloittaa houkuttelemalla haastateltavaa kertomuksen kertomiseen kysymyksellään ”Koetteko te olevanne syrjäytyneitä?” Haastattelutilanteessa on läsnä haastattelijan lisäksi neljä työttömille tarkoitettun projektin asiakasta.

Aineisto-ote 7.

H: Sä mainitsit tuon sanan syrjäytynyt. Koetteko te olevanne syrjäytyneitä? Vai onko se väärä sana?

A: No, ei se väärä sana ole, kun ajattelee, että silloin, kun kävin töissä ja sitten, kun työt oli ohi mä koitin, mä aloin juokseen. Mä juoksin seitsemän kilometriä joka päivä ja 21 kilometriä välillä (paikan nimet poistettu) Siitä tuli kurkku kipeeksi. Sitten, noin, sitä kesti kolme kuukautta, mä lihosin. Siitä sain kaksi vuotta, vuoden, yhden vuoden, että syödään lihapullia. Tuli rasvamaksa, tuli, maksa on täysin selvä nyt. Ja sitten tuli sokeritauti päälle ja verenpainetaudit vielä päälle, niin. Niin se teki niin kun yhteiskunnasta semmoisen syrjäytyneen ihmisen, että ei enää jaksaa oikein mitään muuta kun lököillä. Että se vei sen, siinä meni kaikki urheiluinto ja kaikki saman tien, että tuntee itsensä niin kun tyhjänpäiväiseksi pantiksi. Että on niin kun sanotaan, on se elämän pohja niin kun sanottuna yhtään mitään tekemään, että mutta kyllähän mä tuolla seurapiireissä käyn kyllä, mutta, mutta ei ole sitä, enää sitä niin kun sanottua sitä terveen ihmisen elämän tuntemusta enää, että sanotaan niin kun kuiva puun kanto. Tämä, mutta pakko sitä elää on päivä kerrallaan.

Haastateltava aloittaa psykiatriseen hoitoon päättyvän (kerrottu otteen lopussa, joka on luottamuksellisuussyistä poistettu) sairastumistarinansa kertomisen työttömyyden alkujasta, jolloin hän alkoi ensin harrastaa juoksemista. Sen jälkeen hän alkaa kertoa elämänsä ikävää sairastumiskäännettä: ensin tuli juoksemisesta kurkku kipeäksi, sitten tuli liiasta lihapullien syömisestä lihominen ja rasvamaksa. Sairastumiskertomus jatkuu, ja haastateltava kategorisoi itsensä vielä vakavammin sairaaksi sokeritautisena ja verenpainetautisena. Tämän jälkeen hän palaa haastattelijan alussa esille ottamaan syrjäytyneen kategoriaan ja toteaa sairauksien tehneen hänestä yhteiskunnasta syrjäytyneen ihmisen. Kertoja vielä tehostaa ”syrjäytyneen” kategoriaa uusilla vahvoilla, negatiivisilla kategorioilla itsestään, joita ovat ”ettei jaksaa muuta kuin

lököillä”, ”urheiluintonsa menettänyt”, ”tyhjämpäiväinen pantti” ja ”kuiva puun kanto”. Vaikka haastateltava kertoo käyvänsä vielä ”seurapiireissä”, hän silti kuvaa elävänsä elämää, jossa ei tunneta terveen ihmisen elämää ja jota on vain pakko elää päivä kerrallaan. Kertomus on regressiivinen totaalinen sairastumiskertomus, joka rakentuu yhteistoiminnallisesti haastattelijan alussa esittämän kysymyksen johdattelmana.

8.3.4 Elämän tragediat

Työttömiksi joutuneiden asiakkaiden haastatteluissa on myös kertomuksia elämän tragedioista. Oikeastaan kaikilla haastattelemillani asiakkailla on ollut elämässään vaikeuksia, jotka sijoittuvat ajallisesti suurimmaksi osaksi aikaan juuri ennen työttömyyttä tai sen alkamisen aikoihin. Tähän kertomusten ryhmään, jota nimitän elämän tragedioiksi, valitsin aineistosta haastateltujen työttömyyteen liittyviä selontekokertomuksia suurista vaikeuksista, joista osa jopa voitaisiin ryhmitellä myös tarinan kertomisarvon perusteella kauhukertomuksiksi (vrt. ”horror stories” Sacks 1992a, 12–13). Seuraava aineisto-ote kertoo naisen tarinan työttömyyttä ennen tapahtuneista elämänkriiseistä.

Aineisto-ote 8.

A: Tässä on näitä muuttojakin ollu aika lailla ja

H: Hm.

A: elämänmuutoksia et kaikennäköistä.

H: Joo.

A: Kuolemia on ollu ja

H: Niin.

A: lähiystävien kuolemia ja noi vanhempien

H: Hm.

A: Ne on kaikki vähän niin kun vaikuttanu

H: Hm.

A: sillain masentavasti että

H: Hm.

A: Ja tietenkin erotkin, erot, mutta niistä nyt on niin kun aikaa kyllä avioeroista mutta kyllä ne vaan jotenkin

H: Hm.

A: muistuu aina välillä mieleen että jaha että olisi voinut vähän toisinkin olla

H: Hm.

A: Mutta hyvinkin vaihtelevaa kyllä elämä on ollu ja rikasta

H: Niin. Niin sä erosit sitten toisen kerran?

A: Joo.

H: Joo.

Haastateltava aloittaa heti aineisto-otteen alussa tiivistetyn kertomuksen elämänsä vaikeista käännekohtista. Hän kertoo elämäänsä sisältyneen aika lailla muuttoa ja jatkaa kertomista kategorisoimalla käännekohdat elämänmuutoksiksi. Henkilögalleriasta tulee esille kertomuksen jatkuessa kategoriat ”lähiystävät” ja ”omat vanhemmat”, joiden hän kertoo kaikkien kuolleen. Haastateltava jatkaa, että kuolemat ovat vaikuttaneet masentavasti. Haastattelijan osuus kertomuksen rakentumisessa on ”hm” -vastauspartikkelin käyttö ja tilan antaminen niiden avulla haastateltavan tiheälle kerronnalle. Kertomus elämänmuutoksista jatkuu viittauksella avioeroihin, joita myöhemmin osoittautuu olleen kaksi. Vaikka kertoja sanoo, että avioeroista on jo aikaa, myös ”ex-aviomiehet” tavallaan marssivat esille henkilögalleriasta, vaikkei heitä kategorioina mainitakaan. Juonen huippukohta rakentuu toteamukseen ”muistuu mieleen että jaha olisi vähän toisinkin voinut olla”. Samassa hän kuitenkin jatkoksi toteaa paradoksaalisesti, että elämä on ollut vaihtelevaa ja rikasta. Haastattelija ottaa vastaan kertomuksen tarkistamalla avioerojen määrän. Kertomus päättyy haastattelijan ja haastateltavan peräkkäiseen myönteiseen ”joo”-kommenttiin. Näin haastattelija osoittaa ymmärtäneensä kertomuksen. Kertomus on regressiivinen mutta sisältää myös progressiivisen elementin loppupuolen kommentissa, jolloin haastateltava sanoo kaikesta huolimatta elämänsä olleen vaihtelevaa ja rikasta. Tarinan funktiona kertojalle rakentuu suuria elämänmuutoksia ja ”kovia kokeneen naisen” kategoria, joka toimii työttömyyden selontekona. Kovia kokeneen kategorian rinnalle rakentuu vuoro-vaikutuksen loppupuolella samanaikaisesti tilanteisesti välähdys selviytyjän kategoriasta.

Seuraava miespuolisen haastateltavan elämän tragedia liittyy hänen elämänsä psyykkisiin vaikeuksiin.

Haastateltava on kertonut aineisto-otteen edellä joutuneensa psykiatrisen sairaalan suljetulle osastolle yritettyään itsemurhaa. Näitä tapahtumia ennen hän oli joutunut pois työelämästä yhtäkkiänsä halvaantumisen vuoksi, josta oli kuitenkin toipunut lähes ennalleen. Työelämään paluuta ei haastateltavan toiveista huolimatta voitu toteuttaa,

hänen avioliittonsa kariutui ja teini-ikäinen poika sekaantui huumeisiin. Näitä tapahtumia seurasi itsemurhayritys ja hoitajakso psykiatrisessa sairaalassa.

Aineisto-ote 9.

H: No kuvailisitko sä sitä kokemusta siellä niitten ammattiauttajien kanssa?

Minkälaisia kokemuksia sulle siitä tuli?

A: Ne yritti parhaansa.

H: Ne yritti parhaansa.

A: Se katso kyllähän meillä yhteiskunnassa, tämä on nyt se turvaverkko, minkä läpi minä menin muuten täällä

H: Hm.

A: tämä on pohjimmainen turvaverkko tämä

H: Niin sä menit sen pohjimmaisen turvaverkon läpi.

A: Ei kun sinne pohjimmaiseen turvaverkkoon jäin kiinni, minä en tiedä, mitä sitten, jos se olisi haudankaivaja seuraava turvaverkko ollut siellä

H: Joo. Sä sanoit, että sä jäit kiinni siihen pohjimmaiseen turvaverkkoon.

A: Nii-in, omasta mielestäni jäin.

Miespuolinen haastateltava on pitkäaikaistyöttömille tarkoitetun projektin ainoa haastatteluhetkellä eläkkeellä oleva asiakas. Hän on juuri päässyt 45-vuotiaana eläkkeelle elämässään tapahtuneiden suurten muutosten jälkeen. Haastateltava on kertonut aineisto-otteen edellä pitkästi elämänsä tragediaa. Ahkerasti työtä tehnyt ja työn ohessa vielä opiskellut mies halvaantui kesken työpäivän. Hän menetti halvauksessa puhe- ja liikuntakykynsä, mutta toipui puhuvaksi ja käveleväksi sinnikkään harjoituksen ja kuntoutuksen ansiosta. Vaikean toipumisvaiheen aikana miehen aviosuhde alkoi rakoilla ja murrosikä elävä lapsi oirehtia. Perheessä esille tulleiden uusien vaikeuksien paineessa mies yritti itsemurhaa ja päätyi sen tähden psykiatrisen sairaalan suljetulle osastolle. Aineisto-otteessa haastattelija ja haastateltava konstruoivat yhdessä kertomuksen sairaalassaolosta. Haastattelija houkuttelee miehen kertomiseen pyytämällä häntä kuvailemaan kokemuksiaan psykiatrisessa sairaalassa ammattiauttajien kanssa. Haastateltava kertoo kokemuksenaan sen, että ammattiauttajat yrittivät parhaansa. Henkilögalleriasta tulee ammattiauttajina kertomukseen tavallaan läsnä olevaksi ”psykiatrisen sairaalan henkilökunta”, vaikka heitä ei varsinaisesti puheessa mainitakaan. Haastateltava jatkaa kertomustaan ja antaa psykiatriselle sairaalalle ja sen henkilökunnalle metaforan ”pohjimmainen turvaverkko”. Mies kertoo jääneensä kiinni pohjimmaiseen turvaverkkoon, ja kysyy samassa vähän ironiseen sävyyn, ettei tiedä, mitä olisi tapahtunut, jos turvaverkko olisikin ollut haudankaivaja.

Miehen haastattelutilanteessa rakentuva kertomus on kokonaisuudessaan pitkä. Aineisto-otteeseen on vaikea saada suorana lainauksena mahtumaan kertomuksen etenemistä. Tarina rakentaa haastateltavalle vahvasti selviytyjän kategoriaa siitakin huolimatta, että kertomusta kuunnellessa tulee mieleen, miten voi yhdelle ihmiselle tapahtua kaikki tämä. Kerronnassa on koko haastattelun ajan paljon huumoria ja myös ironiaa. Ongelmapuhetta kevennetään turvaverkko metaforan ja haudankaivajaan liittyvän ironian avulla. Haastateltavan koko pitkä tarina rakentaa selviytyjän kategoriaa, johon sanomattomana liittyy pettymys siitä, ettei hän enää voinut palata työelämään. Sisältääkö kertojan maininta ”haudankaivajasta” ironisen huomautuksen siitä, että olisiko voinut käydä huonomminkin kuin joutua jäämään työkyvyttömänä eläkkeelle.

8.3.5 Juomiskertomukset

Aineistosta löytyy kolmenlaista juomiseen liittyvää kertomista: 1. entisen juomisen muistelua, 2. kertomista nykyisestä juomisesta, johon liittyy juomisen lopettamistoiveita sekä 3. kertomista pitkään jatkuneesta ja edelleen jatkuvasta juomisesta. Seuraava aineisto-ote on haastateltavan kertomus menneessä ajassa tapahtuneesta juomisesta.

Aineisto-ote 10.

H: Sä sanoit, että se ”meni överiks”

A: Joo, niin.

H: Puhuksä siitä vähän lisää?

A: No se meni ihan täysin juopotteluksi.

H: Niin.

A: Sitten se pari vuotta siinä

H: Hm.

A: kun en mä välittänyt sitten enää mistään mitään

H: Hm.

H: (...) Sä ennen olit tuossa kylällä? (asiakas on edellä kertonut viettäneensä paljon aikaa kylällä)

A: Juu, juu.

H: Ne oli sun, missä sä siinä kylällä olit?

A: Ympäri kylää pyörittiin tuossa, käveltiin ja ryypättiin viinaa.

H: Niin. Se oli se aika, kun sun kortti oli pois?

A: Juu.

H: Mikä se on se ”me”, sun ei tarvii sanoa nimiä, mutta

A: No mun kaveriporukka sillai että

H: Kaveriporukka?

A: Meillä oli neljän, viiden hengen porukka

H: Hm.

A: Ja jollakin aina oli sitten rahaa taskussa ja

H: Hm

A: saatiin se pullo ja

H: Hm.

A: näin poispäin niin.

Miespuolinen haastateltava on kertonut haastattelijalle otteen edellä elämänvaiheestaan, jota hän kuvasi sanomalla ”meni överiksi”. Haastattelijä kutsuu haastateltavaa kertomuksen esittämiseen ja pyytää häntä puhumaan lisää ”överiksi menneestä” ajasta. Haastateltava alkaa kertoa parin vuoden ajasta, jonka hän sanoo menneen juopotteluksi. Kertomuksen alku rakentuu siitä, miten huonosti asiat olivat ennen. Kertomus on haastateltavan tarinaa menneestä ajasta, jonka avulla haastateltava rakentaa itselleen kategorioita ”entinen juoppo” ja ”ennen välinpitämätön”. Hän kuvaa juopottelua sisältänyttä elämäänsä ja rakentaa samalla nykyhetkelle ”muuttuneen miehen kategorian”, vaikkei sitä suorasti otteessa mainitakaan. Haastattelijä houkuttelee haastateltavaa jatkamaan muutoskertomusta kysymyksellä, joka liittyy tämän ”kylällä olemiseen”. Kertomuksen ongelma- ja moraalipuheen vahvin kohta rakentuu yhteisesti haastateltajan kysymyksestä ja haastateltavan vastauksesta ”Ympäri kylää pyöräyttiin tuossa, käveltiin ja ryypättiin viinaa”. Kertomuksessa rakentuu haastateltavalle lisää menneen elämän moraalisesti ongelmallista kategorisointia ”ympäri kylää pyörinyt ryyppääjä”. Haastattelijä lisää maininnan samaan aikaan sijoittuneesta ajokortin menettämisestä ja vahvistaa kertojan menneen elämän huonoa vaihetta. Näyttämölle marssitetaan vielä kertomuksen henkilögalleriasta moraalisesti epäilyttävä kategoria ”kaveriporukka”, kun haastattelijä kysyy, keitä ovat ympäri kylää pyörineet ”me”. Kysymys herättää haastateltavan kertomaan, miten neljän–viiden hengen ”porukka” toimi: kun jollakin oli rahaa taskussa, saatiin pullo. Loppuosassa haastateltajan osuus kertomuksen sisällön tuottamisessa vähenee vain ”hm”-kommenteilla tapahtuvan kertomisen tilan antamiseksi.

Kokonaisuudessaan kyseessä oleva tarina on progressiivinen muutoskertomus. Muutos on selviytymistä moraalisesti ongelmallisesta juomisesta, joka tapahtui toimeettomana kylällä kaveriporukan kanssa. Kertojalle, jonka elämä oli ennen ”mennyt överiksi”, rakentuu selviytyjän kategoria, vaikkei vuorovaikutuksessa paljastukaan, missä vaiheessa muutosta haastateltava kertomisen hetkellä on.

Seuraava aineisto-ote on esimerkki kertomushetkellä ajoittain jatkuvasta juomisesta, mikä vaivaa kertojaa.

Aineisto-ote 11.

H: Niin, että työ oli merkittävä sulle nuoresta asti?

A: Kyllä, joo. Kyllä on ollut ja on tänä päivänäkin, että harmittaa, että tuli tämä tämmönen pikku retkahdus.

H: Mikä retkahdus?

A: Alkoholin kanssa.

H: Onko se tullut nyt ihan muutama vuosi sitten?

A: No, sanotaan sillain, että mä olen vähän semmonen niin kun kausiluontonen, niin kun sanotaan. Mä pystyn olemaan pitkiä aikoja, että mä en ota yhtään. Mutta sitten, kun niitä tulee niitä lipsahduksia.

A: Välillä tietysti tulee semmoisia aikoja, että on, on kerta kaikkiaan niin turhautunut tähän kaikkeen.

(nauhoituskatko, puhelin soi)

H: Puhuit siitä kausijuoppoudesta.

A: Niin, mä oon pyrkinyt siitä eroon ja noin niin, noin, olen hyvin pitkälle päässytkin siitä. Mutta välillä tulee niitä.

A: Niitä retkahduksia ja

A: Tää harmittaa itseäkin niin suunnattomasti, kun olla voi.

Otetta ennen haastattelun kuluessa on puhuttu työn merkityksestä. Haastateltava vaihtaa kesken vuoronsa puheenaihetta ja alkaa kertoa ”pikku retkahduksestaan”. Haastattelija kysyy, mitä retkahdusta puhuja tarkoittaa ja antaa tälle samalla tilan puhumiseen. Haastateltava vastaa tarkoittavansa retkahduksella alkoholinkäyttöään. Haastattelija kysyy vielä haastateltavan alkoholinkäytön alkamisen ajankohtaa. Kysymysten jälkeen haastateltava alkaa kertoa juomiseen liittyvää kertomustaan. Hän kategorisoi itsensä ”kausiluontoiseksi juojaksi”, joka pystyy olemaan juomatta pitkiäkin jaksoja, mutta joka kuitenkin retkahtaa välillä juomaan. Haastattelun loppupuolella hän rakentaa itselleen uutta kategoriaa ”juomisesta eroon haluavana” ja ”juomistaan

harmittelevana”. Tarina on regressiivis-progressiivinen kertomus. Kertoja puolustaa kausiluontoista juomistaan sillä, että on kerta kaikkiaan turhautunut välillä kaikkeen. Samalla hän kuitenkin rakentaa itselleen otteen loppuosassa moraalisesti ja kulttuurisesti hyväksytyä ”retkahtelevasta juomisesta suunnattomasti kärsivän kategoriaan”.

Kolmas juomiseen liittyvä kertomus kuvaa pitkään jatkunutta ja kertomisen hetkellä edelleen jatkuvaa juomista, johon ei ainakaan kerrota kaivattavan muutosta.

Aineisto-ote 12.

H: Mitäs ne kaverit merkitsee sulle?

A: En minä tiedä, mitäs mitäs ne merkitsee? Sen viinanlitkun kanssa tuossa pelaa vaan päivät pitkät ja siinä se on merkkäminen.

H: Hm.

A: Hm. semmosta.

H: Mitä se, mitä se viina merkitsee sulle?

A: Ajankulua.

H: Aha. Joo. No joitko sä silloinkin, kun sä teit töitä?

A: Kyllä sitä silloinkin otettiin. (.) Kyllä sitä silloinkin otettiin. Noi juopuneet, kun ajelutti niitä, niin siinä tuli väkisin otettua, sitten. Kun niitä oli kyydissä, ja niillä oli aina sitä viinaa, kun ajankuluksi siinä ajelivat ja milloin mihinkin vietiin ja ainahan niillä viinaa oli mukana.

(...)

H: Kuinka paljon sä juot?

A: Jaa, kuinka paljon?

H: Viikossa.

A: Se on, se on vaikea sanoo.

H: Viikossa.

A: Välillä ei ole yhtään ja välillä on monta pulloakin viikossa. (nauraa)

H: Hm.

A: Joo, semmottia.

H: Minkä takia sä juot?

A: Ajankuluksi. Siinähan se aika kuluu.

H: Hm.

Haastattelijan osuus on tämän kertomuksen aikana suuri. Haastattelija houkuttelee haastateltavan kertomaan juomisestaan erityisesti kysymyksillään ”Mitä se viina merkitsee sulle?”, ”Kuinka paljon sä juot?” ja ”Minkä takia sä juot?”. Oikeastaan otteen alku- ja loppupuoli ovat vain lyhyitä ja ytimekkäitä vastauksia kysymyksiin.

Haastateltava kategorisoituu niissä pitkään ja usein ”alkoholia ajankulukseen käyttäväksi”. Otteessa olevan vuorovaikutuksen keskivaiheilla haastateltava kertoo juomiseensa liittyen lyhyesti ajasta, jolloin hän oli vielä työelämässä. Haastateltavan työelämästä kertova jakso alkaa haastattelijan moraalisen kannanoton sisältävällä kysymyksellä ”joitko sä silloinkin kun sä teit töitä”. Henkilögalleriasta tulevat esiin kertojan työssäoloaikaiset asiakkaat, joita hän kuljetti työssään paikasta toiseen. Kertoja kategorisoi asiakkaansa ”juopuneiksi”. Samalla hän kertoo, että koska asiakkailla oli aina viinaa mukana, hänen tuli itsensäkin väkisin aina juotua. Kertomus on staattinen. Haastateltava kertoo otteen alkupuolella juoneensa ajankuluksi ja sanoo samoin otteen lopussa. Hän ei puolustele juomistaan. Vaan selittää, että se on hänen ajankulunsa. Haastateltava kertoo, paljonko hän juo viikossa ja sanoo nauraen: ”Välillä ei ole yhtään ja välillä on monta pulloakin viikossa”. Lauseen loppupuolelle sijoittuvalla naurulla kertoja keventää vuorovaikutuksessa moraalisesti arveluttavaa asiaa: monen pullon juomista viikossa.

8.4 Asiakkaiden kertomukset moraalisisina selontekoina

Tämän luvun analyysin kohteena olivat haastattelun vuorovaikutuksessa rakentuneet kertomukset. Tarkastelin sitä, millaisia kertomuksia pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden haastattelun vuorovaikutustilanteessa rakentuu. Kiinnitin huomioni analyysissä myös siihen, miten kertomukset kerrotaan ja millaista tarkoitusta varten kertomuksia tilanteisesti rakennetaan. Etsin kysymyksiini vastausta analysoimalla haastatteluissa rakentuvaa kategoriatyöskentelyä. Tutkin, millaisia kategorioita asiakkaiden kertomuksilla kutsutaan esiin ja millaisia uusia kategorioita kertojat rakentavat kertomuksissa itselleen.

Pitkään kestänyt työttömyys osoittautui haastattelun vuorovaikutuksessa selontekojä synnyttäväksi tekijäksi. Analyysini syventyessä tavallaan huomasin, että jokainen kokonainen haastattelukin voitaisiin analysoida kertomuksena ja pitkään jatkuneen työttömyyden selontekona. Koko haastattelujen pituisten kertomusten lisäksi aineistosta löytyi selkeitä kerronnan elementtejä sisältäviä lyhyitä yksittäisiä kertomuksia. Jaottelin löytyneet kertomukset seuraaviin ryhmiin: työn tekemiseen

liittyvät kertomukset, työttömyyteen liittyvät kertomukset, sairastumiskertomukset, elämän tragediat ja juomiskertomukset.

Miten haastattelun vuorovaikutuksessa syntyneet kertomukset rakentuvat ja mitä tarkoitusta varten kertomukset on kerrottu? Kaikki aineistosta löytyneet kertomukset ovat selkeästi moraalisia kertomuksia (Baruch 1981, 275–277). Samoin lähes jokaisella kertomuksella rakennetaan ulospääsyä kulttuurisesti negatiivisesti leimatusta pitkäaikaistyöttömän kategoriasta. Ainoastaan juomiskertomukset rakentavat edellisestä poikkeuksen. Haastattelun vuorovaikutustilanne sisältää mainitsemattakin läsnä olevana kulttuurisesti leimatun pitkäaikaistyöttömän kategorian. Edellisen luvun analyysin tapaan asiakkaiden kertomukset rakentavat kertojalleen itselleen uuden tai uusia kategorioita, jotka ovat syntyneet siitä, että kertoja vastustaa hänelle yhteiskunnan toimesta ulkoapäin tarjottua negatiivista pitkäaikaistyöttömän kategoriaa. Kertomuksissa rakentuvat uudet kategoriat ovat moraalisesti ja kulttuurisesti hyväksytyjä, kuten ”ennen paljon ylitöitä tehnyt työntekijä”, ”ennen ahkera palkkatyöläinen”, ”yllättäen työttömäksi jäänyt”, ”työttömyyden passivoivasta vaikutuksesta kärsivä”, ”työelämästä vanhuuden tähden pois jäänyt”, ”työelämästä sairauden tähden poisjäänyt”, ”elämäkolhujen tähden työttömäksi jäänyt”, ”muuttunut entinen juoppo” tai ”retkahtelevasta juomisesta kärsivä”.

Kertomukset rakentuvat vuorovaikutuksen kuluessa yhteistoiminnallisesti haastattelijan ja haastateltavan kanssa. Haastattelijan vastauspartikkeli ”hm” toimii aineistossa usein kertomiseen houkuttelevana tilan antajana (Sacks 1995b, 10). Usein myös haastattelijan esittämä kysymys toimii kertomuksen kertomisen aktivoijana. Esimerkiksi kysymys ”Mikä on työn merkitys sinulle?” aktivoi haastateltavan selontekona toimivaan kertomuksen esittämiseen. Pääosin kertomukset ovat tyypiltään muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta regressiivisiä.

Asiakkaiden kertomuksissaan rakentamat kategoriat itsestä ovat välineitä, joilla kertomusten selonteot rakennetaan. Asiakkaat oikeuttavat tai puolustavat kertomuksissaan rakentuvilla selonteoilla pitkään jatkunutta työttömyyttään. Niillä myös poistetaan asiakkaille annetun pitkäaikaistyöttömän kategorian kulttuurisesti negatiivista leimaa. Kaiken kaikkiaan kertomukset, niihin liittyvät kategoriat ja selonteot toimivat pitkään jatkuneeseen työttömyyteen liittyvän ongelmapuheen kertomisen välineinä.

Luvun analyysin tulos kertoo samoista asioista kuin edellisen luvun analyysi. Erona tässä luvussa on se, että käsittelin analyysissa työttömien haastattelupuhetta kerrontana ja kokonaisina elämätarinoina yksittäisten itsestä rakentuvien kategorioiden sijasta. Kertomusten analysoiminen sai minut huomaamaan, että jokaisen asiakkaan koko haastattelua voitaisiin analysoida pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liittyvänä neuvotteluna ja työttömyyden selontekona.

9 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ

Tutkimukseni tarkoitus on ollut osoittaa, mitä ja miten puheentutkimuksella voidaan saada tietää sosiaalisista ongelmista. Lyhyesti todettuna tutkimukseni tulos kertoo, että sosiaaliset ongelmat, tässä tapauksessa pitkäaikaistyöttömyys, rakentuvat puheessa ja yhteiskuntapoliittisissa teksteissä. Tutkimukseni metodologisena fokuksena olivat haastattelupuheessa esille tulleet pitkäaikaistyöttömyyteen liitetyt kategoriat. Haastattelupuhe kerättiin pitkäaikaistyöttömille tarkoitetun projektin työntekijäverkoston ja projektin asiakkaiden kanssa. Tutkimukseni pääkysymys, *miten ja mitä pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan ongelmana tutkimushaastattelun vuorovaikutustilanteessa*, liittyy sekä ongelmapuheen metodologiaan että pitkäaikaistyöttömyyden ongelman substanssiin. Keskityin tutkimukseni metodologiseen painotukseen ja kehittelyyn siten, että kullakin tutkimukseni analyysiluvulla on myös erilaiseen kategoria-analyysin näkökulmaan ja analyysivälineisiin liittyvät alakysymykset.

Paneudun seuraavassa ensin tutkimukseni metodologisiin tuloksiin. Tutkimukseni metodologinen anti on pääasiassa analyysivälineiden kehittelyssä ja puheentutkimuksen merkityksen ymmärrettäväksi tekemisessä. Aluksi selvitän, miten kategorioita käytetään ongelmapuheen välineinä ja mitä kategorioilla tehdään. Tarkastelen myös sitä, miten kulttuuri, moraalit ja jäsenyys kietoutuvat kategorioiden kanssa yhteen. Tutkimuksen tuloksena piirtyi jo analyysivälineiden valinnan prosessissa kuvio kategoria-analyysin yhteyteen sopivien välineiden kehikosta, jonka olen esittänyt edellä metodologian teoriasta ja tutkimusprosessin kulusta kertovien lukujen yhteydessä. Tässä yhteydessä pohdin analyysikehikkoni metodista antia. Tarkastelen kategoria-analyysin prosessia kiteytettynä, samalla myös muihin tutkijoihin viitaten, ja selvitän mitä tämän tutkimuksen perusteella sain tietää kategoria-tutkimuksesta ja valitsemieni analyysivälineiden käytöstä ongelmapuheen tutkimuksessa.

Lisäksi selvitän tutkimukseni substanssiin, pitkäaikaistyöttömyyteen, liittyvää puhetta tutkimustuloksista yhteen keräämäni taulukon avulla. Mietin, millaisia

kulttuurisia ja moraalisia kategorioita sekä niihin liittyviä ongelmia haastattelupuheen vuorovaikutuksessa rakentuu. Johtopäätösten loppupuolella pohdin aktivoivaa sosiaalityötä ja sitä, mikä on tutkimustulosteni merkitys sosiaalityön kannalta. Lopuksi tarkastelen omaa tutkimusprosessiani, tutkimuksen luotettavuutta ja osuuttani tutkimuksen vuorovaikutusprosessissa.

9.1 Kategoriat sosiaalista ongelmaa rakentamassa

Aiheellisesti voidaan kysyä, miksi tutkia pitkäaikaistyöttömyyttä puheesta ja nimenomaan kategoria-analyysin avulla. Tutkimukseni kertoo siitä, että sosiaaliset ongelmat rakentuvat kielenkäytön, puheen ja tekstien, kategorioiden avulla. Analyysini paljastaa myös sen, miten sosiaalisia ongelmia puheesta tutkittaessa kategoriat ja substanssi kietoutuvat yhteen. Tutkimuksen tulokset osoittavat että pitkäaikaistyöttömyys rakentuu yhteiskunnan toimesta hallinnollisissa ja poliittisissa teksteissä. Tämän makrotason diskurssin rinnalle kategoria-analyysillä tehty tutkimus avaa tarkastelunäkökulman mikrotasolle, siihen, miten ja millaiseksi pitkäaikaistyöttömyys rakentuu tilanteisesti ja paikallisesti niiden puheessa, joita ongelman ajatellaan koskettavan. Tämyntyyppinen tutkimus on tavallaan vaihtoehto rakenteista lähtevälle tutkimukselle.

Oleennaista kategoriatutkimuksessa on se, että puheen kategorioita tarkastellaan tutkimuskohteena sinänsä ja analyysissa mietitään, mitä kategorioilla ja niiden yhteyteen liitetyillä ominaisuuksilla tehdään (Sacks 1995a, 41; Silverman 1998, 88–89). Kategoriatutkimuksella puretaan ennalta asetettuja käsityksiä ja selviöinä pidettyjä asioita. Etnometodologisen tutkimusnäkökulman olennainen huomio on, ettei maailmaa oteta valmiiksi annettuna, vaan tutkitaan sitä, miten arkielämä rakentuu vuorovaikutuksena. Siksi on perusteltua ja mielenkiintoista tutkia sosiaalisen ongelman, pitkäaikaistyöttömyyden, rakentumista haastatteleamalla pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaita ja verkoston työntekijöitä. Tutkimuksen tulokset kertovat siitä, miten haastattelupuheessa valitut kategoriat rakentavat pitkäaikaistyöttömyyden ongelman kulttuurisesti ja moraalisesti sekä siitä, miten pitkäaikaistyöttömyyden kategoriaa rakennetaan uudelleen haastattelutilanteen vuorovaikutuksessa.

Selkeyden vuoksi on syytä mainita, että kategoria-analyysissä ei kiinnitetä huomiota kognitiivisesti tuotettuihin kategorioihin, vaan analyysissä keskitytään vain puheessa ja kielenkäytössä tutkittavien tuottamiin kategorioihin.

9.2 Jäsenyys, moraalit ja kulttuuri kategorioihin kietoutuneena

Kategoria-analyysin prosessissa on olennaista Harvey Sacksin löytö siitä, että kategoriat ovat sidoksissa kulttuuriin. Samaa kieltä äidinkielenään puhuvat näkevät asiat kulttuurisesti samalla tavalla. Kategorioita käytetään kuvaamaan kulttuurisesti sopivaa tai sopimatonta toimintaa. Henkilöön, joka nähdään tietyn kategorian jäsenenä, yhdistetään helposti kategoriaan kulttuurisesti liitetyt ominaisuudet. Silti samasta ihmisestä voidaan yhtäaikaista puhua lukuisilla eri kategorioilla. Sacks käytti tästä nimitystä kilpailevat kategoriat. Kategoriatutkimuksen prosessi paljastaa, miten kulttuuri ja moraalit ovat vahvasti kietoutuneina kategoriavalintoihin. (Sacks 1995a, 171–174.)

Myös oma tutkimukseni paljasti, miten tärkeää on huomata kategoriatutkimusta tehtäessä, että kategoriavalinnat ovat aina suunnattu tilanteisesti tietyille kuulijakunnalle tiettyä tarkoitusta varten. Kun henkilö joutuu kulttuurisesti ja moraalista leimatun kategorian jäseneksi, synnyttää ongelmallisesta tilanteesta johtuva moraalisen järjestyksen murtuminen selontekovelvollisuuden (Maynard 1988; Juhila 2011). Annettua leimatun ja häpeällisen kategorian jäsenyyttä selitetään tai vastustetaan. Ulospääsyä leimatusta kategoriasta usein neuvotellaan rakentamalla uusia positiivisempia kategorioita. Tavallista on itsensä suotuisassa valossa tai tavallisen ihmisen kategoriolla esittäminen. Tutkimusanalyysin kulussa on yleensä helppo huomata, miten kategorioiden jäsenyys ja moraalit kamppailevat kulttuuristen mallikategorioiden kanssa. (Juhila 2004a; Silverman 1998, 92.) Jäsenyysneuvottelussa rakentuu uusia kategorioita, joiden jäsenyyttä tarjotaan tietyssä tilanteessa tietyille kuulijakunnalle. Kategoria-analyysillä löydetään kulttuuriset moraalit kategoriat ja samalla tunnistetaan kategorioihin liittyvä tilanteinen moraalipuheen rakentuminen.

Kategoria-analyysi paljasti, miten tutkimukseni haastattelun vuorovaikutuksessa neuvoteltiin ja rakennettiin uusia kategorioita itselle. Yhteiskuntapolitiikan toimesta

rakentunut leimattu pitkäaikaistyöttömän kategorian läsnäolo, vaikkei sitä haastattelussa olisikaan mainittu, synnytti jäsenyysneuvottelun. Se, että haastateltavat oli kerätty pitkäaikaistyöttömille tarkoitetusta projektista riitti tavallaan tuomaan kategorian paikalle. Katégoria-analyysin avulla saatiin selville, miten asiakkaat neuvottelivat leimatun kategorian jäsenyydestä valitsemalla itselleen uusia positiivisia kategorioita. Näin tehdessään he puhuivat moraalista ja samalla tuottivat uutta moraalialia itselleen (Maynard 1988).

Kun katégoria-analyysia tehtäessä ymmärretään kulttuurin, moraalin ja katégorioiden jäsenyyden vuorovaikutustilanteessa tapahtuva yhteen kietoutuminen aletaan nähdä, kuten omassa tutkimuksessani, miten haastattelujen koko vuorovaikutustilanne rakentuu moraalial-, kulttuuri- ja jäsenyyspuheeksi.

9.3 Katégoriat selontekoina

Kun sosiaalisia ongelmia tutkitaan katégoria-analyysia käyttäen, ydinasia on se, että katégoriat ovat selontekoja joilla selitetään käsillä olevaa ongelmaa. Kuten edellä analyysiluvuissa kuvattu analyysini osoittaa, selonteot rakentuvat *oikeuttamiseksi, puolustamiseksi tai syytöksiksi*. Katégoria-analyysi paljasti, miten sekä työntekijät että asiakkaat käyttävät kaikkia edellä mainittuja selontekoja pitkään jatkuneen työttömyyden selittämiseen. Esimerkki oikeuttamisesta työttömyyden selontekona on pitkään työttömänä olleen katégorisoiminen psyykkisen tai fyysisen terveytensä tähden ”sairaaksi”. Sairaus oikeuttaa poistumisen työmarkkinoilta.

Analyysivälineiksi katégoriatutkimuksen yhteyteen valikoitui myös *kausaalisten selontekojen* tarkastelu. Kausaalisia selontekoja on tutkittu nimenomaan sosiaalityöntekijöiden työhön liitettynä (Bull & Shaw 1992). Tutkijat toteavat, että työhön liittyvä ongelmatilanne synnyttää syy-seuraussuhteisiin liittyvää selittämistä. Kausaalisia selontekoja käytetään silloin kun asiat menevät huonosti. Tällaiset ongelmatilanteet toimivat laukaisijoina kausaaliselle selittämiselle. Tutkimukseni analyysissa kausaalisten selontekojen tarkastelun avulla tuli sosiaalityöntekijöiden rakentama oman työtilanteen tarkastelu ymmärrettäväksi. Sosiaalityöntekijät kertoivat kausaalisten selontekojen avulla aikuisten parissa tehtävän kunnallisen sosiaalityön ja

ideaalin sosiaalityön ammattietiikan mukaisesta ristiriitaisesta ongelmatilanteesta. Edellä sosiaalityöntekijöiden omaan työhön liittyvän analyysin yhteydessä selvitän, miten kausaaliset selonteot puolustavat, oikeuttavat, syyllistävät tai etsivät vastuuta ongelmalliseen tilanteeseen.

Kun analyysissa lisäksi kiinnitetään huomio ristiriitaisiin kategorioihin, joita voidaan myös kutsua *kategoriakontrasteiksi* (Juhila 2011) lisääntyy kategorioiden selontekoina toimivan luonteen ymmärtäminen. Ristiriitaisia kategorioita käytetään usein ongelmista kertomisen välineinä ja selittämässä ongelmaa. Omassa aineistossani sosiaalityöntekijät rakentavat puheessaan omaan työhönsä liittyviä lukuisia kategoriakontrasteja, joilla he selittävät ongelmallista työtilannettaan. Esimerkiksi ”kiire asiakastyössä” tai ”vain pelkkä perustyön tekeminen” kategorisoituu kontrastiksi sille, että pitkään työttöminä olleet asiakkaat kategorisoidaan ”asiakkaiksi joiden elämäntilanteeseen pitäisi pystyä paneutumaan”. Kontrastien avulla kerrotaan omasta ongelmallisesta työtilanteesta ja selitetään sitä.

Kategoria-analyysi prosessini edetessä aloin nähdä myös kokonaiset *kertomukset ja elämäntarinat* ongelmiin liittyvinä selontekoina. Selontekoina kerrotut kertomukset ovat vahvasti sidoksissa kulttuurisiin merkityksiin. Kertomukset ovat usein moraalitarinoita, joilla poistetaan leimatun kategorian jäsenyyttä ja rakennetaan itselle uutta hyväksyttyä kategoriaa. Mielenkiintoista on myös kertomusten yhteydessä kiinnittää huomio niissä esiintyviin henkilöihin, jotka ilmestyvät kertomukseen kuin tilauksesta paikalle liittyen siihen, millainen kertomus halutaan rakentaa. Haastatteleman kauan työttöminä olleet asiakkaat alkoivat kertoa mielellään kertomuksia elämästään. Tyypillisiä ovat aineistossa kertomukset, joissa kertoja on ennen tehnyt kovasti töitä ja kertoo nyt haastattelussa siitä, miten jotakin ikävää tapahtui, minkä tähden palkkatyö katkesi. Kertomuksilla selitetään pitkään jatkunutta työttömyyttä. Kertomukset rakentuvat esimerkiksi sairastumiskertomuksiksi, jolloin kertomusten henkilögalleriaan marssii sairauteen liittyviä ammattilaisia tai samaa tautia sairastavia sukulaisia.

Kiinnitin huomioni tutkittavien kategoriavalintoja selontekoina analysoidessani lisäksi *lainatun puheen ja naurun käyttöön*. Lainatun puheen käyttö liittyy myös puhujan asemointiin ja siihen kenen näkökulmasta hän puhuu. Kategoria-analyysia kehitellessään myös Sacks (1995b, 275) analysoi naurua aineistoissaan. Kategoria-tutkimusta nimenomaan ongelmapuheen analysoimisessa käyttänyt Buttny (2003; 2004) on perehtynyt lainatun puheen käyttöön. Lainatun puheen, puhujan asemoinnin

ja naurun tarkastelu tuovat kategoria-analyysiin mielenkiintoisen lisän. Työntekijät puhuivat omassa tutkimuksessa usein kauan työttöminä olleista asiakkaista heidän näkökulmastaan ja samalla käyttivät asiakkaiden lainattua puhetta. Samoin sekä asiakkaat että työntekijät puhuivat usein siitä, mitä työttömyys on toisten silmissä. Nauru toimii keventäjänä ongelmapuheen yhteydessä. Esimerkiksi kun sosiaalityöntekijä puhui oman työnsä mahdottomasta tilanteesta, hän nauroi samalla puhuessaan. Näin ongelmallinen työtilanne ikään kuin keveni, mutta samalla nauru viestitti työtilanteen raskaudesta..

Jos kategoria-analyysia käytetään haastatteluaineiston analysoimiseen, on tärkeää tarkastella haastattelua vuorovaikutuksena ja miettiä mitä merkitystä haastattelijalla on tutkimus- ja analyysiprosessissa. Olen kirjoittanut tästä aiheesta tutkimusasetelmaa käsittelevässä tekstissä ja siksi en paneudu tässä yhteydessä siihen enää.

9.4 Tutkimuksen tulokset yhdessä

Edellä selvitin tutkimustulosteni metodologista antia, sitä miten haastattelutilanteessa puhuttiin pitkäaikaistyöttömyydestä sosiaalisena ongelmana. Samalla avasin kategoria-analyysin prosessia ja analyysin yhteyteen keräämieni analyysivälineiden käyttöä oman tutkimukseni näkökulmasta. Seuraava taulukko kertoo tutkimuksen tuloksista yhdessä sekä metodologisten painotusten että substanssin osalta. Olen kirjannut kunkin analyysiluvun yhteyteen pääasialliset metodologiset ja substanssiin liittyvät tulokset.

Taulukko 13. Tutkimuksen tulokset yhdessä.

LUKU JA TUTKIMUSTEHTÄVÄ	SUBSTANSSIIN LIITTYVÄ TULOS	METODINEN TULOS
LUKU 4 Millaista pitkäaikaistyöttömyys-kategoriaa yhteiskunnan taholta rakennetaan?	Pitkäaikaistyöttömyys on yhteiskunnallinen huolenaihe Pitkäaikaistyöttömyys leimattuna ongelmakategoriana	Pitkäaikaistyöttömyys-kategoria rakentuu yhteiskunnallisena ongelmana hallinnollisissa ja poliittisissa teksteissä

<p>LUKU 5</p> <p>Miten työntekijät kategorisoivat pitkäaikaistyöttömien projektin asiakkaan selonteissaan? Miten työntekijät selittävät pitkäaikaistyöttömyyttä?</p>	<p>PITKÄAIKAISTYÖTTÖMYYDEN SELONTEOT</p> <p>1. Pitkäaikaistyötön ihminen ja hänen ympäristönsä selontekoina: psyykinen tila, työmotivaatio, terveydentila, alkoholinkäyttö, sosiaalinen verkosto</p> <p>2. Työmarkkinoiden vaatimukset selontekoina: puutteellinen koulutus ja työkokemus, työhönottotilanne, työelämän ulkopuolelle ajautuminen, ikävaatimukset</p> <p>3. Työllistämisyjärjestelmä selontekona</p>	<p>Kategorisaatiot pitkään työttöminä olleista asiakkaista</p> <p>Kategorisaatiot pitkäaikaistyöttömyyden selontekoina: syytöksenä, puolustamisena ja oikeuttamisena</p>
<p>LUKU 6</p> <p>Miten sosiaalityöntekijät tekevät selkoa omasta ja yhteistyökumppaniensa työstä pitkäaikaistyöttömien asiakkaiden parissa? Millaisia työhön liittyviä ongelmia selonteissa paikantuu?</p>	<p>SOSIAALITYÖN ONGELMAT:</p> <p>kiire asiakastyössä, liian pieni työntekijämäärä, asiakkaita vain työllistetään, vain perustyötä, asiakkaan kohtaaminen puuttuu, lastensuojelu etusijalla</p> <p>MUIDEN TYÖ:</p> <p>priorisointi, diakoniatyö kohtaa, yhteistyötä tulisi olla enemmän, Työttömien yhdistykset. Lisäpalveluina projekteja</p>	<p>Kausaaliset ammatilliset selonteot selittämässä työtä</p> <p>Kategoriakontrastit ongelman selontekoina</p>
<p>LUKU 7</p> <p>Mitä ja miten pitkän aikaa työttöminä olleet ihmiset puhuvat itsestään suhteessa yhteiskunnan heille ulkoapäin antamaan pitkäaikaistyöttömän kategoriaan?</p>	<p>Pitkäaikaistyöttömän kategoria hyväksyttynä Pitkäaikaistyöttömän kategoria ei-hyväksyttynä</p> <p>Uudet kategoriat ITSELLE: kova työntekijä, elämän kolhima, pätkätyöläinen, huonossa kunnossa, vanha, työtön ja silti aktiivinen, normaalia elämää haluava, työnhaluinen</p>	<p>Toisten antaman pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyden hyväksyminen ja purkaminen</p> <p>Uudet kategoriat itsestä</p>
<p>LUKU 8</p> <p>Millaisia kertomuksia vuorovaikutuksessa rakentuu? Miten kertomukset kerrotaan ja millaista tarkoitusta varten niitä rakennetaan?</p>	<p>Työn tekemiseen liittyvät kertomukset Työttömyyteen liittyvät kertomukset Sairastumiskertomukset Elämän tragediat Juomiskertomukset</p>	<p>Kertomukset ja niiden kategoriat ongelman selontekoina</p> <p>Kertomukset moraalitarinoina Kertomuksilla uusi kategoria itselle</p> <p>Kertomusten henkilögalleriat mukana luomassa tarinatyyppin</p>

Tarkastelen tutkimustuloksia substanssin osalta ensin kokonaisuuksina. Mietin, millaisista ongelmista aineistossa puhuttiin. Samalla kysyn, löytyykö aineistosta kulttuurisia kategorioita. Ensimmäisenä haastateltujen puheesta tulee esille yhteiskuntapolitiikan ja hallinnollisten tekstien rakentama pitkäaikaistyöttömyyden ongelma. Pitkäaikaistyöttömyys nostettiin yhteiskunnalliseksi huolenaiheeksi 2000-luvun alussa. Paitsi yhteiskuntapolitiikan toimesta, pitkäaikaistyöttömyys rakentuu aineiston kautta myös suomalaisessa palkkatyötä korostavassa yhteiskunnassa *kulttuurisesti leimatuksi*. *Pitkäaikaistyöttömyys yhteiskunnallisena huolenaiheena ja pitkäaikaistyötön kulttuurisesti leimattuna* ”B-luokan kansalaisena” tulevat selkeinä esille aineistossa.

Kategoria-analyysia tehtäessä on tärkeää kiinnittää huomio siihen, kenelle ja missä tilanteessa kategoriat tuotetaan. Edellisten ongelmakategorioiden paikantaminen paljastaa, että kaikki työntekijöiden ja asiakkaiden haastattelujen kautta tuottama puhe rakentuu tavallaan vastauksina yhteiskunnan ja kulttuurin rakentamaa leimattua pitkäaikaistyöttömän kategorialle kohtaan. Kategorian läsnäolo haastattelutilanteessa selittyy sillä, että olin kerännyt aineistoni pitkäaikaistyöttömille suunnatun projektin verkoston toimijoista ja asiakkaista. Leimattu pitkäaikaistyöttömyys oli alusta alkaen läsnä haastattelutilanteessa projektin antamana. Siksi on tärkeää huomata aineistoa lukiessa, mistä näkökulmasta ja kenelle puhutaan.

Työntekijät ja asiakkaat kohdistavat puheensa ulkoapäin annetun leimatun pitkäaikaistyöttömyyden kategorian häpeän varjossa. Tämän puheen tuotoksena syntyy toinen selkeä aineistossa rakentuva ongelmaryhmä: mitä on *pitkäaikaistyöttömyys henkilökohtaisena ja yhteiskunnallisena ongelmana* työntekijöiden ja asiakkaiden rakentamana haastattelutilanteessa, jossa pitkään jatkunutta työttömyyttä selitetään tutkijalle. Lukujen viisi, seitsemän ja kahdeksan substanssiin liittyvät tulossarakkeet kertovat tästä.

Aineistossa tulee esille vielä kolmas ongelmaryhmä, johon myös liittyy peilinä *kulttuurinen ja ammatillinen sosiaalityön mallikategoria*. Tämä ongelma liittyy luvussa kuusi sosiaalityöntekijöiden kerrontaan omasta mahdollisesta työtilanteestaan aikuisten pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden parissa. Ongelmapuhe syntyy ideaalin sosiaalityön ammatillista ja kulttuurista kategorialle vastaan. Työntekijät kertovat siitä kuinka asioiden sosiaalityössä ”pitäisi olla” ja siitä, miten huono

sosiaalityön tilanne aikuistyössä nyt on. Taulukko kertoo yksityiskohtaisesti siitä, mitkä asiat ovat sosiaalityöntekijöiden mukaan työssä huonosti.

Käyn seuraavassa lyhyesti läpi koko aineiston yhteen koottuna kuhunkin edellä esitettyyn ongelmaan liittyvinä tuloksina. Tulokset liittyvät pääasiassa siihen, mitä pitkäaikaistyöttömyydestä puhutaan. Osittain mukana on myös metodiin liittyvinä huomioita.

Ensimmäinen haastattelujen analyysi, luku 5, käsittelee projektin työntekijöiden asiakkaistaan tekemiä kategorioita. Analyysin tulokset kertovat siitä, mitä työntekijät puhuivat pitkäaikaistyöttömyydestä yhteiskunnallisena ja henkilökohtaisena ongelmana. Työntekijät kategorisoivat pitkään työttöminä olleiden elämän moninaisuuden. Työntekijöiden puheessa esille tulevat kategoriat ovat vahvoja ja selkeitä. Ne oli myös helppo löytää. Projektin työntekijät etsivät selonteoissaan asiakkaan pitkään jatkuneen työttömyyden syitä. Syyt paikantuvat työttömään ihmiseen ja hänen ympäristöönsä, työmarkkinoiden vaatimuksiin ja työllistämisyjärjestelmän heikkouksiin liittyviin tekijöihin. Työntekijät puhuvat työttömän huonosta psyykkisestä ja fyysisestä terveydestä, heikosta sosiaalisesta verkostosta tai sosiaalisten suhteiden puutteesta, työttömien alkoholin käytöstä ja vähäisestä työmotivaatiosta. Puutteellinen koulutus ja työkokemus, työpaikkojen ikävaatimukset ja vaativa työhönottotilanne ovat edelleen selontekojen sisältöinä. Työntekijät kertoivat työttömyyteen syyksi myös totaalisen työelämän ulkopuolelle ajautumisen. Aluksi asiakkaisiin liitetyt kategoriat näyttivät asiakkaita leimaavilta, mutta kun tarkastelin kategorioita selontekoina, ne muuttuivat asiakkaita puolustaviksi ja oikeuttaviksi. Pitkään jatkuneeseen runsaaseen alkoholinkäyttöön ja siihen liittyvään sosiaaliseen verkostoon ja työmotivaation puutteeseen liitettiin asiakkaita syyllistäviä selityksiä. Silti työntekijät puhuivat myös ”känniporukan hemmoiksi” kategorisoimistaan työttömistä ymmärtävään sävyyn. Puutteellinen koulutus ja vähäinen työkokemus esitettiin sekä työttömiä puolustavana että syyllistävänä selontekona. Vahvimmin syyllistä etsittiin työllistämisyjärjestelmän heikkouksista. Työttömyyteen olisi pitänyt puuttua heti alkuvaiheessa sen jatkumisen estämiseksi. Mikäli asiakas on ollut pitkään työttömänä, hänet tulisi ensin saattaa työllistymiskuntoon tukitoimien avulla. Myös yhteiskuntapolitiikasta etsittiin syyt pitkään jatkuneeseen työttömyyteen. Laman aikana työttömiksi jääneet ihmiset eivät ole työllistyneet, koska ei ole pystytty luomaan työpaikkoja suhteessa työttömien henkilöiden määrään. Aktivointisuunnitelmia tekevä työntekijä kritisoi suunnitelmien

tekemisen liian suurta määrää ja peräänkuuluttaa moniammatillisen tiimin parempaa yhteistyötä asiakkaiden hyväksi. Mielenkiintoista oli huomata, että työntekijät puhuivat oman puhujapositionsa lisäksi paljon myös asiakkaiden positioista ja asiakkaiden äänellä. Lisäksi he puhuivat työnantajien ja sosiaalityön sekä yhteiskuntapolitiikan näkökulmista. Työntekijöiden kategorisaatiot ovat asiakkaita puolustavaa, voimakasta puhetta yhteiskuntapolitiikan ja kulttuurin muovaamaa leimattua kategoriaa vastaan. Työntekijä tuottivat näin pitkäaikaistyöttömän ongelmakategorian uudelleen rakennettuna.

Asiakkaat puhuvat pitkäaikaistyöttömyydestä henkilökohtaisena ja sosiaalisena ongelmana. Siitä kertovat asiakkaiden kategorisaatiot itsestään luvuissa 7 ja 8. Analyysissä paljastuu se, miten haastateltavat asiakkaat haluavat osoittaa puheessaan, etteivät kaikki pitkäaikaistyöttömiksi luokitellut asiakkaat ole työtä vieroksuvia systeemin hyväksikäyttäjiä. Asiakkaat rakentavat haastattelun jäsenyysneuvottelussa itselleen uusia kategorioita, kuten ”vanha”, ”sairas”, ”talkootöitä tekevä”, työtä haluava”. Näiden uusien kategorioiden avulla vastustetaan leimatun kulttuurisen pitkäaikaistyöttömän kategorian jäsenyyttä. Asiakkaiden kategoriat ovat samalla pitkään jatkuneen työttömyyden selittämistä yhteiskunnan rakentamaa ongelmakategoriaa vastaan.

Asiakkaat kuvaavat, miten pitkään jatkunut työttömyys aiheuttaa syyllisyyttä naapurien, tuttavien ja yhteiskunnan edessä. Työtön kokee itsensä toisten silmissä B-luokan kansalaiseksi. Asiakkaat kertovat suomalaisen kulttuuriin kuuluvasta vahvasta palkkatyön tekemisen arvostuksesta. He kertovat elämästään ajallisesti ennen työttömyyttä paljon töitä tehneinä palkkatyöntekijöinä. Pitkään työttöminä olleet kuvaavat itseään palkkatyöläisinä, huonokuntoisina, liian vanhoina kilpailemaan työpaikoista tai elämän kolhimina, joille on tapahtunut työttömäksi jäämisen lisäksi useampi samanaikainen ikävä asia.

Asiakkaat kertovat pitkään jatkuneesta työttömyydestä myös kokonaisilla elämätarinoilla. He puhuvat siitä, millaista elämä on ollut ennen työttömyyttä ja sen alkamisen jälkeen. Ennen työttömyyttä suurin osa haastatelluista kertoo tehneensä kovasti töitä ja pitäneensä työnteosta. Tutkittavien joukossa on muista poikkeavina kaksi keski-ikäistä miestä, jotka ovat tehneet elämänsä aikana vain hyvin vähän palkallista työtä. Toinen on vapaa kuvataiteilija, ja toinen nimittää itseään ”puiston penkillä istujaksi”. Työttömyysajan alun tarinoissa kerrotaan irtisanomisista,

omaisuuden menetyksistä, perheen hajoamisista, väkivallasta ja muista elämän tragedioista. Työstä poisjäämisen syynä tai työttömyydestä johtuvana kerrotaan myös sairastumisesta fyysisesti tai psyykkisesti. Omana ryhmänä elämätarinoita ovat alkoholin käyttöön liittyvät juomiskertomukset. Alkoholinkäytöstä kerrotaan työttömyyden syynä ja seurauksena. Juomistarinoita on kolmea eri tyyppiä: entisen juomisen muistelua, nykyisen juomisen lopettamispuhetta syyllisyyttä tuntien ja kertomuksia pitkään jatkuneesta juomisesta ilman lopettamistoiveita. Kaikki haastattelutilanteessa kerrotut elämätarinat selittävät pitkään jatkunutta työttömyyttä ja tuovat esille työttömyyttä ja siihen liittyviä asioita ongelmana.

Henkilökohtaisella tasolla pitkään jatkuneen työttömyyden ongelma rakentuu moninaiseksi. Aineisto kertoo siitä, miten ”työttömyys on hirveää”, mutta samalla puhutaan tyytyväisyydestä talkootyöntekijänä pienemmän toimeentulon varassa. Pois työstä jättäydytään myös omasta aloitteesta terveyden takia, vaikka vamma ei riittäisikään eläkkeelle pääsemiseen. Osa on jo mielestään tehnyt elämässään tarpeeksi palkkatöitä. Samaan ääripäähän kuuluvat ne, joille työttömyys määrittänyt elämäntavaksi, joka on jatkunut juomiseen liittyvän elämän rinnalla jo kauan. Henkilökohtaisesti pitkään jatkunut työttömyys kuitenkin merkitsee usein häpeällistä leimaa, ja se aiheuttaa syyllisyyttä. Asiakkaiden aineistossa puhutaan myös työttömyydestä yhteiskunnallisena ongelmana. Syyllistä etsitään yhteiskunnan rakenteista ja työllisyysjärjestelmästä. Puhutaan siitä, miten ”työtä ei saa” koska ei pärjää työhönottotilanteessa ja siitä, ettei ”työpaikkoja ei ole”, vaikka haluaisikin tehdä töitä. Toisaalta puheessa tuotetaan myös tulkinta, ettei työnteko kannata koska siitä saatava korvaus on niin pieni.

Kolmas aineistossa rakentuva ongelma liittyy sosiaalityöhön. Luku 5 kertoo siitä, millaiseksi sosiaalityö aikuisten parissa rakentuu haastattelutilanteessa. Sosiaalityöntekijät rakentavat puheessaan työnsä ongelmallisen tilanteen: heidän on pakko tehdä työtä vastoin omaa ammattietiikkansa ja työmoraalia ja jättää eniten apua tarvitsevat asiakkaat vähäiselle kohtaamiselle tai lähes hoitamatta. Työntekijän on vedettävä asiakastyönsä rajat, ”eikä hän aio ottaa jonoa kotiportilleen”. Samalla työntekijät valittavat sitä, miten yritysmaailmasta peräisin olevat strategiat ovat hivuttautuneet myös sosiaalityöhön. Työtä ohjataan instituution taholta sinne suuntaan, mistä saadaan kannattavia tuloksia vähimmillä kustannuksilla.

Sosiaalityöntekijät vakuuttavat haluavansa tehdä ammattieettisesti hyvää sosiaalityötä myös kauan työttöminä olleiden asiakkaiden kanssa, mutta kertovat selonteissaan, miksi eivät voi toimia haluamallaan tavalla, esimerkiksi kiireen, liian pienen työntekijämäärän ja työntekijöiden vaihtuvuuden takia. Edelleen sosiaalityöntekijät valittavat, että kaikki aika menee perustyöhön, joka monilla tarkoittaa toimeentulotukeen liittyvää työtä. Asiakkaan kohtaaminen puuttuu, vaikka asiakkaan tarpeet olisivat myös muussa kuin pelkän työn tarjoamisessa. Liian usein aikuisten parissa tehtävä työ saa väistyä lastensuojelun ensisijaisuuden edessä, ja vain lastensuojelullisissa kontakteissa sosiaalityöntekijä tulee varanneeksi aikaa työttömän äidin tarpeiden huomioimiseen. Yksinäiset pitkään työttöminä olleet naiset ja miehet on pakko monesti jättää täysin kohtaamatta. Sosiaalityöntekijät kertovat siitä, miten sosiaalityöhön liittyviä ongelmia paikataan seurakunnan diakoniatoimessa, jossa asiakkaan kokonaisvaltaiseen kohtamiseen varataan aikaa. Myös projektityö määritellään tarpeelliseksi lisäfoorumiksi aikuisten työttömien kanssa työskentelyyn. Sosiaalityöntekijät toivovat tiiviimpää yhteistyötä työvoimatoimen, työttömien yhdistysten ja muiden moniammatillisten yhteistyökumppaneiden kanssa. Aktivointiin liittyvä alle 25-vuotiaiden asiakkaiden priorisointi heikentää aikuisasiakkaiden parissa tehtävää työtä.

Olennaista sekä työntekijöiden että asiakkaiden puheen analyysien tuloksissa oli se, että tutkimusta varten syntynyt haastattelutilanne ja siinä läsnä olevat yhteiskunnan, kulttuurin ja ammattietiikan mukaiset kategoriat laukaisivat ongelmatilanteen, jota täytyi selittää. Haastattelutilanteessa tuotettu puhe on pitkäaikaistyöttömyyden ja heidän parissaan tehtävän sosiaalityön uudelleen rakentamista. Tämän kappaleen perusteella voidaan hyvin todeta, miten kategoria-analyysia tehtäessä metodi ja substanssi kietoutuvat yhteen.

9.5 Tutkimuksen merkityksestä sosiaalityölle

Aktivointipolitiikan syntyäikojen tilanne sosiaalityöntekijöiden kertomana toi esille sosiaalityön perusideologian vastaisen kuvan sosiaalityöstä. Tutkimukseni lopuksi on syytä pohtia sosiaalityön suhdetta aktiiviseen sosiaalipolitiikkaan sekä työllisyyspolitiikkaan ja sen tavoitteisiin.

Aktivointitoimet ovat velvoittaneet sosiaalitoimen ja työvoimatoimen työntekijöitä ja työttömiä asiakkaita toimenpiteisiin jo vuosikymmenen. Aktivointitoimien tarkoituksena oli tarttua työvoimatoimen ja sosiaalitoimen yhteisiin kauan työttöminä olleiden asiakkaiden elämäntilanteisiin ja edistää aktivointitoimien avulla asiakkaiden työllistymistä ja ehkäistä syrjäytymistä. Kymmenen vuoden kuluttua on hyvä pohtia, mitä aktivointitoimilla on saatu aikaan.

Aktivointitoimiin liittyvät tutkimukset ja tilastot osoittavat, että suurimmaksi osaksi vain nuorten työttömien ryhmän on todettu hyötyvän aktivointitoimista niin, että nuoria on työllistynyt palkkatyöhön. Osa toimenpiteisiin aktivoitujen ryhmästä sen sijaan on joutunut palaamaan tai päättänyt omasta halustaan palata takaisin vailla toimenpiteitä ja työtä olevaan elämäntilanteeseen. Joillekin eläkkeelle siirtyminen on tullut ratkaisuksi tilanteeseen. Erityisesti useita vuosia työttöminä olleille aktivointitoimista ei näytä olevan apua ainakaan niin, että he siirtyisivät työmarkkinoille.

Aktivointipolitiikan saavutukseksi on todettu kuntouttavan työtoimintalain seurauksena perustettujen työvoiman palvelukeskusten moniammatillinen työ. Työvoiman palvelukeskuksista on tullut pysyvä työmuoto, jossa yhdistyvät sosiaali- ja työvoimatoimen työkentät. Kunnat ovat kokeneet hyötyvänsä työvoiman palvelukeskusten toiminnasta, koska menot ovat vähentyneet ja asiakaspalvelu on parantunut. Palvelukeskuksissa puhutaan nyt kuntouttavasta sosiaalityöstä, jonka nähdään koostuvan kolmivaiheisesta prosessista. Niitä ovat asiakkaan työ- ja toimintakyvyn selvittäminen, kuntoutus työmarkkinoille sekä työllistämiseen liittyvä ohjaus ja valmennus. Työvoimanpalvelukeskusten toiminta on kohdistettu ensisijaisesti niille, jotka siirtyvät työelämään, mutta myös niille, jotka eivät sinne siirry. Viime mainittujen kohdalla ei puhuta enää palkkatyömarkkinoille aktivoinnista vaan välityömarkkinoiden kehittämisestä. Välityömarkkinoilla tarkoitetaan työskentelymahdollisuuksien tarjoamista henkilöille, joilla on eri syistä vaikeuksia sijoittua avoimille työmarkkinoille. Vuosien 2007–2013 hallitusohjelmassa välityömarkkinat ovat työvoimapolitiikan keskeinen kehittämisen kohde. (Hallitusohjelma 2007–2013; Karjalainen ym. 2008.)

Pitkään jatkuvan työttömyyden haasteita riittää myös tälle vuosikymmenelle, sillä uusimpien laman jälkeisen työttömyyden seurantalutkimusten mukaan (Myrskylä 2010) vain noin puolet kaikista työttömistä palaa enää työelämään. Uutiset kertovat monien aktivointitoimissa olevien asiakkaiden kiertävän aktivointitoimesta toiseen.

Aktivoinnin seurantatutkimukset osoittavat aktivoinnin olevan tehokas tapa sijoittaa asiakkaita toimenpiteisiin, mutta varsinkaan pitkään työttöminä olleita asiakkaita ei ole pystytty työllistämään. Monille aktivointiin osallistuminen jopa aiheuttaa pettymyksiä ja hämmennystä kun työllistymistä ei kuitenkaan tapahdu. (Ala-Kauhaluoma 2007.)

Uusimmat tutkimukset osoittavat, että kuntouttava työtoiminta parantaa erityisesti pitkään työttöminä olleiden asiakkaiden arjessa selviytymistä ja jarruttaa syrjäytymistä. Työtoimintajakson aikana voidaan arvioida asiakkaan työ- ja toimintakykyä, hoitaa sairauksia sekä selvittää ja yrittää ratkaista asiakkaan taloudellisia vaikeuksia. Kuntouttavan työtoiminnan todetaan näiden tutkimusten mukaan lisäävän pitkäaikaistyöttömien hyvinvointia, mutta vain viisi prosenttia siihen osallistuneista pitkäaikaistyöttömistä työllistyy avoimille työmarkkinoille. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneista 82 prosenttia piti sitä hyvänä. (Karjalainen & Karjalainen 2011.)

Aktivointiin liittyy kuitenkin myös asiakkaiden priorisoiminen. Koska lyhyen aikaa työttöminä olleet nuorimmat ja koulutetuimmat asiakkaat hyötyvät aktivointitoimista eniten, saattavat iäkkäät huonosti koulutetut, vaikeasti työllistyvät asiakkaat pudota pelkkään toimenpiteiden kierteeseen tai jopa kokonaan niiden ulkopuolelle. On aiheellista kysyä, synnytetäänkö näin toiseutta ja ”kaikkein vaikeimpien” asiakkaiden ryhmiä. Jos näin on, aktivoiva sosiaalityö muuttuukin syrjäytymistä tuottavaksi ja kääntyy alun perin asetettuja tavoitteita vastaan. Pahimmillaan työn priorisointi asiakkaisiin, joiden kanssa kannattaa tehdä töitä, synnyttää valikoivaa sosiaalityötä, jolloin kaikkein heikoimmat asiakkaat saatetaan jättää heitteille (Juhila 2008; Mäntysaari 2006).

Voidaan aiheellisesti kysyä, haastaako koko aktivointipolitiikka ja aktivoiva sosiaalityö sosiaalityön ammattietiikkaa. Yksityisen vastuun korostamisen, syyllistämisen ja kontrollin sijaan sosiaalityön peruslähtökohtana tulisi olla: heikoimmista huolehtiminen ja kunnioittavan asenteen ylläpitäminen yhteiskunnassa myös niitä kohtaan, joilla elämä ei mene hyvin. Kertooko tutkimukseni sosiaalityöntekijöiden puhe aikuisasiakkaiden parissa tehtävän työn vaikeudesta juuri tästä aktivointipolitiikan synnyttämästä ristiriidasta? Kumppanuuteen perustuvaa ja heikoimmista huolta pitävän sosiaalityön ammattietosta rikkoo aktivointipolitiikan sanelema keppien käyttö ja kontrolloijan tehtävään joutuminen (Juhila 2006). Oikeutetusti voidaan näin väittää, että aktivointipolitiikka on työttömien syyllistämistä

ja työmoraalin edistämistä (Juhila 2008a; Julkunen 2006; Karjalainen & Lahti 2005; Kotiranta 2008). Jos aktivointitoimet supistuvat vain työntekijän ja asiakkaan rutiinipeliksi, joka täytyy lain vaatimusten edessä täyttää, voidaan mielestäni kyseenalaistaa aktivoinnin tarpeellisuutta.

Kuntouttavan työtoiminnan ja aktivoinnin tehottomuutta kritisoidessa tulee myös miettiä, miten aktivoivaa sosiaalityötä voisi kehittää. Pitkään työttöminä olleisiin asiakkaisiin keskittynyt tutkimus osoittaa, etteivät asiakkaat ole samanlaisia (Arnkil ym. 2008; Parpo 2007) ja siksi heitä varten tulisi laatia räätälöityjä suunnitelmia ja auttamistapoja myös kuntouttavan toiminnan piirissä. Oman tutkimukseni sosiaalityöntekijät haluaisivat työhönsä enemmän aikaa, moniammatillista yhteistyötä ja asiakkaan parempaa kohtaamista. Työvoiman palvelukeskuksissa on todettu olevan paremmat mahdollisuudet moniammatilliseen ja räätälöityyn asiakastyöhön. (Juvonen – Posti ym. 2004; Arnkil ym. 2008.) Huolenaiheeksi kuitenkin jäävät palvelukeskuksissa asiakkuutensa päättäneet asiakkaat. Huolehtiiko heistä kukaan? Tulevaisuus näyttää, tapahtuuko sosiaalityössä vielä uusi käänne. Ideaalin ammattietiikan mukaista olisi, jos kunnallisessa perussosiaalityössä pystyttäisiin antamaan työaikaa ja varoja myös heikoimmassa asemassa olevien asiakkaiden asioiden hoitamiseen. Jos käännettä ei tapahdu, moni eniten apua tarvitseva asiakas jää kohtaamatta ja hänen asiansa hoitamatta. Seurakuntien diakoniatyön asiakaskunta saattaa näin tulevaisuudessa paisua entisestään.

Sen lisäksi että yhteiskuntapolitiikan taholta luotaisiin enemmän edellytyksiä myös perussosiaalityössä asiakkaan yksilöllisistä tarpeista lähtevälle aikuissosiaalityölle, tarvittaisiin suomalaisessa yhteiskunnassa tavallisten palkkatöiden rinnalla tapahtuvan työn arvostukseen liittyvää asenteiden muutosta. Tällaisia töitä ovat esimerkiksi tutkimuksessani esille tulleet vapaaehtoistyö ja kotona tapahtuva hoivaan liittyvä työ.

9.6 Työntekijä ja asiakkaat liittolaisina

Kaksitahoinen aineistoni, asiakkaat ja työntekijät puhumassa samassa tutkimuksessa, houkuttelee vertaamaan näiden ryhmien tutkimisesta saatuja tuloksia keskenään. Kertovatko työttömien ja työntekijöiden aineistot kahdenlaista kertomusta? Voisi

olettaa, että kauan työttöminä olleet puhuvat asiakkaiden näkökulmasta ja työntekijät edustamansa instituution. Näin ei mielestäni kuitenkaan tapahdu, työntekijät ja asiakkaat eivät puhu toisiaan vastaan. Päinvastoin heidän kertomuksensa on yhteneväistä liittolaisten puhetta vallalla olevaa yhteiskuntapoliittista ajattelua vastaan. Asiakkaat ja työntekijät ovat kuin samassa veneessä puolustamassa, selittämässä ja oikeuttamassa pitkään jatkunutta työttömyyttä ja purkamassa siihen kulttuurisesti ja yhteiskuntapoliittisesti liitettyä negatiivista leimaa. Myös tutkijana koin, että minut temmattiin haastattelutilanteen vuorovaikutuksessa useimmiten mukaan samaan veneeseen sekä työttömien asiakkaiden että työntekijöiden kanssa keskustellessani.

Mitä voisi merkitä tutkimukseni tulos työntekijöiden ja asiakkaiden liittolaisuudesta sosiaalityölle? Vaikka tutkimukseni sosiaalityöntekijät puhuvat ongelmallisesta aikuissosiaalityön tilanteesta, liittolaisuus kertoo kumppanuudesta työntekijöiden ja asiakkaiden välillä. Liittolaisuus ja kumppanuus vahvistavat sitä, että ulkoapäin tulevista sosiaalityön ammattietosta kohtaan syntyneistä paineista huolimatta, työntekijät haluavat tehdä hyvää sosiaalityötä ja lisääntyvän kontrollin vaatimusten rinnalla huolenpidon ja kumppanuuden diskurssit ovat sosiaalityössä vielä tallella.

Liittolaisuus johtaa myös miettimään, millaista sosiaalityön asiantuntijuutta tulisi kehittää. Sosiaalityön tutkijat esittävät kuntouttavan sosiaalityön kokonaisvaltaista asiakkaan tarpeista lähtevää työtettä vastineeksi työllisyyspolitiikan ongelmista lähtevälle aktivoivalle sosiaalityölle (Karjalainen 2007; Liukko 2006; Karjalainen & Sarvimäki 2005). Aktivoivan sosiaalityön aikakaudella sosiaalityöntekijät ovat joutuneet kamppailemaan aikuissosiaalityössä työllisyys- ja talouspoliittisten tavoitteiden paineiden alaisina. Sosiaalityöntekijöiden on ollut vaikea osoittaa taloudellisuus- ja työllistämispaineiden ristipaineessa omaa asiantuntijuuttaan. Sosiaalityön 2015-toimenpideohjelman tavoitteiden joukossa mainitaan kumppanuusperustainen sosiaalityö ja huono-osaisimpien asiakkaiden tukeminen (Karjalainen & Sarvimäki 2005). Merkitsikö kuntouttavan sosiaalityön esiinmarssi sittenkin vielä tulevaa suunnanmuutosta ja mahdollisuutta tehdä hyvän ammattietoksen mukaista perussosiaalityötä, joka asettuu heikoimpien kumppaniksi, ei vain lastensuojelussa vaan myös aikuissosiaalityössä?

Mietin vielä tätä lukua kirjoittaessa, millaisia kategorioita liittolaisen kategorian lisäksi voisin löytää työntekijöiden ja asiakkaiden puheesta yhdessä. Voisiko kysyä, millaisia kategoriapositioneita haastattelutilanteessa tuotetuilla kategorioilla tehdään?

Kategoriat syyllinen, uhri, luovuttaja ja selviytyjä löytyvät aineistosta helposti. Työntekijät ja asiakkaat puhuvat kummatkin pitkäaikaistyöttömyyden ongelmakategoriaa uudelleen rakentaessaan välillä uhreina ja syyllisinä sekä yhtä aikaa selviytyjinä tai luovuttajina riippuen siitä, mitä näkökulmaa vastaan ja mistä positiosta puhetta tuotetaan. Nämä keskenään kilpailevat kategoriat liikkuvat aktivointipolitiikan synnyttämän työtilanteen ja kulttuurisesti leimatun pitkäaikaistyöttömyyden kategorian voimakentässä niin että samankin työntekijän tai asiakkaan puheesta löytyy yhtä aikaa puhetta uhrin, syyllisen, luovuttajan ja selviytyjän positiosta.

Oma tutkimukseni kertoo sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden kumppanuudesta. Mielenkiintoista oli kuitenkin lukea tutkimukseni loppupäätelmiä tehdessä Yhteiskuntapolitiikka lehden artikkeli (Blomberg ym. 2010), jossa verrattiin pohjoismaissa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden asenteita köyhyyteen. Artikkelin tutkimustulos, jonka mukaan suomalaisten sosiaalityöntekijöiden asenteita väitettiin huono-osaisia asiakkaitaan kohtaan muita pohjoismaalaisia sosiaalityöntekijöitä syyllistävämmiksi, sai suomalaisessa lehdistössä huomiota. Julkisen keskustelun herättäneestä painotuksesta huolimatta kuitenkin saman artikkelin tutkimukset osoittavat kaikkien pohjoismaiden sosiaalityöntekijöiden pääasiallisesti etsivän asiakkaidensa köyhyyden syitä rakenteellisista tekijöistä. Näin tekevät erityisesti koulutetuimmat ja pisimpään työssä olleet sosiaalityöntekijät. Rakenteiden tai asiakkaiden syyttelyn lisäksi pohjoismaalaiset sosiaalityöntekijät etsivät huono-osaisuuden syitä asiakkaiden elämää kohdanneesta ”huonosta onnesta”.

9.7 Tutkimusprosessista

Tutkimusprosessini arvioinnin yhteydessä on aika pohtia puheen tutkimuksen rajoja. Puheen tutkimuksen kiinnostavuus liittyy etnometodologiseen tutkimusnäkökulmaan, jossa sosiaalisia ongelmia, esimerkiksi kauan jatkunutta työttömyyttä, ei tutkita rakenteellisena ongelmana, vaan vuorovaikutuksessa paikallisesti ja tilanteisesti rakentuvana puheena. Tällaisen tutkimuksen rajoittuneisuus liittyy nimenomaan siihen, että tutkimustulokset ovat tilanteisia ja paikallisia. Toisaalta kuitenkin myös oma tutkimukseni osoittaa, miten kvalitatiivisen puheen tutkimuksen tulokset ovat suhteutettavissa laajempiin tutkimustuloksiin (Alasuutari 1999). Tutkimukseni tulokset

ovat samansuuntaisia kuin suurilla aineistoilla tehdyissä rakenteista lähteivissä tutkimuksissa. Esimerkiksi pitkään jatkuneen työttömyyden syiksi löytyy lukuisia tutkimuksia, joissa iän, psyykkisen ja fyysisen terveyden ja puuttuvan koulutuksen on todettu olevan ratkaisevia selittäviä muuttujia kauan jatkuneeseen työttömyyteen (Myrskylä 2010, 69–72). Edelleen suurilla aineistoilla tehdyissä työttömyystutkimuksissa todetaan, että pitkittynyt työttömyys liittyy sosiaalisten suhteiden sekä psyykkisen ja fyysisen terveydentilan ongelmiin. Samoin tutkimukset osoittavat oman tutkimukseni kanssa yhteneväisesti sen, että pitkäaikaistyöttömät eivät ole yhteneväinen ryhmä, vaan pitkään jatkuvan työttömyyden taustalla on monia yksilöittäin vaihtelevia tekijöitä. (Arnkil 2007, 137–148; Jadoha 1982, 83; Karjalainen ym. 2008; Karjalainen & Lahti 2005, 83; Kortteinen 1998, 166–175; Parpo 2007, 70–76; Juvonen-Posti ym. 2004; Vähätalo 1998, 49.)

Merkittävää paikallisissa ja tilanteisissa tutkimustuloksissa on se, että mikrotason nähdään kertovan makrotasosta. Omassa tutkimuksessani tämä tarkoittaa sitä, että suhteellisen pienellä haastatteluaineistolla tuli näkyviin 2000-luvun alun yhteiskuntapolitiikan suunnanmuutos ja sen vaikutuksia. Samalla aineiston analyysi paljasti, millaiseksi makrotaso rakentuu mikrotasolla kun tutkimusta varten tehdyssä haastattelutilanteessa puhuttiin pitkään jatkuneesta työttömyydestä.

Edellisten kysymysten lisäksi pohdittaessa tutkimuksen luotettavuutta huomion-arvoista on, että tässä tutkimuksessa myös haastatteliija on osa vuorovaikutustilannetta. Olen osaltani ollut vaikuttamassa ja erityisesti vielä sosiaalityön tutkijana tutkittavieni kategoriavalintoihin. Tutkittavani tiesivät, kenelle he puhuivat. He myös tiesivät sen, että olin valinnut heidät tutkimustani varten nimenomaan siksi, että heidät oli kutsuttu jäseniksi projektiin, joka oli perustettu pitkään työttöminä olleille työvoiman ja sosiaalityön yhteisasiakkaille. Näin pitkäaikaistyöttömyyden ongelmallinen kategoria tuli mukaan haastattelutilanteeseen. Haastateltavani puhuivat kanssani koko ajan leimatun pitkäaikaistyöttömän kategorian varjossa. Tutkimustuloksia analysoitaessa on tärkeää huomata, että haastateltavien puhe on suunnattu nimenomaan sosiaalityön tutkijalle, josta haastateltavat olivat tietoisia tutkimuksen alusta asti.

Tutkimuksen tulosten luotettavuutta voidaan epäillä sen osalta, että sosiaalityöntekijöiden aineisto heidän omaan työhönsä liittyvässä analyysissä on vain kahden sosiaalityöntekijän puhetta. Kategoria-analyysi tutkimusvälineenä kuitenkin puolustaa myös pienten aineistojen käyttöä ja erityistä sopivuutta etnometodologiseen

kategoriatutkimukseen. Analyysin kehittelijän Harvey Sacksin ensimmäisten kategoria-analyysillä tehtyjen aineistojen joukossa on jo kuuluisaksi tullut lapsen kertomus, jossa on vain kaksi lausetta. Lisäksi tulosten luotettavuutta parantaa se, että verrattaessa sosiaalityöntekijöiden työstään kertovan puheen analyysin tuloksia muiden tutkijoiden samasta aiheesta tehtyihin tutkimuksiin, voidaan todeta tulosten olevan yhteneväisiä (Juvonen ym. 2004; Juhila 2006; 2008; Mäntysaari 2006).

Edelleen luotettavuuden kritiikkinä ja tietynlaisen puheen synnyttäjänä voidaan mainita se, että aineisto tuotettiin pitkäaikaistyöttömille tarkoitetun projektin puitteissa ja nimenomaan sosiaalityön tutkijalle tutkimusta varten tehtyinä haastatteluina. Uusi mielenkiintoinen tutkimusaihe, joka poistaisi tutkimusta varten tuotetun aineiston vaikutuksen, olisi tutkia esimerkiksi aktivointisopimuksen tekotilanteessa rakentuvaa puhetta työntekijöiden ja asiakkaiden keskinäisessä vuorovaikutustilanteessa.

Tutkimukseni tarkoitus oli osoittaa, miten sosiaalisia ongelmia voidaan tutkia puheesta. Kulttuurisen ja moraalisen ongelmakategorian voima ja siihen kietoutuva moraalipuhe osoittautuivat yllättävän vahvaksi ja merkittäväksi analyysiprosessini kuluessa Koko tutkimukseni haastattelupuheen vuorovaikutuksen voimakenttä liikkuu kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti negatiivisesti leimautuneen pitkäaikaistyöttömän kategoriaan kietoutuvan moraalipuheen varassa. Tutkimukseni osoittaa, miten kategoria-analyysi sijoittuu makro- ja mikrotason välimaastoon ja asettaa ne mielenkiintoisesti vuoropuheluun (Juhila 2011; Nikander 2010, 262–264). Haastattelun vuorovaikutuksessa tapahtuneessa kohtaamisessa puretaan kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti pitkäaikaistyöttömän kategoriaan liitettyjä piirteitä ja kategoria rakennetaan uudelleen. Olennainen tutkimustulos metodin käytöstä on kategoria-analyysin avulla esille tuleva pitkäaikaistyöttömän kategoriaan ja pitkäaikaistyöttömyyden ongelmaan liittyvä moninaisuus. Näin voidaan ymmärtää, miten kategoria-analyysia käytettäessä metodi ja substanssi kietoutuvat kiinnostavalla tavalla yhteen.

Tutkimukseni on käsitellyt sitä, miten pitkäaikaistyöttömyyttä voidaan tutkia puheessa rakentuvana ongelmana. Myös tutkimuksen tekemiseen saattaa liittyä ongelmien rakentumista. David Silverman (1998, 96) kirjoittaa puheen tutkimuksen tulkinnallisesta luonteesta ja siitä, mitä on kategorisoida sitä, joka on tehnyt kategorian (*categorizing the categorizer*). Olen miettinyt tätä tutkimusanalyysia tehdessäni, mitä minä tutkimuksellani rakennan. Joskus auttamistyö voi kääntyä itseänsä vastaan, jos

auttamistyön kautta avun kohteena oleva asetetaan leimatun kategorian jäseneksi. Näin voi tapahtua myös tutkimuksessa. Kyselen, mitä saa aikaan tämä tutkimus, jota tehdessäni olen kategorisoinut kategorioita tehneitä asiakkaita ja työntekijöitä. Tarkoitukseni oli, ettei tutkimukseni tuottaisi haastateltaville ainakaan uusia negatiivisten kategorioiden jäsenyyksiä. Sen sijaan toivon, että tutkimukseni tavalla tai toisella auttaisi eroon leimoista ja leimaamisesta.

Mitä haluaisin sanoa tutkimukseni perusteella haastattelemilleni työntekijöille ja asiakkaille?

Haluaisin rohkaista työntekijöitä sanomalla, pysykää asiakkaiden kanssa liittolaisina. Kontrollin vaatimuksista huolimatta ymmärtäkää, rohkaiskaa ja kannustakaa asiakkaita ja itseänne. Tehkää työnne sydämellä, mutta säilyttäkää samalla työnne rajat.

Kauan työttöminä olleille asiakkaille sanoisin, hypätkää leimattujen kategorioiden muurien yli. Pitkään jatkuneesta työttömyydestä ja elämän ikävistä asioista huolimatta puhukaa itsellenne edelleen hyvää.

”Kielellä on vallassansa kuolema ja elämä.” Puheellamme on merkitystä itsellemme ja toisille. Teemme jatkuvasti puheellamme jotakin. Tämä etnometodologian oivallus sai minut alun alkaen kiinnostumaan kategorisointien tutkimuksesta. Väitöskirjaani liittyvä tutkimusmatka on entisestään vakuuttanut minua kielenkäyttöömme sisältyvän voiman todellisuudesta.

KIRJALLISUUS

- Aktiivinen sosiaalipolitiikka. Kuntoutuskokeilut vuosina 2001-2004. Ohjausryhmän muistio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=28707&name=DLFE-3833.pdf&title=Aktiivinen_sosiaalipolitiikka_Kuntoutuskokeilut_vuosina_2001_2004__ohjausryhman_muistio_fi.pdf Viitattu 12.10. 2009.
- Aktiivinen työvoima- ja sosiaalipolitiikka raportin tiivistelmä 2001. Euroopan elin- ja työolojen kehittämissäätiö.
<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2002/53/fi/1/ef0253fi.pdf> Viitattu 12.10.2009.
- Ala- Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist Tuija & Parpo, Antti (2002) Aktiivisen sosiaalipolitiikan reformi 2001. (2002) Väliraportti kuntouttava työtoiminta lain kohdentumisesta ja tuloksista. Työpapereita 4. Helsinki: Stakes.
- Ala-Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004) Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta –lain sisältö ja vaikuttavuus. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 141.
- Ala-Kauhaluoma, Mika (2007) Toimeenpanon ratkaisuja ja arvioinnin haasteita. Tutkimus uusista työllistymisen tukemisen tavoista. Helsinki: Kuntoutussäätiö, tutkimuksia 76/2007.
- Alasuutari, Pertti (1994) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.
- Antaki, Charles & Widdicombe Sue (1998) Identity as an Achievement and as a Tool. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) Identities in Talk. London: Sage, 1–14.
- Antaki, Charles (1987) Performed and unperformable: a guide to accounts and relationships. Teoksessa R. Burnett, P. McGhee and D. Clarke (toim.) Accounting for Relationships: Expalnation, Representation and Knowledge. New York: Methuen, 97–113.
- Antaki, Charles (1988) Explanations, communication and social cognition. Teoksessa Charles Antaki (toim.) Analysing Everyday Explanation: A Casebook of methods. London: Sage, 1–14.
- Arnkil, Robert & Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Spangar, Timo & Pitkänen, Sari (2008) Kohti työelämälähtöisiä integroivia palveluja – Työvoimatoimistojen ja työvoiman palvelukeskusten arviointitutkimus. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.

- Baker, Carolyn (1997) Ticketing Rules: Categorization and moral ordering in school staff meeting. In Hester, Stephen and Eglin Peter (toim.) (1997) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington, D. C. : International Institute for Ethnometodology and Conversation Analysis.
- Baker, Carolyn (2003) *Ethnomethodological Analyses of Interviews*. Teoksessa James A. Holstein & Jaber F. Gubrium (toim.) *Inside Interviewing. New Lenses, new Concerns*. London: Sage, 395–412.
- Baker, Carolyn (2004) *Membership Categorization and Interview Accounts*. Teoksessa David Silverman (toim.) *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage, 162–176.
- Bakhtin, M.M. (1987) *The Dialogic Imagination*. Texas: University of Texas Press.
- Banks, Sarah (2004) *Ethics, Accountability and the Social Professionals*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baruch, Geoffrey (1981) Moral tales: parents' stories of encounters with health professions. *Sociology of Health and Illness* 3 (3), 275–295.
- Bauman, Zygmund (1998) *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham & Philadelphia: Open Univesity Press.
- Bauman, Zygmund (2007) *Consuming Life*. Cambridge: Polity.
- Benwell, Bethan & Stokoe, Elizabeth (2006) *Discourse and Identity*. Edingburg: Edingburg University Press.
- Bergmann, Jörg R. (1998) Introduction: Morality in Discourse. *Research in Language and Social Interaction* 31 (3&4), 279–294.
- Blomberg, Helena & Kallio, Johanna & Christian Kroll (2010) Sosiaalityöntekijöiden mielipiteet köyhyyden syistä pohjoismaissa. *Yhteiskuntapolitiikka* 75 (6), 589–602.
- Bull, Rodney & Shaw, Ian (1992) Constructing Causal Accounts in Social Work. *Sociology* 26 (4), 635–649.
- Buttny, Richard (1993) *Social Accountability in Communication*. London: Sage.
- Buttny, Richard (2003) Multiple voices in talking race: Pakeha reported speech in the discursive construction of the racial other. Teoksessa Harry van den Berg, Margaret Wetherell & Hanneke Houtkoop-Steenstra (toim.) *Analyzing Race Talk*. Cambridge: University Press, 103–117.
- Buttny, Richard (2004) *Talking Problems. Studies of Discursive Construction*. New York: State University of New York Press.
- Edwards, Derek (1998) Salience and The Business of Identity. The Relevant Thing about Her: Social Identity Categories in Use. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) *Identities in Talk*. London: Sage, 15–33.
- Eglin, Peter & Hester, Stephen (2003) *The Montreal Massacre. A Story of Membership Categorization Analysis*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

- Ensink, Titus (2003) The Frame Analysis of research interviews: social categorization and footing in interview discourse. Teoksessa Harry van den Berg, Margaret Wetherell & Hanneke Houtkoop-Steenstra (toim.) *Analyzing Race Talk*. Cambridge: University Press, 156–177.
- Ethics in Social Work, Statement of Principles (2005) International Federation of Social Workers (IFSW) & International Association of Schools of Social Work (IASSW). <http://www.ifsw.org/en/p38000324.html>. Viitattu 3.12.2007.
- Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen Aino & Järviluoma, Helmi & Roivainen Irene (1991) MCD-analyysillä moraalisen järjestyksen lähteille. Teoksessa Hannele Forsberg ym. *Sosiaalisia käytäntöjä tutkimassa. Katkelmia empiirisen tutkimuksenteon vaiheista*. Tampereen yliopisto sosiaalipolitiikan laitos: Tutkimuksia, sarja A, Nro1, 111–121.
- Francis, David & Hester, Stephen. *An Invitation to Ethnomethodology. Language, Society and Interaction*. London: Sage.
- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity Press.
- Gergen, Kenneth J. (1998) *Narrative, Moral Identity and Historical Consciousness: a Social Constructionist Account*. Saatavilla www.muodossa.fi/31.1.2009/Swarthmore.edu/SocSci/kgergen1/web/page.phtml?id=manu3&st=manusc
- Goffman, Erving (1959) *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday, Garden City.
- Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.
- Goffman, Erving (1974) *Frame Analysis*. New York : Harper & Row.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: SKS.
- Gubrium, Jaber F. And Holstein, James A. (2009) *Analyzing Narrative Reality*. London: Sage.
- Haakana, Markku (2001) Lääkäri, potilas ja nauru. Teoksessa Marja-Leena Sorjonen, Anssi Peräkylä & Kari Eskola (toim.) *Keskustelu lääkärin vastaanotolla*. Tampere: Vastapaino, 135–159.
- Hall, Christopher, & Slembrouck, Stef & Sarangi, Srikant (2006) *Language Practices in Social Work. Categorisation and Accountability in Child Welfare*. London: Routledge.
- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (2006) (toim.) *Uusi Jako: Miten Suomesta tuli kilpailuyhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 123.
- Heritage, John (1996) *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hester, Stephen & Eglin, Peter (toim.) (1997) *Culture in Action. Studies in Membership Categorization Analysis*. Washington, D. C. : International Institute for Ethnomethodology and Conversation Analysis.

- Hester, Stephen (1998) Membership Categories and their Practical and Institutional Relevance. Describing 'Deviance' in School: Recognizably Educational Psychological Problems. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) Identities in Talk. London: Sage, 133–150.
- Jadoha, Marie (1982) Employment and unemployment. Cambridge: University Press.
- Jayyusi, Lena (1984) Categorization and Moral Order. London: Routledge and Kegan Paul.
- Jefferson, Gail (1978) Sequential aspects of storytelling in conversation. In J Schenkein (ed.) Studies in organization of conversational interaction. New York NY: Academic Press.
- Jokinen Arja (1999) Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Suoninen Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja (2000) Narratiivit muutostyön resurssina. Naisten kertomusten muotoutuminen turvakodissa käytävissä keskusteluissa. Teoksessa Arja Jokinen & Eero Suoninen (toim.) Auttamistyö Keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino, 131–165.
- Jokinen, Arja & Huttunen, Laura & Kulmala Anna (2004) Johdanto: Neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala: Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Pösö, Tarja (1995) Tulkitseva sosiaalityö. Teoksessa Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (toim.) Sosiaalityö, asiakkuus ja sosiaaliset ongelmat – konstruktionistinen näkökulma. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 9–31.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993) Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1999) Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.
- Juhila, Kirsi (2002) Sosiaalityö marginaalissa. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SopPhi, 11–19.
- Juhila, Kirsi (2004a) Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa Arja Jokinen, Laura Huttunen ja Anna Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Tampere: Caudeamus, 24–25.
- Juhila, Kirsi (2004b) Sosiaalityön vuorovaikutuksen tutkimus. Historiaa ja nykysuuntauksia. Janus 12 (2), 155–183.
- Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

- Juhila, Kirsi (2008a) Aikuisten parissa tehtävän sosiaalityön yhteiskunnallinen paikka. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 48–81.
- Juhila, Kirsi (2008b) Aikuisuus sosiaalityössä. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 82–108.
- Juhila, Kirsi (2009) Sosiaalityön selontekovelvollisuus. *Janus* 4 (17), 296–312.
- Juhila, Kirsi (2011) Rutiinien rikkoutuminen, ongelmat ja niiden selittäminen. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Juhila, Kirsi & Hall, Christopher & Raitakari, Suvi (2010) Accounting for Clients' Troublesome Behaviour in a Supporting Housing Unit. *Journal of Social Work*. 10(1), 59–79.
- Julkunen, Raija (2001) Suunnanmuutos – 1990- luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija (2006) Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes.
- Juntunen, Elina & Grönlund, Henrietta & Hiilamo, Heikki (2006) Viimeisellä luukulla. Tutkimus viimesijaisen sosiaaliturvan aukoista ja diakoniatyön kohdentumisesta. Suomen ev.lut.kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2006:7.
- Juvonen-Posti, Pirjo & Piirainen, Keijo & Kallanranta, Tapani & Keinänen-Kiukaanniemi, Sirkka (2004) The reality of returning to work and training: experiences from a long-term unemployment project. *International Journal of Rehabilitation Research* (3), 215–227.
- Järviluoma, Helmi & Roivainen Irene (1997) Jäsenkategorisoinnin analyysi kulttuurisena metodina. *Sosiologia* 1 (34), 15–25.
- Järviluoma, Helmi & Roivainen Irene (2003) Gender in Membership Categorization Analysis. Teoksessa Helmi Järviluoma & Pirkko Moisala & Anni Vilkkö (toim.) *Gender and Qualitative Methods*. London: Sage, 69–83.
- Järviluoma, Helmi (1997) Musiikki, identiteetti ja ruohonjuuritaso. Amatöörikuoron korymäärän kategoriatyöskentelyn analyysi. Tampere: Acta Univercitas Tamperensis 555. Tampereen yliopisto.
- Kantola, Anu (2006) Suomea trimmaamassa: suomalaisen kilpailuvaltion sanastot. Teoksessa Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (toim.) *Uusi Jako: Miten Suomesta tuli kilpailuyhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus, 131–155.
- Karjalainen, Jarno & Karjalainen, Vappu (2011) Kuntouttava työtoiminta aktiivista sosiaalipolitiikkaa ja työllisyyspolitiikkaa. Empiirinen tutkimus pääkaupunkiseudulta. Helsinki: THL raportti 38/2011.
- Karjalainen, Pekka & Sarvimäki, Pirjo (toim.) (2005) Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä. 2015-toimenpideohjelma. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2005:13.

- Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Pasuri, Aura & Seppälä, Anja (2008) Mitä on aktiivinen sosiaalipolitiikka kunnassa. Näköalapaikkana työvoiman palvelukeskukset. Helsinki: Stakes.
- Karjalainen, Vappu & Karjalainen, Pekka (2007) Työvoiman palvelukeskukset ja kuntouttava sosiaalityö. Teoksessa Heikkilä, Matti & Tuukka Lahti (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2007. Helsinki: Stakes. 141–152.
- Karjalainen, Vappu ja Lahti, Tuukka (2005) Pitkäaikaistyöttömyyttä tunnustava tieto. Teoksessa Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen ja Tuukka Lahti (toim.) Toinen tieto. Kirjoituksia huono-osaisuuden tunnistamisesta. Saarijärvi: Stakes, 271–291.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.
- Kortteinen, Matti (1992) Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kotiranta, Tuija (2008) Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kulmala, Anna (2006) Kerrottuja kokemuksia leimatusta identiteetistä ja toiseudesta. Tampere: University Press.
- Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:8. Helsinki: Työministeriö julkaisuja 289.
- Kurri, Katja & Wahlström, Jarl (2003) Negotiating Clienthood and The Moral Order of Relationship in Couple Therapy. Teoksessa Christopher Hall, Kirsi Juhila, Nigel Parton & Tarja Pösö Constructing Clienthood in Social Work and Human Services. Interaction, Identities and Practices. London: Jessica Kingsley Publishers, 83–111.
- Kuula, Arja (2006) Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen vastainen kansallinen toimintasuunnitelma 2003- 2005. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö 2003
http://www.stm.fi/julkaisut/nayta/_julkaisu/1067101. Viitattu 12.10. 2009.
- Labov, William (1972) Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2.3. 2001/189.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 30.4. 2010/314.
- Levitas, Ruth (1998) The Inclusive Society. Social Exclusion and New Labour. London: MacMillan.
- Lister, Ruth (2004) Poverty. Cambridge: Polity Press.
- Liukko, Eeva (2006) Kuntouttavaa sosiaalityötä paikantamassa. Helsinki: SOCCA:n ja Heikki Waris -instituutin julkaisusarja 9/2006.
- Maynard, Douglas W. (1988) Language, Interaction and Social Problems. Social Problems 35 (4), 311–334.
- Mustonen, Aila (1998) Pitkäaikaistyöttömäksi valikoituminen. Helsinki: Työministeriö, työpoliittinen tutkimus 181.

- Myrskylä, Pekka (2010) Taantuma ja työttömyys. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö Työ ja yrittäjyys 57/2010.
- Mäkitalo, Åsa (2002) Categorizing Work: Knowing, Arguing, and Social Dilemmas in Vocational Guidance. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Mäntysaari, Mikko (2006) Syrjiikö sosiaalityö? Teoksessa Tuula Helne ja Markku Laatu (toim) Vääryyskirja. Vammala: Kelan tutkimusosasto. 115–131.
- Nikander, Pirjo (2010) Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset järjestykset. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 212–242.
- Nikander, Pirjo (2002) Age in Action. Membership Work and Stage of Life Categories in Talk. Helsinki: Suomalaisen tiedeakateman toimituksia. Humaniora 321.
- Nikunen, Minna (2005) Surman jälkeen itsemurha. Kulttuuriset luokitukset rikosuutisissa. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Parpo, Antti (2007) Työllistymisen esteet. Helsinki:Stakes. Stakesin raportteja 11/2007.
- Peräkylä, Anssi (1997) Institutionaalinen keskustelu. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) Keskusteluanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 177–203.
- Peräkylä, Anssi (2001) Erving Goffman – sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili- Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 347–364.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1987) Discourse and Social Psychology. Beyond Attitudes and Behaviour. London: Sage.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret (1995) Natural Order. Why Social Psychologists Should Study (a Constructed Version of) Natural Language and Why They Have Not Done So. *Journal of Language and Social Psychology*, 14 (1–2), 216–222.
- Potter, Jonathan (2002) Two kinds of natural. *Discourse Studies* 4 (4), 539–542.
- Raitakari, Suvi (2002) Sosiaalityön marginaalistasus – asiakkuus ja asiantuntijuus modernin ja postmodernin tulkintakehyksessä. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SopPhi, 44–62.
- Rastas, Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tainio (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 78–102.
- Raunio, Kyösti (2000) Sosiaalityö murroksessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Raunio, Kyösti (2004) Olennainen sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus.
- Riessman, Catherine Kohler (2008) Narrative Methods for the Human Sciences. London: Sage Publications.

- Ritala-Koskinen, Aino (1993) Onko uusperheestä perheeksi. Onko uusperheestä perheeksi? Tutkimus uusperheen kulttuurisesta kuvasta suomalaisten naisten- ja perhelehtien konstruoimana. Jyväskylä: Jyväskylän perhetutkimusyksikön julkaisuja 4.
- Roivainen, Irene (2002) Marginaalisuus ja sosiaalityö yhteisöissä. Teoksessa Kirsi Juhila, Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) Marginaalit ja sosiaalityö. Jyväskylä: SopPhi, 217–132.
- Roivainen, Irene (1999) Sokeripala metsän keskellä. Lähiö sanomalehden konstruktiona. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus, tutkimuksia 1999:2.
- Routarinne, Sara (1997) Kertomuksen rakentaminen. Teoksessa Liisa Tainio (toim.) Keskustelunanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 138–155.
- Ruusuvuori, Johanna (2001) Harvey Sacks. Arkielämän metodit ja keskustelunanalyysi. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili- Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 383–405.
- Sacks, Harvey (1984) On Doing “Being Ordinary”. Teoksessa J. Maxwell Atkinson & John Heritage (toim.) Structures of Social Action: Studies in Conversation Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 414–415.
- Sacks, Harvey (1995b) Vol. II Lecture 6 Laughing together; Expressing sorrow and joy. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 570–575.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 1 and 1 (R) “ The Baby cried. The mummy picked it up”. Volumes I & II Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 236–251.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 10 Accountable Actions. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 72–80.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 14 The Navy Pilot. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 205–222.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 2 On Suicide Threats Getting Laughed off. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 12–20.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 6 The MIR Membership Categorization Device. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 40–48.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol I Lecture 7 ‘Hotrodders’ as revolutionary Category. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 169–174.
- Sacks, Harvey (1995a) Vol. I Lecture 9 Character appears on cue; Good grounds for an action. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing, 182–187.
- Sacks, Harvey (1995) Lectures on Conversation. Volumes I & II. Edited by Gail Jefferson. USA: Blackwell Publishing.
- Scott, Marvin B. & Lyman, Stanford M. (1968) Accounts. American Sociological Review 33, 46–62.

- Sennett, Richard (2004) Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Tampere: Vastapaino.
- Sennett, Richard (2007) Uuden kapitalismin kulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Silvennoinen, Piia (2007) Ikä, identiteetti ja ohjaava koulutus. Ikääntyvät pitkäaikaistyöttömät oppimisyhteiskunnan haasteena. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Silverman, David (1998) Harvey Sacks. Social Science & Conversation Analysis. New York: Oxford University Press.
- Silverman, David (2001) Interpreting Qualitative Data: Methods for Analysing Talk, Text and Interaction. London: Sage.
- Silverman, David (2005) Doing Qualitative Research. A Practical Handbook. London: Sage.
- Sipilä, Jorma (1985) Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Helsinki: Tammi.
- Sipilä, Jorma (1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.
- Sosiaalialan ammattieettiset ohjeet (2005) Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö (Talentia). http://www.talentia.fi/documents/pdf/suosituksia%20ja%20ohjeita/etiikkaopas2005_VERKKO.pdf. Viitattu 3.12.2007.
- Speer, Susan (2002) 'Natural' and 'contrived' data: a sustainable distinction? Discourse Studies. 4(4), 511–525.
- Suoninen, Eero (2001) Harold Garfinkel. Etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa Vilma Hänninen, Jukka Partanen & Oili-Helena Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Tampere: Vastapaino, 365–382.
- Tainio, Liisa (1997) (toim.) Keskusteluanalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino.
- Tiedote 311/2004 Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. Työministeriö. Opetusministeriö. Toimenpiteet pitkäaikaistyöttömien työllistymisen edistämiseksi, toimeentulon turvaamiseksi ja syrjäytymisen ehkäisemiseksi http://www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/05_tiedotteet/02_2004/2004-10-01-01/index.jsp Viitattu 10.10.2009
- Tietoa aktivointisuunnitelmasta ja kuntouttavasta työtoiminnasta. Kuntouttava työtoiminta. Työvoimatoimisto. www.mol.fi
- Työllisyys ja työttömyys syyskuussa 2003. Tilastokeskus.
- Työmarkkinatuen aktivointi- ja yhteiskuntatakuu pitkäaikaistyöttömille. Työministeriö. 2005.
- Työministeriön tiedotteet (2004) Vuoden 2003 työllisyyskertomus. http://www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/05_tiedotteet/02_2004/2004-04-05-01/index.jsp Viitattu 10.10.2009.
- Työministeriön tiedotteet (2007) Työministeri Tarja Cronberg: Pitkäaikaistyöttömien työllistäminen vaatii asennemuutosta. http://www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/05_tiedotteet/2007-07-13-01/index.jsp Viitattu 10.10.2009

- Työministeriön tiedotteet. (2007) Nuorten työttömyys vähentynyt roimasti, pitkäaikaistyöttömyydestä ikääntyvien ongelma
http://www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/05_tiedotteet/2007-07-12-01/index.jsp
Viitattu 10.10.2009
- Virokangas, Elina (2002) Normaalien rajan molemmilla puolilla. Tutkimus huumehoitoyksikön nuorten identiteetin rakentumisesta. Saarijärvi: Stakes.
- Vähätalo, Kari (1998) Työttömyys ja suomalainen yhteiskunta. Tampere: Gaudeamus.
- Välimaa, Outi (2002) MCD-analyysi konstruktionistisessa käytössä: Identiteetikategoriat jenginuoren tarinan resursseina. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.
- Välimaa, Outi (2008) Kunnallisen aikuissosiaalityön rajat ja ammattietiikka pitkäaikaistyöttömien kohtaamisissa. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 175–195.
- Välimaa, Outi (2008) Oikeutetusti työtön. Neuvottelu pitkäaikaistyöttömien ryhmän leimatusta jäsenyydestä. Teoksessa Irene Roivainen, Marianne Nylund, Riikka Korkiamäki & Suvi Raitakari (toim.) Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla. Jyväskylä: PS-kustannus, 245–260.
- Widdicombe, Sue & Wooffitt, Robin (1995) The Language of Youth Subcultures. Social Identity in Action. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Widdicombe, Sue (1998) 'But You Don't Class Yourself': The Interactional Management of Membership and Non-membership. Teoksessa Charles Antaki & Sue Widdicombe (toim.) Identities in Talk. London: Sage, 52–70.